

પાનકી પતિયાં !

કથા

છોટી છોટી ખતિયાં !!

પ્રકાશક:

“ગુજરાતી” પત્રના માલિકે

વિ. સ. ૧૯૮૮

સુ. પ. સં. ૧૯૮૮

ઈ. સ. ૧૯૩૨

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ,

એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

(પ્રકાશકોએ સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

મુદ્રક અને પ્રકાશક: નટવરલાલ ધનંજીરામ દેશાઈ, ખી. એ.

મુદ્રણસ્થાન: ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ,

કોટ, મુંબઈ નં. ૧.

પ્રસ્તાવના

૦૭૦૦૦૦

“ગુજરાતી” પત્રમાં જ્યારથી ચાલુ મોટી વાર્તાઓ આપવાનો રવૈઓ તેના આદ્યતંત્રી, સંચાલક અને માલીક અમારા પ્રજ્ઞ પિતા શ્રી ઇચ્છારામ સ્વર્ણરામ દેશાઈએ પાડ્યો, ત્યારથી એ ચાલુ એ મોટી વાર્તાઓની વચ્ચે નાની નાની વાર્તાઓ-નવલિકાઓ આપવાનું ધોરણ પણ ગ્રહણ કરેલું હતું. પુસ્તકનું જે નામ રાખ્યું છે તેનો હેતુ તો એટલો જ માત્ર છે કે પાનની પટ્ટી બનાવી એ, અને તેમાં જેટલી વાર લાગે તેટલી આ છોટી છોટી વાતો વાંચતા વાર લાગે. સારાંશ કે આ જાતની યોગ્યગ્રંથ નવલિકાઓ વાંચનારના કરકમલમાં આપવાનો પ્રયાત પાડનાર સાપ્તાહિક પત્રોમાં “ગુજરાતી” પત્ર પ્રથમ છે. આવી પાનની પટ્ટીઓ અને છોટી છોટી બતીયાં અનેક વાર “ગુજરાતી” પત્રમાં છપાઈ ગઈ છે, પરંતુ તેનું પુનઃ મુદ્રણ કરવામાં આવ્યું નહોતું. પણ “ગુજરાતી”ના ધણા, નવલિકાઓનો સંગ્રહ કરી રાખનારા વાંચનારાઓનો આગ્રહ થવાથી આ વરસે તેઓ છેલ્લો હપ્તો ફરી છાપવામાં આવ્યો છે, અને એ રીતે નવલિકાસાહિત્યમાં એક પ્રકારનો ઉમેરો થાય છે, જે “ગુજરાતી” જનતામાં પણ આદરને પાત્ર થશે.

અનુક્રમણિકા ઉપર નજર નાંખવાથી આ નવલિકાઓ “ગુજરાતી” પત્રના કયા અંકમાં, કયારે છપાઈ ગઈ અને તેનો કેાલુ લેખક છે તે સમજાશે. આ રીતે જૂદા જૂદા લેખકોએ તૈયાર કરેલી વિવિધ પ્રકારની સ્વાદદાર પાનની પટ્ટીઓ વાંચનારના ઉપભોગમાં આવશે, અને વાર્તારૂપ પાનની પટ્ટીઓ બનાવનારાઓનું લેખન અને શુદ્ધિચાતુર્યરૂપ મસાલાની પરીક્ષા કરવાની સુઝ વાંચનારાઓને તક મળશે. આ સર્વ લેખક મહાશયોનો અમે અત્રે ઉપકાર માનીએ છીએ.

રામનવમી. ૧૯૮૮ }
મુંબઈ.

પ્રકાશકો

અનુક્રમણિકા

—~~-----~~—

અંક	વાર્તા	શુભરાતીનો અંક	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	હમારી...(તા. ૫-૭-૧૯૩૧)		સ્વ. છગનલાલ અમથારામ યાત્રાજી	૧-૩૧
૨	પ્રેમગીતી...(તા. ૮-૮-૧૯૩૧)		શ્રી પ્રેમચંદ્ર...	૩૩-૪૨
૩	આદિશાહ અને બદ્દામી...(તા. ૨૩-૮-૧૯૩૧)		સ્વ. છગનલાલ અ. યાત્રાજી	૪૩-૬૫
૪	સ્વામીભક્ત બાણપ્રમુ...(તા. ૨૦-૯-૧૯૩૧)		શ્રી નારાયણ વિશનજી ઠક્કર	૬૬-૮૨
૫	અધિકારને ખાતર...(તા. ૧૧-૧૦-૧૯૩૧)		શ્રી પ્રેમચંદ્ર	૮૩-૯૧
૬	અધિકાર બુદ્ધિ અને કાળનો ન્યાય (તા. ૨૫-૧૦-૧૯૩૧)		સ્વ. છગનલાલ અ. યાત્રાજી	૯૨-૧૦૮
૭	વનવિદગ્ધિની અથવા પ્રણય પીયૂષ તા. (૮-૧૧-૧૯૩૧) (દીવાળીનો અંક)		શ્રી નારાયણ વિશનજી ઠક્કર	૧૦૯-૧૨૩
૮	સાક્ષાત્કાર (તા. ૧૫-૧૧-૩૧)		રા. અંબુ ક. વશી, બી.એ.	૧૨૪-૧૩૪
૯	સમાજ...(તા. ૨૯-૧૧-૧૯૩૧)		રા. બલદેવલાલ નાનાલાલ શાહ	૧૩૫-૧૪૧
૧૦	નાગડો વજીર...(તા. ૬-૧૨-૧૯૩૧)		રા. ગોવિંદલાલ દ્વારકાદાસ રાયચુરા	૧૪૨-૧૪૭
૧૧	કાશ્મીરનું કમળ...(તા. ૨૦-૧૨-૧૯૩૧)		રા. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી	૧૪૮-૧૬૨
૧૨	પંસારા ધરતી દીકરી (તા. ૧૦-૧-૧૯૩૨)		શ્રી પ્રેમચંદ્ર	૧૬૩-૧૭૨
૧૩	*અભાગિની અંબાત્રિકા (અથવા મનનો વિકાર અને અદૃષ્ટનો અધિકાર) (તા. ૨૪-૧-૧૯૩૨)		રા. નારાયણ વિશનજી ઠક્કર	૧૭૩-૨૧૨
૧૪	*પ્રારબ્ધ કે પ્રયત્ન ? (તા. ૨૭-૩-૧૯૩૨)		સ્વ. છગનલાલ અ. યાત્રાજી	૨૧૩-૨૨૧

(આમાં હિન્દી લેખક શ્રી પ્રેમચંદ્રની વાર્તાઓનો અનુવાદ કરનાર
રા. મકનજી હરજીવન મહેતા છે.)

પાનકી પતિયાં !

કયા ?

છોટી છોટી વતિયાં !

ઠગારી

૧

નારી કૃત્ય નફ્ટ કરે, ધરે ન શંક લગાર; સમજી ચાલે સમજીને, વધુ ન કરે વ્યવહાર.
નારી કદિ નફ્ટ બની, ચાર ચાર બની બચ; શાણા જન સમજી રહે, જેથી અહિત ન થાય.

પૂર્વ કાળની આ એક દંતકથા છે. તે કાળમાં એક શહેરમાં કામકળા નામની એક સ્ત્રી રહેતી હતી. આ સ્ત્રીનો મુખ્ય ધંધો લોહાને ઠગવાનો હતો. તે હાથમાં એક માળા લઈ સાંધવીની માફક ગમે તેના ઘરમાં જતી હતી, તેને લોહા સાચી સાંધવી બાણીને કોઈ પણ પ્રકારની તેના ઉપર શંકા ધારતાં નહોતાં. મહારાજ તુલસીદાસજીએ સ્તવજ કહ્યું છે કે 'વેપ' પ્રતાપ પૂજિયત શોધ' અર્થાત્ ઠગ માણસો પણ સાધુ પુરોનો વેપ ધારણ કરી પૂજનીય થઈ પડે છે. આ બાઈનું પણ તેમજ હતું. તે ઘરમાં જઈ ઘરનાં સ્ત્રીવર્ગની પાસે બેસતી

અને તેમના પાસેથી ઘરની તમામ હકિકત વાતચિતમાંજ તે મેળવી લેતી હતી. વળી તે વાઙ્ચાતુર્યમાં તો એવી ચપલ હતી કે તેનો ભેદ કોઈ બાણી શકતું નહોતું. પરંતુ તે સહુ કોઈનો ભેદ બાણી લેતી હતી. વળી તેને દેશમાં પ્રચલિત એવી ઘણી ભાષાઓ પણ આવડતી હતી, જેના પ્રતાપે તે ગમે તે ભાષા બાણીનાર મનુષ્ય સાથે વાતચિત પણ કરી શકતી હતી.

આ ઠગ સ્ત્રીને ત્રણ પુત્રીઓ હતી. તે દેખાવમાં સુંદર હતી. તેના ત્રણ જમાઈઓને તેણે ઘરજમાઈ બનાવી પોતાની ધંધા મુજબ કામ કરવાની શરતે રહેવા સાર

પોતાની પુત્રીઓ પરણાવી હતી. ન્યારે તે એક ઘરનો એક પ્રાપ્ત કરતી હતી, એટલે પછી પોતાની પુત્રીઓ વ્યયવા તો જમાઇઓની માર્ફત પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાથી તે તે ઘરમાં જઈ જોરી કરી લાવતી હતી.

આ તેના બહોળાલાલીભર્તા કાર્યથી તેણે કેટલોક વખત સુધીનો પોતાનો વ્યવહાર નિરંકુશપણે ચલાવ્યો, પરંતુ જેમ કહેવત છે કે “છીનાણું ઇસ્પન હટાડે છાપરે ચડીને શૂંકે છે,” તેમ આ બાઈને પણ ગયું. ગામનાં લગભગ તમામ માણસોને તેણે હોવા હોવાથી સદુ કાંઈ તેનાથી કંટાળી રહેલું હતું. નગરના આગેવાન યોદ્ધાએ રાજ પાસે જઈ પોતાની ક્યારેક પેશ કરી. રાજએ પણ લોકોની હકીકત સાંભળી તુરતજ આ સ્ત્રીને પકડી લાવવાનો હુકમ ફરમાવ્યો, પરંતુ આ ચાલાક સ્ત્રી તે હકિકત નાણી ગઈ અને ઘરની બહાર નીકળી નહિ. તેથી કેટલોક વખત સુધી તો કાંઈ તેને પકડી શક્યું નહીં. આખરે નગરના કોટવાળે તેને પોતાની ચાલાકીથી પકડી, અને રાજ સમક્ષ રજૂ કરી. રાજ એના વિરુદ્ધની ક્યારેક સાંભળી પ્રથમથીજ ક્રોધિત થયેલ હતો, એટલે તેણે તુરતજ તેને ફાંસીની શિક્ષા ફરમાવી. આ વખતે રાજના વજીરોએ તેને અરજ કરી કે, “હજુર, સ્ત્રી ભતિને ફાંસી આપવી તે નીતિ અને ધર્મશાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ છે. માટે તેને ફાંસીની શિક્ષા ન ફરમાવતાં હજુરની ઇચ્છા હોય તો તેને હફપારનો હુકમ ફરમાવવામાં આવે.” રાજને પણ વજીરોનું કહેવું બાજબી લાગ્યું અને તેથી

તેને હફપાર કરવામાં આવી. પરંતુ તેના ત્રણ જમાઇઓને તો રાજએ ફાંસીએજ ચડાવ્યા.

તેને કામકળા પોતાની ત્રણ પુત્રીઓ સાથે રાજના રાજ્યની દહ છોટી બીજી અબજયા દેશમાં ગઈ. ત્યાં પણ તેણે રાજધાનીનુંજ શહેર રહેવાને માટે પસંદ કર્યું. શહેરની બહાર એક મકાન બાંધે રાખી રહેવા લાગી. તેણે થોડા દિવસ પુત્રીઓને ઘરમાં રાખી પોતાનું મોં કાંઈ જોઈ નય નહીં તેથી મોં ઉપર છુરખો નાંખી હાથમાં માળા લઈ શહેરમાં ફરવા માંડ્યું. આ રીતે તેણે શહેરની તમામ ગલી ફાંચીઓ અને મુખ્ય રસ્તાની માહિતી મેળવી લીધી.

ન્યારે શહેરથી બરાબર માહિતગાર થઈ એટલે એક દિવસ ઉમદા પ્રકારના વજીરો લોકાર પહેરી, મોં ઉપર છુરખો આવી, પોતાના ધંધા સાર બહાર નિકળી અને શહેરમાંના એક મહોલ્લામાં, ત્યાં સારાં સારાં મકાનો શોભી રહ્યાં હતાં, અને તમામ મકાનો આકાશની સાથે વાતચીત કરી રહ્યાં હતાં, તેમજ અંદર ઇન્દ્રલુપ નના સમાન સજવટો હતી, તે મહોલામાં ગઈ. તેણે એક મકાનમાં પાપી અને પ્રપંચી નિગાહ નાંખી તો એને જ લાગ્યું કે તે ઘરમાં સુંદર ગાલીચા ઉપર મખમલની ગાદી બિઠાવીને એક યુવાન સ્ત્રીજ માત્ર બેસી રહેલી છે. મહોલ્લામાં રમતાં બાળકોને પૂછી તેની તમામ માહિતી તેણીએ મેળવી લીધી. તેને બાળકોથી જણાયું કે, એ ઘરનો માલિક એક મોટો

વેપારી હતો, અને તે પોતાની પાછળ અંદર બેઠેલી પોતાની ચૌદ વર્ષની એકની એક પુત્રીને મૂકી થોડા માસ પહેલાં મરી ગયા છે. આ પુત્રી સિવાય બીજું કંઈ તેને નહોતું સહુ પણ નથી.

આવી રીતે માહિતી મેળવી, આ કૃતકી કામકળા તે મકાનમાં બેઠકક પેઠી અને છેક જ્યાં ગાદી ઉપર પેલી છોકરી બેઠી હતી ત્યાંસુધી પહોંચી ગઈ. પેલી વેપારીની છોકરીને વિવેક સાથે પ્રણામ કરી પોતાની બેઠક લીધી. હસ્તેશાં સદૃશહસ્થોના ધરનો નિયમ છે કે કોઈ અજાણ્યું મનુષ્ય પોતાના ધરમાં આવે તો તેનો વિવેકથી સત્કાર કરવો. તે નિયમને અનુસાર આ બહી છોકરીએ એને પૂછ્યું કે, “માણ, ત્યાંપ કોણ છો અને આવતું અહીં કેમ પધારવું થયું છે?”

આ પાપીણીએ તે છોકરીને બહુજ આશીર્વાદ આપ્યા, અને જણાવ્યું કે “તું મને જાણતી નથી પણ હું તને સારી પેઠે જાણું છું. તારા પિતાને અને મારા પતિને સારી મિત્રતા હતી, પરંતુ કંઈક કારણસર તે મના બંનેમાં ક્લેશ થવાથી અમે આ ક્લેશ છોડી દૂર ક્લેશમાં વસ્યાં. સમયના વહેવા સાથે મારા પતિનું મૃત્યુ થયું. પછી તો હું અને મારી પુત્રીએ પણ અહીં આવ્યાં નહીં; પરંતુ હંમણાં અમેએ તારા પિતાનું મૃત્યુ થવાના સમાચાર સાંભળ્યા, તેથી મારાથી રહી શકાયું નહિ, અને તેથી અહીં તને મળવા હું આવી છું.”

આ સ્ત્રીનાં પાપમાં લપેટાયલાં વચ

નમાં આ બોળી છોકરી કંઈ કંઈ સમજી શકી નહિ. તેણે તેની સારી બરફાસ્ત કરી અને પોતાની નોકરની પાસે ખાવાનું મંગાવી બંને જણીએએ સાથે ખાઈ લીધું અને વિવેકમાં જણાવ્યું કે—“તમેએ મારી મરણ પામેલી માના સમાન મારા ઉપર પ્રેમ બતાવ્યો છે. તમને મળવાથી મને મારી માતાનો પ્રેમ થાક આવ્યો. જો તમારો મારા તરફ સાચો માતૃપ્રેમ ન હોય તો આટલી લાંબી મુસાફરી કરી અહીં સુધી આવો પણ શા સાર?”

આ કંગાઈના કામમાં પ્રવીણતા ધરાવતી સ્ત્રીએ માત્ર જુજ વખતમાંજ આ બાધને વશ કરી દીધી. વાતચિતમાં સાંજનો સમય થવા આવ્યો, એટલે તેણે પોતાના મુકામ ઉપર જવાની રજા માંગી. પેલી છોકરીએ કહ્યું કે—“તમારા પાસેથી જુના સમયની વાતો સાંભળીને અને મારા તરફનો પ્રેમ જોઈને તમારાથી ક્ષુદ્ર પડવાનું મારું દિલ ક્યુલ કરતું નથી. હું એક ઘડી પણ તમારાથી છૂટી પડીને રહી શકું નહિ. પરંતુ મારો ઉપાય નથી કે તમે તમારા ઘરથી છૂટાં પડી મારી સાથે રહી શકો, તેથીજ તમને જવા દઉં છું. પરંતુ મારી ખાસ માગણી છે, કે મને પણ પોતાની પુત્રીએ સમાન ગણીને મારા ઉપર કૃપા કરીને વખતો વખત મારી પાસે આવતાં રહેજો.”

કામકળાએ તેને ઉત્તર આપ્યો કે, “હું જરૂર વખતો વખત તારી પાસે આવતી રહીશ.” આમ કહીને તે ચાલી ગઈ.

ખીન દિવસની સવાર થઈ એટલે કિરા
તિની કામકળા પોતાના પાશમાં સપડા
ચલી પંખાખીના મકાનપર પહોંચી ગઈ.
એ દિવસ પણ એટો આનંદા દિવસની
માફક વિવેકસરની વાતો કરી વિદાય લીધી.

ખીન દિવસે આ કપડી રીએ પેલા
રોકની છાકરી પાસે ગઈ, પોતે બંને કંઈ
રોકમાં હોય એવો દેખાવ કર્યો. આથી
પેલી છાકરીએ પૂછ્યું કે—“હે માત્ર ! આને
તમારો ચહેરો કેમ ઉઘાસ છે ?”

છાકરીનું કહેવું સાંભળી કામકળા
શેવા ટાળી ગઈ. જેનું હૃદય બિહુલ
નિર્મળ છે, જેને આવાં પાપી મનુષ્યોનો
કાંઈ સમયે સંસર્ગ થયો નથી, તેવી આ
છાકરી ગમરાઈ અને પૂછવા લાગી કે—
“માણ, આપ એકાએક આમ રડો છો
શા સાર ? એવું જે કારણ હોય તે મને
આપ સુખેથી કહો, જે મારાથી તેનો ઉપાય
બની શકશે તો હું તેનો અમલ કરવામાં
લગાર પણ વાર નહીં કરું. પરંતુ તમારી
સેવા કરવામાં હું મારાં મહદ્દુર્ભાગ્ય માનીશ.”

કપડી સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે “હું જે કાર
ણથી રાઉં છું તે કારણ એવું નથી કે જે
હું તમને જણાવી શકું.”

છાકરીને તેના ઉપર પૂર્ણ ભરોસો
થયો અને તેથી તેણે તેને કહ્યું— “તમે ત
મારી જે હકીકત હોય તે મારા સમક્ષ ન
કહી બતાવો તો મારા સોગન છે.”

પાપીણી કિરાતિનીએ પોતાની ગાળ
સંપેદતાં કહ્યું કે—“મારી કહેતાં જીસ

ઉપડતી નથી, પરંતુ તેં મને તારા પોતાના
સોગન આપેલા હોવાથી કહ્યા સિવાય આ
વાતું નથી. હકિકત એવી છે કે મારો એક
નો એક નવજવાન પુત્ર છે, જે અહીં
જોરાતનો પ્રધા અડાને છે. તે જે દિવસે
હું પ્રથમ તારી પાસે આવી ત્યારે મારી
પૂંઠે પૂંઠે આવી આ તરફ ઇન્દ્રધ્રુવ
નગી અપ્સરાને લગ્ન કરે તેવું તારે કેપ
જોઈ તારા ઉપર મોહવાળા બની ગયો છે.
તે રાત્રિ દિવસ ગમગિનીમાંજ રહ્યા
કરતો હતો, અને ખાતો પણ નહોતો. મેં
તેને બહુ રીતે પૂછ્યું પણ તેણે તેનું કંઈ પણ
કારણ ગઈ હતો રાત્રિ સુધી બતાવ્યું નહીં.
ત્યારે મેં બહુ આગ્રહ કર્યો ત્યારે ગઈ રાત્રે
તેણે એવું જણાવ્યું કે ‘તેને ખીન કંઈ ઇચ્છા
નથી પરંતુ માત્ર એક વખતજ તારે મેં જોઈ
તારી સાથે વાતચીત કરવી છે. વળી તેણે
મને એમ પણ જણાવ્યું છે, કે જે તે
તારી સુંદર મૂર્તિ જોવા નહીં પામે તો
પ્રાણ પણ ખોશે, અને વળી તે ત્યાં સુધી
ખાશે પણ નહીં અને આવી રીતે દિલગી
રજ રહ્યા કરશે.’ મેં તેનું આ કહેવું સાં
ભળ્યું ત્યારે તો મારી તમામ પ્રકારની ધી
રજ નાસી ગઈ. અને હું તને આ સમા
ચાર શી રીતે કહું તેના વિચારમાં હતી,
અને મારી જીભ ઉપડી શકત નહોતી
તેવામાં તે તારા સોગન ખવડાવ્યા તેથી
મેં તને આ સમાચાર કહ્યા. બાકી તો હું
તને નજ કહી શકત. હવે તને યોગ્ય લાગે
તે વિચાર કરીને જવાબ આપ. મારા એકના
એક પુત્રને બચાવવો કે મરવા દેવો તે

તારાજ હાથની વાત છે.” આણું કહીને આ સ્ત્રી રોવા મંડી ગઈ.

ક્યાણુ છાકરીને ક્યા થઈ આવી. તેણે તેને જણાવ્યું કે—“માણુ જ્યારે તમારા પુત્રને મારું મોંજ લેવું છે. અને ખીજ કંઈ પણ તેની ઇચ્છા નથી તો મને તેની પાસે આવવામાં શી હરકત છે? એવી નહીં બાબતમાં તમે આટલાં બધાં ગભરાઈ રોવા શા સારૂ લાગી ગયાં હતાં? એમાં મારું શું તુકસાન થવાનું છે?”

કામકળાએ તેને કપટી ધન્યવાદ આપ્યો અને કહ્યું કે: “ત્યારે તો તું તુરતજ બુરખો ઝાઢીને મારી સાથે ચાલ, કેમકે ‘ધર્મનાં કામમાં ઢીલ ન કરવી લેઈએ’, ઇશ્વર બહે આપણા જતાં અવલ તેની શી કશા બુધ હશે?”

છાકરીએ ‘ચાલો ત્યારે’ કહીને સુંદર વસ્ત્રાલંકારો પહેરી લીધા અને મોં ઉપર બુરખો નાંખી તેની સાથે ચાલતી થઈ.

જ્યારે આ પાપીણી આ ભલી બાઇને લઇને નિકળી ત્યારે બજારની બંને બાજુ નજર નાંખતી ચાલતી હતી. કારણ કે તેને પાછો પુત્ર પાંજુ શોધી કહાડવાનો બાકીજ હતો. જ્યારે તે મધ્ય બજારમાં જ્યાં થોડાની ભીડ હતી તેવા રસ્તા આગળ આવી તો તેને જણાયું કે, એક ઝવેરી પોતાના ધંધામાં મશગુલ બેઠો છે. તે ૨૦-૨૫ વર્ષની યુવાવસ્થામાં હોઈ દેખાવડો પણ છે. તેણે પેલી છાકરીને એક સ્થળે ઉભી રાખી કહ્યું કે “તું અહીં ઉભી રહે. હું આવું છું.” આમ કહી તે પેલા

પોતાના કૃત્રિમ પુત્ર પાસે ગઈ અને તેને તેણે સલામ કરી એટલે પેલા વેપારીએ કાંઈ સારા ઘરની વૃદ્ધા છે એમ જાણી તેને પૂછ્યું કે: “કેમ માણુ, આપને મારી સાથે કંઈ ખાનગી વાત કરવાની છે?”

તેણે જવાબ આપ્યો કે—“હા, મારે તમારા કાનમાં કંઈ વાત કરવાની છે.”

વેપારી તેને કુકાનમાં લઈ ગયો, અને પછી તેને કહ્યું કે—“હવે તમારે જે ફર માવડું હોય તે બેધડક કહો, અહીં કાંઈ પ્રકારની અડચણ નથી.”

કામકળાએ તેને જણાવ્યું કે: “મારી હકિકત એવી છે કે હું એક પરદેશી સ્ત્રી છું. મારે એક ૧૪ વર્ષની ઇશ્વરની પુત્રી છે, તે કાલે મારી સાથે આ બજારમાં આવી હતી, તેથી તમને જોયા અને તે પોતાના જીવ સાટે તમારા ઉપર માથું બની ગઈ છે. અને આજે પણ તમને લેવા સારૂ મારી સાથે બજારમાં આવી છે. તમને લેવાની તેની ઇચ્છા છે. જો કે મારી તમને તે હકિકત કહેવા બહુજ શરમ આવે છે પરંતુ મારી જોડા રીના જીવતા ખાતર હું તમને આ અરજ કરું છું, કે હવે તેની જાંઘની તમારા હાથમાં છે. માટે ચોગ્ય હોય તે કરો.”

આ શેઠ સાહેબ સાંભળીને છાકરીને મા બોલાવવા આવે અને નવજવાન સ્ત્રી સાથે મજા માણવાનો લાલ મળે તેન શા સારૂ ના કહે? તેમણે તે ડાશીને ક્યા જાણતાં જણાવ્યું કે—“જો તમારી છે કરીનો પ્રાણ એવી રીતે બચી શકતો હો

તો મને જોમાં સી હરકત છે ? હું તો
જરૂર છું.”

સીએ કહ્યું “ત્યારે જાલિયાં મારી
સાથે આવો, તેને હવે કાપી કરવામાં ચો
સાર છે ?”

રોઠે “બહુ સાડ” નો જવાબ આપ્યો.
પાણી કાઢી બંધ કરી અને પોતાની શિલક
માંતું કેટલુંક જવાબદાર તથા નજીક નાણું—
કાચળાઓમાં ભરી લાઇને આ સીની સાથે
નિકળ્યા. આગળ આ પાણી સી અને તેની
પાછળ આ જે જીવાન પાણીમાં ચાલ્યાં.
તેઓ એક બંધીમાં આવ્યાં ત્યારે આ કામ
કળાને રસ્તા ઉપરજ એક ધોળીની કાન
નજરે પડી, જેને જે બારણું હતું.
રસ્તા ઉપરતઃ મુખ્ય દરવાજા ઉપર ધોળી
બેઠો હતો. તેની પાસે જઈ આ કાપ
રીએ કહ્યું કે: “મારો પુત્ર અને તેની
પત્ની, જેઓ મારા પાછળ પાછળ આવે
છે, તેઓ સવારથી શહેરમાં ફરતાં ફરતાં
થાપી ગયાં છે. હવે બરોબર બપોર થયા
છે. માટે જો તું રાત્રી આપે તો તારી કા
નમાં બેસીને લગાર થાક ખાઇએ, અને
કંઈક ખાણું ખાઈ લઈએ. તને તેના બદ
લામાં એક રૂપિયા ધનામને આપશું.”

પૈસો એક એવી વસ્તુ છે કે જેની લાલ
ચથી ન બનવાનું કામ પણ બની શકે છે.
મોઠા મોઠા સાધુ પુરુષોને પણ તે પોતા
ના મેરમેરીકમનો અનુભવ કરાવે છે. પછી
બિચારા ગરીબ ધોળીનું તો કહેવું જ શું ?
તેણે તેને જવાબ આપ્યો કે—“મારું મકાન
બહુજ મોટું છે, તેમાં તમે કદાચ ઘણી

પડી બેસવો તો મને સી હરકત છે ? તમે
કહેશો તે નાસ્તો પણ લાવી આપીશ.”

કાપરી સીએ તેને જે રૂપિયા
આપી બકાસમાં મોકલ્યા. પોતાનાં પુત્ર,
પુત્રીને કહ્યું કે બરોબર બપોર થઈ ગઈ છે,
અને મકાન લઈ બહુ દૂર છે, તેમજ ભૂખ
પણ લાગી છે, માટે તમે થોડો વખત
અહીં આરામ લો. મેં ધોળીને ખાવાનું
લઈ આવવા પૈસા આપ્યા છે તે લઈને આવે
એટલે થોડો નાસ્તો કરી આપણે જઈએ.”

આ બંને યુવાન સી પુરૂષ બર યુવા
વસ્ત્રામાં હતાં, અને એમનાં કિલ પેલી
કાપરીના કહેવાથી, અને સાથે સાથે આવ્યાં
તેથી એક ધીજને બેઠને મળવાના વિચાર
માંજ હતાં અને એવામાં આ કાપરીએ
આરામ લેવા કહ્યું એટલે બેમાંથી કાઢી
ના કહી નહીં. તેણે સમ્મતિ આપી એટલે
આ ડોશી તેને ધોળીના ઘરમાં એક ચોરડી
પાસે લઈ ગઈ અને તેમને કહ્યું કે, “અ
ત્યારે ગરમી બહુજ થઈ છે માટે યોગ્ય છે
કે તમે તમારાં ઝવેરાત અને વસ્ત્રો જરૂરી
ચાત રાખી બાકીનાં ઉતારી અંદરની ચોર
ડીમાં બેસો અને ખાવાનું ધોળી લાવે એ
ટલે આપણે ખાઈને જઈએ.”

આ ડોશીના કહેવાથી આ બંને જણાંએ
તેમનાં ડરકાગીના તથા કેટલાંક કિમ્મતી
કપડાં અને પેલા ઝવેરીની કાનનો માલ
આ પરગણુ ભલી બાઈને સોંપીને ચોર
ડીમાં ગયાં. અને અગ્નિ ને ધી કંઈ સાથે
રહી શકતાં હશે ખરાં કે? આમના ચોર
ડીમાં ગયા બાદ આ ભલી બાઈએ ચોર

ડીનાં દ્વાર બંધ કર્યાં. ડોશી આ પ્રસંગનો લાભ લેવા સારૂ રસ્તા ઉપર કોઈ મજૂર મળે તો રાહ જોતી હતી, એવામાં એક મજૂર આવ્યો. એના પાસેથી એની ટોપલી એણે ભાડે લીધી અને તેમાં તમામ વસ્તુઓ ભરી પોતાનાજ માથે તે ટોપલો ઉપાડી ધોળીના ઘરને તાળું વાસી તેની કુંચી પેલા હમાલને આપી અને કહ્યું કે, “તું લગાર સાવધાનીથી અહીં બેસજે, કારણ કે મારો કેટલોક સરસામાન હજી બાકી છે તે હું બીજી વખત આવીને લઈ જઈશ.”

આમ કહીને તે તો રફડુજ કરી ગઈ. હમાલ કુંચી લઈ બારણા પાસે બેઠો. ધોળી બગ્ગરમાં નાસ્તો લેવા ગયો, આ બંને શિકાર મકાનની ચોરડીમાં રહ્યાં, અને પોતે ઘર ભેગી થઈ તમામ વસ્તુને વગે કરી નિશ્ચિંત થઈને બેઠી.

કામકળાના ગયા બાદ થોડો વખત પછી બગ્ગરમાં નાસ્તો લેવા ગયલો ધોળી નાસ્તો લઈ આવી બેઠો છે તો મકાનને તાળું વાસેલું છે, અને બહાર રાખવામાં આવેલાં કપડાં મહીંથી કેટલાંક કપડાં પણ ગેબ થઈ ગયાં છે, અને ફરવાળ પાસે એક હમાલ બેસી રહ્યો છે. ધોળીએ પેલા હમાલને કહ્યું કે, “અરે, ઓ નાલાયક, તું કોણ છે? અહીં વગર કારણે મારા ઘર આગળ શું કામ બેઠો છે. જેણે મને બગ્ગરમાં ખાવાતું લેવા મોકલ્યો હતો તે પેલી ધરડી ડોશી ક્યાં છે? અને અહીં મારાં બધાં કપડાં હતાં તે ક્યાં ગયાં?”

હમાલે ચિરકાઠને કહ્યું કે, “નાલાયક, તું કોણ છે? બગ્ગરનાર એ મકાનના ઉપર પગ પણ મૂક્યો છે તો, પેલી ડોશી ધરડી કુંચી મને સોંપીને તેનો સરસામાન તેના બીજા ઘરમાં લઈને ગઈ છે.”

ધોળીએ જણ્યું કે “હરામી? કંઈ બાવરો બની ગયો છે કે શું? આ ઘર તો મારું છે, તું મને રોકનાર કોણ છે?” આ બેમાં તકરાર વધી પડી. છેવટે ગાળમગાળમાંથી હાથ ચલાવી ઉપર પણ આવી ગયા.

આ તકરારનો અવાજ સાંભળી અંદરથી પેલા ઝવેરી ભાઈએ અને પેલા શેઠની પુત્રી બાઈએ જોયું તો તેમને જણ્યું કે બહાર ધોળી અને હમાલ લડી રહ્યા છે. ઝવેરીએ ધોળીને ખૂબ મારી કમાડ ઉઘાડવા કહ્યું, ધોળીએ કમાડ ઉઘાડ્યાં અને અંદર ગયો અને આ બંને જણનેજ બાકી પડ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે—“હરામજાદાઓ! પેલી તમારી નાલાયક ડોશી ક્યાં ગઈ, તે તો મારો સરસામાન તમામ ઉઠાવી ગયોય થઈ ગઈ છે. હું તમને ચહેરના હાકેમ પાસે લઈ જઈશ, અરે તમે એ મારી સાથે નાલાયક વર્તણૂંક શા સારૂ ચલાવી છે?”

આ ધોળીતું કહેતું સાંભળી પેલા હમાલ ને પણ લાગ્યું, કે આ રાંડ ડોશી તો મને પણ ઠગી ગઈ છે, અને આ તેનાં સગાં છે, તેથી તે પણ તેમને બાકીને કહેવા લાગ્યો કે—“મારી સાથે પણ તે ઠગાઈ કરી ગઈ છે. માટે મારી ટોપલી અને ભાડું

લાવ, નહીંતરે હું પણ સાથેજ હાકમને
લ્યાં આવીશ.”

પેલો બિચારો સરાફ ગભરાયો અને
કહેવા લાગ્યો કે:—“અરે મૂર્ખાઓ! તે તો
મારી કંઈ સંબંધી નથી, પરંતુ આ છોક
રીની મા હતી.”

પેલી શેઠની લોળીલાળી છોકરી પણ
ગભરાઈ અને એણે બાપુનું કે હવે તો આ
બધી બધા મારા ગળામાં આવી વળગવા
ની તૈયારી છે, તેથી તેણે તેમને કહ્યું કે:
“વાહ! વાહ! વળી મારી મા ક્યાંથી તે
થઈ આવી? તમે તો બહુજ કહેવા લાગ્યા
કે? તે તો મને તમારી મા હોવાનું કહેતી
હતી.” પાછી પેલા ઝવેરી તરફ ફરીને
તેને કહેવા લાગી કે: “અરે, તમેજ તો
મારી સાથે બહુજ બુદ્ધિ કર્યો. મારી
આબરૂ લીધી, અને વળી મારા કિમતી
કાગીના અને કપડાં પણ તમારી ડોશી ગેબ
કરી ગઈ.”

ન્યારે આવી રીતે અંદર અંદર વાત
ચિત થવા લાગી ત્યારે સહુને જણાયું કે
આ બધાંય કૃત્યો પેલી પાપીણી ડોશીનાંજ
છે. આમાં આપણા પૈકી કોઈનો વાંક
નથી. માત્ર સહુ તેની ઠગાઈનો ભોગ થઈ
પડ્યાં છઈએ.

આખરે સહુ એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યાં
કે આપણે આ આપણી હકિકતની બાદશાહ
સમક્ષ ફરિયાદ પેશ કરવી. એથી આ સહુ
ફરિયાદીઓ બાદશાહ સમક્ષ હાજર થયાં
અને પોતાની ફરિયાદો પૂર્ણ રીતે બાદશાહ
ને ઓઠેર કરી. બાદશાહ આ તેમની ફરિ

યાદો સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યો, અને થોડે
રતા કાઢવાલ-ફોજદાર-ને બોલાવી હુકમ કર્યો
કે આ લોકો જે ચોરતના વિરુદ્ધ ફરિયાદ
કરે છે તેનો પતો લગાડી પકડી લાવી મારી
સમક્ષ જલિલથી રજુ કરો. કારણ કે આ
ભયંકર ઠગારી સ્ત્રી શિરચ્છેદ કરવાને પાત્ર
છે. વળી શહેરમાં પણ તમે ડાંડી
પીટાવો કે જે કોઈ આ ચોરતને પકડી
રજુ કરશે તેને હજાર રૂપિયાનું ઇનામ
આપવામાં આવશે.

ડાંડી પીટાઈ તેથી લોકોની સાથે ઠગારી
કામકળાને પણ પોતાને પકડવાનો હુકમ થ
યાની ખબર પડી. પકડાઈ જવાની કહેશતે
તે પણ થોડા દિવસ ઘરમાંથી બહાર ન
નિકળી. આખરે તે થોડા વખત બાદ એક
દિવસ સારાં વસ્ત્રો પહેરી, અને હાથમાં માળાં
લઈને શહેરમાં ગઈ. પરંતુ પેલો ઘોખી,
હમાલ અને યુવાન ઝવેરી એના કમનસીબે
એની શોધમાંજ હતા તેને દૂરથી આવતી
નેઈ, ઓળખી અને તેને તેમણે પકડી લીધી
અને બાદશાહના મહેલ તરફ ચાલ્યા. આ
લોકો ગુન્હેગાર ચોરતને લઈને શાહી જનાના
ના મહેલની દેવડી પાસે પહોંચ્યા, ત્યારે આ
આરોપી સ્ત્રીને વિચાર થઈ આવ્યો કે ‘હવે
તો વાગતે ગાજતે છેક માંડવા સુધી આવી
પહોંચી છું, માટે કંઈક ઉપાય કરવો નેઈએ.
નહિંતર બાદશાહના સમક્ષ થવાથી તે મને
તમારે સજા કરશે.’ તેણે પેલા ફરિયાદી
ઓને કહ્યું કે: “મારે પિશાબ કરવા જવું છે
માટે તમે અહીં થાભો, અને હું આ દેવ

શ્રીમાં જઈ પેશાબ કરી તમારાં સમક્ષ હા
જર થાઉં છું.”

પેલા ક્રિયાદીઓએ ઉત્તર આપ્યો કે “જા,
જઈ આવ. અમે અહીં હસા છઈએ.”

લોકોને એમ વિચાર ન થયો કે આ
ક્રિયાની આવેલી ચોરત, અમારા સ
માન અનેકોના ચણા ખાઈ નાથ તેવી છે,
માટે તે અમને કગશે. તેમને તો એવોજ
વિચાર આવ્યો કે “અમારા આગળ થઈ
નેજ જવાનો રસ્તો છે ને? પછી તે ક્યાંથી
નાસી નાથ તેમ છે.” ત્યારે ક્રિયાદીઓનો
હુકમ મળ્યો એટલે તે શા સાડ ખોટી
થાય? કારણ કે ‘નાતરે જવું’ અને પછી
છાકરાંની હાથ શા સાડ આણવી?’ તેથી
તે તો પિશાબ ખાનાને બાળુએ રાખી પર
મારીજ તપાસ કરીને બાદશાહ સલામતની
હુરમ સમક્ષ પહોંચી ગઈ.

હુરમે આ ખુદાના વલીસમાન નેકબાઈને
જોઈ તેણે તેને ‘પૂછ્યું’ કે—“અરે બાઈ, તમે
કોણ છો? અને મારા સમક્ષ આવવાનું
તમારે શું કારણ છે?”

તેણે જવાબ આપ્યો કે: “ખુદાવિંદ, હું
એક માયાળુ અને ગરીબ પરદેશી સ્ત્રી છું.
મારી પાસે જે કંઈ રોકડ અને દાગીના
હતા તે તમામ ખુદાતાલા નિમિત્ત નેક કા
મોમાં વપરાઈ ગયા છે. મારે મક્કા
શરિફ હજ કરવા સાડ જવાનો વિચાર
છે, પરંતુ મારી પાસે નાણું નહીં હોવાથી
લાચાર છું. હવે મારી પાસે માત્ર ત્રણ
શુલામો છે, કે જેઓને અલ્યાર સુધી હું
મારા પ્રાણ સમાન માનતી હોઈ છૂટા કરી

શક્તી નહોતી, તેમ તેઓ પણ મારાથી
છૂટા પડવા ખુશી નથી. પરંતુ મારે બીજો
કોઈ ઉપાય નહીં હોવાથી, અને જો બાદ
શાહ તેમને ખરીદી લે તો તે બિચારા પણ
સુખી થશે એવી ઇચ્છાથી તમારા સમક્ષ
હાજર થઈ છું. માટે આપ સલામત બાદ
શાહ સમક્ષ મારી સિક્કારસ કરી આ શુલા
મોને ખરીદી લેવડાવો, કે જેની કિંમતની
રકમ સારા પુણ્ય માર્ગમાં વાપરવાની હોઈ,
આપને પણ પાક પરવર દિગાર તેનો ફાયદો
આપશે. મારા સમગ્ર ઉમ્મર સુધી હું આપના
લાલમાં ખુદાતાલા સમક્ષ મેર શુન્ન-
રીશ.”

કપટી કામકળાએ મોંતો દેખાવ કયામત
બતાવી અરજ કરી, જે હુરમ સાહેબોને
પણ બ્યાબની લાગી. તેણે બોલને બાદશાહ
ને તેડી લાવવા સાડ મોકલ્યો. બાદશાહ
તુરતજ હુરમ પાસે આવ્યો. હુરમે તેના
સમક્ષ પેલી કપટી સ્ત્રીની અરજ પેશ કરી.
બાદશાહે તે ચોરતને ‘પૂછ્યું’ કે: “તું આ
તારા ત્રણ શુલામોની શું કિંમત લઈશ?”

કામકળાએ નમ્રતા પૂર્વક જણાવ્યું કે:
“ખુદાવિંદ, મેં તો એમને પાંચ હજાર રૂ
પિયા આપીને ખરિદ્યા છે. પરંતુ મારે
વધારે નાણાંની જરૂર નથી, કારણ કે મારે
તો મક્કા શરિફ પહોંચવાના ખર્ચનીજ
જરૂર છે. માટે ત્રણ હજાર રૂપિયાજ તેની
કિંમત લઈશ. મારા આ ત્રણ શુલામોમાં
એક ધોળીનું કામ સાડ કરી નાણું છે
એક મજૂરીના કામમાં હોંશિયાર છે અને
એક ઝવેરાતના ધંધામાં દુશળ છે. હું

આશા રાખું છું કે તેજો ચેતયોતાના કામગીરિ બુદ્ધિવંતે જરૂર સંતોષ આપશેજ.”

બાદશાહે તેને કહ્યું કે—“તારા તે શુદ્ધામો ક્યાં છે ? હું તેમને જરા નેહ લઉં.”

કપટી કામકળાએ દેવરી ઉપર બોવાયું જણાવ્યું તેથી બાદશાહ જનાનામાંથી લ્યાં ગયો અને તેમને નેહ તેમને ફરેકને તેજો શું ધંધો કરે છે તે બાબત પૂછ્યું અને આ કપટી સ્ત્રીના કહેવા શુભ અલક્ષિત મળતી આવી તેથી તે પાછો જનાનામાં આવ્યો અને કપટી કામકળાને કહેવા લાગ્યો કે : “તારા ત્રણે શુદ્ધામોને રાખી લીધા, અને તેં ખરિફ કરેલી પાંચ દબ્બર રૂપિયાની કિંમત તને આપવામાં આવશે.”

આવી રીતે કહી કિંમત નાણાં અપાવી બાદશાહ મહેલમાં ચાલ્યો ગયો. બાદશાહને તેણે બહુ આશીર્વાદ આપ્યા. પછી આ કપટી સ્ત્રીને વિચાર ધયો કે જો હું આજ કપડાંથી જઇશ તો પેલા માણસો મને નેશે તો જાળખશે અને હોબાળો કરશે તેથી તેણે હુરમને વિનંતિ કરતાં જણાવ્યું કે : “મેં આપને પ્રથમથીજ જણાવ્યું છે, કે આ મારા શુદ્ધામો મને જાળખશે તો પાછા મારી વાંસે થશે, માટે કૃપા કરી આ પનાં એક જોડ કપડાં મને આપો કે જેથી હું તે કપડાં બદલી ચાલી જઈ. આપ મારી સાથે આપની એક લોંડી મોકલો કે જે મને દેવડી વઢાવી આપે અને હું મારા ઘર પહોંચીશ એટલે આપના કપડાં તેની સાથે પાછાં મોકલીશ.”

દરો તેણે કહેડું માન્યું અને એક લોંડીને બોલાવી તમામ લક્ષિતથી વાહે કરી તેની સાથે મોકલી. આવી રીતે આ કપટી જ્યારત કપડાં બદલી એક લોંડીને લઈ જ્યાં દેવડી આગળ મોળી, હમાલ, અને ઝવેરી તેની રાહ લેતા બેસી રહ્યા હતા તેમના આગળ થઈ નિકળી ગઈ.

હવે જ્યારે તે રાજ મહેલની સરહદથી બહાર નિકળી આવી એટલે તેણે પેલી લોંડીને પૂછ્યું કે : “બાઈ તને આઢીં હુરમ પાસે કેવા માન સાથે રાખવામાં આવે છે ?”

પેલી બાંદીએ જવાબ આપ્યો કે : “બાઈ સાહેબ, એ સંબંધમાં તો તમે પૂછો છોજ શું ? માત્ર કમનસિખીના કારણથીજ આ નોકરી કરવી પડે છે, જ્યાં આગળ મારા સમાન બાંદીઓની કંઈજ કિંમત નથી. વળી કંઈ શુન્દામાં અવાય તો ગાળો અને શિક્ષા ભોગવવી પડે તે તો વધારેજ છે.”

કપટી કામકળાએ દિલગીરી કરાવતાં જણાવ્યું કે : “બહુ દિલગિરિની વાત છે, કે તારા સમાન ખૂબસુરત જ્યારત આવી કુઃખમય નોકરી કરી પેટ ભરે છે ? જો તારી ઇચ્છા હોય તો હું તને એક શોદાગરને લાં નોકરીનો બંદોબસ્ત કરી આપું.”

આ બાંદીએ તેને ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે, —“બાઈ સાહેબ, જો તમે મને એવ સારી નોકરીનો બંદોબસ્ત કરી આપશે તો હું મારી આખી ઉમ્મર સુધી આપન ઉપકારી રહીશ. માટે બાઈ સાહેબ ! મં જરૂર આપ તેવો બંદોબસ્ત કરી આ વાની મહેરબાની કરો.”

આ કામકળા તો પ્રથમથીજ સમગ્ર શહેરની વાંકેફગાર બની ગઈ હતી. એટલે તે એક સોઢાગરના ઘરમાં ગઈ, અને પોતાને એક લોંડી વેચવાની છે એમ કહી એક હજાર રૂપિયા તેની કિંમત કરાવી લઈ, પેલી બાંદીને બોલાવી સારી રીતે નોંધરી કરવાની શિખામણ આપી પેલા સોઢાગરને સુપ્રત કરી, અને સોઢાગરને પણ આ લોંડી ઉપર મહેરબાની રાખવાની ભલામણ કરી, તેની કિંમત પણ તે લઈને ચાલતી થઈ. આવી રીતે ફરીને પેલા ઘોળી, હમાલ અને ઝવેરીને ઠગીને તથા બાદશાહ, બેગમ, બાંદી, અને સોઢાગરને ઠગી સારી રીતે ધન લઈ ચાલી ગઈ.

જ્યારે બાદશાહ મહેલમાંથી ફરબારમાં ગયો ત્યારે તેણે પેલા ત્રણે શુલામોને પોતાની પાસે પેરા કરવાને માટે હુકમ ફરમાવ્યો. બાદશાહના હુકમ મુજબ આ ત્રણે શુલામોને લાવીને તેના સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા.

બાદશાહે તેમને ફરમાવ્યું કે, “તમારે કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કરવી નહીં. જેવી રીતે પેલી તમારી વૃદ્ધ અને નેક માલિકણ તમને રાખતી હતી, તેવીજ રીતે હું પણ તમને રાખીશ. અહીં તમને કોઈ પણ પ્રકારનો ત્રાસ પણ પડશે નહીં. તમે પણ જેવી રીતે તે વૃદ્ધાને ત્યાં નિમકહલાલીથી કામ કરતા હતા તેવીજ રીતે મારી પાસે પણ કામ કરજો, અને તમારાં કામોથી હું મોંઝાં મને ખુશ રાખવાના ઉપાય કરજો.”

બાદશાહનું કહેવું સાંભળીને આશ્ચર્યમાં ગરક બની ગયા, અને એક બીજાના સામું તેઓ જોવા લાગ્યા. બાદશાહને એવો ખ્યાલ થયો કે આ શુલામોને પેલી પાક બારતની બુઢાઈનું કુઃખ થાય છે. તેથી તેણે તેમને દીલાસો આપતાં જણાવ્યું કે—“ભાઈ, તમે ગમરાતા નહીં, હું કદાપિ પણ મારા શુલામોની સાથે સખ્તાઈથી વર્તતો નથી. હું તમને બહુજ સારી રીતે રાખીશ.”

બાદશાહનું પોતાને શુલામોના વિશેષણથી ઉદ્દેશીને થયેલું કહેવું સાંભળી આ ત્રણે જણા એકી વખતે પોકાર કરી ઉઠ્યા કે—“ખુદા વિંદ, અમે તો શુલામ નથી, પરંતુ અમે આ ઠગારીથી ઠગાયા હતા અને આપને ફરિયાદ કરી હતી. આપે પણ તેને પકડી લાવનારને બે હજારનું ધનમ આપવાનું જણાવ્યું હતું. આજે તે અમારી નજરે પડવાથી એને પકડીને આપની સમક્ષ દાદ મેળવવાની ઇચ્છાથી લાગ્યા હતા. પરંતુ એણે તો અમને પણ ફરીને ઠગ્યા, અને ખુદાવિંદ, ખુદને પણ ઠગ્યા છે.”

બાદશાહ આ ત્રણે જણનું કહેવું સાંભળીને હસ્યો. પછી જનાનામાં જઈ તેણે તમામ હકીકત હુરમને સંભળાવી. બેગમ સાહેબાએ પણ પોતાની ફરિયાદ જાહેર કરતાં જણાવ્યું કે—“ખુદાવિંદ, એ ચોર તો એક બુઢાજ પ્રકારની હતી. તેણે મને પણ છોડી નથી. એણે તો આપના પધારવા પછી મારી પાસેથી એક જોડ કપડાં અને મારી એક લોંડીને લઈને ગયજ થઈ ગઈ છે.”

બાદશાહ સલામત તથા બેગમ સાહેબા આ કપડી રીની બહાદરી અને તેની અક્ષત્વની પ્રશંસા કરતાં કરતાં બહુજ દસવા માંડી ગયાં, જેવટે બાદશાહ હસતો હસતો જરબારમાં ગયો અને જરબારમાંના બાજર જરબારીજા પણ તેના તે કાર્યમાં તેડાઈ ગયા.

જરબારીજાએ બાદશાહને અરજ કરી કે “બુદ્ધિવિંદ, આ ચોરતની ક્ષમા તો પ્રશંસાપ્રદ છે પરંતુ તેને લાંબો સમય ફટી રાખવામાં સાર નથી. જેવી રીતે તેણે બુદ્ધિવિંદને અને બેગમ સાહેબાને કગવાની હિમ્મત કરી છે તેવી રીતે જો બીજાં લોકો ઉપર તે હીકમત કરશે તો સારા શહેરને પાયમાલ કરી નાંખશે.”

બાદશાહે જરબારીજાનું કહેલું વ્યાજબી ધાર્યું અને તેણે શહેરના કોટવાળને તે ચોરતને જેમ બને તેમ જલ્દીથી પકડી લાવવા હુકમ કર્યો. સાથે ફાંડી પીટાવી તેને પકડી રજુ કરનારને બે હજાર રૂપિયાના બદલામાં બે હજાર સોના ગહેરો ધના મમાં આપવાનું જાહેર કરવાનું જણાવ્યું.

બાદશાહના હુકમથી તુરંતજ ફાંડી પીટાવવામાં આવી, અને કોટવાળ પણ સખ્ત રીતથી તપાસ કરવા લાગ્યો. પરંતુ આ કગારી ચોરત તો થોડા રોજ ઘરમાંથી બહારજ ન નીકળી એટલે તેનો પત્તો ક્યાંથી લાગે ?

(૩)

કેટલાક કિવસો બાદ પાછી આ કપડી કામકળા શિકારની શોધમાં નીકળી. ધીમે

ધીમે હોંશિયારીથી ચાલુઆલુ નજર દેર વતી તે શહેરના જરવાળ પાસે આવી, એટલે યુવાન ઝવેરી કે જે તેની શોધમાંજ ફરતો હતો તે તેને પ્રથમ મળ્યો અને તેણે તેને પકડી. તે સ્ત્રીએ પ્રથમ તો કહેયતો આપવા માંડી, પણ આ ઝવેરી તેની કહેયતો અને ધમકીથી ડર્યો નહીં. એટલે તેણે તેને આજીજ કરવા માંડી કે: “ભાઈ, જો તું મને બાદશાહ પાસે લઈ જઈશ તો તારું શું બળશે ? તારી એક પણ વસ્તુ તારા હાથ લાગશે નહીં, માટે તું તારી વસ્તુઓ ગણાવી દે. તું મારા તરફ ભલમન સાથે વાપરીશ તો હું પણ તારા તરફ ભલમનસાથે વાપરી તને સર્વ આપી દઉં.”

યુવાન ઝવેરી આ ત્રીજી વખતે પણ ફસાયો અને તેણે તેને કહ્યું કે, “મારે તને બાદશાહ પાસે શિક્ષા કરાવવાની કંઈ જરૂર નથી. માત્ર મારાં કપડાં અને અશરફીઓના બે તોડા મને પાછા સોંપી દે એટલે બસ છે.”

સ્ત્રીએ તેને કહ્યું કે, “બહુ સાફ, ત્યારે તું મારી વાંસે મારા ઘેર ચાલ. ત્યાં તારી તમામ વસ્તુઓ તને સોંપી દઈશ.”

યુવાન તેની વાંસે ચાલ્યો. પેલી કગારી શહેરમાં કેટલીક ગલીઓ ફરી જેવટે એક મકાન કે જેના જરવાળ ઉપર એક પડદો લટકી રહ્યો હતો ત્યાં આવી ઉભી રહી પેલા ઝવેરીને કહેવા લાગી કે: “તારો કુશાલો આપ એટલે એમાં તારાં કપડાં અને અશરફીઓની ઠેલી તેમાં બાંધીને લાવી આપું.”

સારાકે તેના કહેવા ઉપર કંઈ શંકા આવી નહીં. તેના કુશલો તે ચોરત મા હવાલે કર્યો. આ કુશલો લઈને આ સ્ત્રી કમાડની વાંસે છુપાઈ ગઈ, અને ઝવેરીને અંદર આવવા ખુબ મારી. ઝવેરી તો બેઠકક મકાનમાં પેઠો. ઝવેરી અંદર ચાલ્યો. એટલે કમાડના ઓથેથી નિકળી આ ઠગારી ફફડ થઈ ગઈ. ઝવેરી મકાનની અંદર ગયો તો તેને જણાયું કે એ મકાન જનાનાને રહેવાનું હતું. તેમાં એક પલંગ ઉપર એક પુરૂષ બેઠો બેઠો હુકકો પી રહ્યો હતો. આ મકાનના માલિકની નજર ત્યારે પેલા ઝવેરી ઉપર પડી, ત્યારે એને એકા એક ક્રોધ ચડી આવ્યો, અને હોઠાની નેળ હાથમાં પકડીને તેને પીટવા લાગ્યો. જવાન ઝવેરીએ પોતાની અંદર કરવાની ખૂમો તો બહુએ મારી, પરંતુ આ મહાશયે તેની કંઈજ હકીકત સાંભળી નહીં. એ તો તેને એવુંજ કહી કરતો હતો કે “બદમાશ ! ખરા બપોરે સારા માણસોના ઘરમાં ચોરી કરવા સાદ આવ્યો છે. બેઠકક ! સફેદ કપડાંનો ઠગ બની આવ્યો છે, કેમ ? શું બાદશાહની પણ તને કહેશત નથી કે ? જનાનાનો પણ કંઈ વિચાર કરતો નથી ને બેઠકકજ ચાલ્યો આવે છે, કેમ ?” પછી ત્યારે આ મહાશય મારતા પરવાર્યા ત્યારે આપણા જુવાન ઝવેરી સાહેબનો વખત આવ્યો એથી એણે વિનંતિ કરતાં જણાવ્યું કે— “સાહેબ, મને આપના ઘરનાં જનાનાંજ બોલાવીને લાવ્યાં છે, અને છતાં આપ નકા માજ મને મારવા મંડી પડ્યા છો ?”

આ વાત સાંભળીને તો ઘરના માલિકને વિશેષ ક્રોધ ચડ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે— “તું બહુજ ફગાબાજ માણસ છે. મારી પવિત્ર પત્ની ઉપર ખોટો આરોપ લગાવે છે ?” એમ કહીને પાછો તે તેને મારવા મંડી ગયો, અને પોતાની તાકાદનો ખરા ખરા યુવાન અને શરીરે મસ્ત થયેલા ઝવેરીને મારીને હલકોજ કરી નાંખ્યો. બિચારો ઝવેરી તો પોતે બીન ગુનેહગાર છે એમ ખૂમોજ મારતો રહ્યો, પરંતુ આ મકાનને માલિક તો તેની હકીકત ઉપર કંઈજ લક્ષ્ય આપતો નહોતો. એવટ ત્યારે આ ઘરના માલિક મહાશય તેને મારતાં મારતાં યાદી ગયા ત્યારે તેના હાથ એક રસ્સીથી બાંધીને બાદશાહ પાસે લાવ્યો અને તમામ હકીકત તેને જાહેર કરી.

બાદશાહે ફરિયાદીની હકીકત સાંભળી જવાન ઝવેરીને પૂછ્યું કે : “તારે શું કહેવાનું છે.”

તેણે જવાબ આવ્યો કે : “હજુર, મને પેલી ઠગારી સ્ત્રીએ આ ત્રીજ વખત કહ્યો છે, જેને હું આશરે બે માસ ઉપર પકડીને હજુરના સમક્ષ લાવ્યો હતો.”

બાદશાહે તેનું કહેવું સાંભળી તેને નિહાળીને બેઠો. એટલે તુરતજ તેણે તેને જોળખ્યો, અને પેલા ફરિયાદીને કહ્યું કે : “ભાઈ, આ માણસનું કહેવું સાચુંજ છે. અને તે બિચારો ઠગાયો છે. માત્ર તમે તેના ઉપર ખોટી રીતે વેદેમાયા અને તેને નકામો માર મારી અહીં સુધી લાવ્યો છો. જાઓ, તમને બંનેને રસ્તો છે.”

આપી આ ક્યાંથી અને આપી પોત
પોતાના મુકામે તરફ ચાલ્યા ગયા. પછી
બાક્યાહે કાટવાળને બોલાવી ખૂબ ધમકી
આપી અને કહ્યું કે: “આ એક જોરન શહે
રમાં આવી રીતે કોઈને હગવાનો હવામ
સર રાખે છે, અને તમે કંઈજ કરી શ
કતા નથી, તે શું? માટે તુરત તેને પક
ડીને રસ્તું કરો.”

કાટવાળે બાક્યાહને વિનંતિ કરી કે
“ખુદાવિંદ, મેં અને બીજા પણ અમલદાર
રોએ સવાર સાંજ દરમિયાં તેની તપાસ
કરી, પરંતુ તે કાંઈ પણ રીતે હાથ આવી
નથી. ખુદાવિંદે વધુ ઘોડાક દિવસની મુદત
આપવાની મહેરબાની કરાવવા કૃપા કરવી
જોઈએ એવી અરજ છે, અને જો પરમા
ત્મા મદદ કરશે તો જરૂર તેને પકડીને ખુ
દાવિંદ સમક્ષ રસ્તું કરીશ.”

બાક્યાહ પણ નાણુતોજ હતો કે આ
જોરતને પકડવી તે કંઈ સહજ વાત નથી.
તેથી તેણે ફરીને કાટવાળને એક માસની
મુદત આપી.

(૪)

ઉપરોક્ત સમયને ફેટલોક વખત થયો
એટલે ફરી કપડી કામકળાને શિકાર પક
ડવા જવાની ઇચ્છા થઈ. તે કપડાં પહેરી
બજારમાં નિકળી પડી. તેને એક એવો
મહોલ્લો નજરે પડ્યો કે જેમાં ઝાઝી વરતી
નહોતી, તેથી તે મહોલ્લામાં ગઈ. ત્યાં તેણે
જોયું કે એક મહાનના ચોટલા ઉપર બેસી
ને એક આંધળો માણસ પોતાની ગોઠડી

માં અસરકાર્યો હુપાવીને શીવે છે, તે તેના
પાસે ગઈ અને ફરીરને સલામ કરી, ફરી
અનુ સામે જવાબ આપ્યો અને પછી
તે કપડી રીતે પૂછ્યું કે: “બાપુ, તમે
કોણ છો?”

કામકળાએ જવાબ આપ્યો કે “મુરશાદ
હું તમારી પાસે આટલામાં રહેનાર એક
પુરખ છું, અને તમને કાંઈ પ્રકારની તકલિફ
છે કે કેમ? તેનો તપાસ કરવા સાર ત
મારી પાસે આવ્યો છું.”

ફરીરે જવાબ આપ્યો: “બાપુ, હું એ
ફરીર છું, મારે શાની તકલિફ હોય? મારું
પેટ ભરાય એટલા જોરાકની જરૂર હોય
છે. તે હું માગીને લઈ આવું છું. પછી
મારે તકલીફ શી?”

આ વાતચિતમાં આ કપડી છેક તેના
પાસે પહોંચી અને તેની ગોઠડી હલાવ
જોઈ. તેને જણાયું, કે તેમાં તમામ
અસરકાર્યોજ ભરેલી છે. આ ખાતમી મેળ
વીને તે કાંઈ પણ પ્રકારની આજે નગરમ
કુલાઈ ક્યાં સિવાય સિધીજ ઘેર ચાલ
ગઈ. ઘેર આવીને તેણે આ ફરીરના સમ
ચાર પુત્રીઓને દહેરા ઉપરાંત તેમને ચોર
પણ કહ્યું કે: “આવતી કાલે તમારે પણ
સાથે આવવાનું છે. કારણ કે આ આંધ
ળાને આપણા ઘેર લાવી તેની તમામ અસ
રશીઓ આપણે પડાવી લેવી જોઈએ.”

આ પ્રમાણે વિચાર નિશ્ચિત કરી રાત્રિ
વ્યતીત કરી અને સવારમાં ત્રણે પુત્રીઓને
લઈને ઘરથી વિદાય થઈ પેલા ફરીર પાસે
આવી પહોંચી.

આમના પૈટ્રીની એક છોકરીએ પેલા કુટીરને કહ્યું કે, “પિતાજી પગે લાગું છું.” કુટીર ચમકીને પૂછવા લાગ્યો: “તું કોણ છે?”

તેણે હત્તર આપ્યો: “પિતાજી, અમો તમારી પુત્રીઓ છીએ, અને અમારાં માણ પણ સાથે છે. માટે આપ અમારા ગુન્હા માફ કરી અમારી સાથે ચાલો. અમો એ આપને નાખુશ કર્યાં તે અમારી મહા ભૂલ થઈ છે, પરંતુ આપ હવે તે તમામ માફ કરો.”

કુટીર તો આ સગી પુત્રીઓ અને સગી પત્ની થઈ આવેલાંની વાત સાંભળી બહુજ આશ્ચર્યમાં ગરક થયો અને કહેવા લાગ્યો કે: “અરે! પણ હું તો તમને જાણખતોજ નથી કે તમે કોણ છો, અને આ શું બંધવા લાગ્યાં છો? હું એક ગરીબ કુટીર આહમી છું. મેં તો સ્વપ્નમાં પણ સ્ત્રી નોંધ નથી, પછી તમે મને મારી પુત્રીઓ તરિકે શી રીતે જણાવો છો?”

આ ત્રણ છોકરીઓએ ઘોંઘાટ શરૂ કર્યો જોડેલે આડોશી પાટોશી એકઠાં થયાં અને તેમણે બંને પક્ષની હકિકત સાંભળી. કપટી સ્ત્રીએ અને તેમની કપટી પુત્રીએ લોકોને જણાવ્યું કે: “જુઓ મહેરબાનો, આ અમારાથી નારાજ થઈ, ઘરબાર છોડી નાસી આવ્યા છે. અમો એમને બહુ પ્રકારે વિનવીએ છઈએ કે અમારી કસુર માફ કરો, અને ઘેર ચાલો, પરંતુ આ તો અમારું કંઈ સાંભળતા નથી અને ઘેર આવવા ના પાડે છે.”

લોકોએ કુટીરને સમજાવ્યો કે: “ભલા

માણસ! પોતાની પત્ની અને પુત્રીઓ ઉપર આવો ગુસ્સો ન કરવો નોંધવો. એ મની જે કંઈ કસુરો હોય તે માફ કરો. હવે એમને પોતાની ભૂલોનો પુરો પસ્તાવો પણ થાય છે.”

કુટીરે કહ્યું: “પણ મહેરબાનો! આ તો બધી વાતજ ખોટી છે, મારે તો આમની સાથે કંઈજ સંબંધ નથી.”

લોકોએ તેને જણાવ્યું કે: “મૂર્ખ, ત્યારે તું બહુ સ્વરૂપવાન છે માટે તારા ઉપર મોહ પામીને આ તારી ઐરી બનવા આવી છે કેમ? અને છોકરીઓ પણ તું એક મોટો ધની પુરૂષ છે એમ માની તારી પુત્રીઓ થવા આવી છે કે?”

આમ કહી લોકોએ પેલી કંગારી મંડળીને કહ્યું કે: “બાઈઓ, જો તે રાજાજી શીથી ન આવે તો તેને જબરદસ્તીથી લઈ ચાલો.”

કુટીરે જણ્યું કે હવે આપણો કંઈ ઉપાય ચાલે તેમ નથી તેથી તે પણ પોતાની મેળેજ આમની સાથે જવા તૈયાર થયો અને કહેવા લાગ્યો કે: “ચાલો, હું તમારી સાથે આવવા તૈયાર છું.” કહી પોતાનો સરસામાન સમેટી તેમની વાંસે જવા તૈયાર થયો જોડેલે પેલી કપટી કામકળાએ તેનો હાથ પકડ્યો અને પુત્રીઓને સાથે લઈ ઘર તરફ ચાલી. ઘેર આવીને તેણે પોતાના શિકારીના હાથ મેં ધોવડાવ્યા અને એના માટે સારું જમવાનું તૈયાર કર્યું. આ ચારે માદીકરીઓ કુટીરની તેનાતમા

ગોથા દિવસે એક છોકરીએ ફરીને
હજુ—“પિતાજી, મારા સાથે કેટલુંક રૂપે
રાત બજરમાંથી ખરીદી લાવવાનું છે માટે
આપ બજરમાં જાઓ અને ખરીદી લાવો.”

ફરીને હજુ, “બેટી, હું આજે લેઈ ચકતો
નથી. અને બજરમાં જઈને ઝરેરાત થી
રીતે લાઉં ?”

છોકરીએ જણાવ્યું: “મારી મા પણ
સાથે આવે છે. માટે તમે બંને જાઓ.
તમે દુકાને જોસને એટલે મારી મા મારી
પસંદગી સાથે દાગીના અને બતાવવા આ
વરો, અને જે દાગીના પસંદ પડશે તે
ખરીદી તેની કિંમત આપી સાથે સાથે
ધેર આવશે.”

આંખો આ ઠગમંડળીના પ્રપં
ચથી વાકેદ્ ચંદ્ર ગયલો હતો. તેણે તેમ
કરવાની ના પાડી પણ તેને બહુજ આશ્ચર્ય
સાથે તેમ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી.
ફરીની પત્ની તેના સાથે સારો પોશાક
ધરમાંથી લાવી—કારણ તે શિવાય ઝવેરી કે
ગાય શી રીતે—અને ફરીને પહેરવા હજુ.
ફરીને પોતાની કંયા ગોઠી પહેરીને ઉપર
પત્ની તરફથી મળેલો પોશાક પહેરવાનો
વિચાર કરી તે મુજબ જ્યારે તેની કંયા
પહેરવા માંડી એટલે આ ઠગ છોકરીએ
કહ્યું: “અરે ! આ શું કરો છો ? શું હજી
સુધી તમને તમારી આ દૂટેલી ગોઠીનો
મોહ નથી ગયો કે ? શું અમને લજવી
મારવાં છે કે અંદર આ ગોઠીનો ગાલો
પહેરવા તૈયાર થયા છો ? આ શું મૂર્ખાઈ ?

કહાડી નાંખો, કહાડી નાંખો” એમ કહી
ફરીની કંયા વિરહ ગોઠી ઉતરાવી.

ફરી આ વખત તેમની સાથે રકબક
કરતાં જણાવ્યું પણ ખરું કે: “મારી સદા
ગની સાક્ષી આ ગોઠીને હું છોડીશ નહિ.
કારણ કે મારા સુરસિદ્ધિ મને તેને અંગથી
અગમ નહીં કરવાનું કરમાવ્યું છે. મારા
તે પવિત્ર શુદ્ધી આતા હું નહીં છોડું.”
છતાં આ લોકોએ જબરાઈથી ઉતરાવી.

ફરીને તેમણે કહ્યું કે: “જે તમારા
સુરસિદ્ધિની આજ્ઞા હોય તો અમે નહીં
અડીએ. તમે તમારી જાતે એક ઠેકાણે
મૂકા અને પછી બજરમાંથી આવી તમારા
હાથે તને પહેરી લેજો.” ફરીને પણ
લાવ્યું કે અહીં આપણી કંઈજ કામગીરી
ચાલી રાકે તેમ નથી. તેણે અશરદ્ધિઓનો
અવાજ ન થાય તેમ ધીમેથી ગોઠી કહાડી
એક ઠેકાણે મૂકી, અને આ લોકોને એણે
તાઠીદ કરી કે, “તમે કોઈએ આ ગોઠીને
અડવું નહીં.” ફરી ખીન ઉપાયે ઉઠ્યો
અને પત્નીએ આપેલો પોશાક પહેર્યો.
એટલે પત્નીએ પતિનો હાથ પકડી લીધો
અને બંને ઘણીઘણીયાણી ચંદ્ર બજરમાં
ચાલ્યાં ગયાં.

બજરમાં આવીને એક ઝવેરીની દુકાને
આ બંને જણે જોઈ. દુકાનના માલિકે
આવતાં કપડાં જોઈ વિચાર કર્યો કે આ
કોઈ અમીર માણસો છે. જરૂર તે સારી
રકમનું ઝવેરાત ખરીદશે ? તેણે તેમને
સારી રીતે સત્કાર કર્યો. પછી પૂછ્યું કે,
“આપનું કેમ પધારવું થયું છે, અને

આપને કંઈ ઝવેરાતની ખરીદી કરવી છે કે કેમ? ને તેમ વિચાર હોય તો મને ફર માવો, હું આપની હજુરમાં રજૂ કરું.”

ઝટલે ધીમે રહીને ઠગારી બોલી કે: “આ મારા પતિ છે અને અમારા સુકામ ઉપર કેટલાક ઝવેરાતની જરૂરત છે. આજે તો માત્ર અમારે કેટલાંક મોતીઓની જ ખરીદી કરવી છે. ને આજે અમે જે મોતી ખરીદીશું તે અમારી પુત્રીઓને પસંદ પડશે તો પછી બીજાને માલ લઈશું. માટે આજે તો માત્ર મોતીજ કહાડીને મને બતાવો.”

બિચારો ઝવેરી ઠગાયો અને તેણે કેટલીક નતનાં મોતી અને ઝવેરાત પણ લાવીને રજૂ કર્યું. ઠગારીએ તેમાંથી કેટલીક મોતીની લટો પસંદ કરીને તેની કિંમત પૂછી લીધી. પછી તેણે પેલા ફકીરને પૂછ્યું: “હજુર! આપ અહિંજ બેસી રહેજો. હું આ મોતી આપણી પુત્રીઓને બતાવીને જે પસંદ પડશે તો કિંમત સાથે અને પસંદ નહીં પડે તો આ મોતીની શેરા લઈને હાલજ પાછી ફરું છું.”

બિચારા ગરીબ ફકીરે ઉત્તર આપ્યો કે: “હા, હું અહીંજ બેસીશ. તમે જલ્દીથી પાછાં આવજો.”

કપડી સ્ત્રીએ બિચારા ફકીરને ફંદામાં નાંખી ચાલતી પકડી. ઘેર આવી પુત્રીઓને તમામ હકીકતથી વાકેફ કરી. મોતીની સુંદર શેરા બતાવી. જેને જેને જે મોતી પસંદ પડ્યાં તે વહેંચી આપ્યાં. પછી તેમણે પેલા ફકીરની કંથા-ગોઢી ઉતરડી તો તેમાંથી એક હબ્બર અશરડીઓ તેમને મળી. નવારે

ફકીરને પેલા ઝવેરીની કુકાન ઉપર બેઠાં બેઠાં વખત થયો, પરંતુ પેલી ઠગારી સ્ત્રી આવી નહિ, ત્યારે પેલા ફકીરને પેલા ઝવેરીએ પૂછ્યું કે: “સાહેબ! તમારો સુકામ અહીંથી કેટલે દૂર છે? તમારાં ધણીઆણી હજુ પણ આવ્યાં નહીં.”

આંધળાએ સ્વાભાવિક સ્વભાવીજ જ વાળ આપ્યો કે: “કંઈ કારણથી જ મોહું થયું હશે, આશા છે કે થોડીજ વારમાં આવી પહોંચશે.”

રાહ ભેતાં કેટલોક વખત ગયો અને બે પોરના જમવાનો વખત થયો. ઝવેરીએ આંધળાને પૂછ્યું “સાહેબ, હવે મારે તો જમવા જવાનો સમય થયો તેથી મારે ઘેર જવું છે. તમારા ઘેરથી તો અદ્યાપિ સુધી કોઈ આવ્યું નહીં. માટે આપ ત્રાંચો આપને ઘેર; હું આપની સાથે આવું.”

પેલા ફકીરે ગભરાઈને જવાબ આપ્યો કે: “સાહેબ! મેં તો એ સ્ત્રીનું ઘર પણ ભેટું નથી, અને હું તેને ઝાળખતો પણ નથી કે તે કોણ છે? ભાઈ સાહેબ! એણે મને પણ ઠગ્યા છે.”

ઝવેરીએ નાણ્યું કે આ પણ કોઈ ઠગજ છે. તેથી એણે કહ્યું કે-“હું હમણાંજ તને કાઢવાળીમાં લઈ નહું છું. હુઆ! તે મારી સાથે ઠગાઈ કરી છે. પણ બંધી તને ખબર પડશે. શું એ તારી બેરી નહોતી? અને આ માલ તારા ઘેર તે લઈ ગઈ નથી?”

પેલા ફકીરે ગભરાતાં ગભરાતાં કહ્યું કે “અરે મહેરબાન! હું શુદ્ધના સોગન બાઈને કહું છું, અને હું આપને સત્તજ કહું

૫

હું દે હું તે ચોરસને જાણતો પણ નથી અને તેના શુભમ પણ જાણતો નથી.”

કૂકરના પહેવાથી તો બિચારો કવેરી ચીઠાયો અને બિચારા આંખોને ક્યારકિત રીતે મારવા લાગ્યો. બિચારો કૂકર રાતાં રાતાં બુમો મારતો હતો કે: “સાહેબ ! હું બેઠસુર છું. સાહેબ ! મને આ સાડા મારો છો?”

કવેરી બિચારો એ સાંભળતોજ નહોતો, કારણ કે તે તો તેના કવેરાત જવાની ચિન્તામાં હતો, અને તે તો તેને બરાબર પીટ્યાંજ કરતો હતો. છેવટ ન્યારે તેને કૂકરને મારતાં મારતાં થાક લાગ્યો, ત્યારે તે કૂકરને પકડીને બાહરાહ પાસે લઇ ગયો અને તેણે તમામ હક્કિત વિગતવાર બાહરાહને જાહેર કરી.

કવેરી પોતાની હક્કિત નિવેદન કરી રહ્યો એટલે કૂકરે પોતાની હક્કિત નિવેદન કરતાં જણાવ્યું કે “ખુદાવિંદ ! એ રાંટે તો મને ઠગીને પણ એક હજાર અશરફીઓ પડાવી લીધી છે.”

બાહરાહને માલુમ પડ્યું કે આ રાંડ બીજા કોઇજ નહીં પણ પેલી ઠગારીજ છે. તે બહુજ ગુસ્સે થયો. અને તુરંતજ શહેરના કોટવાળને બોલાવી ફરમાવ્યું કે “મેં તને વખતો વખત મુદત આપી છે, છતાં તું અઘાપિ. સુધી પેલી ઠગારીનો પત્તો પાડી શકતો નથી. માટે હવે જ્યાં સુધી તું તે સ્ત્રીને પકડીને મારી રૂબરૂ હાજર નહીં કરે ત્યાં સુધી તારો પગાર આપવામાં આવશે નહીં.”

કેટલાક કિવસ આ ઠગારી પાછી પરમાં રહી. અને વળી કેટલાક કિવસ પછી પોતાના એક નોકરને સાથે લઇને એક કાપડના વેપારીની દુકાને ગઇ, અને જીજ્ઞાસીના આખાં ને આખાં યાનોની તેને જરૂર હોવાનું જણાવ્યું. બાદ સાહેબ તો ન્યારે બહાર નિકળતાં ત્યારે કપડાં લતાં તો એવાં પહેરતાં કે અજાણ્યો માણસ તો એવાજ અનુમાન ઉપર આવતો કે આ દોષ અમીરના પરનીજ ઠેરી છે. આપણા આ કાપડીઆ બાદ પણ તેનાં કપડાં બેઠ ફસાયા. એમણે તેનો સારી રીતે સત્કાર કરી પૂછ્યું કે—“આપનું શા સાડા પધારવું થયું છે?”

ઠગારી કામકળાએ જવાબ આપ્યો કે: “મારે કેટલાંક જરીનાં યાન લેવાનાં છે. માટે હું આવી છું. જો તમારી દુકાનમાં તેવો કોયો માલ હોય તો બતાવો, નહીં તર બીજા દુકાને જઈ.”

વેપારીએ તો ૨૦-૨૫ તાકા લાવીને તેના આગળ નાંખ્યા. તેમાંથી કોઈક તાકા એણે પોતાના નોકરને આપી ઘેર બતાવવા મોકલ્યો. અને પોતે ત્યાં આગળ બેઠી. આવી રીતે કેટલીક વાર થઇ એટલે આ ઠગારીએ પેલા વેપારીને કહ્યું કે: “તમે બહુજ ભલા માણસ દેખાઓ છો, કારણ કે તમે મને ઓળખતા નથી, છતાં પણ તમે એ જરીનાં કપડાંના દશ તાકા કે જેની કિંમત આશરે એક હજાર રૂપિયાથી પણ વધુ છે તેટલો માલ મને આપ્યો. હવે હું જતી રહું તો તમે શું કરો?”

પેલા વેપારીએ જાણ્યું કે આ સ્ત્રી મારી મશ્કરી કરે છે તેથી તેણે જાણાવ્યું કે “શું એમ કંઈ નાશી નય છે કે?”

એટલામાં તો આ બાઈ કુકનેથી ચારેક ટુગલાં દૂર હલી રહી, અને પાછી આવી પેલા વેપારીને ફરી કહેવા લાગી કે “જેમ આ વખતે હું ગઈ એમ ચાલી જઈ તો તમે શું કરો?”

વેપારીએ જાણ્યું કે આ તો મશ્કરી કરે છે. એથી હસીને કહ્યું કે: “જાઓ, જોઈએ, શી રીતે જાઓ છો?”

એટલે આ બાઈ આ વખતે પ્રથમના કરતાં આગળ વધી અને કહેવા લાગી કે: “જાઓ, ત્યારે આ વખતે હું જઈ છું, ખબરદાર રહેજો, તમને હોંશીયાર-સાવચેત રહીને ચાલી જઈ છું.”

વેપારી હસીને કહેવા લાગ્યો “જોઈ તો ખરો, તમે કેવી રીતે ચાલ્યાં જાઓ છો?”

એટલામાં વેપારીના નસીબ યોગે કેટલાક ધરાડો કુકને આવ્યા. વેપારી તેમની સાથે વાતે વળ્યો. એના મનમાં તો એ મજા હતું કે ‘જે ત્રણ વખત પાછી આવી છે તેમ હમણાં પાછીજ આવશે, કંઈ શાહુકાર માણસ માલ લઈને નાસી જશે’ આ વેપારી ભાઈ કરોસે રહ્યા. એટલે પેલાં બાઈ સાહેબ વેપારીને વાતે વળેલો જોતાં જ રસ્તો ટુંકો કરવા મંડી પડ્યાં. મુખ્ય રસ્તો બાજુએ મૂકી ગલીઓનો રસ્તો પકડ્યો. એક ગલીમાંથી બીજી ગલીમાં અને બીજી ગલીમાંથી ત્રીજી ગલીમાં એમ ગલીઓ વટાવતાં ગૂમ થઈ ગઈ.

વાણીઆએ ચોરોને કળ્યા હતા તેમ કામકળા પણ રક્કુ ચક્કર થઈ ગઈ.

x x x x
દિંકમાં એક સમયે ચોરોનો પુષ્કળ ભય હતો. વગડામાં નિકળ્યા બાક ચોરો બોલાવ્યા બોલ આપે એવો સમય હતો. તે સમયમાં એક વાણીઆ અને તેનો ભત્રીજો પોતાના ગામથી શહેરમાં કંઈ ચીજભાવ ખરીદવા ગયા હતા. તેઓ શહેરમાંથી પાછા પોતાના ગામમાં જવા નીકળ્યા. આ વખતે તેમની સાથે તેમના એક ભોજકે એનાં નરધા-તબલાં દરસ્ત કરવા આપેલાં તે પણ દરસ્ત કરાવીને સાથે લાવતા હતા. ન્યારે તે એક ટુંગર ઉપરથી ઉતરી નીચે મેદાનમાં આવ્યા, એટલે એક ગાડ નીચે ચેલી જોની, વેલીજોની, ઘેલીજોની, ફાજોજોની, માજોજોની એવાં એવાં નામવાળા અધારી રાત્રિને પણ લજવી મારે અને હુખશી ભાઈ જોતું ભાન કરાવે એવા કેટલાક સિલ્લોની ટોળી બેઠેલી તેમને દેખાઈ.

એટલે કાકાએ ભત્રીજાને કહ્યું: “ઢળમ ચંડ જો! જોલા કાકા બેઠા છે, કેમ કળશું?”

ધરમચંદ કંઈ ગભરાય તેવો નહોતો તેથી તેણે કહ્યું: “કાકા! કાંક ઉપાય કાઢો. માળા આપણા પાહેલી કાંઈ લેલે ટો આપણે લાજ મળીએ.”

કાકાએ કહ્યું કે “જો, આ છોટાલાલ ભોજકનાં નરધાં આપણને બહુ કામનાં ક્યાં કામનાં. જો, આ સિલ્લો આપણને પૂછે કે ‘તમે કોણ છો’ એટલે આપણે કેવું કે ‘અમે ટો ભોજક-દરગાળા-છંદજો. અને ગામ

હાંમાં નાચીએ છીએ, ટે ટમે દા ટો ટમાળા
આગળ પણ નાચીએ, એટલે એ આપ
હાને નાચવાનું કે કને એટલે હું નાચવા
ત્યાર હજે અને લાંબા લાંબા રોળ લેતાં
હારી જળે, અને હું નળધાં વગાડવા
રહો ટે પછી ટને હોધવાના બાને આ
વટો રહીશ.”

ધરમચંદે કાકાને ઉપકાર માનતાં જણા
વ્યું કે “વાહ હળમચંદ કાકા ! વાહ.”

આવી રીતનો વિચાર નકી કરી આ
બંને કાકા ભત્રીજાને નિડરતાથી આગળ આ
હ્યા અને લગલગ પેલા સિલ્લોની પાસે
આવી પહોંચ્યા એટલે એક સિલ્લ બોલ્યો
“હસા રો, હ્યા, કુંણ સો ?”

એટલે આ સદેક કપડાંના ઠગના ઠગ
વાણીઆઓએ ઉત્તર આપ્યો કે : “શાબ !
અમે તો ભોજક સીએ.”

એટલે એક સિલ્લે પૂછ્યું કે : “અલ્યા !
ચે ભોજક એટલે ટરગાળા કે ખીન્દ ?”

પેલા ઠગ વાણીઆએ ઉત્તર આપ્યો કે
“એક લગાર કેર, ન કે ટો એકજ.”

પેલા સિલ્લે પૂછ્યું “ફેર એટલે ?”

વાણીઆએ ઉત્તર આપ્યો કે “આખા
આખા અને કણકી જેટલો, બાપજ !”

સિલ્લે ઉત્તર આપ્યો કે : “તાણે તો તમે
નાચતા પણ હશે !”

પેલાએ ઉત્તર આપ્યો કે “હા, બાપજ !
નાચીએ તો ખરાજ તો.”

સિલ્લે કહ્યું કે : “તારે નાચો. ને જવું
હોય તો.”

સિલ્લોનું કહેવું સાંભળી કાકા કરમ
ચંદે નરપાં કમ્મરે બાંધી લીધાં, અને
પેલો ધરમચંદ ભત્રીજા નાચવા તૈયાર
થયો. પછી લાંબો રસ્તો સામે હતો ત્યાં
નાચવાનું શરૂ કર્યું. અને આ ધરમચંદે
એક વખતનો શેર (ચકાવો) લીધો અને
પાછો આવ્યો. પછી ખીજે અને પછી ત્રીજે
એક ઉપરાઉપર ચાર પાંચ શેર કરી
પાછો આવ્યો. સિલ્લોને ભરોસો પડ્યો કે
આ નાસ્તી જય તેમ નથી. એટલે ઉવટના
શેર વખતે ભત્રીજા આવીને કાકાને કહેવા
લાગ્યો કે : “કહો ટો કાકા ! અમે ટબ
શુક કરીએ ?”

કાકાએ ઉત્તર આપ્યો કે, “ટો ટો ટમારા
ચળણ દોષ પીએ.”

આ ધરમચંદે કાકાની આજ્ઞા મુજબ લાંબો
દોર લેતાં પલાયન કરી છ-પાંચ ગણ્યા.

ધરમશાને બહુ દૂર ગયલા ભેંઠને
એક સિલ્લ બોલ્યો : “અલ્યા એ, ભરડકા
જ ! આ તારું છોકરું એટલું જશે ?”

એટલે ધરમશાએ ઉત્તર આપ્યો કે :
“શાબ ! આ છેલો શેર સે, અને છેલો શેર
લાંબો હોય સે. ત્યમાં દૂર ગયો સે હમણાં
પાશો આવસે.”

સિલ્લોને ધરમશાના કહેવાથી કંઈક
ધ્રાડશ આવી, પરંતુ ધરમશા તો પુઠે
પાનીઓ વગાડતા અગીઆરાજ ગણી ગયા
હતા, એટલે શાના આવે ? એટલે વળી
થોડી વારે સિલ્લોએ પૂછ્યું : “અલ્યા !
એ, આ તારું છોકરું તો ગંધાડીનું
આવ્યું નહીં ને.”

ઐઠલે પેલા ધરમ રોક રોવાનો ડોળ કરી કહેવા લાગ્યા કે, “અરે બાપજી! છોકરું ટમાળાથી ખીતું ટે નાહી જ્યું, અને એ એકલું રો તે કોક જાનવર માણી નાં અરો તે માણું છોકરું હોધી આલો.”

ભિલ્લોએ જણ્યું કે આ તો ‘નમાજ પડતાં મશીક કોટે વળગી.’ કરમ રોકને કહ્યું કે: “ઝા ઝા, છાંતું માંતું હેંટ્યું ઝા. તું તારે હોધી કાઢજે. હમે વળી તારા આંહે તારા છોકરાંને હોધવા આં આધયે.”

કરમચંદે વિચાર કર્યો કે આ ભિલ્લ ને અહીં છવતાજ રહેશે તો બિચારા વટે માર્ગજોને હેરાન કરશે. માટે એનો પણ કંઈ ઉપાય કરવો. એણે ભિલ્લોને કહ્યું: “જુઓ શાખ! હું જઈ છું ને ને મારો ભત્રીજોને જરૂરો ટો હમને થોડાનો વેહ કાઢતાં આવડે છે તે થોડાનો વેહ કાઢીને આવશું. ટમાળા પાહેડી હજી શીખ (બક્સ) લેવી બાકી છે ટે પછે લઇશું.”

ભિલ્લોએ કહ્યું “ઠીક, ઝા વેહ કાઢીને આવજે.”

કાકા ત્યાંથી ભત્રીજાને શોધવા ચાલ્યો. પણ ભત્રીજો તો એક ઠેકાણે છપાઇને બેઠો હતો, ત્યાં કાકાને મળ્યા અને બંને જણે વિચાર કર્યો કે અહીંથી થોડેક દૂર એક સરકારી થાણું છે. માટે ત્યાં જઈ અપરદી આપીએ અને થોડાક થોડા લાવી આ ભિલ્લોને પકડાવી લઇએ.

બંને જણ વિચાર કરી થાણા ઉપર ગયા અને હુકીકત જાહેર કરી, અને તાબડ તોબ ફરોક સવારોને સાથે લઇ ચાલ્યા.

સવારોને તેમણે રસ્તામાં બધી હુકીકતથી વાકેફ કરી દીધા કે તેમને માત્ર આ બે જણ કહે તેમજ કરવાતું છે.

પછી પછાડી થોડા રાખી બંને જણ આગળ થયા અને પેલો કાકા નરધાં વગાડવા લાગ્યો અને ભત્રીજો નાચતો નાચતો કહેવા લાગ્યો કે

“ફલછો નાચકે આયા,

ને થોડાનો વેહ લાયા.”

ઐઠલે પેલા ભિલ્લો અંદર અંદર વાતો કરવા લાગ્યા; “હાળા, રમતાર હું શીઆર છે. જુઓ કને હાયા થોડાનો વેહ લાયા ને હાળા છેએ હાયા. નાહી નાં જ્યા હો.”

આમ વાતોમાં ને વાતોમાં થોડાવાળા છેક નજીક આવ્યા પણ આ ભિલ્લો તો શું કરવા વહેમાય ? તેમને તો વેશનોજ વહેમ રહ્યો. પેલા ભત્રીજાએ થોડાવાળા જોને કહ્યું: “એ આંમ કરીને, આંમ કરો” એમ કહીને પોતાના પાસે સોટી હતી તે આજી બાજી ફેરવી, પેલા થોડાવાળાજોને ભિલ્લોને ઘેરી લેવાની સંજ્ઞા કરી. ઐઠલે બધા ભિલ્લોને આ થોડાવાળાજોએ ઘેરા નાંખ્યા. પછી પાછો પેલો ભત્રીજો બોલ્યો: “એ થોળા ધળને ખુલ્લી કરો.”

એમ કહીને પોતાના હાથમાંની સોટી ખીન્ન હાથની મુઠ્ઠીમાં ધાલી એથી અને પેલા થોડાવાળાજોને તલવારો ઉઘાડવાની સંજ્ઞા કરી. ચડપો ચડપ પેલા થોડેસવારોએ તલવારો ખુલ્લી કરી. ઐઠલે પેલા તાનમાં વગાડતા કાકાએ કહ્યું: “હવે શું જુઓ છો શાખ! આંમ કરીને આંમ કરો.”

એમ કહીને પોતાનો એક હાથ ઉઠો કરી ખીલ હાથથી ગટકાની માફક તે હાથને ધા કર્યો અને પેલા ઘોડાવાળાઓને આ સિલ્લોનાં માથાં કાપી નાંખવા સૂચવ્યું. ઘોડાવાળા તુરત ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડ્યા અને પાણીદાર તકવારો ચલાવવા લાગ્યા. પેલા સિલ્લોએ જાણ્યું કે ‘સાળા ફગો કરે છે કે શું?’ એટલે તેણે કહેવા લાગ્યા: “અલ્યા ! ફગો રો ફગો.”

પેલા કાકા ભત્રીજાએ ઉત્તર આપ્યો કે “ના સાળા ફગો નથી, આ તો હાથો પો રાનો વેહ છે.”

ત્યાં લગી તો ઘોડાવાળાઓએ એકાદ બે સિલ્લોનાં શિર ધડથી જુદાં કરી નાંખ્યા. સિલ્લો પણ સાચોજ ફગો સમજ્યા, પરંતુ તે વખતે તેમનો કંઈજ ઉપાય ન હોતો તેથી કંઈ કરી શક્યા નહીં, અને આ વાણીયાએ ચાણાના ઘોડા લાવી તેમનો નાશ કરાવી લોકોના ઉપર મહાન ઉપહાર કર્યો.

એવીજ રીતે આ કપટી સ્ત્રી પણ ના સીજ ગઇ. પેલા વેપારીએ કુકાન ઉપર ઉભા થઇ લાંબી દૃષ્ટિ નાંખી, પણ કોણ હોય? આ તો મુલકની ખાંધેલી સ્ત્રી હતી. એને કાવ મળ્યા પછી તે આ વેપારીની રાહ જોવા શા સાડ ખોટી થઇ હોય? વેપારી બિચારો લાંબી દૃષ્ટિએ કોઇ કેળાયું નહીં, એટલે કુકાન ઉપરથી નીચે ઉતરી બનરમાં પણ આનુબાનુ જોઇ આવ્યો, પણ આનો પત્તો શાનો ખાય? નિરાશ થઇ પાછો આવી રોતો કકળતો બાદશાહ

પાસે ગયો અને તમામ ફરિયાદ પેશ કરી. બાદશાહ આ ઠગારીનાં કૃત્યોથી એટલો બધો હેરાત પામી ગયો કે તે તો હાથજ ધસવા મંડી પડ્યો. તેણે અમલદારોને જોલાવી બહુજ ધમકી આપી જણાવ્યું કે “આ એક ખેરી નગરમાં લોકોને ઠગીને હા હાકાર વર્તાવી રહી છે, છતાં તમો કંઈજ કરી શકતા નથી? તમારી આંખોમાં પણ ખુલ્લા બનરમાં ઘોળે દહાડે લોકોને ઠગીને ધૂળ નાંખે છે છતાં કંઈજ થતું નથી? જાઓ, જોડલા બની શકે તેટલા તમામ સખ્તીના ઉપાયો લો અને તેને જેમ અને તેમ જલ્દીથી પકડી રજુ કરો.”

(૬)

બાદશાહનો હુકમ તો થયો. પરંતુ આ ઠગારીનો તો નિયમ હતો કે એક ગુન્હો કર્યો પછી કેટલાક દિવસ તે ઘરમાંજ રહેતી હતી. તે મુજબ આ વખતે પણ તે કેટલાક દિવસ ઘરમાં રહી. પાછી કેટલાક દિવસ બાદ તે શેલગાહ સાડ બનરમાં નિકળી. તે મધ્ય બનરમાં આવી ત્યારે તેણે એક કુકાન ઉપર એક વેપારીને થેલીમાં રૂપિયા ભરતો જોયો. આ વેપારીની દૃષ્ટિ પોતાની કુકાન સામેથી પસાર થતી એક ખુબસુરત સ્ત્રી ઉપર પડી, અને તેથી તે પોતાના મુનીમને અશરાર્કિયોની થેલી બંધ કરી, કુકાનની ચોગ્ય વ્યવસ્થા કરી પછી ઘેર જવાનું કહી, પેલી સ્ત્રીના વાંસે ગયો. કેટલેક સુધી ગયો તો ખરો, પણ સ્ત્રી એના સામું શા સાડ જુએ? આ પાપીનું મન પાપમાં ખરડાયલું હતું, પરંતુ આ પવિત્ર

શ્રીનું મન તો પવિત્રજ હતું. એને આ પાપીના વિચારો સમાન પાપી વિચારો ચાના હોય? ખરેખર કોઈએ કહ્યું છે કે “આરા કને મન માશુક, અને માશુકને મન કાંઈજ નહિ,” તેમ આ શ્રીને તો તેનો ખ્યાલ કે હિસાબ પણ નહોતો. આ વેપારી કેટલેક દૂર સુધી એની વાંસે ગયો, અને એના આગળ થઈને પોતાની સુંદરતા સારું નિ કહ્યો પણ ખરો, છતાં તે શ્રીએ તો તેના સામું પણ જોયું નહીં. એટલે નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો, અને પોતાની દુકાને આવ્યો. આ વખતે પેલો એનો નોકર દુકાન વધાવવાની તૈયારીમાં હતો. તેણે આવી તેને દુકાન વધાવવાની ના પાડી અને પોતે દુકાન ઉપર બેઠો, અને પેલા નોકરને ઘેર મોકલ્યો. આ નોકર ઘર તરફ રવાના થયો એટલે પેલી ઠગારી તેને વાંસે વાંસે છેક તેના ઘર સુધી ગઈ. ન્યારે નોકર ઘરમાં પેઠો એટલે તે ઘર જોઈ પાછી આવી. અને એ કાંત જગા જોઈ કોઈ પાસેથી ખરીદ્યો, કલમ માગી લઈ એક એવા મતલબનો પેલા વેપારી ઉપર જાણે તે જે શ્રીના વાંસે ગયો હતો તે શ્રીએ પત્ર લખ્યો ન હોય તેવો પત્ર લખ્યો કે “અરે જો ખુબસુરત જવાન વેપારી, હું જે વખતે આજે સવા રમાં તારી દુકાન આગળ થઈને નીકળી, અને ન્યારે મેં તને દુકાન ઉપર જોયો ત્યારથી હું તારા ઉપર ખુબજ આશંક થઈ ગઈ છું. પરંતુ જે વખતે તમે મારા વાંસે આવીને મારી સાથે મુલાકાત કરવાની ઇચ્છા રાખતા હતા, તે વખતે મને પણ તમારી

સાથે વાત કરવાની ખુબજ ઇચ્છા હતી. પરંતુ હું તમારી સાથે વાત કરી શકી નહીં, કારણ કે મારી પછવાડે પછવાડે મારો સસરો આવતો હતો તેથી મારો કંઈ ઉપાય નહોતો. આ પત્ર આ મારી આયાની સાથે તમારી સેવામાં મોકલવામાં આવ્યો છે, અને આપને જણાવું છું કે મારું મુકામ ખાલી છે. માટે તમે જલ્દીથી ચાલ્યા આવો અને આપનું સુંદર સ્વરૂપ ખતાવી મારા હિલને શાંત કરો.” આવી રીતે પત્ર તૈયાર કરી લાવીને પેલા વેપારીના હાથમાં આપ્યો. એણે તે વાંચ્યો અને એના મનમાં તો આનંદની ઉર્મિઓ ઉભરાવા લાગી. જેમ મરતા માણસને અમૃત મળવાથી તેને જે ટલો આનંદ થાય તેટલો આનંદ આ વેપારી માનવા લાગ્યો, ને આ ઠગારી શ્રીનો આભાર માનતો દુકાનને તાણું લગાવી તેની વાંસે ચાલતો થયો. આ ઠગારી તેને લઈને નગરની ગલીઓ ફરતીઓ એવા ઘરા ઘાથી વઘાવવા લાગી કે કોઈ સારો મુકામ મળી નય તો હું મારું કામ પૂર્ણ કરું. જેવટે એક સુંદર મુકામ તેની નજરે પડ્યો, કે જેની અંદર એક દુવો પણ હતો.

આ ઠગારીએ પેલા શરાફને કહ્યું કે, “તમે અહીં થોભો અને હું અંદર જઈ ખૂબર લઈ આવું.”

પેલો કામી પુરૂષ તેના ઉપર મરોંસો રાખી ત્યાં બેઠો. આ ઠગારી શ્રી તે મુકામમાં ગઈ અને જોયું કે અંદર કોઈ પુરૂષ નથી. પરંતુ માત્ર બે શ્રીઓ બેઠી બેઠી વાર્તાલાપ કરી રહી છે. તેણે તે શ્રીઓને

મનુ ૨: “આપણો, મારો પ્રાર્થનાના નમ્ર
આ નથી છે. મારે ને તમે મને પ્રાર્થના
પ્રેરણા આપી આપી મારે છે. જે
બહાર મારે છે તેની પ્રાર્થના હોઈ શકે આપ
પ્રાર્થના ને આપે અને પ્રાર્થના કરી નહીં.”

ગેલી સ્ત્રીએ આપણા પાત્રિકા પ્રાર્થનાના
પરે તે અસંખ્યવિષય દર્શાવે. તે જાણી આપ
જોઈને કહ્યું કે “જાણી, તમારો પ્રાર્થના ને મારે
આપણી વાણી, અને આપણી ને આપણી વા.
અમે નોંધવના બાજમાં નોંધ મુખી રહીશું.”
આ ગેલી પ્રાર્થના અર્થ અને પેલા વેપારી
રીતે કહ્યું કે “તમારી માધુર્યની ડોલ ક્યામાં
પડી ગઈ છે. મારે તમે વિચારી વળીને
અને બહાર કરી આપો.”

વેપારી તો માધુર્ય ઉપર આધારિત અને
અંતર નોંધે છે. તેણે જણાવ્યું કે “બહુ
સારું” આમ કહી પોતાનાં કપડાં ડોલામાં
ઉતારી ક્યા ઉપર ગયા.

આ વેપારી જ્યારે મુકામમાં ગયા ત્યારે
આ ક્યારી તેનાં વસ્ત્રો લઈ, તેના ઘેર ગઈ
અને તેની રીતે કહેવા લાગી કે “આઈ,
તમારા પતિ સ્નાનગૃહમાં નહાવા ગયા
છે, અને આ તેમનાં કપડાં લઈ તમારી
પાસે મોકલી કહાવી મોકલ્યું છે કે તેમનાં
ખીજાં કપડાં મંગાવ્યાં છે, અને સવારમાં
નોંધવની સાથે જ થેલી મોકલાવી છે તે
પણ મંગાવી છે”

થેલી સ્ત્રીએ પોતાના પતિનાં કપડાં જોયાં
જોઈએ તેને આ ક્યારીના કહેવા ઉપર બ
શંસો થયા. તેણે તુરતજ કપડાં અને થેલી
તેના હવાલે કરી દીધી. આ તો પોતાની

અર્થ મુકામની વસ્તુઓ ગમી જોઈએ તુર
તુર ખસાર ગઈ ગઈ.

પેલા વેપારી જ્યારે પેલા મુકામમાંના ક્યા
ઉપર ગયા અને જોયાં તો તેને ક્યા ઉપર
મુકામમાંની વાસ્તુઓ ક્યાંક્યાંની બિલાડી ક્યાંક
કેપાડ નહીં, તેથી તેણે આનુષંગિક ક્યાંક
નાહી, પરંતુ આ ક્યાંક પણ ક્યાંક તેને
બિલાડી કેપાડ નહીં, તેથી તેણે ક્યાંકના
કરવાજા તરફ ધેલી રીતે જુઓ મારી. પ
રંતુ જવાબ ક્યાંક આપે કે પડી તેણે મુકામ
તરફ ફરીને જુઓ મારી કે “બિલાડી ક્યાં
છે કે ક્યાં રોલ રાનાયી ક્યાંક?”

પરંતુ તેને જવાબ ક્યાંક આપે કે જોઈએ
જો તે ક્યાંકના ક્યાંક ઉપર ક્યાંક રહેલો
અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે “મારે ડોલ
શાનાયી ક્યાંકની? અને ગેલી ક્યારી ક્યાં
ગઈ નહીં?” આ ભાઈ આ પ્રમાણે વિચાર
કરતો હતો તેજ અરસામાં ધરતો માલિક
ઘરમાં આવ્યો. તેણે પોતાના ઘરમાં અલ
વ્યો માણસ જોયા જોઈએ તે તો આશ્ચર્યમાં
પડ્યો, અને તેને પૂછવા લાગ્યો કે, “તું
અહીં શા સાર આવ્યો છે, અને તું ક્યાંક છે?”

પેલા વેપારીએ જવાબ આપ્યો કે “હું
તો તમારી ડોલ ક્યાંકમાં પડી છે તેને ક્યાંકના
સાર અહીં જોલાવવાથી આવ્યો છું.”

પેલા ધરધણીએ પૂછ્યું કે “તને ક્યાંક
જોલાવવા આવ્યું હતું?”

વેપારીએ હત્તર આપ્યો કે “તમારા ઘર
ની એક વૃક્ષ સ્ત્રી મને જોલાવવા આવી
હતી અને હવે તે ક્યાંક કેપાટી નથી.
તે ક્યાં આવી ગઈ તે માલુમ નથી.”

પેલા ધરધણી ધરમાં ગયો અને પૂછવા લાગ્યો કે, “તમેએ કોઈએ આ પુરૂષને બોલાવ્યો હતો?”

ધરમાંની સ્ત્રીઓએ ઉત્તર આપ્યો કે “આ માણસ જીવું બોલે છે. અમેએ એને કોઈની માર્ફત ડોલ કહાડવા સાર બોલાવ્યો નથી, કારણ કે ડોલજ કુવામાં પડ્યો નથી, એટલે કહાડવા સાર કોઈને પણ શા સાર બોલાવવામાં આવે? હા, પણ એટલી વાત સાચી છે, કે એક વૃક્ષ સ્ત્રી અમારી પાસે આવી હતી અને અમને કહેતી હતી કે ‘મારો પ્રાર્થનાનો વખત નય છે. તેથી જો તમે રજા આપો તો મારા નોકર પાસે પાણી કહાડી હું હાથ પગ ઘોંઘી શુદ્ધ થાઉં’. અમેએ તેના ધાર્મિક કામમાં સાલ કરવા માટે તેને હા કહી અને તેણે આ માણસને ખંડર મોકલ્યો, પરંતુ પછી તે સ્ત્રી ક્યાં ગઈ તેનો કંઈજ પત્તો નથી. આ માણસ મકાનમાં આવ્યો ત્યારથી ડોલ કહાડવા સાર બિલાડી શોધતો કુવા ઉપરજ ઉભો રહ્યો છે.”

ધરધણી એવા વિચાર ઉપર આવ્યો કે એ વૃક્ષ ડોશી અને આ તેનો નોકર એકાં તનો લાગ જોઈ ધરમાં પુરૂષ નહીં હોવાથી જરૂર ચોરી માટે આવેલાં. પરંતુ મને આ વતો જોઈ પેલી બેરી નાસી ગઈ અને આ નાસી શક્યો નહીં. આ વિચારથી ઉરકે રાઈ ધરધણી તો પેલા વેપારીને એકાએક મારવા જ લાગ્યો.

પેલા વેપારીએ બિચારાએ માર ખાતાં ખાતાં જણાવ્યું કે “અરે સાહેબ, પણ એ તો મારી કંઈ બાળખીતી પણ નહોતી.

માત્ર મને એણે ડોલ કહાડી આપવાનું કહ્યું તેથી હું તો ડોલ કહાડી આપવા સાર જ આવ્યો છું.”

છેવટે જ્યારે ધરધણી પોતે જ માર મા રતાં થાકી ગયો ત્યારે તેણે તેને છોડ્યો અને બહાર કહાડી મુક્યો. વેપારી બિચારો ફરવાજ ઉપર આવ્યો તો તેનાં કપડાં પણ ગયજ થઈ ગયલાં હતાં. એટલે માત્ર એક હુંગી પહેરીનેજ ઘર તરફ ફૂટ્યા લ મળે ચાલ્યો.

પરસ્ત્રી સાથે પ્રેમ કરવો તે ઇર્જીત ગુમાવવાનો અવલ રસ્તો છે. પ્રાણ ગુમાવવાનો પણ અવલ રસ્તો છે, અને ધનની પાય માલી કરવાનો સહેલો જ ઉપાય છે. ખરે ખર “પાંડવયશોન્દુચન્દ્રિકામાં” સૈરં ધ્રોના પ્રેમમાં ફસાયલા કીચકના માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે “ધન્દ્ર, દશાનન, બાલી, ગ્રહ, લયો કષ્ટ નહિ હોમ. સઘ ફલ્યો કીચક સદન, પરદારાકો પ્રેમ.” જો કે ધન્દ્ર, રાવણ અને વાલી એમને પરસ્ત્રીની સાથે પ્રેમ કરવાથી કંઈજ કુશળતા પ્રાપ્ત થઈ નથી. પરંતુ તે કેટલાક સમય બાદ અને આ કીચકને તો પોતાના ધરમાંજ તુરતાતુરત પરસ્ત્રીને પ્રેમ ફળીભૂત થયો.

આપણા આ વેપારીની પણ એજ દશા થઈ ગઈ. કીચકે પ્રાણ અને ઇર્જીત ગુમાવી અને આ વેપારી પણ ધન અને ઇર્જીત પરસ્ત્રીના પ્રેમમાં ગુમાવી બેઠો. અરે આવા આવા અનેક દાખલાઓ છતાં પણ મૂર્ખાઓ આડા રસ્તે ચડી ગયેલા હોવાથી સમજતા નથી. ખરેખર કહેવામાં આવ્યું છે કે:

કામી જન કૃતા વિષે, ફેર જરાયે નહોય;
જ્યમ નારી અપમાનતિ, કરે ખ્યાર અતિ ત્હોય.

જેમ કુતરું હુકડા શેઠલીને સાડ અનેક
ઠેકાણેથી માર ખાધા છતાં પણ વારંવાર
ત્યાં જાય છે, તેમ આ કામી પુરુષરૂપી-
કુતરાઓ પણ સ્ત્રી વારંવાર તેવું અપમાન
કરે છે છતાં પણ તેના તરફ જાય છે. વળી
કેટલાક તો તેવા અપમાનનો એવો ખુલાસો
પણ નિર્લજ્જતાથી કરતા જણાય છે કે
“વહાલાની ગાળ એ તો ધીની નાળ.” એમ
પોતાના અપમાનને ધીની નાળ સમાન
પણ માને છે. આહા! કામની કેટલી પ્રબળતા
છે, કે જેના પ્રબળ પ્રતાપ આગળ
મહા ધીરવીરો પણ પોતાની ધીરજ છોડી
દે છે.

હવે ધીમે ધીમે પેલો વેપારી પોતાના ઘર
તરફ ગયા. તેની ચોરતે તેની આ દશા જોઈ
તેને પૂછ્યું કે—“આમ માત્ર એક હુંગીજ
પહેરીને કેમ તમે આવ્યા છો? મેં તમારાં
કપડાં તો મોકલાવ્યાં હતાં.”

વેપારીએ પૂછ્યું: “કેની સાથે કપડાં
મોકલાવ્યાં હતાં?”

તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે: “જે સ્ત્રીની સાથે
તમે તમારાં કપડાં મોકલ્યાં હતાં, તેજ
સ્ત્રીની સાથે મેં તમારાં કપડાં મોકલાવ્યાં છે.”

સ્ત્રીનું કહેવું સાંભળી આ વેપારી તો
પોણા મારીને શેવા લાગ્યો, અને કહેવા
લાગ્યો કે: “અરે, મને એજ પાપી સ્ત્રીએ
ઠગો દીધો છે. ઠીક હવે મને એ પણ જ
લાવ કે આ ઠગારીને ણીજું તો કંઈ તે
આપ્યું નથીને?”

સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે “તમે એ પેલી સવાર
માં મોકલેલી થેલી પણ તેની સાથે મંગાવી
હતી, તેથી તે પણ લઈ ગઈ છે.”

હવે તો આ વેપારીને લગાર પણ ધ્રાડસ
રહી શકી નહીં અને તેથી તે બિચારે
પોણા મારી રડવા લાગ્યો. તેની ચોરત
પણ તેના એ કાર્યમાં મદદગાર થઈ પડી.
અને જણ સારી પેઠે શેયાં.

આ વેપારી ઉઠ્યો અને કપડાં પહેરી
બાદશાહ પાસે ગયો અને તમામ હકિકત
નિવેદન કરી. બાદશાહ તુરતજ સમજી ગયો
કે આ કામ પેલી ઠગારીનુંજ છે તેથી તે
તો બહુજ નાખુશ થયો, અને તેને જલ્દિથી
પકડવાની તાકિદ પોતાના અમલદારોને કરી.

(૭)

નિયમ મુજબ આ સ્ત્રી કેટલાક વખત
ઘરમાંજ રહી અને ફરી પાછી શિકારની શોધ
સાડે બનરમાં જવા સાડ નિકળી, આડી
અવળી ફરવા લાગી. એટલામાં પેલો હુમાલ
તેને મળી ગયો. તેણે તેને પકડી અને કહેવા
લાગ્યો: “અરે કમળત! હું તને બહુ બહુ
દિવસોથી શોધી રહ્યો હતો, પરંતુ આજ
તું મારા કમળમાં આવી છે. હવે હું તને
કાંઈ રીતે છોડીશ નહીં.”

આ ઠગારીએ જણ્યું કે આપણાં કામો
શહેરમાં મશહુર થઈ ગયાં છે, માટે આની
સાથે વાત વધારવામાં ફાયદો નથી. હવે
તો જેમ અને તેમ આની સાથે પતાવટ
કરવામાંજ સાર છે. તેણે તેને કહ્યું કે “ભાઈ!
જે તું તારી ટોપલીની દિશ્મત મને કહેશે
તો તે હું તને આપી દઈશ. મને તારી તે

રકમ આપવામાં કોઈ પણ પ્રકારની હર-
કત નથી.”

હમાલે જવાબ આપ્યો કે “જો તું મને
તે પ્રમાણે કિસ્મત આપતી હોય તો પછી
મારે બીજી શી તકરાર હોય?”

પેલી સ્ત્રીએ કહ્યું: “ત્યારે તું મારી સાથે
મારા ઘેર ચાલ.”

હમાલ પણ તેની વાંસે જવા કબુલ થયો.
એથી તે એને સાથે લઈ ચાલતી થઈ. રસ્તામાં
એક ફાંતના ડાકટરની દુકાન જોઈ, તેથી
તેણે પેલા હમાલને કહ્યું કે “મારું બધું
નાણું આ ડાકટરને ત્યાં હું જમા રાખું
છું. માટે તું અહીં બેસ; હું એની પાસેથી
પૈસા લાવીને તને આપું છું.”

એટલે હમાલને ભરોસો પડ્યો કે હવે
મારી સ્ત્રી મારી નજર આગળથી ક્યાંયે જાય
તેમ નથી, તેણે પૈસા લાવવા જવાની રજા
આપી. આ સ્ત્રી પેલા ફાંતના ડાકટર પાસે
ગઈ અને કહેવા લાગી કે “અરે ભાઈ, પેલો
સામો ઉભો તે મારો નોકર છે. અને તેના
ચાર ફાંત કુઝે છે માટે તેને પાડી નાંખા
વવા છે, પરંતુ તે માનતો નથી. નકામો
કામગીરી થાય છે. માટે તેને તમારા માણસો
પાસે બંદોબસ્તથી પકડી મંગાવી તે ના
કહે છતાં પણ તેના આગળના ચાર ફાંત
પાડી નાંખી તેને કુઝામાંથી છોડાવો. ખુદ
તમારું બધું કરશે.” આમ કહી તેણે તેની
મેહેનતના પૈસા પણ આપી દીધા.

તેણે વિશેષ રીતે બંદોબસ્ત કરવા સાથે
પેલા ડાકટર સાહેબને જણાવ્યું, કે “આપ
બરાબર બંદોબસ્તથી એને પકડજો, કારણ

કે જ્યારે એને માલુમ પડશે કે એના ફાંતની
આપ ક્ષમા કરવાના છો ત્યારે તે નાસી જશે.”

ડાકટરે જણાવ્યું કે “એ બાબત તમે
એરીકર રહો. હું તે બાબતમાં બરાબર
બંદોબસ્ત કરીનેજ કામ કરીશ.”

પછી તેણે પોતાના પાસે ફેટલાક કામ-
શીખવા સાથે આવતા શાગીર્દોને બોલાવી
તમામ હકિકતથી વાકેફ કરી સામે ઉભેલા
હમાલને પકડી લાવવા જણાવ્યું. તેના ફર-
માર શાગીર્દો પેલા હમાલને જઈને બાજી
પડ્યા. આ વખતે હમાલે ખૂબો તો ઘણીયે
મારી, પણ કોણ તેનું સાંભળે? તેને પકડી
લાવીને ડાકટર પાસે રજૂ કર્યો. ડાકટરે
તેના બે હાથ અને પગ પકડવા કહ્યું. તેના
શાગીર્દોએ તેને પકડી રાખ્યો અને તેની
ખૂંભો લક્ષમાં ન લેતાં આ પરોપકારી
ડાકટરે તેના ચારેય ફાંત ખેંચી કહાડ્યા. આ
બિચારા હમાલના મોંમાંથી પુષ્કળ લોહી
વહેવા લાગ્યું, તેનાં તમામ કપડાં લોહીથી
ખરડાઈ ગયાં અને તે બિચારો મૃતિંત
થઈ પડ્યો.

પેલી કંગારીએ ડાકટરને કહ્યું કે “એની
તમો બરાબર સારવાર કરજો. હું ઘેર જઈ
મારા માણસોને મોકલું છું કે જોયો આવી
એને મારા ઘેર લઈ આવશે.”

ડાકટરે આ ભદી પરોપકારી બાઈને
ઉત્તર આપ્યો કે “તે બાબતમાં તમારે કંઈ
શંકા રાખવી નહીં. હું તેની બરાબર ક્ષમા
કરીશ. તમો જાણો અને તમારા માણ-
સોને મોકલો.”

પેલી ઠગારી તો રફટુ થઇ ગઇ. તેના ગયા પછી પેલા હમાલની મૂર્છા વળી. એટલે તે પેલા ડાકટરને પૂછવા લાગ્યો કે “પેલી નાલાયક સ્ત્રી ક્યાં ગઇ ? અને તમોએ મારા હાંત કેમ પાડી નાંખ્યા ?”

ડાકટરે કહ્યું કે “ભલા માણસ, નાલાયક તે તું કે તે સ્ત્રી ? તું દુઃખી થતો હતો તેથી તે બિચારીએ મને પોતાના પદરથી મેહેનતાણું આપી તારા હેરાન કરતા ચાર હાંત પડાવી નાંખ્યા છે; છતાં તેને નાલાયક કહે છે ?”

આ ડાકટરતું કહેવું સાંભળી હમાલને ડાકટર ઉપર ક્રોધ તો ઘણોય ચડ્યો. પણ કરે શું ? કારણ કે તેના શરીરમાં શક્તિ રહી નહોતી જેથી તે તે ડાકટરને કંઈ કહી શકે. તે બિચારો બિન ઉપાયથી ત્યાંથી ઉઠ્યો અને બાદશાહ પાસે જઈ ફરિયાદ કરવા લાગ્યો. બાદશાહ તેની હકિકતથી આ શ્રેયમાં ગરક થયો અને તુરતજ તેણે પોતાના વજરને બોલાવી ફરમાવ્યું કે “તમને હું એક પખવાડીઆની મુદત આપું છું. એ મુદતમાં જો તમો આ ઠગારીને પકડી નહીં લાવો તો હીક નહીં તો તમને કમી કરવામાં આવશે.” આ પ્રમાણે હુકમ કરી આ હમાલને તેણે રજા આપી.

(૮)

આ ઠગારી હમાલના હાંત પડાવી મુકામ ઉપર આવી અને હસ્મેશના નિયમ મુજબ ફેટલોક વખત ધરમાંજ રહી. પાછી તેને એક દિવસ બનરની સહેલગાહ કરવાની ઇચ્છા થઇ આવી. તે બનરમાં જવા સારૂ નિકળી.

આ વખતે તેને પેલા ઘોળીની મુલાકાત થઇ ગઇ. ઘોળીએ પણ તેને ઓળખી અને તેથી તેને પકડી બનર વચ્ચેજ મારવા લાગ્યો. એટલે આ ઠગારીએ આકાશ તરફ હાથ ઊંચા કરી પોકાર કરવા માંડ્યો કે “અરે ખુદા, આ મારો છોકરો. તેનું ચિત્ત ભ્રમિત થઇ ગયલું હોવાથી મને મારે છે. માટે તું એના ઉપર ક્રોધ ન કરતાં ક્યા કર અને એને સારી ખુદ્દિ આપ.”

પેલો બિચારો ઘોળી કહેતો હતો કે “અરે, તું ચહાય તેટલા પ્રપંચ કર, પરંતુ હવે હું તને છોડવાનો નથી.”

આ ઠગારીના કહેવાની બનરના લોકો ઉપર અસર થઇ, અને તેઓ પેલા ઘોળીને ચિત્તભ્રમિત થઇ ગયલો, પેલી સ્ત્રીનો પુત્ર સમગ્રી તેની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે “અરે પાપી ! આ બિચારી ધરડી ડોશીને મારતાં તને શરમ પણ આવતી નથી ?”

ઘોળીએ કહ્યું કે “ભાઈ, એ તો બિચારી નથી, પરંતુ બલા છે. એણે હબરો લોકોને ઠગવાનો ધંધો શરૂ કર્યો છે, અને મને પણ ઠગ્યો છે. હું ફેટલાયે વખતથી એની શોધમાં હતો, એવામાં આજે તે મારા હાથ લાગી ગઇ છે.”

ઘોળીતું કહેવું સાંભળી આ ઠગારી પો કારો કરવા માંડી કે “અરે આનો ગંડાપો તો જુઓ, તે પોતાની માને પણ ભૂલી ગયો છે. અરે, હવે તો હે ખુદા ! ગંડા પાની પણ હાલ આવી ગઇ છે. હવે તો તું માફ કર, માફ કર.”

(૯)

બિચારો ઘોળી કહેવા લાગ્યો કે “અરે!
પણ તું મારી મા ક્યાં છે?”

હંગારી સ્ત્રીએ તો લોકોનાં મન ઉપર
પોતાના કહેવાની અસર થાય તે સારૂ બ
હુ ઘોળી રીતેજ પોઠાર કરવા માંડ્યો
કે “હે ઘુઠા, તું મારા આ પુત્ર ઉપર
ક્યા બા અને તેની ખુદ્દિ ઠેકાણે લાવ,”

આમ કહીને તે પોતાના પુત્રની ક્યા બા
વાની ડોળ કરી રેવા લાગી.

આથી બિચારા અનણ્યા પ્રેક્ષકોને તેના
ઉપર ક્યા આવી, અને તેઓ તેનું કહેવું
સાચું મानी, પેલા ઘોળીને તેને મારથી
બચાવવા સારૂ, બાઝી પડ્યા, અને આ
સ્ત્રીને તેનાથી છૂટી કરાવી. છૂટી થયા બાદ
જુણે મારની ફહેશતથી નાસતી હોય તેમ
ઉત્તોવળી ગલીઓ વટાવતી પોતાના ઘેર
સલામતીથી પહોંચી ગઈ.

ઘોળી બિચારો રેતો રેતો બાદશાહ
પાસે આવ્યો. હવે તો બાદશાહને હુકમાર
આશ્રય અને પ્રજના ત્રાસથી કુખ થવા
લાગ્યું તેથી તેણે સમગ્ર નગરમાં પહેરો
ખેસાડ્યો અને ફરમાવ્યું કે: “કોઈ પણ
માણસ આ સ્ત્રીને લાવીને રજી કરશે તેને
સારી રીતે ધનામ આપવામાં આવશે.”

આથી આ સ્ત્રીની ધરપકડ સારૂ સંપ્ત
રીતનો બંદોબસ્ત થઈ ગયો. રાત્રિદિવસ
તેની તપાસ થવા લાગી અને સમગ્ર પ્રજ
તથા સરકારી નોકરો તેની ધરપકડને માટે
ધન્ટોનર થઈ તેની રાહ જોવા લાગ્યા.

આ હંગ સ્ત્રીને પોતાની ધરપકડ કરવાના
બંદોબસ્તની ખબર માલુમ પડી. એટલે
કેટલાક મહિના સુધી તે ધરમાંથી બહારજ
ન નીકળી, પરંતુ તેના કિરમતે તેને ઉંઘા
રસતે ચડાવી તેથી પાછી તે એક દિવસ
નગરની સહેલગાહ સારૂ નિકળી પડી. જેવી
શહેરના ફરવાનમાં પેઠી તેવીજ ફરવાનના
પેરાવાળાઓએ તેને પકડી લીધી, અને તેને
લાવી બાદશાહ સમક્ષ હાજર કરી.

બાદશાહે હુકમ કર્યો કે: “તેને એક
નાવડામાં ખેસાડી મધ્ય ફરિયામાં લઈ જઈ
હુખાવી દો.”

આ વખતે તેણે શાહી હુકમમાંથી છૂટવા
સારૂ ઘણા ઘણા પ્રયાસો કર્યા. પરંતુ બાદ
શાહે તેનું કંઈજ સાંભળ્યું નહીં, અને સિપાઈ
ઓને હુકમનો અમલ કરવા ફરમાવ્યું.
સિપાઈઓ તેને લઈને ફરિયાકાંઠે આવ્યા
અને એક નાવડાવાળાને બોલાવી શાહી
હુકમ સમજાવી પેલી સ્ત્રીને નાવડામાં ખે
સાડી ખારવાઓને સુપર કરી ચાલ્યા ગયા.

આ સિપાઈઓના ગયા બાદ આ હંગા
રીને નાવડામાં ખેસાડી ખારવાઓએ નાવડું
મધ્ય ફરિયે હાંકાયું. એટલે આ હંગારીએ
પોતાની યુક્તિની અજમાયશ કરવા માંડી
અને તેણે પેલા ખારવાઓને હુસીને કહ્યું
કે “અરે મૂર્ખાઓ! તમે મને ક્યાં લઈ
જાઓ છો?”

બિચારા લલા ખારવાઓએ કહ્યું કે
“બાદશાહના હુકમનો અમલ કરવા સારૂ
લઈ જઈએ છઈએ.”

ઠગારીએ કહ્યું: “અરે મૂખાંચો ! તમે માર્યા જશો. અલ્યા, તમને ખબર છે કે હું કાણ છું?”

ખારવાઓએ કહ્યું કે “ના, એ તો અમે જાણતા નથી.”

એણે જવાબ આપ્યો કે “મૂખાંચો ! હું તો તમને હુકમ કરનાર તમારા બાદશાહની મા છું. પરંતુ એણે માત્ર હાડના નિશામાંજ મને ફરિયામાં હુબાડવાનો હુકમ કર્યો છે. જ્યારે તેને નિશો ઉતરશે ત્યારે તે મને યાદ કરશે. કારણ કે તે એક ધડી પણ મારા વગર રહી શકતો નથી. આ તો મેં એને હાડ પીવાની મના કરી, ત્યારે તેણે નાપુશ થઈને આવો હુકમ કર્યો છે. જો તમે મને ફરિયામાં ન હુબાડતાં મને ફરિયા કાંઠે મૂકી, મારા ફિકરને હું જીવતી છું, એવી ખબર આપશો તો તમને ભારે રકમનું ઇનામ મળશે. જો મને હુબાડી જશો તો તમારા પ્રાણ લેશે. માટે તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો.”

ભોળા ખારવાઓ આ તેની વાત્સલ્યમાં ફસાયા અને તેમણે તેનું કહેવું સાચું માની તેમનું નાવહું પાછું શહેર તરફ હાંક્યું. તેઓ કિનારે આવી પહોંચ્યા અને આ બાદશાહની માને કિનારે ઉતારી. એવું થયું થાય છે તેની રાહ પણ જોવા ન રહ્યા અને તેઓ તો વહેલા બાદશાહ પાસે પહોંચી પહેલી વરદી આપવાની ઉતાવળથી નાસવા લાગ્યા. બાદશાહે આ ખારવાઓનું ટોણું ઉતાવળથી ફોડવું આવડું જોયું,

એટલે તે વિચારમાં પડ્યો કે “આ બધા એકઠી સાથે કેમ ફોડતા આવે છે?”

એટલામાં તો એક પછી એક ખારવો આવી આવીને બાદશાહને વરદી આપવા લાગ્યો કે “ખુદાવિંદ ! આપનાં માતૃશ્રી પુશ મિનજમ્મ સમુદ્રના કાંઠે બેઠેલાં છે. આપે તેમને ફરિયામાં હુબાડવાનો હુકમ કરમાવ્યો હતો. પરંતુ માતૃશ્રીએ અમને પોતાની જાળખ આપી, એટલે અમે એ તેમને સમુદ્રમાં હુબાડ્યાં નથી.”

બાદશાહ તો આ ખારવાઓનું કહેવું સાંભળી, એકાએક હસવા લાગ્યો. આ જોરતની અક્કલની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. એણે ખારવાઓને પૂછ્યું કે “અલ્યા મૂખાંચો ! તમે જાણતા નથી કે મારાં માતૃશ્રીને મરી ગયાને તો આજે લગભગ ૧૫-૨૦ વર્ષ વીતી ગયાં છે? આ ઠગારીનું કહેવું સાચું માની તમે એ તેને બચાવી? તે ક્યાં છે?”

ખારવાઓએ જવાબ આપ્યો કે: “ખુદાવિંદ ! તેને અમે ફરિયા કિનારે મૂકીને આવ્યા છઈએ.”

બાદશાહે ખારવાઓને હાંકી કઠાવ્યા, અને તેની તપાસ કરવા સિપાઈઓ મોકલ્યા. પરંતુ તે ઠગારી ત્યાં સુધી ફરિયા ઉપર શા સાર જોડી થાય?

ખારવાઓ આ “ભયંકર ઠગારી સ્ત્રી”ને ફરિયા કાંઠે ઉતારી, પોતે બાદશાહ પાસે ઇનામ લેવા ગયા, એટલે આ સ્ત્રી ઉતાવળી ઉતાવળી ત્યાંથી નાશીને પોતાના ઘેર ભેગી થઈ ગઈ. પોતાની ત્રણે પુત્રીઓને બોલાવી

કહેવા લાગી કે, “હવે આપણે આ શહેરમાં રહેવા સરખું નથી. કારણ કે મને પકડવા સારૂ સખ્ત રીતના ઉપાયો ચલ ગયા છે, માટે હવે નાશી કાઢી બીજે ઠેકાણે હિસલામત પહોંચવું તેજ ઉત્તમ છે.”

આમ માલિકીઓએ વિચાર નિશ્ચિત કરી, તેઓ ઠગાઈના તમામ સરસામાન સાથે શહેરનાં અનેક માણસોને નિરાધાર અને રોતાં કરી બીજા શહેર તરફ ચાલી ગયાં.

હવે આ કામકળાએ પુત્રીઓને કહ્યું કે, “એ મારી આટલી આખી ઉમ્મર ઠગાઈનો ધંધો કરી પુષ્કળ ધન પેદા કર્યું છે, માટે હવેથી હું તે નીચ ધંધાને સંકાને માટે તિલાંજલિ આપું છું. હવેથી મારી જાંઘળી નો બાંધીનો સમય પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં અને જ્ઞાન પુણ્ય કરવામાં વ્યતીત કરીશ.”

તેણે ત્રણે પુત્રીઓને યોગ્ય જમાઈઓ સાથે પરણાવી, પોતાની મિલકતમાંથી સારી રીતે ધન તેમને આપ્યું, અને પોતે જાંઘળી ઈશ્વરની પ્રાર્થનામાં અને સખાવતમાં વીતાડવા લાગી.

મનુષ્યે ન્યારથી સમજ પડે ત્યારથી પણ પોતાનાં પાપી કૃત્યોનો ખરા અંતઃકરણથી પશ્ચાત્તાપ કરી, તેને હરમેશને માટે તિલાંજલિ આપવી જોઈએ અને પુનઃ સ્વપ્ને પણ પાપી કૃત્યો તરફ ફિલ નહીં ચલાવતાં ઈશ્વર ભક્તિનો આશય ગ્રહણ કરવો એક ઉચિત છે કે જેથી તે પાપી કૃત્યોની માફી મેળવી, પોતાનાં આ અને પર બંને ઘોડા સુધારી શકે. ખરી રીતે તો બાળપણથી જ પાપી કૃત્યો તરફ મનને ઢોડાવવું નહીં જોઈએ એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે.

મહારાણી મયણુદસા

અથવા

ગુજરાતની માતા

(૧૯૨૪)—આ પુસ્તકમાં શિવરાજની મા મીનળદેવીના સચ્ચરિત્રની, સતીપણાની, અને તેના બાહ્ય કાળમાં તેણે કેવી સુંદર રીતે રાજકારભાર ચલાવ્યો, તથા મીનળદેવી અને પ્રધાન મુન્દળ વચ્ચે કેવા સેવ્ય સેવકનો પવિત્ર સંબંધ હતો, તથા કર્ણાટકી મીનળદેવી ગુજરાતના રાજા મહારાણા કર્ણદેવને કેવી રીતે પરણી, તેનો તિરસ્કાર કેમ થયો, અને આખરે મુન્દળની મદદથી તે રાજાની પ્રિયતમા કેમ બની, અને ગુજરાતની માતા તરીકે, એક સતી સ્ત્રી તરીકે કેવી પ્રખ્યાત થઈ તેની કથા છે. રા. ક. મા. મુનશીની પાટણની પ્રભુતા અને ગુજરાતના નાથ સાથે અવશ્ય વાંચવા જેવી છે. કીંમત રૂ. ૪-૮-૦.

—૨૩—

બેટનો બળવો

અથવા

રાજબા રણસુંદરી

બળવાના સમયની કાઠિયાવાડની અને વાઘેરોના બળવાની અને જોખામંડળની અતિ રસમય વાર્તા. એમાં દ્વારકાધીશના મંદિર ઉપર તોપોનો મારો ચાલેલો, તે પછી ફરી બંધાવ્યું તેની હકીકત તથા એક સુંદર ઉત્તમ પ્રેમરસની કથા ગુંથેલી છે. કીંમત રૂ. ૧-૮-૦

પ્રેમતીર્થ

૧

શાંતિલાલ શેઠનો કેહાંત થયા પછી તેમના એકના એક વારસપુત્ર રમેશને તેના શત્રુઓએ ચારે તરફથી એવો હુલામો દે તેને જીવ લઈને તેના પિતાના એક સમયના મુનીમને આશરે જવું પડ્યું. તે મુનીમ નોકરી પરથી રજા લઈ તેના ન્હાના સરખા ગામમાં શાંતિમય વાનપ્રસ્થ જીવન ગાળતો હતો. તેણે ઘણા પ્રેમપૂર્વક જુના શેઠના પુત્રને આવકાર આપ્યો.

રમેશ સ્વભાવથી જ શાંતિ-પ્રિય, રસિક અને હસી રમીને સમય ગાળનારો યુવક હતો. વેપાર કરતાં કવિત્વનાં ક્ષેત્રમાં પોતાની શક્તિ બતાવવી, એ તેને વધારે પ્રિય હતું. રસિક જનોની સાથે, કોઈ સુંદર જળાશયને કાંઠે લીલાંછમ વૃક્ષોની ઘેરી ઘટાળીએ બેઠાં બેઠાં, કવિત્વ-ચર્ચા કરવામાં તેને જે આનંદ મળતો હતો તે તેને પેઢી કે બળરમાં મળતો નહિ.

આ પર્વત-માળાઓથી ઘેરાયેલા સુંદર ગામમાં આવીને તેને જે શાંતિનો અને આનંદનો અનુભવ થયો તેના બહુલામાં તે આવી આવી ફેટલીય પેઢીઓનો ત્યાગ કરી રહ્યો હતો. આ પર્વત-માળાઓની મનોહર છાયા, આ નેત્ર-રંજક લીલાંછમ ઘાસ, આ

જલ-પ્રવાહની મધુર વીણા, આ પક્ષીઓના મીઠા હસરવ, આ મૃગ-શાવકાની છલાંગો, આ વાહરોઓના ફૂફકાઓ, આ ગ્રામ-નિવાસીઓની બાલોચિત સરલતા, આ રમણીઓની સંકોચમય ચપલતા, આ બધી બાબતો તેને માટે નવી હતી. પણ આ સૌ કરતાં પણ ચઢી જઈને જે વસ્તુ તેને આકર્ષિત કરતી હતી, તે હતી મુનીમની યુવતિ કન્યા યમુના ચાને 'જમના.'

જમનાજી ઘરનું બધું કામકાજ કરતી હતી. તેની માતા કેટલાંક વર્ષ પહેલાં સ્વર્ગમાં સીધાવી ગઈ હતી, એટલે તે પિતાની સેવામાં રહેતી હતી. તેનું લગ્ન આજ વર્ષમાં થવાનું હતું. એટલામાં રમેશે આ વીને તેના જીવનમાં નવીન ભાવનાઓ અને નવીન આશાઓને અંકુરિત કરી દીધી.

જમનાએ પોતાના ભાવી પતિનું જે ચિત્ર મનમાં બેસી રાખ્યું હતું, તેજ ચિત્ર બાળે સજીવ રૂપ ધારણ કરીને તેની સામે આવી ગયું. રમેશની આકર્ષક કાલ્પનિક સહચરીએ પણ જમનાનાજ રૂપમાં અવતાર લઈ લીધો.

પરંતુ રમેશ વિચાર કરતો હતો કે મારું આવું બ્રાહ્મ કયાંથી? મારા જેવા લીલા

સીને તે કાઠુ પોતાની પુત્રી મારે? જમના
પણ વિચાર કરતી હતી કે : મારાં તે બને
હતાં ન? જામણી સંપત્તિ કાઠુને પાંચાણ ।

(૧)

જોરેનો દમય હતો અને કંઈ મ
ડિંગો મળીશું નહીં. પર જોની માફક
તપવા હાથે. ખરાબ પાકાકો - તે પંખા
હોતી વખતે સીનાર પીચંત-પાકલું બિલ
દરમીયાની ઘોડાં. કાઠુ કહેલ ખની મળું
કે તે મદાર પીકડા ગાળ્યો અને સારીના
વામાં જામે એક તોય જાડની ધાવામાં
બેસી રહ્યો.

એકદંતે તેના સેવામાં માન્યું કે જ
મના નહીંજોયી પાણીનું માટાનું જરીને
ચાલતી માને છે. નીકે, માંચારાની માફક
બળતી રેતી હતી અને હપર બજતો ચૂર્ણ ।
હયો જમનાની કામળ દાગા કરનાઈ જાતી
જાણતી હતી. કહાય આ વખતે તરસથી
તરકરતા માત્રસતી પણ નહીં સુધી ગાલીને
જવાની લિંમત ન થાય, તો પછી જમના
શા માટે પાણી ભરવા ગઈ હતી? પરમાં
પાણી તો ભરેલું હતું. છતાં આ વખતે
તે શા માટે આવી ગરમીમાં પાણી ભરવા
નીકળી હતી? તેને પાણીની એવી શી
જરૂર હતી?

રમેશ ફોડતો ફોડતો તેની પાસે જઈ
પહોંચ્યો અને તેના હાથમાંથી માટલું લઈ
લેવાનો પ્રયત્ન કરતાં બોલ્યા: “મને આપી
કે અને લાગીને છાંયડામાં ચાલી ન. આ
વખતે પાણીનું એવું શું કામ હતું?”

જમનાએ માટલું છોડ્યું નહિ. માથા
પરથી ખસી ગયેલો ઝાઢળીનો છોડો સરખો

પડતો તેણે કહ્યું: “તમે આ વખતે અહીં
હવાની ગાળી ગયા? બહોળા ધરમાં જાઓ,
નહિ તો ગરમી જાણી જઈશ.”

“માટલું મને આપી દે, નહિ તો પછી
તું પીતળી લઈશ.”

જમનાએ રિમવ કરીને કહ્યું: “સીડના
લોભાકાંને મારે માટલું લઈને ગાળા, એ
રાખા તથી પાપલું.”

રમેશે માટલામાં કીટો પાડીને કહ્યું: “સીક
પુત્ર જન્મવાના મદા અપરાધને માટે ધણી
દંડ મદન કરી ચૂક્યા છું. જમના! હવે
તો પોતાને રોઢ-પુત્ર કોવાતાં પણ મને
સરમ લાગે છે.”

“લુઓ, તરકામાં તમે પોતે નાહક છે
શન ચાગ્યો છે અને મને પણ નેશન દરો
છો. માટલું મુકી દો. સાચું કહું છું. આ
પૂનતું પાણી છે.”

“જુ” હું હપારી લઈજઈસ તો પૂનતું
પાણી અપવિત્ર બનીજશે?”

“ઠીક, તમે તો તથી માનતા, તો બલે
તમેજ લઈ ચાલો. ખબર તો પડશે કે
કેમ પાણી લઈ જવાય છે.”

રમેશ માટલું લઈને આગળ આગળ
ચાલ્યો. જમના પાછળ ચાલવા લાગી.
તેઓ બગીચામાં જઈ પહોંચ્યા એટલે
જમના એક નાના સરખા છોડની પાસે
હલી રહી જઈને બોલી: “આજ કેવની પૂજા
કરવાની છે, માટલું નીચે મુકી દો.”

રમેશે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું: “અહીં ક્યાં
કાંઈ કેવ છે? મને તો તથી કેખાતા.”

જમનાએ માઠલામાંથી પાણી રેડીને તે છોડને પાણી પાતાં પાતાં કહ્યું: “આજ મારા દેવ છે.”

પાણી પામતાં છોડનાં કરમાઈ ગયેલાં ખંડાંઓ લીલાંછમ અને તાજાં બની ગયાં. બધે તેમનામાં જીવ આવી ગયો હોય ને!

રમેશે પ્રશ્ન: “આ છોડ શું તે વાળ્યો છે જમના? ક્યારે વાળ્યો?”

જમનાએ છોડને એક સીધી લાકડીની સાથે બાંધતાં બાંધતાં કહ્યું: “હા, તેજ દિવસે જે દિવસે તમે અહીં આવ્યા હતા. અહીં પહેલાં મારી ઢીંગલીઓનું ધર હતું. મેં ઢીંગલીઓ પર છાંયો કરવા માટે એક નાનો છોડ અહીં વાવી દીધો હતો. પણ પછી મને આ વાત યાદ ન રહી. ધરના કામકાજમાં સાવ ભૂલી જ ગઈ. જે દિવસે તમે અહીં આવ્યા તે દિવસે મને કોણ બધે કેમ આ છોડની યાદ આવી ગઈ. મેં અહીં આવીને જોયું તો આ છોડ સુકાઈ ગયો હતો. મેં તુરત પાણી ભરી લાવી ને આને પાણું, એટલે આ જરા જરા તાજે થવા લાગ્યો. સ્વાસ્થ્ય રાજ આને પાણી પાડું છું. બુઝો તો દેવો લીલાંછમ થઈ ગયો છે!”

આમ કહેતાં કહેતાં તેણે માથું ઊંચું કરીને રમેશની તરફ તાકીને જોઈને કહ્યું: “બીજાં બધાં કામ ભૂલી નહીં, પણ આ છોડને પાણી પાવાનું કદિ નથી ભૂલતી. તમેજ આના જીવન-ઢાતા છો. તમેજ આ વીને આને જીવાડી દીધો, નહિ તો બીયારો

સુકાઈ ગયો હોત. આ તમારા શુભાગમ નવું સ્મૃતિ-ચિહ્ન છે. જરા આને બુઝો તો ખરા. એમ જણાય છે કે આ છોડ હસે છે. મને તો એવું જણાય છે કે આ તમારી સાથે વાત કરે છે. સાચું કહું છું, કદિક આ રહે છે, તો કદિક હસે છે અને કદિક રીસાય છે પણ ખરો! આજે તમારું લાવેલું પાણી પીને આ હરખથી કૂદ્યો સમાતો નથી. આનું એકેએક પાંદડું તમને ધન્યવાદ આપે છે.”

રમેશને એવું જણાયું કે બધે આ છોડ, કોઈ નહાનો સરખો રમતીયાળ બાળક છે. જેમ બ્હાલભર્યાં ચુંબનથી પ્રસન્ન થઈને બાળક ગોઠમાં ચઢવાને માટે બંને હાથ પહોળા કરી દે છે, તેવીજ રીતે આ છોડે પણ બધે હાથ ફેલાવ્યા હોય એવું તેને જણાયું. તેના એકે એક અણુમાં જમનાનો પ્રેમ ઝળકતો હતો.

જમનાના ધરમાં ખેતીનાં બધાં ઓળસો હતાં. રમેશ એક પાવડો ઉપાડી લાવ્યો અને તેણે છોડની આસપાસ એક ક્યારો બનાવી દીધો. પછી ઢાતરડી લઈને ક્યારાની અંદર ઉગેલું થોડું ઘાસ ખોદી દાઢ્યું અને માટી સરખી કરી. છોડ વધારે ખીલી ઉઠ્યો.

જમનાએ કહ્યું: “કાંઈ સાંભળો છો કે આ શું કહે છે? કે તમે પણ બીજા લોકોની જેમ બહેરાજ છો?”

રમેશે હસીને કહ્યું: “નહિ, હું તો કાંઈ સાંભળી શકતો નથી. તું સાંભળી શકતો હોય તો કહે કે એ શું કહે છે.”

“તે જોમ કહે છે કે ભે ભે, એક વખત
ખાવ્યો પ્રેમ કરીને પછી બૂલી ન જાયો !
આખું કાંધ આપના ધ્યાનમાં ?”

(૩)

પરંતુ રમેશને હજી શ્રીમંત-પુત્ર તો
વાનો ફેડે જોગવજો આવી હતો. તેના
શત્રુઓને કોણ તોણે કવી રીતે તેની બાજ
લાગી ગઈ. આ બાબત દ્વિતેશ્વરના આમ
દારો વિવરણ બનીને રાજ સુખીમ દરિદ્રાસ
જમના અને રમેશનાં લગ્નની તૈયારીઓ
કરતો હતો અને પેલી બાબત શત્રુઓની
એક દુકી માયાપર ચડી ચાલી.

રમેશે પેલા છોટાની આરાધાસ કુલ-પાન
તાવીને એક ન્દાગીરી કુલ-વાડી બતાવી
દીધી હતી. છોડને પાણી પાણું એ હવે
તેણું રાજ્ય કામ હતું. સવારના પટ્ટારમાં
તે કાંધ ઉપર કાવડ લઈને નદીઓથી પાણી
કરીને લાવતો હતો એટલામાં કચ-બાર
માણસોએ તેને રસ્તામાં ઘેરી લીધો.

હરિદાસ તલવાર લઈને ઢોલી આવ્યો,
પરંતુ શત્રુઓએ તેને મારીને પાણી નાંખ્યો.
એકલો શત્રુહીન રમેશ શું કરી શકે એમ
હતો ? કાંધ ઉપર કાવડ રાખી સુકાને તેણે
કહ્યું : “હજી શા માટે મારી પાછળ પડ્યા
છો બાઈ ? મેં તો બધું જ છોડી દીધું છે.”

આગેવાને કહ્યું : “અમને તમને પકડી લઈ
જવાનો હુકમ છે.”

“તમારો શેક મને આ કચામાં રહેતો
પણ નથી ભેઈ શકતો ? ખેર, ભે તમે
ધર્મમાં માનતા હો, તો હરિદાસની તલ

વાર મને આપી દો, મારી સ્વાધીનતાને
માટે હું લગીને છવ આપીશ.”

આનો જવાબ જોજ મળ્યો કે માણસો
એ રમેશને પકડી લઈને તેના હાથ ઢોરીથી
સખ્ત બાંધી દીધા અને તેને એક ઘોડેચુ
રની સાથે ઘોડા ઉપર બેસાડી કઈને ઘોડાને
ઢોડાવી મુકાવ્યો. તેની કાવડ લ્યાંજ પડી રહી.

તેજ વખતે જમના ધરમાંથી બહાર
નીકળી. તેણે જોયું કે કાવડ જમીન ઉપર
પડેલી છે અને રમેશને કંટલાક માણસો
ઘોડા ઉપર બેસાડીને લઈ જાય છે. ધવા
ચેલા પકડીની માફક તે કંટલાક ડગલાં ઢોડી.
પણ પાણી પડી ગઈ. તેની આંખે અંધારા
આવી ગયાં.

એકએક તેમ નજર તેના પિતાના ચ
રીર ઉપર પડી. તે ગભરાઈને ઉભી થઈ
ગઈ અને તેની પાસે જઈ પહોંચી. હાર
કાસ ભરવાની આંખી ઉપર આવી ગયા
હતો. તેના છવ તેની આંખોમાં અટ
કેલો હતો.

જમનાને ભેતાંજ તેણે કીણુ સ્વરે કહ્યું :
“જે...દી...રમેશને તો...” તેનાથી વધારે
તે કાંઈ કહી ન શક્યો. તેના છવ નીકળી
ગયા, પણ “રમેશને” આ એક શબ્દ
તેનો આશય જણાવી દીધો.

(૪)

વરો વીતી ગયાં ! પણ રમેશ તેના
કારમા કારાગારમાંથી છૂટી ન શક્યો. જે
હંમેશાં ભત્રાજનની યાતનાઓ સહન કરતો
રહ્યો. તેના હુકમમાં હંમેશાં વિચારાગ્નિ
સળગતો રહેતો હતો. તેને શાંત કરનાર કોઈ
ન હતું. તેને માટે હવે જાંજીમાં કોઈ

આશા ન હતી. કોઈ પ્રકારનું કિરણ સરખું ન હતું. તેને જો કોઈ ધચ્છા હતી, તો તે એજ કે તે એકવાર તે પ્રેમ-તીર્થની યાત્રા કરી લેય, ન્યાં તેને સ્વર્ગીય પ્રેમ મળ્યો હતો, જેમાં માણસને જે કંઈ મળી શકે તે સર્વનો સમાવેશ થઈ જતો હતો. તેના મનમાં એક માત્ર આજ અભિલાષા હતી કે તે પવિત્ર સ્મૃતિઓથી રંજિત થયેલી ભૂમિતું કશું કરીને નિજ જીવનનો તેજ નહીના તટપર અંત લાવી દેય. તેજ નહીનો કિનારો, તેજ વૃક્ષોની કુંજ, તેજ જમાનાનું ન્હાનું ધર, તેજ પ્રેમ-તીર્થ છાડનો ક્યારો, આ બધું તેની આંખો આગળ ક્યાં કરતું અને તે છાડ જેને તેઓ બંનેએ મળીને પાણી પાતું હતું, તેમાં તો બંને તેનો જીવન વસતો હતો.

રમેશ વિચારતો: “શું તે કિવસ પણ આવશે કે ન્યારે હું પેલા છાડને લીલાં છમ પાંદડાંઓથી લકાયેલો જોઈશ? કોણ જાણે છે કે તે હવે છે પણ ખરો કે સુકાઈ જ ગયો છે? કોણ હવે તેને પાણી પાતું હશે? જમના આટ આટલાં વર્ષો સૂધી અવિવાહિતા થોડીજ ખેડી રહી હશે? આમ હોવાનો સંભવ પણ નથી. તેને હવે મારી યાદ પણ નહિ હોય. હા કદાચ કોઈ વાર તેને પોતાના ઘરની યાદ આવતી હશે, તો તે છાડની યાદ આવતાં મારી પણ યાદ આવી જતી હશે. મારા જેવા અભાગિયાને માટે તે આથી વધારે ખીલું કરીજ શું શકે? તે પુણ્ય-ભૂમિને એક વાર જોઈ લેવાને માટે હું મારું જીવન

હોમી દેવાને તૈયાર છું, પણ આ અભિલાષા પૂરી શી રીતે થાય?”

આહ! એક ક્ષણે વીતી ગયો! શોક અને નિરાશાએ રમેશની હગતી જીવાનીને કચડી નાંખી. ન આંખોમાં આશાની ન્યેતિ રહી, ન પગોમાં શક્તિ. તેને માટે જીવન જીવન ક્યાં હતું? એક કુઃખદાયી સ્વપ્ન હતું. જીવનના ગાઢ અંધકારમાં તેને કંઈ સુઝતું ન હતું. બસ જીવનનો આધાર એકજ અભિલાષા હતી, તે એ કે ફરી એક વાર જમના સાથે પ્રેમતીર્થમાં વિહરવાની. પણ તેની અભિલાષાઓનો અંત આવી જશે, પણ તેને કોઈ ધચ્છા નહિ રહે, સમસ્ત અનંત ભવિષ્ય, સમસ્ત અનંત અભિલાષાઓ આજ એક સ્વપ્નમાં લીન થઈ જતી હતી.

એક કિવસ તકસાધીને રમેશ કેકળાના માંથી નારી હટ્યો.

રમેશ અલ્યારે પવનના થોડાં પર સવાર થઈને, કંપનાના વેગથી ફોડ્યે જતો હતો તે સ્થાન તરફ કે ન્યાં તેણે એક વખત સુખ-સ્વપ્ન જોયું હતું.

(૫)

મહા મુશીબતે રમેશ તેના પ્રેમ-તીર્થમાં પહોંચ્યો. તેણે જોયું કે ત્યાં વસ્તીનું નામ પણ ન હતું. બે ચાર ભાંગી તુટી ઝુંપડીઓ આગળની વસ્તીના ચિહ્ન સ્વરૂપે ખાકી રહી ગઈ હતી. તે ઝુંપડી જેમાં એક વખત પ્રેમનો પ્રકાશ ઝળહળતો હતો, જેમાં તેણે જીવનના સુખમય કિવસો ગાળ્યા હતા, જે તેની અભિલાષાઓનો આગાર

અને તેની ઉપાસનાનું મંદિર હતી, તે પણ હવે તેની અભિલાષાઓની સાફ પડી ભાંગી હતી.

હું પડીની ભાંગીવટી હાલત મુંગી ભાષામાં પોતાની કશું-કથા સંભળાવતી હતી. રમેશ તેને જોતાંજ “જમના ! જમના !” નો સાફ પાડતો દોડ્યો. તેણે તેની અંદરની રજને માથા પર ચઢાવી, —જાણે તે કોઈ દેવીની વિભૂતિ હોય, —અને તેની પડી ભાંગેલી બાબુઓ સાથે ચોંટીને ઘણી વાર સુધી રડતો રહ્યો.

હાય રે અભિલાષા ! હું તે રડવાને માટે આટલે દૂરથી આવ્યો હતો ? હું રડવાનીજ અભિલાષા આટલાટલા દિવસોથી તેને વ્યાકુળ કરતી હતી ?

છેવટે તે હું પડીમાંથી ભાગેલે હૃદયે બહાર નીકળ્યો. સામે મેદાનમાં એક વૃક્ષ લીલાં લીલાં નવાંજ ફુટેલાં પાંદડાંઓને ગોડમાં લઇને જાણે તેણે સ્વાગત કરવાને માટે હાથેલું હતું. આ તેજ છાંડ છે, જેને આ જથી કશ વર્ષો પહેલાં રમેશે અને જમનાએ રોજ પાણી પાતું હતું.

રમેશ ગાંડાની સાફ દોડ્યો અને જમને તે વૃક્ષને બાજી પડ્યો. આ તેજ પ્રેમની નિશાની છે, તેજ અક્ષય, અમર પ્રેમની નિશાની છે, જે આટલા દિવસો પછી આજે આટલો વિશાળ થઈ ગયો છે. રમેશનું હૃદય એણે કુલી ઉઠ્યું કે જાણે તે આ વૃક્ષને પોતાની અંદર સમાવી દેશે, કે જેમાં તેને હવાનો ઝોકો પણ ન લાગે.

તેના એકે એક પાંદડાપર જમનાની સ્મૃતિ ખેડેલી હતી. હાયપગમ્મા જેર ન હતું. તેણે આખું શરીર ભૂખ, તરસ અને યાકચી ઢીલું થઈ ગયું હતું. છતાં પણ તે તે વૃક્ષપર ચઢી ગયો, એટલી સ્ફૂર્તિથી ચઢી ગયો કે તેટલી સ્ફૂર્તિથી વાંદરો પણ ન ચઢી શકે. સૌથી ઉંચી ડાળી ઉપર બે સીને તેણે ચારે તરફ ગર્વ-પૂર્ણ નજર નાંખી. આજ તેની કામનાઓનું સ્વર્ગ હતું. સમસ્ત દૃશ્ય જમનામય થતું જતું હતું. દૂર દૂરની ઝાંખી વાદળી રંગની ટેકરીઓ ઉપર બેઠી બેઠી જમના ગાતી હતી, આકાશમાં ઉડતાં રંગબેરંગી પક્ષીઓની પીઠપર બેસીને જમનાજ ઉડતી હતી. સૂર્યનાં લાલ પીળાં કિરણોપર બેસીને જમનાજ હસતી હતી. રમેશના મનમાં થયું કે જો હું પક્ષી હોત તો આજ ડાળીઓ ઉપર બેઠો બેઠો જીવનના દિવસો પૂરા કરત. પણ એણે નસીબ ક્યાંથી ?

જ્યારે ગાઠ અંધારું થઈ ગયું ત્યારે રમેશ નીચે ઉતર્યો અને તેણે તેજ વૃક્ષની નીચે થોડીક જમીન સાફ કરીને પાંદડાંઓની પથારી બનાવી અને તેના ઉપર સુઈ રહ્યો. આજ તેના જીવનનું સ્વર્ગ હતું ! હવે તે આ વૃક્ષનું શરણ છોડીને ક્યાંય નહિ જાય. એક મોટા રાજ્યને માટે પણ આ પ્રેમાશ્રમને નહિ છોડે.

(૬)

તેજ સિન્ધ, નિર્મળ ચાંદનીમાં એકા એક એક પક્ષી આવીને તે વૃક્ષ ઉપર બેસી ગયું અને ઢાંમાં હુબેલા સ્વરે ગાવા લાગ્યું.

તે નીરવ રાત્રિ તે વેદનામય સંગીતથી હાલી
હઠી. રમેશનું હૃદય પણ એટલું શોકાતુર
થઈ ગયું કે જાણે તે હમણાં ફાટી જશે.
તે પક્ષીના સ્વરમાં શોકનાં અને વિયોગનાં
ધ્વનિ ભરેલાં હતાં.

આહ ! પક્ષી, તારો પણ જોડીદાર જરૂર
છોટો પડી ગયો હોવો જોઈએ, નહિ તો
તારા સ્વરમાં આટલી વ્યથા, આટલો વિ
પાદ અને આટલું કરુણાજનક રૂઢન ક્યાંથી
આવે ? પક્ષીનું ગીત સાંભળી રમેશના હૃદ
યના ટુકડા થઈ જતા હતા. પક્ષીનો દરેક
સ્વર તીરની માફક તેના હૃદયને વીંધી નાંખ
તો હતો. તે ત્યાં બેસી રહી ન શક્યો.
હસો થઈને આત્મા-વિસ્મૃતિની રૂઢામાં
દોડતો દોડતો જમનાવાળી ઝુંપડીમાં ગયો.
અને ત્યાંથી પાછો વૃક્ષની નીચે આવ્યો. તે
પક્ષીને કેવી રીતે પકડે ? તે ક્યાંય જોવામાં
જ આવતું ન હતું.

પક્ષીનું ગાતું બંધ થયું, એટલે રમેશને
નિદ્રા આવી ગઈ. તેને સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં
તેને એવું જણાયું કે તેજ પક્ષી તેની સામે
આવીને બેઠું છે ! રમેશે ધ્યાનથી જોયું તો
તે પક્ષી ન હતું, તે જમના હતી. હા પ્રત્યક્ષ
જમના હતી !

રમેશે પૂછ્યું : “જમના, આ પક્ષી અહીં
ક્યાંથી આવ્યું છે ?”

જમનાએ કહ્યું : “હુંજ તે પક્ષી છું.”

“તું તે પક્ષી છે ? શું તુંજ ગાતી હતી ?”

“હા, પ્રિયતમ, હુંજ ગાતી હતી. આજ
પ્રમાણે તમારે માટે રડતાં રડતાં એક
રૂઢકો બીટી ગયા.”

“તારો માળો ક્યાં છે ?”

“તેજ ઝુંપડીમાં જેમાં તમારો ખાટલો
પડ્યો રહેતો હતો. તેજ ખાટલાના વૃંદા
વાળામાં મેં મારો માળો બનાવ્યો છે.”

“અને તારો જોડીદાર ક્યાં છે ?”

“હું એકલીજ છું. જમનાને પોતાના
પૂર્વજન્મના પ્રિયતમનું સ્મરણ કરવામાં,
તેને માટે રડવામાં, જે સુખ મળે છે તે
નવા જોડીદારના સંગમાં ન મળે. હું આજ
પ્રમાણે એકલી રહીશ, રહીશ અને મરીશ.”

“શું હું પક્ષી ન બની શકું ?”

અચાનક જમના ચાલી ગઈ.

રમેશની નિદ્રા હઠી ગઈ. ઉપાની લાલિમા
આકાશમાં છવાયેલી હતી અને તેજ પક્ષી
રમેશની પથારીની પાસે એક ડાળી ઉપર
બેઠું બેઠું ગાતું હતું. હવે તે સંગીતમાં
વ્યથા ન હતી, વિલાપ ન હતો. તેમાં
આશા હતી, આનંદ હતો. તે વિયોગનું
કરુણાજનક કલ્પાંત નહિ, પણ મિલનનું
મધુર સંગીત હતું.

રમેશ વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ સ્વ
પનું રહસ્ય શું છે ?

(૭)

રમેશે પથારીમાંથી ઉઠતાં વેંતજ એક
ઝાડું બનાવ્યું અને તે ઝુંપડીને સાફ
કરવા માંડી. તે પોતાના જીવતા જીવે તે
ઝુંપડીની બાંગી-તરી રૂઢા જોઈ શકતો ન
હતો. તેણે તેની ભીંતો ફરીથી બરાબર ચણ
વા, ઉપર છાપડું કરવા અને તેની જમીન
સીંપવા વિચાર કર્યો. તેમાં તેની જમનાની
સ્મૃતિ વાસ કરે છે, એમ લાગ્યું. ઝુંપ

કાના એક પુત્રાના પેટી કાવડ પડેલી હતી જે નરે પાણી લાવી લાવીને તે આ વડને પાણી પાતો હતો.

તેણે કાવડ હપાટી લીધી અને ફરી વાર વાર પાણી ભરી લાવવા ચાલ્યો. તેણે જ ક્વિચ્છા કાંઈ જ પાણું ન હતું. તેને કાવડે રાત્રે સખત ભૂખ લાગી હતી, પણ અચ્ચારે તેને ખાવાની બીજાકા પચ્છા ન હતી. તેને તેના શરીરમાં સિધિવળાને બદલે એક વાદુ જુલ રમૂતિમાં અતુભવ પતો હતો. તેણે નદીએથી પાણી લાવી લાવીને માટી બોંબ વધી ચર કરી. તે જોડ્યો જતો હતો અને કો ડ્યો આવતો હતો. આટલી શક્તિ જોનામાં કશું ન હતી.

એક જ ક્વિચ્છામાં એટલી ભોંત ચણાઈ નાઈ, બેટલી ચાર મનુરો પણ ગળી ન શકત. અને તે એટલી સીધી અને લીસી હતી કે કાદીગર પણ તેને ભેંધને ચરમાઈ નાથ. યેમની શક્તિ અપાર છે.

સાંજ પડી ગઈ. પક્ષીઓએ વિશ્રાંતિ લીધી. વૃક્ષોએ પણ આંખો બંધ કરી. પણ રમૂત રમેશને આરામ નથી. તે તો હજીયે તારાઓના જાંખા પ્રકાશમાં માટીના ચર ઉપર ચર લગાવે જતો હતો.

એકાએક વૃક્ષ પર પેલા જે પક્ષીઓનો સંધર સ્વર સંભળાયો. રમેશના હાથ આંધી કાઢવનો ગાળો નીચે પડી ગયો. હાથે અને પગે કાઢવથી ખરડાયેલો તે પેલા વૃક્ષની નીચે જઈને બેસી ગયો. તે સ્વ રમાં કેટલું લાલિત્ય હતું ! કેટલો ઉલ્લાસ ! કેટલી ન્યોતિ ! માનવસંગીત આની આ

અથ ગેરુરો આલાપ હતું. તેમાં આ નવ સ્વરિ, આ અમૃત, આ દુષ્વન કયાં હોય છે ? સંગીતના આનંદમાં રમૂતિમય વિરમૂતિ હોય તે. રમેશનાં હૃદય-તેજોની સામે એ દરમ આવીને જાણું રજું, ન્યારે જમતા આજ છોડને નદીએથી પાણી લાવી લાવીને પાતી હતી.

એકાએક એક ખેડુત લાં આવી ચડ્યો અને રમેશને ભેંધને, સામાન્ય રીતે જે અપરિણિત માણસો વચ્ચે થાય છે એવા પ્રશ્નો કરવા લાગ્યો.

(૮)

રમેશે પ્રશ્ન "ભાઈ, તમને ખબર છે, કે અટ્ટી હરિદાસ નામના એક માણસ રહેતો હતો ?"

"હા, હા, ભાઈ. જાણતો કેમ ન હોઈ ?" બહુ લાલા હતા. તેમને લાં એક છોકરો રહેતો હતો. તેના હપર કેટલાક લોકોએ હમણે ક્યો, તેને બચાવવા જતાં તેઓ ધાયલ થયા અને મરી ગયા. કેમ થું ત મારે અને તેને કાંઈ જાળખાણ પીછાણ હતી કે ?"

"હા. તેના ઘરમાં બીજું કશું હતું કે નહિ ?"

"અરે ભાઈ, કાંઈ વાત જ ન પૂછો. ઘણી દરણ કયા છે. તેની સ્ત્રી તો પહે લેથીજ મરી ગઈ હતી. તેમને કુક્ત એક છોકરીજ હતી. તે ઘણી ડાહી, અને હોશી આર છોકરી હતી. તેને ભેંધને આંખોને કંડક વળતી હતી. તે સ્વર્ગની કેવીજ લાગતી હતી. ન્યારે હરિદાસ જીવતા હતા ત્યારે તેમના

જુના શેઠનો એક ને એક છાકરી નાસીને તેને ત્યાં આવ્યા હતા, અને તેની સાથે રહેતા હતા. તે છાકરીને શેઠના છાકરા સાથે સારો પ્રેમ નભ્યો હતો. ન્યારે શેઠના છાકરો અને તેના કુશ્મનો પકડી લઈ ગયા અને હરિદાસ તેને બચાવવા જતાં મરી ગયા ત્યારે છાકરી એકલી પડી ગઈ.

ગામવાળાઓએ ધણીય ધચ્છા કરી કે તેનું લગ્ન થઈ નય. તેને માટે વરોનો તોટો ન હતો. ભાઈ, એવું કોઈ ન હતું જે તેને પામીને પોતાને ભાગ્યશાળી ન માને. પણ તે કોઈની પણ સાથે લગ્ન કરવા ખુશી ન થઈ. આ જાડ તે વખતે તો એક નાનો છાંડ હતું. તેની આસપાસ કુલોની ફેટલીક ક્યારીઓ હતી. તેમનેજ ખોદવામાં, સરખી કાવામાં અને પાણી પાવામાં તે તેના કિવસો કાઢતી હતી. તે બસ એમજ કહેતી કે “મારો રમેશ પાછો આવતોજ હશે. હું તો તેનેજ પરણીશ. ખીનને પરણી ખેસું તો મેં તેને કોઈ દીધો કહેવામ.”

રમેશની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. એહુતે જરા શ્વાસ લઈને કહ્યું “તે કિવસે કિવસે ગળતી જતી હતી. તને વિશ્વાસ નહિ આવે ભાઈ, પણ તેણે આવીજ રીતે કુંવારી રહીને કશ વરસ વીતાડી દીધાં. તે એટલી નખખી થઈ ગઈ હતી કે જોળખી ચકાતી પણ નહતી. હજી પણ તેને તેના રમેશના આવી પહોંચવાની આશા હતી. આખરે એક દિવસ આજ જાડની નીચે તેની લાશ મળી. આવો પ્રેમ કોણ કરશે, ભાઈ? કોને ખબર છે કે રમેશ

મરી ગયો છે કે જીવતો છે અને તેને કદિ આ વિરહી છાકરીની યાદ પણ આવી હશે કે કેમ? પણ આ છાકરીએ તો પ્રેમને એવો નીભાવ્યો, જેવો માણસે નીભાવવો નોંધ્યો.”

રમેશને એવું જણાયું કે નાણે તેનું હૃદય ફાટી નય છે. તે હૃદયને પકડીને બેસી ગયો.

એહુતે આગળ કહ્યું “તે છાકરીના મરી ગયા પછી તે ઘર પડી ગયું. ગામ પરે લેથીજ ઉજ્જડ જેવું તો હતું. હવે તો સાવ ઉજ્જડ થઈ ગયું! બે ચાર માણસો અહીં આવીને બેસતા હતા. પણ હવે તો ચકલુંય ફરકતું નથી. તેના મરી ગયા પછી ફેટલાય મહીનાઓ પછી આ પક્ષી આ જાડ ઉપર બોલતું સાંભળાયું. ત્યારથી હું એને રોજ અહીં બોલતું સાંભળું છું. રાત્રે બધાં પક્ષીઓ સુઈ નય છે, પણ આ તો આખી રાત બોલતુંજ રહે છે. તેના નોડા કાર કદિ નોવામાં આવ્યો નથી. તે એકલુંજ હોય એમ લાગે છે. આખો કિવસ સામેની જુંપડીમાં રહે છે. રાત્રે આ જાડ ઉપર આવીને બેસે છે અને ગાય છે. તેનું ગાવું એવું કરણાજનક હોય છે કે તે સાંભળીને રડવા આવે છે. એવું જણાય છે કે નાણે કોઈ કાળજીને કાપી રહ્યું છે. હું તો કદિ કદિ તે સાંભળીને રડી પડું છું. બધા લોકો કહે છે કે આ પેલી જમનાજ છે. તે હજી પણ તેના પ્રિયતમ રમેશના વિયોગમાં વિલાપ કરે છે. અને પણ એમજ જણાય છે. પા આજે કોણ નાણે કેમ તેના ગાવામાં કો

ખીજળ લાગણી છે. આજે તેને તેના પ્રિય તમનાં દર્શન થયાં લાગે છે.”

ખેડુત ચલમ પીને ત્યાં સુધ ગયો. રમેશ થોડી વાર સુધી વિચારમાં પડી જઈને ઉભો રહ્યો. પછી તેણે ધીમેથી કહ્યું “જમના, શું તું ખરેખર મારીજ છો? તો પછી મારી પાસે કેમ નથી આવતી?”

એક પળમાં પક્ષી આવીને રમેશના હાથ ઉપર બેસી ગયું. ચંદ્રના પ્રકાશમાં રમેશને એવું જણાયું કે તે પક્ષીના રૂપમાં જમનાની મુખાકૃતિ અંકિત છે.

ખીજે દિવસે ખેડુત સુઈને ઉઠ્યો ત્યારે તેણે જોયું તો રમેશની લાશ જમીન ઉપર પડી હતી.

(૬)

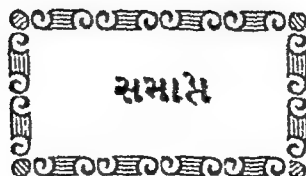
રમેશ અત્યારે નથી, પરંતુ તેની ઝુંપડીની બાજુએ બની ગઈ છે, તેની ઉપર પરાળતું નવું છાપડું થઈ ગયું છે,

અને ઝુંપડીનાં આંગણામાં ઝૂલોના કેટલાય ક્યારાઓ કરેલા છે. ગામના ખેડુત લોકો આનાથી વધારે ખીજું શું કરી શકે એમ હતા?

તે ઝુંપડીમાં અત્યારે પક્ષીઓના એક જોડાએ પોતાનો માળો બાંધેલો છે. બંને સાથે સાથે દાણા-ચારાની શોધમાં બંધાયેલા છે, સાથે સાથે પાછાં આવે છે. રાત્રે બંને પેલાજ ઝાડની ડાળી ઉપર બેઠેલાં જોવામાં આવે છે. તેમણે મીઠું સંગીત રાતની નીરવતામાં ફર ફર સુધી સંભળાય છે. વનના જીવજંતુ પણ તે સ્વર્ગીય ગાન સાંભળીને મુગ્ધ થઈ જાય છે.

તે પક્ષીઓનું જોડું રમેશ અને જમનાનું જોડું છે, એમાં કોઈને શંકા નથી.

એક વાર એક પારધીએ આ પક્ષીઓને ફસાવવા ઇચ્છા કરી, પરંતુ ગામવાળાઓએ તેને મારી મારીને નસાડી મૂક્યો.

બાદશાહ અને જાદુગર

૧

પૂર્વે બાદશાહી સમયમાં બાદશાહોના આનંદ માટે અનેક પ્રકારના ઉપાયો ચોજવામાં આવતા હતા, અને તે પૈકી જાદુગરો પણ એક ઉપાય હતા. ન્યારે બાદશાહની જે કળાધારીઓનાં કૃત્યો જોવાની ઇચ્છા થતી હતી, ત્યારે તે કળાધારીઓને તે સંબંધી હુકમો આપવામાં આવતા હતા. સમય પ્રમાણે પણ બાદશાહોના તે આનંદની ભાગીદાર બનાવવામાં આવતી હતી. જે કળાધારીઓને પોતાની કળાથી બાદશાહને પ્રસન્ન કરવાનો હુકમ થતો હતો, તેઓ પોતાની તમામ પ્રકારની કારીગિરી બતાવી બાદશાહ સલામતને ખુશ કરવા પ્રયાસ કરતા હતા. કારણ કે બાદશાહના આનંદ ઉપર તેમની આજીવિકાઓમાં વૃદ્ધિ મેળવવાનો અથવા કામમ રહેવાનો સંભવ હતો, અને બાદશાહની નાખુશી ઉપર તેમની આજીવિકાઓ ઓછી થવાનો અથવા બંધ થવાનો સંભવ હતો, એટલું જ નહીં પણ તેવા કળાધારીઓને કોઈ કોઈ વખત જોલંતરા કરાવવામાં પણ આવતી હતી. આથી તેઓ પોતાનાથી બની શકે તેટલા ઉપાયોનો પોતાના માલિકને ખુશ કરવામાં ઉપયોગ કરતા હતા. વળી આવા કળાધારીઓ

રીઓ વંશપરંપરાના નોકર હોઈ પેઢી ધર પેઢી જાગીરો તોળે દે ખાતા હતા, પરંતુ તેમને નોકરી કરવાનો પ્રસંગ તો જો ત્રણ પેઢીઓ ક્વચિત્ જ પડતો હતો. તેજ મુજબ જાદુગરોને પણ જો ત્રણ પેઢીથી નોકરી કરવાનો પ્રસંગ પડ્યો નહોતો. બાદશાહોને પ્રથમના સમયમાં નિશ્ચિન્તતાથી રાજ્યો ભોગવવાનો પ્રસંગ તે સમયમાં નહોતો. કારણ કે તેઓ તો દેશની સુવ્યવસ્થા કરવામાંથી જ ઉંચા આવતા નહોતા, એટલે પછી તેમને આ જાદુગરોને બોલાવી તેમનાં જાદુ જોવાનો કે ખીજ કળાધારીઓની કળા જોવાનો સમય જ ક્યાંથી મળી શકે? બાદશાહોના ખીજ અવકાશના કારણે આ જાદુગરોએ પણ આજસને ધારણ કરી તે ધંધાથી બિલકુલ રહિત થઈ ગયા. માત્ર બેઠાં બેઠાં જાગીરોનાં આવતાં ઉત્પત્ત ઉપર નિર્વાહ ચલાવવામાં જ આનંદ માનવા લાગ્યા. એ વખતે એમણે એવો વિચાર ન કર્યો, કે કોઈક વખત બાદશાહ બોલાવશે ત્યારે આપણી ખૂરી દશા થશે.

જો ત્રણ પેઢીઓ ધંધો શુભાખ્યા પછી બ્યતીત થઈ. એ સમયમાં એક વખત બાદશાહ સલામતની સવારી ચતુરંગ

સૈન્ય તૈયાર કરાવી શિકાર કરવા સાર ગઈ. ન્યારે પ્રથમના સમયમાં રાત્ર, બાદ શાહો શિકારે જતા હતા, ત્યારે તેમની સાથે ચતુરંગ સૈન્ય જતું હતું અને તે ઉપરાંત મોટા મોટા સરકારો પણ શિકારે ચઢતા હતા. આ બધા સરંજામ સાર સીધા સામાનની દુકાનો પણ ત્યાં જમાવવામાં આવતી હતી, અને તેથી બાદશાહની સવારી તંબુઓના એક નગરની શોભા ધારણ કરતી હતી. આવી રીતે પૂર્ણ રસાલા સાથે દિલ્હીની બાદશાહતનો વૈભવ બતાવતો. કેટલોક વખત બાદશાહ શિકાર ની સહેલગાહમાં રહી રસાલા સાથે દિલ્હી આવવા સાર નીકળ્યો. ન્યારે બાદશાહની સવારી ફરતી ફરતી દિલ્હી નજીક આવી, ત્યારે સવારી એવા રસ્તેથી પસાર થઈ કે બાદશાહના હાથીની અંબાડી બે બાજુની વાડોમાં ફેખાવા પણ ન લાગી. રસ્તાની બે બાજુએ બે બગીચા આવી રહેલા હતા. બગીચાઓમાં અનેક પ્રકારનાં ફળાઉ અને સુગંધિત પુષ્પોનાં પણ અનેક વૃક્ષો, છાંડવા અને વેલીઓ લગાવવામાં આવ્યાં હતાં. બગીચાઓ સુંદર ફેખાવા ઉપરાંત તમામ પ્રકારનો આનંદ આપનારા હતા.

બાદશાહે પોતાની સાથે હાથી ઉપર બેઠેલા એક અધિકારીને પૂછ્યું કે : “આ બગીચા કોઈ રાત્ર, નવાબના છે કે કોઈ સરકાર અમલદારના છે ?”

અધિકારીએ જણાવ્યું કે : “બુઢાવિંદ, આ બંને બાજુના બે બગીચાઓ સરકારી બગીચાના છે.”

બાદશાહે પૂછ્યું : “તેઓ રાજમાં શું કામકાજ કરે છે ?”

અધિકારીએ ઉત્તર આપ્યો કે : “બુઢાવિંદ, તેઓ કંઈ કામકાજ તો કરતા નથી; પરંતુ બાદશાહ સલામતનું ફરમાન થાય ત્યારે પોતાના ધંધાનું તાત્પર્ય બાદશાહ સલામતને બતાવે છે, અને તેના બદલામાં તેઓ નગરો આવે છે.”

બાદશાહે કહ્યું કે : “ત્યારે મને તો કોઈ વખત તેમણે તેમના ધંધાનું તાત્પર્ય બતાવ્યું નથી અને છતાં પણ તેઓ નગરો ખાયાં જ નથી, કેમ ?”

અધિકારીએ ઉત્તર આપ્યો : “જ હા જહાંપનાહ.”

બાદશાહે પૂછ્યું : “હાલમાં તેમનાં કેટલાં ઘરો શહેરમાં છે ?”

અધિકારીએ ઉત્તર આપ્યો કે : “બુઢાવિંદ, તેમનાં આ શહેરમાં સાતસો ઘર હોવાનું કહેવામાં આવે છે.”

બાદશાહે ફરમાન કર્યું કે : “આજે સાંજના ફરમાર વખતે તે તમામ બગીચાને ફરમારમાં હાજર કરો.”

અધિકારીએ વિનયયુક્ત વચ્ચેથી જણાવ્યું કે : “જે હુકમ, બુઢાવિંદ.”

આ વાતથી તના અંતે સવારી શહેરમાં ગઈ અને સહુ કોઈ પોતપોતાના સુકામે ગયા. અધિકારી પણ બગીચાને ફરમારમાં હાજર કરવાનાં ફરમાન કરી, સુકામે ચાલ્યો ગયો.

સાંજનો ફરમાર થયો ત્યારે સત્તર ખાન અને બોહોતર ઉમરાવો, કિવાનો, સરકારો, ખીબા કામદારો, નકિબો વિગેરે આવી

અયા અને પોતપોતાનાં નિયત રથજોએ
જેઠકવાળાઓએ જેઠકો લીધી. ઉભા રહેનાર
માણસો પોતપોતાની જગ્યાએ ઉભા રહ્યા
અને કવિઓ પોતપોતાનાં આસનો ઉપર
જેઠકો લઈ બેઠા. વારાંગનાઓ ફરખારમાં
વચ્ચે જેઠક લઈ બેઠી. તે વખતે ખાદશાહને
ફરખાર ભરાયાની વરદી પહોંચ્યાડવામાં
આવી. ખાદશાહ ફરખારમાં આવ્યો. ખાદ
શાહને સહુ સભાસદોએ નીચા નમી મુજરો
કરી માન આપ્યું અને ખાદશાહ સિંહા
સન ઉપર બેઠા, એટલે સહુ ફરખારીઓ
પણ પોતાનાં આસનો ઉપર બેસી ગયા.
ફરખાર શાન્ત થઈ ગયો, એટલે વિદ્વાન
કવિશાસ્ત્રીઓ ખાદશાહને આશીર્વાદ આપી
તેની કીર્તિનાં અને તેના બળનાં કાવ્યો
બોલી સંભળાવ્યાં. તે સંભળી ખુદ ખાદશાહ
અને અન્ય સભાસદોએ તેમને વાહવાહ
થી વધાવી લીધા. વારાંગનાઓએ નાચ
ગાન શરૂ કર્યું. તેમનું કાર્ય પણ પૂર્ણ
થયું એટલે ખાદશાહ સવારમાં જે અધિ
કારીને જાડગરોને લાવવાનો હુકમ ફરમાવ્યો
હતો, તેને જાડગરોને લાવવામાં આવ્યા છે
કે નહીં, તે ખાખત પૂછ્યું.

અધિકારીએ જણાવ્યું કે: “જુ હા, ખુદા
વિંદ, તેઓને હાજર રાખવામાં આવ્યા છે
અને લગભગ ટોઢસો માણસો નીચે ઉભા છે.”

ખાદશાહે કહ્યું: “તેમનામાંથી ચાર આગે
વાનોને ફરખારમાં બોલાવો.”

ખાદશાહના હુકમથી તેમાંના ચાર માણ
સોને ફરખારમાં હાજર કરવામાં આવ્યા.

ખાદશાહે તેમને કહ્યું કે: “તમારામાં તમારા
કુળની જડવિધા કેટલા જણ નીચે છે?”

જાડગરોએ જણાવ્યું કે: “ખુદાવિંદ,
અમારી વિધા કોઈ ભેતું નથી, એટલે
અમે પણ તેમની જ ગયા છીએ. હાલમાં
તો અમારામાં કોઈ તે વિધાનો માહિત
ગાર નથી.”

ખાદશાહે તુરતજ હુકમ ફરમાવ્યો કે:
“કોઈ ખાદશાહ જાડગરો નહીં, માટે તમે
પણ વિધા તાજ રાખતા નથી, એ તમારો
જવાબ સારો છે કેમ?” આમ કહી પેલા
અધિકારીને ખાદશાહે ફરમાવ્યું કે: “આ
તમામ જાડગરોને જેલમાં નાંખો, અને
ન્યારે જાડ બતાવે ત્યારેજ તેમને છૂટા
કરવા. તેમને ખાવાનું તેમના અર્ચકોની
આપવાનું છે. કારણ કે તેમણે બહુ સમય
સુધી નકામીજ ખાદશાહી જાડગરો પાધી છે.”

આવી રીતે ખાદશાહ જાડગરો માટે
હુકમ ફરમાવી ફરખાર બરખાસ્ત કરી
ચાલ્યા ગયા અને પેલા તમામ જાડગરોને
જેલમાં પધરાવ્યા.

(૨)

જાડગરોને જેલમાં પધરાવ્યા પછી તેમની
સંભાળજ કોણ લે? કહેવત છે કે,
‘સમુંદર કેટલા ઘડડેલા, મેર કેટલા રોર;
ખાદશાહ હેંઠા માખલા, કરિયા હેંઠા ફેર.’

તે પ્રમાણે લગભગ આ જાડગરોના ત્રણ
દિવસ વ્યતીત થયા, પરંતુ કોઈ તેમની
ખાવાપીવાની પણ સંભાળ લેતું નથી.
જાડગરોનો આગેવાન ખુદાબક્ષ નામનો વીસ
વરસની ઉંમરનો એક પટેલ હતો તે બહાર

ગામ ગયેલો હોવાથી આ બાદશાહી સંદેહ માંથી બની શકેલો હતો. તે ચીત્ત દિવસે સવારમાં થોડા ઉપર અગાર વઈ આવ્યો. તે મહોલ્લામાં આવ્યો ત્યારે તેને કાંઈ પણ નહોતો પ્રશ્ન દેખાયો નહીં, તેથી ઘેર આવતાંજ તેણે તેની માને પૂછ્યું કે: “અમ્મા, આ મહોલ્લામાં કાંઈ પુરુષ દેખાતો નથી તેનું શું કારણ છે? તેણી બધા ક્યાં ગયા છે?”

જોની માએ કહ્યું કે: “બેટા, તું પટેલો રોંટલા ખાઈ લે, પછી હું તને બધા સમાચાર કહું છું.”

આથી તો હવે તો તેનો વહેમ ઘટી પામ્યો. તેણે તેની માને આજુ સાથે જલ્દી થી હકીકત કહેવા કહ્યું. તેની માએ તમામ હકીકત તેને કહી, એટલે તે મોટા ઉપર ચડ્યો અને તેણે પિતાના સમયની જુની કિતાબો ફેંદી. તેમાંથી એક કિતાબ પોતાની બગલચેલીમાં મુકી નીચે ઉતર્યો. નીચે આવી થોડા ઉપર સવાર થઈ ચાલતો ગયો. કેટલેક દૂર એક ડુંગર ઉપર ગયો અને કિતાબ છઠ્ઠાડી તેમાં જણાવેલી વનસ્પતિઓ ઓળખી ઓળખીને બગલચેલીમાં ભરી લીધી. પછી તે ઘેર આવ્યો.

તેની માએ તેને કહ્યું કે: “બેટા, આખા દિવસનું તે ખાધું નથી માટે થોડું ખાઈ લે.”

એણે માતાને જવાબ આપ્યો કે: “તારે ખાવાની બહુજ ઉતાવળ જણાય છે. પરંતુ ન્યાં સુધી હું મારા બધા લાઇઓને છોડાવી લાવું નહીં ત્યાંસુધી મારે ખાવાનું હરામ છે. માટે તારે મને ખાવાનું કહેવું નહીં.”

પોતે સાંજના ફરખારનો સમય થયો એટલે ફરખારમાં ગયો. ફરખારમાં બધું તેણે બાદશાહને વરદી કહેવડાવી કે: “નહોતો આગેવાન અંદર આવ્યો છે, અને તે ફરખારમાં આવવાની પરવાનગી માગે છે.”

બાદશાહે તેને ફરખારમાં હાજર કરવાની રત્ન આપી. તે ફરખારમાં આવ્યો, અને બાદશાહને મુજરો કરી નિમણી કરવા લાગ્યો કે: “પુઢાવિંદ, ભિગારા બમા નહોતો શા સારુ જેલમાં નાંખવામાં આવ્યા છે? બાદશાહ સલામતને નહોતો બતાવવું તે મારું કામ છે, નહિં કે તેમનું. કારણ કે હું તેમનો આગેવાન છું, અને મારી ગેરદાજરીમાં તેઓ નહોતો બતાવી શકેજ નહીં. તેમજ નહોતો આવડતુંજ નથી એમ માની તેમને કેદમાં નાંખવામાં બાજબી હુકમ ફરમાવવામાં આવ્યો નથી. હું આગેવાન હોવાથી બધાઓના કરતાં જગીરમાં પણ હું બેવડો ભાગ મેળવું છું. માટે પુઢાવિંદને જે કંઈ જણવાની ઇચ્છા હોય તે મને ફરમાવવામાં આવે અને હું તે મુજબ સેવામાં હાજર છું.”

બાદશાહે કહ્યું કે: “ત્યારે તું નહોતો બતાવ.”

પુઢાબક્ષે બાદશાહને ઉત્તર આપ્યો કે: “પુઢાવિંદ, અત્યારે આ તમામ નહોતો શુલ્ક કરવાનું ફરમાવેલું, અને ફરખારી બગીચામાં જે મોટો હોજ છે તેને સાફ કરાવી સવારમાં તાબું પાણી ભરાવવા ફરમાવેલું. આ નોકર સવારમાં આવી પોતાની કારીગરી પુઢાવિંદનાં કેદમાં પેશ કરશે.”

બાદશાહે તુરતજ તમામ કેદમાં નાંખેલા નહોતો શુલ્ક કરવા હુકમ ફરમાવ્યો.

કોઈસો બાધઓને લઈને ખુદાબક્ષ મુકામ તરફ ચાલ્યો ગયો.

ખુદાબક્ષ રાત્રે સવારમાં બાદશાહને જાગૃત કરવા લાગ્યો. જોતો જોતો એક અંજન રાત્રે તૈયાર થઈ, અને કંઈક પાનની પટ્ટીઓ અંદર જડરીઆત વનસ્પતિ મૂકી તૈયાર કરી રાખી. જડરી આત તમામ વનસ્પતિઓ પણ બગલથેલી માં ભરી, બગલથેલી તૈયાર કરી રાખી.

રાત્રે સહુ બાધઓ તેને ત્યાં મળવા આવ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે: “ભાઈ, જો તું હોતો તો અમે સર્વ પાછા ઘર ભેગા થયા, નહીં તો જેલમાં ને જેલમાં અમારું તો મોતજ થાત; તો પણ અમારી કોઈ ખબર સુધાં ઘેનાર નહોતું.”

ખુદાબક્ષે કહ્યું કે: “ભાઈઓ, એમાં તમારે મારો કંઈ પણ ઉપકાર માનવાની જરૂર નથી. તમારા વડીલોના વખતથી તમે સહુ અમારા કુટુંબનું માન રાખતા આવ્યા છો. તમે જેલમાં રહો અને હું ઘેર આ નંદ ભોગવું તે સાચું શી રીતે કેળાય ? માટે મેં જે કંઈ કયું છે તે માત્ર મારી ફરજ અજા કરી છે; નહિ કે તમારા ઉપર ઉપકાર કરવા. હવે તમે સહુ પણ તૈયાર થઈ સવારમાં મારી સાથે આવવા તૈયાર રહેજો. હું બાદશાહને ખરોખર રીતે આ પાણી વિધા બતાવીશ.”

આમ કહી સહુ બાધઓને તેણે વિદાય કર્યા. પોતે પણ આનંદમય રાત્રિ વિતાડી. સવારના પ્રહરમાં આપણો ખુદાબક્ષ જાદુગર પહેલો જાગૃત થયો. નાહી

તૈયાર થઈ ખુદાતાલાની બાંધી કરી ખુદાની કુવા ચાલી સમગ્ર બાધઓ સાથે બાદશાહ પાસે જવા તૈયાર થયા. અહીં બાદશાહ પણ તૈયારજ હતો એટલે આ જાદુગરને લઈ ફરખારી મુખ્ય બગીચામાં ન્યાં હોજ ભરાવી રાખ્યા હતા ત્યાં ગયા. નગરમાં આજે જાદુગર બાદશાહને જાગૃત કરવા લાગ્યો, એ સમાચાર જાણી પુષ્કળ પ્રજાજન પણ જાદુનો ખેલ જોવા આવ્યા હતા. પોતાને અતુલ જાણ્યું ત્યાં પોતાની જોડે પર બાદશાહ અને તેના ફરખારીઓ ભેરી ગયા. સહુજનો જાદુ જોવાની ઉત્કંઠા ધરાવી શાંત થઈ ગયા એટલે આ પણો ખુદાબક્ષ જાદુગર ખડો થયો. તે બાધોનાં કપડાં કહાડી નાંખી એક તંગીઓ, પહેરણ અને એક કિલ્લીશાહી સાદી ટોપી પહેરી પોતાની બગલથેલી ખભે ભરાવી હોજ ઉપર આવ્યા. હોજ ઉપર આવી તેણે બગલથેલીમાંથી થોડી રક્ષા જેવી ભુકી કહાડી, હોજની બધી બાજુએ ભભરાવી. ત્યાર બાદ તેજ ભુકી તેણે સમા તરફ ચારેતરફ નાંખી, તેણે હોજમાં કૂકો માર્યો. અંદર જઈ ઉભો રહ્યો એટલે એને ગળા સુધી પાણી થયું.

તે ઉભો રહી બાદશાહ સાથે વાતચીત કરવા લાગ્યો કે: “ત્યારે ખુદાવિંદ આખ જાદુ જોશો ?”

બાદશાહે ઉત્તર આવ્યો કે: “હા.”

તેણે કહ્યું કે: “ત્યારે ખુદાવિંદ, ઝીલવા સાચું પધારો.”

આજરોડ આસન ઉપરથી હાથ અને તરફના સ્થાન પાને પાન કપાઈ ખરેલી દોળમાં ઉતર્યાં. ખુદાએ આજરોડનો હાથ પકડી તેને પાનની પાસે લાવી, એવીમાંથી વાંજનની રૂબરૂ કદાકીયેલાની નીખમાં અને આજરોડની નીખમાં પાન સંજન આપ્યું.

પાન છે. પાનની પાસે તો હાથ પોતાની ને કાઢી લઈ લેવાની, અને જો આજરોડને આવી જાય તો કે. “ખુદાવિંદ, આ પછી જે કાંઈ નવું માન કરવાનો સંધો, એને આવની નથી.”

આજરોડે તે સુજન ને કાંતિમાં તેને કહાવી એટલે તેણે આજરોડને પૂછ્યું: “ખુદાવિંદ, નહ લેશો?”

આજરોડે કયું: “હા.”

એટલે નહરે આજરોડનો હાથ પકડી કયું: “ખુદાવિંદ, જે નહ લેવો હોય તો મારી સાથે પાણીમાં ડુબી મારો.”

આજરોડે પણ નહરના કહેવા સુજન તેની સાથે જ ડુબી મારી. અને ડુબી મારતાં સાથે જ તેણે આજરોડનો હાથ ડોરી લીધો. આજરોડ ડુબીમાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે બગીચો નહી, ફરખારીઓ નહી અને દોળ પણ નહી, પરંતુ એક મહાન સમુદ્ર જેવા સરોવરમાં પોતે છે એમ તેને કેળાયું. સરોવરના કિનારે કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાની સામે કપડાં ધોઈ રહી છે એમ કેળાયું. આજરોડ તો મહાન વિચારમાં પડ્યો. આ વખતે આપણો નહર પણ આજરોડથી પ્રથમ બહાર નીકળી કાંઈમાં કાંઈની પાનની પછી ચાલી ગયો. એટલે

તે તો ત્રીસ વરસની જન્મરમાંથી એકાએક એવી વરસની જન્મરનો વજ્ર મુશકેલી બની ગયો અને સરોવરના કિનારે એક આંખડીનું આંક દર્શાવે, જેને વિશેષ આંખડી તરીકે જાણતા હોય. આજરોડના હાથ ત્યાં આવતો પોતાની પાસેની એક મુઠ્ઠી કદાકીયે નાખી, એટલે તરફ જોઈ સંજેગરમરડું દિવ્ય મહાન બની ગયું. આપણા સુધારક અંદર ગયા અને અંદર પોતાની મુઠ્ઠીના પ્રમાણથી તેણે એક જન્મસ્થાન બતાવી. પોતે આંખડીના આંકના ચડમાં બેઠો. અને ખુદાની બંધનીના કાર્યમાં એકાદ ગયો.

(૨)

આજરોડ સરોવરમાં ઉભો ઉભો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘અરે હું આ ક્યાં આવ્યો નીકળ્યો. મારો બગીચો, ફરખારીઓ અને દોળ ક્યાં? આ કયું સરોવર છે? મારા ક્યાં ભોગ લાગ્યા છે હું’ વળી નહ લેવા તૈયાર થયો. કેટલોક વિચાર કર્યા. આજ વળી તે એવા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘આ સામે ધોતી ચોરતો ને પૂછું કે આ સરોવર કયું છે?’ વળી તેણે એમ પણ વિચાર કર્યો કે ‘જે આટું કાંઈને હું કિલ્લીના બાજરોડ હું એમ જણાવીશ તો લોકો મરકરીઓ કરી મારવા આવશે.’

આમ વિચાર કરી, આજરોડ પેલી બેરીઓ ધોઈ રહી હતી તે તરફના કિનારા તરફ નીકળ્યો, અને પેલી બાજરોડને પૂછવા લાગ્યો: “બાઈ સાહેબ, આ કયું સરોવર છે?”

બાઈઓએ તેના સાચું જણ્યું તો સાહેબે બહુજ મુલામત વસ્તો પહેરેલાં

હતાં, અને તે વળી પાછાં પાણીમાં પલ
ત્યાં હતાં. એટલે તે તો બિલકુલ નશ્વરમા
નજ દેખાતા હતા, તેથી ઐરીઓ તો ગાળો
કહ કહેવા લાગી કે: “મારા રડયા, કુનિ
ખમાં પ્રસિદ્ધ આ રોમસોમ શહેરને ઓળ
ખતો નહીં હોય કેમ ? કે જેથી મશ્કરી
કરવા આવ્યો છે. મારા રડયા લગાર રાર
મા તો ખરો કે જેવો માએ જણ્યો છે તે
વોજ ઐરાંની સામે આવી ઉભો રહે છે.”

બાદશાહે પણ પોતાના શરીર સામું
નેથું તો તે ઐરીઓનું કહેવું સત્ય લાગ્યું,
તેથી તે બિચારો શરમાતો શરમાતો ત્યાંથી
ચાલ્યો. એક ભારે બાંધાની ચોરત
પોતાની પાસેનો ઘોડો લઈ ઉભી થઈ અને
તેણીએ તેના અંગ ઉપર બે ત્રણ લગાવી
દિધા. બાદશાહ કરગરતો કરગરતો કહેવા
લાગ્યો કે: “બાઈ, હું તો એક અજાણ્યો
ભિખારી છું, માટે પૂછતો હતો. તમારી
મશ્કરી કરવા નહોતો આવ્યો. મને નકામો
શા સારૂ મારો છો ?” આમ વિનવિ
કરતો કરતો નાસી છૂટ્યો.

સરોવરની બહાર આવીને એક એકાંત
જગ્યા નેઈ ત્યાં બેઠો, અને પેટ ભરાય
તેટલું રોયો. પછી ખુબ જીંદગી લાગી,
તેથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘સાળું ખાવું
પણ શું ? હવે બીજે કોઈ ઠેકાણેથી તો
મળે તેમ નથી. માટે ભિખ માગવા નહ ?
ચાલ, હિંદુઓના મહોલ્લામાં નહ.’ વળી
પાછો ‘તને વિચાર આવ્યો કે, ‘હિંદુઓના
ભિખારીઓ શું કહીને લીખ માગતા હશે
તે તો મને ખબર નથી. એટલે ત્યાં કઢાય

ચોર કે ઠગારો ઠરીશ અને કઢાય માર પણ
ખાવો પડે. માટે મુસલમાનોના મહોલ્લા
માં જ નહ અને ત્યાં જઈ એમ કહીશ,
“બાવા, ખુદાકે ખાસ્તે કોઈ ભિખારીકો
ટુકડા રોટી દો.” અહીં મને કાણ ઓળખે
છે કે ‘મારી ઇજ્જત જવાની છે.’ આમ વિચાર
કરી કેટલેક દૂર ગયો. પરંતુ પેલા નાકુર
ના પ્રતાપથી તે આગળ જઈ શક્યો નહીં.
આનુબાનુ નેવા લાગ્યો એટલે તેને પેલા
નાકુરવાળું મુકામ દેખાયું. તે એમ વિ
ચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘આ કંઈક મસ્જિદ
જેવું છે માટે ત્યાં નહ અને ત્યાં કોઈ
મુશ્કિલ હશે તો તેની પાસેથી ભિખ માગીશ
એટલે તે કયાણ મુશ્કિલ મને જરૂર કંઈક
ખાવાનું આપશે.’ આવો વિચાર કરી બાદ
શાહ અખરસ્તાન પાસે આવ્યો અને ડરતાં
ડરતાં કરવાનમાં પેશી નેથું તો આંખલી
ની ‘પાસે એક વૃદ્ધ ફકીર બેઠો બેઠો ખુદા
ની બંદગી કરી રહેલ છે. આ મુશ્કિલને
વૃદ્ધ ફકીર નેઈ બાદશાહની ધ્રાંટસ
બંધાઈ, કે ‘વૃદ્ધ ફકીર છે માટે તે જરૂર
મારાપર ક્યા કરશે.’

તે થોડો આગળ વધ્યો એટલે પેલા
ફકીરે ગર્જના કરી પૂછ્યું કે, “કોન હૈ ?”

બાદશાહ આ વૃદ્ધ ફકીરની ગર્જનાથી
ગભરાયો અને થડકતા અવાજે ઉત્તર આપ્યો
કે; “સાંઈ બાવા, હું એક ગરીબ ભિખારી
છું અને ટુકડા રોટલા માટે આવ્યો છું.”

સાંઈ સાહેબે ક્યા કરાંવી પોતાની
પાસે આવવા જણાવ્યું. નવો ભિખારી
ફકીર પાસે ગયો. ફકીરે કહ્યું: “હું તને

ખાવા તો આવું, પરંતુ આ એક માટલું
ખાસેના તળાવમાંથી ભરી આવું.”

સિખારીએ માટલું ઢાળ્યું અને
તળાવ ઉપર જઈ તેને ભર્યું. પોતાને કપા
દતાં બદ્ધ દેરાનગતિ થઈ; દારણ કે જન્મા
રામાં કાંઈ કિલસ પણ તેણે શેર માર પણ
ઢાળ્યો નહોતો. તેને આ મળ્યું માટલું
દાંધે ભંગકતું પર્યું, તેથી તે રાંધ ગયો
પરંતુ તેને માટલું ઢાળ્યા સિવાય કપા
ચલ નહોતો. પોતાના દાંધે ઢાળ્યું, અને
ચાલવા લાગ્યો. ઘોડે દર ગયો; એટલે એને
કાંઈ મકાનમાં સુંદર ગાયન થઈ રવું હતું,
તે સંભળાયું. રંગના ઘેલા આદ્રશાહે તે
મકાનને સૂર ઉપરથી જાળખી દહાડી તે
મકાન પાસે ગયો. તેણે મકાન જોયું તો
તે સંગેમરમરતું, સુંદર આકાશ સાથે
વાર્તા કરતું અને ઉપર સોનાના કળશો
ચળકાટ મારી રહેલું હતું. અંદર
વારાંગનાઓ નાચ ગાન કરી રહી હતી.
આદ્રશાહ તે ગાનમાં મગ્ન થયો અને
માયા ઉપર મુર્શિએ આપેલું માટલું એક
હાથથી પકડી રાખી, ગાયન સંભળવા ઉભો
રહ્યો. અહીં વારાંગનાઓએ એક લાવણી
ઢાલી હતી કે,

“સપનેમે” તેરી તરખીર નજર આતી હૈ,
પ્રિયા હમકે કિલાસા દે કર કહાં જતી હૈ.”

જે વખતે “કહાં જતી હૈ” શબ્દો આવ્યા
અને તાલ આપવાનો સમય આવ્યો, એટલે
લાઇસાહેબે બહારઉમાં ઉભાં, “એ હાં” કહી
તાલ આપી ડોકું ધ્રુણાયું. એટલે મસ્તક
ઉપરનું માટલું લટકાક લઇને નીચે પડ્યું અને

દુકાદા થઈ ગયું. માટલાનો ઘાટ એવો હતો
કે જેને “બેડ” કહેવામાં આવે છે. તે ઘટ
ના સમાન હતું એટલે કે નીચેના ભાગમાં
થી માયા ઉપર હરે તેણું નહોતું. તેની
નીચે આણીવાળું તે માટલું હતું. માટલું
પડ્યું, એટલે સિખારી સ્વપ્નમાંથી જાગૃત
ગયો અને ડહન કરવા લાગ્યો. મન સાથે
વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “અરે, હું મુર
શદને જઈને શું કાઢીશ? અને હવે એ
મને ખાવા તો આપશે નહીં, પણ ચિડાઈ
માર મારશે. હવે હું મુરશદની પાસે શી
રીતે જઈ?” ઉઘટે તે એવા નિશ્ચય ઉપર
આવ્યો કે, “કૃષ્ણ ભાવતર સમાન છે, માટે
કદાચ વીડાઈને મારશે તોપણ શી હરકત
છે? એ મારશે તો અહીં કાણ લેવા
આવે તેમ છે?” આવો વિચાર કરી ડરતો
ડરતો મુરશદની પાસે ગયો.

મુરશદે તેને માટલા સિવાય લેયો એટલે
પ્રશ્ન્યું કે: “અરે એ મૂખાં, માટલું ક્યાં
ગયું?”

બાદશાહે જવાબ આપ્યો: “સાંધબાવા,
રસ્તામાં આવતાં ડોકર લાગી તેથી પડી
ગયો અને માટલું પડી લાગી ગયું.”

મુરશદે હાથ પકડી ઘોડો ઢાલી બે
ઘોડા લગાવી દીધા. બિચારો નવો સિખારી
રેવા લાગ્યો. પાછું કૃષ્ણે તેને બીજું માટલું
આપી કહ્યું કે: “જા, આ માટલું ભરી
આવ એટલે ખાવાનું આપીશ.”

રોટલો મેળવવાની લાલચથી બાદશાહ
પાછો ફરીને માટલું ઢાલી ચાલ્યો. પ્રથમની
માફક માટલું ભરી ઢાલી આવ્યો. પહેલા

મેહેલ ઉપર તો ગાનતાન ચાલીજ રહું હતું.
આ વખતે વારાંગનાઓ,
“મેરે ખ્યારે મુસાફિર મુઝે મત ભૂલ—

મેરે ખ્યારે મુસાફિર
મેરે રંગમે રંગીહું ખ્યારે, તો પેં જયરા

સજન કિયો હુલ —મેરે ખ્યારે”
આ ગાયન ચાલી રહું હતું, છેવટ
ન્યારે ચલતીમાં ચાલવા લાગ્યું ત્યારે રંગ
લીના બાદશાહ સલામતે તાલ આપી માથું
ધુણાવ્યું, એટલે ફરીથી પેલું માટલું માથા
ઉપરથી પડી ગયું. અને એમણે રોવાનું શરૂ
ક્યું. રાતાં રાતાં તેઓ મુરશદની પાસે
જવાના વિચાર ઉપર આવ્યા. અને ઢીલા
લમણા કરી ફરી હાથ હલાવતા મુરશદની
પાસે ગયા.

મુરશદે તેમને પાસે આવવા દઇ કહ્યું
કે; “કેમ રે મૂખ, માટલું ક્યાં છે?”

બાદશાહે ઉત્તર આપ્યો કે: “સાંઈ બાવા !
માટલું તો આ વખતે પણ પડી ગયું.”

ફરી પૂછ્યું: “આ વખતે સાથી પડી ગયું?”

ભિખારીએ ઉત્તર આપ્યો કે: “સાંઈ
બાવા ! હું આવતો હતો અને જે જગ્યાએ
પ્રથમ માટલું પડી ગયું હતું તે જગ્યાએ
આવ્યો, એટલે મારો પગ ત્યાં લપસી ગયો.
હું જમીન ઉપર પડી ગયો તેથી માટલું
ફૂટી ગયું.”

મુરશદે ફરીને પણ કુવિત થઇ જે ઘોડા
માર્યા. આ તો કરગરી રોવા લાગ્યો.
ફરી તેને પાસે બોલાવી કહ્યું કે: “તે
જે રીતે માટલાં ફેડ્યાં હોય તે મને કહે,
નહીંતર આથી પણ વધારે માર પડશે. જે

સાચી હકીકત કહીશ તો તને મારી આપ
વામાં આવશે.”

ભિખારી કરગરતાં કરગરતાં થડકતા
અવાજે કહેવા લાગ્યો કે: “સાંઈ બાવા !
સરોવરના કિનારા ઉપર એક મુંઝર હવેલી
છે, ત્યાં ગાયન સાંભળવા રોકાયો હતો ત્યાં
આગળ મેં માટલાં ફેડી નાંખ્યાં છે.”

ફરી કહ્યું કે: “તારે તે મહેલમાં
જવું છે?”

ભિખારીએ કહ્યું: “સાંઈ બાવા ! હું ત્યાં
શી રીતે જઇ શકું? હું એક મુશ્કેલ ભિ
ખારી એવાં મોટાં માણસોની હવેલીમાં
શાનો જઇ શકું?”

ફરી કહ્યું: “જે તારે જવું હોય તો
હું તને ત્યાં મોકલું.”

બાદશાહે ઉત્તર આપ્યો કે: “સાંઈ બાવા !
આપની મહેરબાની હોય અને આપ મોક
લાવો તો નહીં.”

સાંઈએ પોતાની પાસેથી એક ડબ્બી
કહાડી અને તેમાંનું અંજન બાદશાહની
આંખમાં આંજ્યું અને કહ્યું કે: “જે હવે,
તું તારી મરજમાં આવે ત્યાં જ. તને
કોઈ નેઈ શકશે નહીં, પરંતુ તું સહુને
નેઈ શકીશ. ચાલ રાખજે, મોં ઘોઘશ
નહીં, કારણ કે મોં ઘોઘશ એટલે તું પક
ડાઈ જઇશ.”

બાદશાહે ફરી મહાત્માની રત્ન લીધી
અને તકીમાથી બહાર આવી વિચાર કરવા
લાગ્યો કે, ‘જઇશું અને કોઇ નેશે તો
ભિખારી છું અને માગવા આવ્યો છું
એમ કહીશ. નહીં જુએ તો છેક સૂધી

આલ્યો જઈરા ' આલો નિશ્ચય કરી તે હવેલી તરફ ગયા. ન્યા આગળ ગાનતાન અને નાચ યઇ રહ્યાં હતાં. તે તરફ સારત સાંધીને ત્ર ગયા. તેને કાંઈએ લેયો નહીં, એટલે તેને કૃત્રિના કહેવાની ખાત્રી થઇ. અને તે આલ્યો આલ્યો ને મેદેવમાં ગાનતાન થઇ રહું હતું તે મેદેવનાં ગયા.

મેદેવમાં ઇંદ્રની અપ્સરાને લગ્નિજત કરે, તેમજ હામકેવની રતી રતિના ઉપનો ગર્વ ઊંટાવી કે તેની એક રતી હતી. રતીની હમર આશરે ૧૫-૧૬ વરસાની હતી. તેની બાહુએ ચમ્મરવાળી, પંખાવાળી, છડીવાળી અને ધોધાવાળી ઘણી દારીઓ હાજર હતી. આ ઉપરથી તે બિખારી એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે ' આ બાક સાહુની સાહુનદી દોવી લેઈએ.' તે એક બાહુ ઉભો રહી ગમ્મત સાંભળતાં સાંભળતાં સાહુઝાદીના સુંદર સ્વરૂપની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. સાહુનદીનું રૂપ એવું હતું કે : સોનેરી સલીસી ગંધ, ચંપેડી કલીસી શુભ્ર, નાગડી લલીસી વેણ, સોહત ભલીસી હે; ચન્દ્રેખ ભાલ મુખ, પંકજશો બાલકો હે, ગાલ હે શુભાળી, નેત્ર મીનશી રતિશી હે; હર હે બિરાલ લસે, કરજ લિંબુકે સમ, પેટ હે પવિત્ર રોમ, ચીંટીડી અલશી હે; સિંહકે સમાન હી, ગજકે સમાન ચાલ, શોભાકો સદન સોહ, જંગ કહલીસી હે; મોહની ત્રિલોકી ઝી, હામડી નવેલી સમ, રંભાડી રસીલી સર્વ રૂપ શુન ખાની હે; ઇન્દિરા સચીસી લસે, ગિરિજા શુણીલી સમ, વામીકે વિલાસકી, સુશોભા સરસાની હે;

નાગ ત્રિયા શુક્રો માન, મહાન કરનવારી શર ત્રિયા માન હરી, સિંચદરસાળી ! ઝેરી અલગેલી લખી, નારીકો નવેલી હિં કરત પ્રશંસા બાગ્ય સમય શુકાની !

તે સ્ત્રીની પ્રશંસા કરતાં અને ગાનતા લેતાં લગભગ રાતના દસ વાગી ગય સાહુઝાદીએ જઈસો ખતમ કરવા આવ આપી. નાચિકાઓ અને બીજી દારીએ પોતપોતાના ઠેકાણે થાકી ગઇ. માત્ર સા નહીં પાસે રહેનાર ચમનગેગ અને શુ બેન નામની તેની બે ખાસ દારીઓ લ રહી. એક દારીને રદાળી લાપવા સા મોહતવામાં આવી. તે ગઇ અને નિત્યન નિયમ મુજબ પોતાના ત્રણ જણના સાઃ ખાવાનું પૂર્ણ થાય તેટલો ખોરાક ભર રકાળી લાવી અને પછી પાસે જલપાન મૂક્યું

(૪)

રકાળીને પોતાના સામી લેઈ, એટલે નવા બિખારીની ધીરજ ઠેકાણે રહી નહીં. એ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'જો અલ્યા રનો સમય ચૂકીશ તો પછી ખાવાનો કંઈ પત્તો લાગવાનો નથી. કંઈ આ પરીને છોડીને ખાવાને માટે લિખ માગવા જવાશે નહીં. માટે 'વહેલો તે પહેલો.' એમ ધારી, સાહુઝાદીના સામે બિરાજ ગયા. પેલી તો બિચારી ધીમે ધીમે જમવા લાગી, પણ આ તો કહેવત છે કે 'ભૂખ્યું બે હાથે ખાય', એ કહેવત સાચી કરવાજ બેઠો હોય તેમ એક હાથથી પદાર્થ લઇ તે હાથ મેં આ ગળ ધરે અને બીજો હાથ તુરત પાછો ભરી લે. આવી રીતે બે હાથે ખાઇ જલ્દી

ચી પેટ ભરી, દૂર એક બાબુ પાણીનું સાધન હતું ત્યાંથી પાણી પી, એક ઝાંઝી ઉપર પાન રકાબીમાં પટયાં હતાં તેમાંથી ખુશબોદાર પાનની બીડી આરોગી પાખા એક બાબુ પર જઈ ઉભા રહ્યા. બાધ સાહેબ તો આખા દિવસના ભૂખ્યા હતા અને આરોગવા બેઠા એટલે ગપાટાખંધ શાહનની રકાબી ખાલી કરી નાંખી. બાધ સાહેબ નું પોતાનું જ પેટ પૂરું ભરાયું નહીં, પછી પેલી બે બાંદીઓનું તો કહેવું જ શું ? જેમ કહેવત છે કે ‘પેટનું બાધનું ગામ બાળે’ તેમ શાહનની ભૂખી રહી તેથી તેણે શુલબેગ નામની દાસી જે રકાબી લેવા ગઈ હતી, તેને બોલાવી કહેવા લાગી કે: “અલી શુલબેગ, આજે તું રકાબી કેમ ઝાંઝી લાવી છે ? હું પણ ધરાઈ નહીં, પછી તમે શું ખાશો ?”

શુલબેગે કહ્યું: “બાધ, શું તમને તે કંઈ આજ કાળ વ્યાખ્યા છે કે શું ? રકાબી તો જેટલી હુમેશ આવતી હતી તેટલીજ આજે પણ આવી છે. છતાં તમે કંઈ રોજના કરતાં વધારે જમી ગયાં છો.”

જે દાસીઓ એક પછી એક બિચારી રસોડે જઈ જમી આવી.

સુવાનો સમય થયો ત્યારે, શાહનની પક્ષંગ ઉપર સુકામળ સુગંધિત પુખ્તો પાથ રવામાં આવ્યાં તેના ઉપર તે સુધ ગઈ. આ વખતે પ્રિય વાચક ! વિચાર કરો કે મહા ધૈર્યવાનની પણ ધીરજ રહી શકે ખરી કે ? કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:—

છપ્પય

કૌશિકાદિ મુનિ ભયે, બાત પથ પર્ણાદારી;
તેર તિથ મુખકમલ, દેખ સખ પ્રુદ્ધિ બિસારી;
દધિધૃત ગ્રોહન દૂધ, મધુર પકવાન મલાઈ;
નિતપ્રતિ સેવન કરે, રાંડ સુખમોહ બઢાઈ.
તે હુ નહિ ખસ કર સકે, મનહિનર ભોગી જૈસે;
જલ ઉપર તરે પરબત, જિંમિ,

કહિન તરિબોહિ જેસે.

વિશ્વામિત્રપરાશરપ્રમૃતયો વાતાન્તુર્પર્ણાશિન-
સ્તેડપિ સ્ત્રીસુખ પંકજં મુલલિતં દૃષ્ટ્વ મોહં ગતાઃ।
શાલ્યન્નં સવૃતં પયોદધિચુતં મુંજંતિ ચેયે જના-
સ્તેપામિન્દ્રિયનિગ્રહો यदि भवेद्विन्ध्यस्तरे-
ત્તાગરમ્ ॥

તેજ પ્રમાણે બાદશાહની દશા પણ થઈ આવી. તેની ધીરજ રહી શકી નહિ. તે બંતે ધીમેથી ખસતો ખસતો શાહનનીના પક્ષંગ પાસે આવ્યો. એક બાબુ ઉભા રહી, તેના શરીર ઉપર તેણે હાથ નાંખ્યો. શાહનની આશિંતી ઝખખી અને ખૂમ મારી કે: “શુલબેગ, શુલબેગ, જો ને કોઈ પુરૂષનો સ્પર્શ મારા અંગ ઉપર થયો.”

જે દાસીઓ હતી અને તેમણે ખસિઓ લઈ ખૂણેખોયરે તપાસ કર્યો, પરંતુ તેમને કોઈ પુરૂષ દેખાયો નહીં. તેઓ એવા વિચાર ઉપર આવી કે, આ બાધ હવે શાદી કરાવવા લાયક હંમરની થઈ છે. માટે હવે તેને પુરૂષ નો ભ્રમ થયો હોય એમ લાગે છે. તેમણે શાહનનીને કહ્યું કે: “બા સાહેબ, અહીં પક્ષી સરખું પણ આવી શકે તેમ નથી. પછી પુરૂષ બિચારો શી રીતે આવે ? એ

તો તમારી ઉમ્મર ઘટેલી હોવાથી તમને પુરૂષનો પ્રેમ થયો છે.”

બાઈ પણ દારીઓના કહેવાથી ખાલી સુતી, એટલે બીજી બાજુથી બાદશાહે તેના અંગ ઉપર ફરી હાથ નાંખ્યો. તેણે ફરીને દારીઓને બૂમ મારી અને કહેવા લાગી કે; “ભુઓ, તમે મારું કહેવું માનતી નથી, પરંતુ ફરીને પુરૂષનો હાથ મારા સ્તન ઉપર માર્યો. માટે તપાસ કરો.”

ફરીને પણ દારીઓએ તપાસ કર્યો, પરંતુ કોઈ પુરૂષનો પત્તો લાગ્યો નહીં. ફરીને પણ તેમણે ‘શાહનદીને પ્રેમ થયો છે’ એવું તેને જણાવ્યું. આથી શાહનદી પણ શાન્ત થઈ અને વિચાર કરવા લાગી કે, ‘જ્યારે આટઆટલા તપાસથી પણ પુરૂષ નો પત્તો લાગતો નથી અને પુરૂષ છે એ વાત નક્કી છે. માટે જરૂર કોઈ ફીરસતો મારા સુંદર સ્વરૂપથી મોહુ પામી આવેલો હોવો જોઈએ. એટલે હવે વાત વારે ધડી ચોળવાની જરૂર નથી. ભલે તે પવિત્ર પુરૂષ મને પણ પવિત્ર કરે.’

આમ વિચાર કરી તે સુતી. પણ તેના અંગ ઉપર પેલા શાહી લિખારીએ ઉપરા ઉપર હાથો નાંખવા માંડ્યા છતાં પણ તે શાહનદી તો પોતાનાં અહોભાગ્ય માની પડીજ રહી. એટલે લિખારી પલંગ ઉપર નિડરતાથી ચઢ્યો, અને તેણે અધરામૃતની સરઆત કરી. છતાં પણ પલંગ ઉપરની પરી માત્ર પોતાનું અંગજ સંકોચતી હતી સિવાય કંઈ પણ અવાજ કરતી નહોતી. આથી શાહી લિખારીને ખાત્રી થઈ કે હવે

આપણને કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ આવે એમ નથી. તેણે વધુ છૂટ વેવાની સરઆત કરી, પરંતુ તેને કંઈ રોમવામાં કે પકડવા માં આવ્યો નહીં. તેણે આવી રીતે સમગ્ર રાત્રિ શાહનદી સાથે રમવામાં વ્યતીત કરી.

પ્રાતઃકાળ થયો અને દારીઓ જાગૃત થઈ, છતાં પણ બાઈ તો રાત્રિનો ઉ જાગેલા હોવાથી ઉંઘતીજ પડી હતી. અને દારીઓ તેની પાસે ગઈ અને તેના અંગ ઉપર દ્રષ્ટિ નાંખી. તેમને જણાયું કે, ‘જરૂર બાઈને રાત્રે કોઈ પુરૂષ હેરાન કરી છે અને તેથીજ તે અત્યારે ઉંઘતી પડી છે.’ એમના પૈંછી એક દારીએ જઈને શાહનદીની માને સમાચાર આપ્યા કે: “બાઈના અંગે કંઈક રોગ થઈ ગયો છે. તેના શરીરે ચાઠાં પડી ગયાં છે.”

તેની માએ જણાવ્યું કે: “તેને સામા ઝડપે આવવા કહો, એટલે હું તેને જોઈ લઈશ.”

દારી પાછી આવી.

આ વખતે બાઈ જાગૃત થઈ, મોં સાફ કરી કપડાં પહેરી આયનામાં પોતાનું અંગ જોઈ રહી હતી. એટલામાં દારીએ આવી તેની માના સમાચાર તેને કહ્યા. તે તેની માના મહેલના સામેના ઝરખામાં ખુરશી નંખાવી બેઠી. તેની માએ આવી તેને જોઈ, પરંતુ તે તેનું કંઈ પણ કારણ સમજી શકી નહીં, તેથી તેણે તેની સાસુને બોલાવવા સારૂ દારીને મોકલી. સાસુ આવ્યાં એટલે શાહનદીની માએ તેમને બધા સમાચાર કહ્યા અને સામા

ખામાં બેઠેલી શાહનદી બતાવી. સાસુએ
ને લેઈ લીધી.

પછી કહું કે: “આ શાહનદીને પુરૂષ
ગ થયો છે. માટે તે પુરૂષનો તપાસ કરો.”
દારીઓએ કહું કે: “અમ્મા, બાઈ
સાહેબે પુરૂષસ્પર્શની હકીકત અમને કહી,
તેથી અમેઓ આખા મુકામમાં તપાસ
કર્યો, પરંતુ કોઈ ઠેકાણે અમને તેનો પત્તો
લાગ્યો નહીં.”

માણએ જવાબ આપ્યો કે: “એનો પત્તો
એમ એકાએક નહીં લાગે, તેના ઉપર કોઈ
ઉરતાઈ જમરો હોવો જોઈએ. માટે તમે
આજે હુંગળી લાવી તેને ઝીણી ઝીણી નાંખી
ફેલના લેગી મેળવી પલંગ ઉપર પાથરી
નળતી રહેજો. એટલે ચોર પકડાઈ જશે.”

દારીઓને બોલાવી શાહનદીની માંએ
બધા સમાચાર કહ્યા. તેમણે પણ રાત્રિની
તે બધી સામગ્રી તૈયાર કરવા માંડી.

બપોરના જમવાનો સમય થયો ત્યારે
શાહનદી સારું રકાળી આવી. તે રકાળી
પાસે આ ભાઈસાહેબ પણ જઈને બિરાજ્યા.
તે તો નિડરતાથી તેમાંથી જમવા લાગ્યા.
કારણ કે રાત્રિના પ્રસંગથી તેમને પકડાઈ
જવાની કેહેશત તો ગ્રાહી થઈ હતી. કદાચ
શાહનદીને સ્પર્શ થતો તો પણ તેને
એમ કહેશત નહોતી કે, ‘હું પકડાઈશ.’
શાહનદી પણ તેને ફિરસ્તોજ માની બેઠી
હતી તેથી તે તો તેને પકડાવવાની તજ
વીજમાંજ નહોતી.

આવી રીતે જમીને ભાઈ સાહેબ તો રા
ત્રિનો ઉત્તરો હોવાથી અને પાછો રાત્રિમાં

ઉત્તરો કરવાનો હોવાથી એકાંતની એક
ઝોરડી શોધી કહાડી તેમાં જઈ સૂતા. શા
હનદી સખીઓ અને દારીઓ સાથે આનંદ
ભોગવવા લાગી.

ન્યારે રાત્રિનો સમય થયો ત્યારે રોજના
નિયમાનુસાર ગાનતાન ચાલ્યાં, એટલે
ભાઈ પણ નળત થઈ એક બાળુના ખુણામાં
હસા રહી આનંદ લૂંટવા લાગ્યા. રોજના
નિયમ મુજબ આ જલસો ખતમ થયો,
એટલે રકાળી આવી તેમાંથી ભાઈએ પ્રથ
મજ પોતાને જરૂર મુજબ આરોગ્ય અને
પાણી પી, પાનપટ્ટી બાઈ એક બાળુના
ખુણામાં જઈ ચરિત્રો લેવા લાગ્યા. સુવાનો
વખત થયો ત્યારે આ બાઈનો પલંગ તૈયાર
કરવામાં આવ્યો. તે તેમાં જઈ સૂતી,
એટલે ભાઈ સાહેબ પણ આગલી રાત્રિના
ટેવાચલા હોવાથી અને આજનો પોતાને
પકડવાનો પ્રયત્ન તેની નજીમાં નહીં હોવાથી
ચડપ, કંઈને પલંગ ઉપર ચડી ગયા. પરંતુ
શાહનદી કંઈ બોલી નહીં. પણ આ
બંને યુવાન સ્ત્રી પુરૂષ સૂતાં એટલે નીકે
બિછાવેલી હુંગળી દબાઈ અને એનો રર
હડવા લાગ્યો. બંનેની આંખોમાંથી પાણી
નિતરવા લાગ્યાં. એથી પેલા ભાઈસાહેબની
આંખનું અંજન કંઈક ઓછું થયું, અને કેટલાક
વખતે આ પુરૂષવંતાં હુંગળી બાઈએ પોતાનો
વધુ સ્વભાવ બતાવ્યો. ભાઈસાહેબથી તેનું
કુખ સહન થઈ શક્યું નહીં, તેણે ઘુબ
આંખો ઓળી એટલે તો પ્રથમ પોતે શરૂ
હતા તે પ્રત્યક્ષ થયા અને અંજન શરૂ
થયું. દારીઓ રાહ બેતીજ બેઠી હતી

તેમણે આ ભાઈ સાહેબને પલંગ પર નેચા, બેતાંગી સાથેજ રૂપાના સિંદમેના પાસે રાખવાના ઘોડા લઈ આવીને તડંતડા કરવા લાગી. પરંતુ શાહબદીને ક્યા આવી, તેથી દાસીઓને તેને મારવાની મના કરી, માત્ર કદ કરવા જણાવ્યું. દાસીઓએ આ ભાઈને એક ચોરસીમાં પૂરી દીધા.

એક દાસીએ જઈ શાહબદીની ગાને તથા તેમનાં સાસુને ચોર પકડાયાના સમાચાર આપ્યા, એટલે સાસુએ કહ્યું કે—“એનો ઉસ્તાદ કોઈ જખરજસ્ત છે. માટે એને હાથ પણ અડાડયા વિનાજ રાખી મુકો અને સવારમાં બાદશાહને સમાચાર આપજો.”

દાસીઓ પાછી આવી ઉઠવા લાગી. પરંતુ પેલા ભાઈસાહેબને તો એમની પીઠ ઉઠવા ના પાડતી હતી તેથી તેઓ તો વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ‘અરે મારા ક્યાં ભોગ લાગ્યા, કે મેં વળી પેલા બહુગરનું બહુ બેવાની કુબુદ્ધિ કરી, એટલેથી પણ ન ધરાયો તે પેલા અબલણ્યા કૂકીરના પાલે પડી અહીંયાં શાહબદી પાસે આવવાની બુદ્ધિ કરી. હવે સવાર થવાનીજ વાર છે. બાદશાહ જાણશે ત્યારે શૂણીએજ ચડાવશે. અહીં કંઈ હું કિલ્લીનો બાદશાહ છું એમ પણ થોડુંજ કહી શકાય તેમ છે ? હવે તો ખુદાતાલા જે કરે તે સહન કર્યા સિવાય છૂટકોજ નથી.’

આવી રીતે ભિખારી બાદશાહ રાત્રિ પસ્તાવામાં કાપવા લાગ્યો. ખરેખર કોઈ કવિએ યથાર્થજ કહ્યું છે કે,

नैव पश्यति कामांधो जन्मांधो नैव पश्यति
न पश्यति मदोन्मत्तः चार्थी दोषं न पश्यति ।

ચિંતાતુરાણાં ન સુખં ન નિદ્રા
દુઘાતુરાણાં ન વલં ન તેજઃ ।
કામાતુરાણાં ન મયં ન લજ્જા
અર્થાતુરાણાં ન જનો ન વંધુઃ ॥

ખરેખર ભિખારી બાદશાહે પણ આ કવિઓને ભૂઠા ન પડવા દેવાનો ઉપકાર કરવા ખાતરજ તેમના સ્લોકો સત્ય કરી બતાવ્યા ન હોય ! એમજ આપણે માની એ તો તેમાં કંઈજ ખોટું નહીં.

(૫)

પ્રાતઃકાળ થયો. મરજીદોમાં મુરશદો ખાંજો પાડવા લાગ્યા. દહીંનાં મંચન સ્થળે સ્થળે થવા લાગ્યાં. સૂર્ય નારાયણના ચોખ દાર કુકડાઓ નેકી પોકારવા લાગ્યા. પક્ષીઓ પણ ધીમે ધીમે કલરવ કરવા લાગ્યાં. એટલે આ બે દાસીઓ જાગૃત થઈ અને કામ કાળે વળગી ગઈ. ફેટલીક વારે શાહબદી પણ જાગૃત થઈ. એક દાસી જઈને બાદશાહ સલામતને ચોર પકડાયાના સમાચાર કહી આવી. અને માજનો, તેના ઉપર કોઈ જખરો ઉસ્તાદ છે માટે નહીં મારવાનો હુકમ પણ સંભળાવ્યો.

બાદશાહ માજ પાસે ગયો અને આ ગળ શું કરવું તે બાબત પૂછવા લાગ્યો.

બાદશાહનાં માથે જણાવ્યું કે : “જુઓ ભાઈ ! આ તમારા ફેદીનો ઉસ્તાદ એવો જખરો હશે કે જો તેના ઉપર કંઈ પણ જુલમ ગુજરવામાં આવશે તો તે રાત્રિને

હંધું' વાળી દેશે. માટે પ્રથમ તેના ઉસ્તાદ નો તપાસ કરાવો અને પછી જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરજો."

બાદશાહે પૂછ્યું: "પરંતુ તેના ઉસ્તાદ ને પત્તો શી રીતે મેળવવો?"

અમ્માએ ઉત્તર આપ્યો: "ભાઈ ! એ સુરશદ્દ 'હીઆની ચણેલી નહીં અને સુથારના ઘડતરની નહીં' એવી જગામાં રહેતો હશે. માટે તેવી જગાનો તપાસ કરાવી તેનો તપાસ કરો."

પછી બાદશાહ દરબારમાં આવ્યો અને નજરખાનેને બોલાવી તેણે હુકમ કર્યો કે; "હીઆની ચણેલી ન હોય અને સુથારે ઘડેલી ન હોય" એવી જગા આજ ને આજ શોધી કહાડી હાલ વરદી આપો."

બાદશાહના હુકમનો અમલ કરવા સાર નજરખાને ચાલ્યા તો ખરા, પરંતુ આ હુકમનો અમલ તો આજ ને આજે જ કરવાનો હતો. એથી બિચારા બહાર આવી વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'સાણું' કહીઆતું ચણેલું ન હોય અને સુથારતું ઘડેલું ન હોય' એવું તે સુકામ થતું હશે શી રીતે? ઠીક કોઈને પૂછ્યું?

એમ વિચાર કરી ચાલ્યા અને કેટલાક દૂર પહોંચ્યા એટલે તેમને એક એકાદ કણખી મળ્યા.

તેમણે તેને પૂછ્યું કે, "અરે એ હલો રહે."

એટલે આ કણખીભાઈ હલો રહ્યો અને નજરખાનેને પૂછવા લાગ્યો કે, "શું કામ છે?"

નજરખાનેએ જવાબ આપ્યો કે, "ભાઈ ! તારા જોવામાં ક્યાંઈ એવું સુકામ આવ્યું છે કે જેને કહીઆએ ચણ્યું ન હોય અને સુથારે ઘડ્યું ન હોય?"

કણખીએ જવાબ આપ્યો કે, "જેવું તો છે, પણ નહીં બતાવું. તમે મને ઉભો શા માટે રાખ્યો?"

નજરખાનેએ જણવ્યું કે, "આ માણસ એવી જગા, જાણે છે ખરો, પણ બતાવતો નથી," એથી કરગરવા લાગ્યા. આ લોકોની વધારે આજીજી જોઈ તે ભલા બિચારા કણખીને કહ્યો નજરખાનેની ક્યા આવી; તેણે તેમને કહ્યું કે: "હું બતાવતો નહિં, પરંતુ તમે બધા કરગરો છો તેથી બતાવીશ."

નજરખાનેના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. તેમણે તેને પૂછ્યું કે: "ભાઈ! ત્યારે બતાવોને."

કણખીએ પોતાતું મોં ફાડીને ઢાંત ક્રેખાડ્યા અને કહ્યું: "લો જુઓ."

બિચારા નજરખાને તો ગભરાયા અને અંદર અંદર વિચાર કરવા લાગ્યા કે, "આ શું બતાવે છે?" તેમણે તેને પૂછ્યું; "ભાઈ ! શું જોઈએ?"

કણખીએ કહ્યું: "અલ્યા બધાય ગાંડા છો કે? આ કહીઆએ ચણેલું નથી અને સુથારે ઘડેલું પણ નથી, એવું મકાન ત મને બતાવું છું ને."

નજરખાનેએ જણવ્યું કે આ તો મૂર્ખજણાય છે. તેથી તેને કહ્યું 'જાન હું આ ચાલ્યો જા,'

કહીને તેને લગાર જોખરો કરી નિવાસ કર્યા અને તેઓ આગળ ચાલ્યા.

હોલુંકે ગયા ત્યાં જોમને અંદર ચારતો એક ભરવાડ દેખાયો. તેને તેમણે કહ્યું કે: “અરે એ જંગલી! ઉભો રહું.”

રખાનીએ કહ્યું:—“તું છે મૂંડયાંતું. કુંભ રો? જાણતા નથી કે એક લાંડીએજ બધાને પૂરા કરી દેડ.”

નજરખાનેએ જાણ્યું કે ‘ખરેખર કાંઈએ કહ્યું છે કે ‘બૂત ન દેખા હોય તો કેળ લો ભરવાડા,’ માટે જો આવી સાથે સીધી રીતે વર્તવામાં નહીં આવે તો સાંભો માર મારે જોમાં શક નહીં. માટે સીંના જવાબ આપવામાંજ સાર છે.’

આમ વિચાર કરી કહેતા લાગ્યા કે: “ભાઈ! અમે બાદશાહ સલામતના નજર ખાને છીએ, અને ‘કડીઆએ ચણેલું નહીં અને સુપારે ધડેલું નહીં,’ એવા મુકામને શોધીએ છીએ, તમે ઠેકાણે ઠેકાણે ફરનાર છો માટે એલું મુકામ ક્યાંય જોવામાં આવ્યું હોય તો અમને બતાવો તો મોટી મહેર બાની થાય.”

ભરવાડે જવાબ આપ્યો કે: “તમે બાદશાહના નજરખાન હોવ કે ખીલ હોવ હેંતું મારે હું કામ છે. તમારે જો એવી જગ્યા જોવી હોય તો બધા લેન બંધ થઈને મને સલામો કરો એટલે બતાવું.”

બિચારા નજરખાને ગરજવાન હતા તેથી તેમણે લાઇનમાં ગોઠવાઈ ભરવાડ ભાઈને સલામી આપી.

ભરવાડે તેમને કહ્યું કે: “આપણા મોટા નવાજ હપર ગોરી આંબલી છે, ત્યાં એક મોટી મશીન લેવાર થઈ છે, એ પરમદિ દવારમાં નથી. પરમદિ દવારમાં મેં એ મારી દાંડયા બેઠારીતી અને હાંલે જો પછને નેકળ્યા તાણે એ મશીન હતી. એ ‘કરીએ ચણીએ નથી અને હુધારે ધડીએ નથી.’ તમે એ જોવ બીજી કાંઈ એવી જગ્યા આંચ નથી.”

ભરવાડતું કહેલું સાંભળી નજરખાનેને પણ બાન આવ્યું કે તેલું કહેલું સાચું છે. એ આંબલી નીચે કાંઈ વખતે કાંઈ પણ જગ્યા નહોતી. એથી તેઓ ત્યાં ગયા. જગ્યા જોઈ અને પછી અંદર જઈ જોયું તો એક મહા તપસ્વી વૃદ્ધ ફકીર અંદર બેઠો બેઠો ખુદાની બંદગી ગુનરી રહ્યો છે. તેમણે તેને સલામ આલેકુમ કરી. પછી ત્યાંથી તેમણે ચાલતી પડી અને બાદશાહને જઈને વરદી આપી. બાદશાહે કેટલાક સિપાઇઓને બોલાવી કહ્યું કે: “એ જગ્યા માં જે ફકીર બેઠો છે તેને બોલાવી લાવો.”

સિપાઇઓ પેલી જગ્યામાં ગયા, અને ફકીરને સલામ આલેકુમ કરી બાદશાહ બોલાવતો હોવાના સમાચાર કહ્યા. સમાચાર સાંભળી તે કોધાયમાન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે: “કાણ છે તમારો બાદશાહ એની અને શી પરવા છે, કે હું તેની પાસે આવું? ચાલો નિકળો બહાર.”

આમ કહી પેલા મુશીકે ઘોઠા ઉઠાવી, તેની મજદૂથી એકાદ બે સિપાઇઓની તો તેણે પૂલ કરી નાંખી. બિચારા તો ‘નાસે

તે લલો,' એમ ધારી નાસવા લાગ્યા. નાસતા નાસતા બાદશાહ પાસે જઈ તેમણે તમામ હુકીકત નિવેદન કરી.

(૬)

બાદશાહે વિચાર કરીને પોતાની પાસે ડામરો કરીને એક સિલ્લ હુતો, જેની પાસે આરારે સો ખીજ લયંકર સિલ્લો હતા, તેને બોલાવ્યા, અને બોડી આમલી પાસેની જગ્યા બતાવી તેમાં બેઠેલા ફકીરને લઈ આવવા જણાવ્યું. ડામરો ક્રેટલાક સિલ્લોને લઈને ફકીરને બોલાવવા ચાલ્યા. તે મકાન પાસે આવી ધીમે રહીને મકાનમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો, અને ફકીર પાસે જઈ તે કહેવા લાગ્યો કે: “બાપજી, ચાલને બાદશાહ સાથે બોલાવે છે ને” કમ આવતો નથી.”

ફકીર આતું કહેવું સાંભળી જાણે બહે રોજ હોય તેમ થઈ બેસી રહ્યો. એટલે ડામરો પોતાની સાથેના માણસોને કહેવા લાગ્યો કે: “અલ્યા કુંભોહો? આ બાપજી તો બોલતોજ નહીં, કામ કરશો?”

તેના સોબતીઓ કહેવા લાગ્યા કે: “એક વાર ફકીરને કહેતો ખરો, શીર તને ઠીક લાગે ઇ રીત કરશું.”

ફકીરને ડામરાએ ફકીરને કહ્યું: “બાપજી! હુંજે હું કે નહિ, મારો બાદશાહ તને બોલાવે છે. ચાલ આગળ ચા.”

ફકીરે જાણ્યું કે ‘હવે આ લોકોને જ વાખ આપ્યા સિવાય છૂટકો નથી.’ એણે જવાબ આપ્યો કે “મારે તારા બાદશાહની શી ફરકાર છે. ચાલો બહાર નીકળી જાઓ.”

સિલ્લે જવાબ આપ્યો કે: “તને લીધો વના કાંઈ જાંય, તને લેને જાશો.”

ફકીરે ઉત્તર આપ્યો: “તારે લઈ જા.”

એટલે સિલ્લે તેની સાથેના માણસોને કહ્યું કે: “કાંઈ જાવો હો? પકડીને ઉધાયને લે ચલો.”

આવો માલિકનો હુકમ થયો એટલે તુર તજ તેમણે તેનો એક હાથ પકડ્યો, તો તેનો હાથ તેના અંગથી છૂટો થઈ ગયો. ખીજ માણસે પકડેલો તેનો ખીજો હાથ પણ છૂટો થઈ ગયો. આવી રીતે જેમ જેમ તેના અંગના જે જે અવયવો પકડવામાં આવ્યા તે તે તમામ અવયવો તેના અંગથી છૂટા થઈ ગયા. તેના શરીરના તમામ ટુકડા થઈ ત્યાં પડ્યા. પેલા સિલ્લો એ પોતાના નાચકને પૂછ્યું: “કાંઈ બાપજી! એનો કાંઈ કરવો છે.”

સિલ્લ ડામરાએ ઉત્તર આપ્યો કે: “કાંઈ, કાંઈ કારણો છે. એના બધા ટુકડા હું એને બાંધને બાંધને બાદશાહની હજુરમાં લે ચલશે, બાંધ લો.”

સિલ્લોએ એનો એક મોટો પોટલો બાંધી લીધો અને પોટલો લઈ ફરબારમાં બાદશાહ સમક્ષ હાજર થયા.

બાદશાહે તેમને પૂછ્યું કે: “કેમ, તમે લોકો પણ પેલા ફકીરને લઈ આવ્યા છો કે અમરતાજ આવ્યા?”

એટલે સિલ્લોના નાચકે ઉત્તર આપ્યો કે: “બાપજી! વો તો આવતોજ નતો, પછે હુંને પકડીયો, એટલે તો બાપજી

તેના જ્યા હુકમ હોય એ. અરથે દમે
તેના હુકમ બાંધને લાગ્યા છે.”

બાદશાહે તે બધેલા હુકમ રાદાવવનો
હુકમ કર્યો તો તે પેટલો છોટલાંજ એક
દિશામાંથી પેર ચળનાયા કરતો સિંદ
આવ્યો. બીજી દિશામાંથી ત્રણ નીકળી
આવ્યો. ત્રીજી દિશામાંથી એક બલંકર
આખલો આવ્યો. ચોથી દિશામાંથી એક
ભાંકર પાટો નીકળી આવ્યો. ચારે પ્રાચીરે
ઉત્પાત કરના લાગ્યા. બાદશાહ અને તેના
હરબારીઓ કાંઈ પણ હરબારમાં રવા
નાહી. સદ કાંઈ પોતપોતાના પ્રાણ બચાવી
પલાયન કરી ગયા. બાદશાહ પણ નાસતો
નાસતો પોતાની માતા પાસે ગયો અને
તેને તમામ સમાચાર કતા.

માજી નાખુશ થયાં અને પુત્રને કહ્યું કે:
“આ બધો ઉત્પાત કરતાં પહેલાં મને સમા
ચાર કહેવા લેઈતા હતા. હવે આટલો
બધો ઉત્પાત કર્યા પછી પૂછવા આવો છો?
કેટલી બધી મૂર્ખતા કહેવાય? હીક, પણ હવે
તમે તમારા તમામ હરબારીઓને સાથે
લઈને એ પ્રનાપી ફકીર પાસે જાઓ. અને
મનાવીને એ કહે તે પ્રમાણે જલ્દિથી કરો.
નહીંતર આખા રાજ્યને ઉથલાવી નાંખશે.”

માજીનો હુકમ થવાથી બાદશાહ હરબારીઓ સાથે પેલા મહાત્મા ફકીરની મસ્જી
દમાં આવ્યો તો, આંબલીના ઝાડની નીચે
મહાન ખખડધજી મુરશિહ બેઠો બેઠો ખુદાની
બંદગી કરી રહેલ છે. બાદશાહે જોયું તો
ફકીર તેજસ્વી જણાયો. તેના મોં
ઉપર દિવ્ય પ્રકારનું તેજ પ્રકાશ

કરી રહ્યું હતું. તેના ચિસ્તા, ભગસેના,
મૂઝેના અને લાંબી દાટીના મેત કોશો
તેમાં વિશેષ પ્રકાશ કરી રવા હતા. તેનું
જાન વિશાળ હતું. બાલમાં દિવ્ય રેખાઓ
શામે રહી જોનાર મનુષ્યના મનનું હરણ
કરતી હતી. બાદશાહે મુરશિહ મહાત્માની
મજા આવી સલામ આપેલુંમ કર્યા, પરંતુ
આખા મુરશિહ મહાત્મા તો આંખ પણ
ધાંપી ઉઘાડે? છેવટે બાદશાહે બહુ આ
છજી કરી ત્યારે તેણે અશિના સમાન તેજ
સ્વી આંખ ઉઘાડી જોયું. પુનઃ બાદશાહ
અને તેના હરબારીઓ મુરશિહ મહાત્માને
સલામો કરવા અને પગે લાગવા લાગ્યા.

મુરશિહ પૂછ્યું: “તમે લોકો કાણ છો?
અને આટલી મોટી સંખ્યામાં તમારે અહીં
આવવાનું શું કારણ છે?”

એક હાલા વઝીરે ઉત્તર આપ્યો કે:
“બાવા! આ રોમસોમ શહેરના બાદશાહ
સલામત છે. અને અમે સહુ તેમના સર
કારો છઈએ.”

નિરપૃહતાથી મુરશિહ મહાત્માએ ઉત્તર
આપ્યો: “હુશે, તેમાં અમારી પાસે શા
સાઠ આવ્યા છો? ચાલો ચાલ્યા જાઓ.”

વઝીરે કહ્યું કે: “સાંઈ બાવા! અત્યારે
હરબારમાં સિંહ, વાઘ, પાડા અને આંખ
લાનો ઉત્પાત અતિશય થઈ પડ્યો છે, માટે
એનો કંઈ ઉપાય કરો, મહાત્મા! અમે
એટલા સાદજ આપની સેવામાં હાજર
થયા છઈએ.”

મુરશિહ ક્રોધમાં રકતાવર્ણ થઈ કહેવા
લાગ્યા કે, “મારા છોકરાને મારીને પછી

ઉપાય પૂછવા આવ્યા હો, ચાલો ચાલ્યા જાઓ. હવે એનો ઉપાય માત્ર તમારા શહેરને ઉચલાવી નાંખવાનોજ છે અને તે હું કરીશજ. તમોએ મારા છોકરાને માર મારતાં કંઈ પણ વિચાર કર્યો નહીં, તો એનો બદલો હું તમને આપીશ.”

“વઝીરે જવાબ આપ્યો કે: “સાંઘ બાવા! આપના છોકરાને કોઈએ આંગળી સરખી પણ અડાડી નથી, એને એમ ને એમ અટક કરી રાખવામાં આવ્યો છે. મારે જે હુકમ હોય તે ફરમાવો, અમે તે પ્રમાણે વર્તવા કબુલ છીએ.”

સાંઘ બાવાએ ઉત્તર આપ્યો કે: “પ્રથમ તો મારા છોકરાને અહીં મોકલાવો, પછી બીજી વાત.”

વઝીરે વિનંતિ કરી કે, “બાવાજી! પરંતુ પેલાં ધાતકી પ્રાણી ઉત્પાત કરે છે, તેનો કંઈ ઉપાય થાય તો સાફ.”

ફકીરે કહ્યું: “ઉપાય થઈ ગયો, એ પ્રાણીઓ હમણાં કંઈજ ઉત્પાત નહીં કરે.”

બાદશાહે તુરતજ શાહી લીખારીને માન સાથે બોલાવી લાવવા માણસો મોકલ્યા.

(૭)

બાંધ સાહેબ તો રાત્રિના કેટલાક પકડાયા ત્યારનાજ પચાત્તાપમાં પડી, પોતાના બાગ્ય ખુલ્લી નિંદા કરી રહ્યા હતા અને વિચાર કરતા હતા કે ‘અરે, હું ક્યાં એક દિલ્લીના શાહાનશાહ અને ક્યાં એક લિખારીની હાલત! મને વળી બહુતું શું ફલક્ષણ સૂચ્યું કે મેં બહુ જોવાની ધૃત્તિ કરી? અને વળી

તે બહુગર પણ કોણ જાણે ક્યાં ગયો? મને એકલાને અહીં ઘકેલેલી મારી, તે તો ત્યાંજ રહ્યો. હવે તો પાકપરવરદિગાર જેટલું કુઝા નાંખે તેટલું સહન કરવું. જો મુરશાહ મહાત્માના પ્રતાપથી કુઝામાંથી છૂટવા પામું તો કોઈની સોબત જોઈ લીખારી હાલતમાં ફેરામાં પહોંચી જઈ. હવે કંઈ બીજો ઉપાય નથી.’ તે આમ વિચાર કરી રહ્યો હતો. એટલામાં પોતાને કેટલી રાખ્યો હતો તે ચોરડીનાં દ્વાર ખખડ્યાં. એટલે પાછા આ વિચાર તેના ઉડી ગયા અને બીજાજ વિચારમાં તે પડ્યો કે, ‘હવે થોડી વખતનીજ જીંદગી છે. હમણાંજ બાદશાહ ફાંસીએ ચઢાવી પ્રાણ લેશે.’

આ વિચારમાં દ્વાર ઉઘડ્યાં અને પેલી બે ફાંસીઓએ અંદર પ્રવેશ કર્યો તેમને કહ્યું કે: “ચાલો, તમને બાદશાહ બોલાવે છે.”

મહા મુશ્કેલીથી બાંધ ઉભા થયા; કારણ કે આ વખતે તેમના શરીરમાંથી ઉભા થવાની શક્તિ પણ નાસી ગઈ હતી. પછી બે ફાંસીઓ આગળ થઈ અને બાદશાહ પહોંચી, એ રીતે ચોરડીમાંથી બહાર નિકળ્યા. બહાર નિકળીને તેણે પેલી અપ્સરાને જોવટની વખતે જોઈ લેવાના વિચારથી આનુબાનુ જોયું, પરંતુ તેમાં તેને નિરાશાજ મળી. કોઈ દેખાયું નહીં તેથી સીધી રીતેજ તે બે ફાંસીઓની સાથે સાથે મેડા ઉપરથી નિચે આવ્યા. ત્યાં કેટલાક પુરોહિતો હતા હતા તેને તેની સુપ્રત કરવામાં આવી. એટલે વળી આને મોતની વધારેજ ખાતરી થઈ આવી.

તે વખતે રાજ્યભુવનોના ચોક્કસમાં તે ગમે લાવવામાં આવ્યો તે વખતે આવ્યું બાબતના ગેદિયોમાં રહેનાર રાજ્યપરાંણની ચિંતરો તેને લેવા છત્તમાં એકમ મધ રહી હતી; તેણે તેને લેયો, એટલે તેણી વિચાર કરવા લાગી કે, 'પરંપરા સાંસ્કૃતિકીને ચાટે પોષણ છે. આનીજ સાથે બાકશાહ શાહ પ્રતીક' લગ્ન કરી નાંખે તો બધું સાફ.' એટલામાં તો પેલા માણસોએ તેમને પા લાગી સાથે ચાલ્યા આવવા જણાવ્યું. બાક સા હેમના શરીરમાંથી બળ નાશ પામેલું હોવા થી જેમ મુડક' ચાલે તેમ ધીમી ચાલથી જબરજસ્તીથી ચાલતો ચાલતો રાજભુવનો ના મુખ્ય દરવાજે આવ્યો. અહીં તો તેના માટે મ્યાનો તૈયાર રાખવામાં આવ્યો હતો તેમાં બેસવાનું જણાવવામાં આવ્યું. પોતે મ્યાનામાં બેસી ગયો અને મ્યાના મુરશદ મહાત્માના તકિયા તરફ ચલાવવામાં આવ્યો.

આને મ્યાનામાં બેસાડવામાં આવ્યો એટલે મ્યાના પ્રથમના વિચારો પલાયન થયા, અને તે તો પાછા આનંદમય વિચારોમાં ગરક થઈ ગયો. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'આ બધા મુરશદના પ્રતાપ છે. હવે આપણે મરવાની કહેશત નથી. કાંઈક પણ પરિણામ સાફ જણાય છે.' આમ વિચારમાં ને વિચારમાં મ્યાનો મુરશદ મહાત્માના તકિયા પાસે આવી પહોંચ્યો. એટલે મ્યાનો નીચે બેઠો. અંક નથી બાકશાહ બેઠો અને પેલા માણસો સાથે તકિયામાં ગયો. તેણે દ્વરથી જ્યારે મુરશદને લેયો એટલે તેને રાત્રિનો માર

માફ મધ આવ્યો અને તેની આંખમાંથી અશ્રુઓ વહેવા લાગ્યાં.

તેને રાતો લેઈ મુરશદે તેને પૂછ્યું કે: "કેમ રહે છે? તું તને કોઈએ માર્યો છે? જાણ તારા ઉપર જે જુલમ ગુજર્યો તેમ ને તું મને કહી દે."

બાકશાહે રાતી રાતી કયું કે: "બાવા ! મને રાત્રે દારીઓએ બહુ માર માર્યો અને ઉપરાંત કેક કરી રાખ્યો હતો."

પોતાના મુરીકનું કહેડું સાંભળી વીરરસ તું સ્વરૂપ પ્રારણ કરી મુરશદે રામસોમના બાકશાહને કહ્યું કે: "તમે લોકો તો એમ કહેતા હતા કે મારા છોકરા ઉપર જુલમ કરવામાં આવ્યો નથી અને આ તું કહે છે? હું જરૂર હવે તારું આપું રાજ્ય ઉલટાવી નાંખીશ—ચાલો તમે બધા બહાર નીકળો."

બાકશાહે કરગરતાં કરગરતાં જણાવ્યું કે: "સાંધબાવા ! આપ તો પ્રજાના વલી છો, માટે અમારાથી અનુભૂતામાં કરવામાં આવેલા ગુન્હાની આપે મારી બક્ષવી લેઈએ. અમે આપના પ્રતાપને બળતા નહીં હોવાથી અનુભૂતાં આ ગુન્હો કરી નાંખ્યો છે, માટે માફી બક્ષો."

મુરશદે જણાવ્યું કે: "તેની સાધારણ રીતે મારી બક્ષવામાં આવશે નહીં, પરંતુ જો તું તારી તે શાહનંદીના આ મારા છોકરા સાથે નિકા પડાવવાની કબુલ કરે આપતો હોય તોજ તે ગુન્હાની મારી મળી શકશે. બાકી કોઈ પણ રીતે તને મારી હું નહીં આપી શકું."

બાદશાહે કેટલોક વિચાર કર્યા બાદ રાજ્ય માં અને પોતાના રક્ષણ સાર શાહનદીના તે ઓકરા સાથે નિકા પડાવી આપવાની હા કહી. મુરશદે તેને અત્યારે ને અત્યારે શાહનદીને પોતાની રૂબરૂ હાજર કરી રૂબરૂ નિકા કરાવી દેવાનો હુકમ કરાવ્યો. બાદ શાહ ઉઠ્યો અને મુકામ ઉપર જઈ માને તથા બેગમને અને શાહનદીને તમામ સમા ચાર નહેર કર્યા, અને લગ્નની પણ તૈયારી કરવા માંડી.

બાદશાહના ગયા બાદ મુરશદ મહા ભાગ્યે ઓકરાને એક રૂબી આપી અને કહ્યું, કે—“જે વખતે નિકા પડાવવા સાર તેને બેસાડવામાં આવે તે વખતે આ રૂબી માંહેની વસ્તુથી શાહનદીએ પહેરેલી ચુંદડી ઉપર તું તારું નામ લખી નાંખજે, એટલે તારી ઝાળખ આપવામાં હરકત આવે નહીં.” પરંતુ નામ સાચેસાચું જ લખજે,” એમ સમજાવી રાખ્યો.

રામસોમનો બાદશાહ પણ રાજભુવ નમાં જઈ કાળને તથા શાહનદીને લઈને નિકા પડાવવા સાર આવ્યો. એકાંત જગ્યા મુરશદે બતાવી ત્યાં તેમના નિકા પડાવવામાં આવ્યો. આ વખતે ચતુર બિખારી બાદશાહે ગુપ્ત રીતે શાહનદીની ચુંદડી ઉપર ‘પરણનાર પુરુષ બીજે કાંઈ નહોતો, પરંતુ દિલ્હીનો શાહનશાહ હતો,’ એટલા શબ્દો લખી નાંખ્યા.

નિકા કરવાનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યાના સમાચાર જ્યારે કાંઈ તરફથી નહેર કરવામાં આવ્યા એટલે રામસોમના બાદ

શાહને બાલાવી મુરશદે તેની શાહનદીને લઈ જવાનું કહ્યું.

બાદશાહે પ્રજાને કહ્યું: “બાવા! એને હવે આ પતું ન્યાં કાયમ રહેઠાણ હોય ત્યાં ફર માવો, એટલે હું મોક્ષી આપું.”

મુરશદે જણાવ્યું કે: “એની ચિંતા કરવાની તારે જરૂર નથી. અમને જ્યાં ઠીક લાગશે ત્યાં અમે એને પછીથી બાલાવી લઈશું. અત્યારે તો તું તેને લઈ જા.”

બાદશાહ શાહનદીને લઈને ચાલ્યો ગયો.

તકિયામાં માત્ર મુરશદ અને તેનો મુરિદ બે જણ જ રહ્યા એટલે મુરશદે મુરિદને કહ્યું કે “કેમ બચ્યા, તળાવમાં નહાવા આવીશ?”

મુરિદે પણ પોતાને ત્રણ દિવસ નહાવે થયલા હોવાથી, હા કહી. મુરશદ અને મુરિદ બંને જણ તળાવ ઉપર ગયા. એટલે મુરશદે મુરિદનો હાથ પકડ્યો અને બંને જણ પાણીમાં ઉતરી ગયા સુધી પાણીમાં જઈ ઉભા રહ્યા. પછી મુરશદે ઝાળી માંથી કંઈક રખ્યા કાઢી તકિયા તરફ ફેંકી એટલે તકિયાનો દેખાવ બંધ થઈ ગયો. પછી ઝાળીમાંથી બે પાનની પટ્ટીઓ કહાડી તેમાંથી એક પેલા મુરિદને આપતાં જણાવ્યું કે: “લો, આ પટ્ટી તમારી બંને કાઢો વચ્ચે દબાવી રાખો.” બાદશાહે પોતાની પટ્ટી કાઢમાં ધાલી એટલે બીજી પટ્ટી પોતે મુરશદે પોતાની કાઢમાં ધાળી, એણે કાઢમાં પટ્ટી દબાવી એટલે તેનું આ દૃશ્ય દેખાતું વૃદ્ધ સ્વરૂપ ગુમ થયું. તે તો દિલ્હીમાં ફરખારી બગીચામાં હોજમાં પોતાની સાથે હુબનાર નહર

સ્વામીભક્ત બાહ્યપ્રભુ

સ્વપદા:-રા. નારાયણ વિસનજી હંફુર

૧

મહારાષ્ટ્ર દેશના ગાય: સર્વ રાજ મના રાજાઓ મુસલમાનોના પ્રબળ યત્નાને લીધે તેમની આત્મીનતાનાં યાત્રી સૂન્યા હતા. સાત સો વંશ અને હાલતાઓનાં રાજાઓ પણ નિર્મૂળ થઈ ગયાં હતાં. તે સમયે આર્યપ્રજા બનાય-નિરાધારની જેદે હાથડું રાજા શોધતી હતી, પરંતુ તેનાં સુમયતાં મુખકમળને પ્રકલિત કરનારે કોઈ પણ વીર તે વખતે અસ્તિત્વ ધરાવતો નહોતો. કર્જાટક અને દ્રવિડ આદિ દેશોમાં જે કોઈ રક્ષિત રાજાઓ હતા, તેમની ગત્યવસ્થાને પણ ધર્મીય ચીરંગજેએ પોતાના અભ્યાસરૂપી અગ્રદ્વારા છીનવી લીધી. ચલ્લિ દક્ષિણ દેશમાં વિજયપુર અને ગોવલકુપડાના રાજાઓ અકબરશા હતા રાજનેતિક ચક્રમાં સપડાયા ન હોતા, છતાં પણ તેઓએ ઇસ્લામી ધર્મ ન સ્વીકાર્યો તેથી હિંદુઓનું દુઃખ જેવું ને તેવું જ વિદ્યમાન રહ્યું. સારાંશ કે, તેઓ આર્યધર્માવલંબીઓ હોવા છતાં, પોતાના આર્યબંધુઓનું કંઈ પણ દયાણુ કરી શક્યા નહિ, તે સમયે એ પ્રબળ પ્રતાપાનિત મુસલમાનોના યંત્રમાં સપડાઈને દિંદુઓ દિનપ્રતિદિન ક્ષીણ ને ક્ષીણ થતા ગયા.

આવા પોરતમ અનાચારના વિકટ સમયે મહારાષ્ટ્ર દેશની સ્થિતિ કેવી રહી હશે, તેનું અનુમાન કરવાનું અમે સ્વયં પાઠકોના પરજ અવલંબિત રાખીએ છીએ. પણ હા ! કેલ તાબાઈ, અદમદનગર, વિજયપુર અને ગોવલકુપડાના આત્મીન હિંદુઓની અવસ્થા છેક શોચનીય તો નહોતીજ. કારણ કે, તેનું શાસન વિશેષે મહારાષ્ટ્રનિવાસીઓના હસ્તમાંજ હતું અને વળી મહારાષ્ટ્ર દેશ ધણો ખરો પર્વતવ્યાપી છે તથા તે સમયે એ પર્વતોપર અગણિત કિલ્લાઓ બંધાવવામાં આવ્યા હતા. મુસલમાન બાદશાહોએ તે સર્વ પહાડી દુર્ગોને મહારાષ્ટ્રીઓના હાથે માંજ રોંપી દીધા હતા. તે દુર્ગના રક્ષકો ક્યારેક ક્યારેક રાજકોષમાંથી દ્રવ્ય મેળવતા, અને ક્યારેક કિલ્લાની ભૂમિ કે જે, તેમને જગીર તરીકે મળતી હતી, તેની

કયા નહિ, તે સમયે એ પ્રબળ પ્રતાપાનિત મુસલમાનોના યંત્રમાં સપડાઈને દિંદુઓ દિનપ્રતિદિન ક્ષીણ ને ક્ષીણ થતા ગયા.

આવકમાંથીજ દુર્ગના રક્ષણ માટે આવશ્યકીય વ્યય કરતા હતા. એ લોકો સો, બસો, ખાંચસો, હજાર અથવા તેથી પણ અધિક સ્વારસેના રાખી શકતા હતા અને બાદશાહની આજ્ઞાનુસાર પોતપોતાની સેના લઇને યુદ્ધને સમયે સહાયતા આપતા અને સેનાના પગાર અને જરૂરી ખર્ચને માટે એકાદ જગીર ભોગવતા હતા.

મહારાષ્ટ્રની અશ્વસેના ફોડવામાં અદ્વિતીય હતી અને યુદ્ધમાં પણ તે સર્વથી અધિક લડાયક ગણાતી હતી. વિજય પુરના સુલતાનના આધિપત્યમાં ચન્દ્રરાવ નામક એક બાર હજાર પાયદળ સેનાનો સેનાપતિ હતો અને તેણે સુલતાનની આજ્ઞાથી નીરા અને વારણા નદીની આસપાસના સઘળા ક્ષેત્રોને જિતી લીધા હતા. તેના એ મહત્વકાર્યને જોઈને સુલતાને અતિ પ્રસન્ન થઈને તે ક્ષેત્ર ચન્દ્રરાવને જગીર તરીકે અર્પણ કર્યો અને સારપદી ચન્દ્રરાવનાં સંતાનોએ પોતાની સાત પેઢીપર્યંત રાજની ઉપાધિ ધારણ કરીને તે ક્ષેત્રનું રાજ્ય સ્વચ્છન્દતાથી ભોગવ્યું હતું. આ પ્રમાણે અનેક રાજાઓએ રાજ્ય કર્યું. રાજ ચન્દ્રરાવ આંતરિક હુકમથી સુલતાનને સહાયતા કર્યાં કરતો હતો. ફિનિયામાં જતિવિરોધના સમાન અન્ય કોઈ પણ વિરોધ નથી. એ વિરોધથીજ અનેક અનિષ્ટ પરિણામો ઉપજે છે અને તેનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો આપણને એક નહિ, પણ અનેક મળે છે. હરેક્ષેત્રમાં પાંડવ અને દૌરવોની વચ્ચે ભયંકર સમરાનલ પ્રકટ થયો અને તેને પરિણામે

હુકમ પક્ષનાં અનંત મનુષ્યો, અશ્વો આદિ પ્રાણીઓનો સંહાર થયો અને સારથીજ તે નિંદાપાત્ર યુદ્ધે ભયંકર હાહાકાર ફેલાયો. એવીજ રીતે અનેક જતિઓ પરસ્પરના વિરોધને લીધે નષ્ટ થઈ છે. અસ્તુ.

પર્વતમય કોંકણ અને મહારાષ્ટ્ર દેશનાં સર્વ સ્થાનોમાં એવાજ પ્રકારના જતિ વિરોધથી અનેક વાર ઝગડા થયા કરતા, અને પર્વતની શુદ્ધિ તથા ગાદ જંગલોમાં સર્વદા મહાયુદ્ધો સંઘટિત થયાં કરતાં. અતિ રક્તપાત અને ખુનની નદીઓ વહે, એ તેમને માટે અનહદ આનંદનો વિષય ગણાતો હતો. અને મહારાષ્ટ્ર નિવાસીઓના જીવન-ઉપાની રક્તિમાંની છઠાએ મહારાજ શિવાજીના આગમનની પૂર્વેજ ભારતાકાશને રંગી દીધું.

અહમદનગરના સુલતાનના અધિકારમાં ચાહવરાવ અને અનસલા નામક બે વંશો હતા. સોળમી શતાબ્દમાં લક્ષ્મી ચાહવરાવ અહમદનગરના સુલતાનને ત્યાં એક મુખ્ય સેનાપતિના પદપર નિયુક્ત હતો. એ ક્ષેત્ર હજાર સ્વારોનો સેનાપતિ હોઈને એક મોટી જગીરને ભોગવતો હતો. એજ પવિત્ર ચાહવરાવના વંશમાં ભારતકુલરવિ મહારાજ શિવાજીની માતાનો અને અનસલાવંશમાં તેમના પિતાનો જન્મ થયો હતો. ચાહવરાવે સન ૧૬૦૪ માં ઘણી ધામધુમથી શાહજીની સાથે જીજ્ઞાસનાં લગ્ન કર્યાં અને સ્વયં અહમદનગરના સુલતાને પધારીને તે લગ્નના મહોત્સવમાં શ્રદ્ધિ દરી હતી. કેટલાક સમય પછી જીજ્ઞા

બાઈના પવિત્ર ગર્ભથી સંભાળ અને શિવાળ નામક જે પુત્રતનોનો જન્મ થયો. શિવાળના નિવાસસ્થાન માટે તેના પિતાએ પુનામાં તેને એક સુંદર અને લગ્ન મહાલય બંધાવી આપ્યો હતો. બાલ્યાવસ્થામાં શૂરા શિવાળ પોતાના દાદાજી પાસેથી શિક્ષણ મેળવવા લાગ્યો. અલ્પ સમયમાંજ તે ધનુષ્યબાણ ચલાવતાં, ખરબી ચલાવતાં, કુરતી લડતાં, પટ્ટા ખેલતાં અને તેવાજ પ્રકારની અન્ય અનેક વિદ્યાઓ શિખી ગયો. અશ્વરોહણ કરવાનું પણ તે ઘોડા દિવસમાં શિખી ગયો. મહારાષ્ટ્રવાસી લોકો સ્વાભાવિક રીતેજ અશ્વરોહણમાં કુશળ હોય છે. પરંતુ શિવાળ તેઓ સર્વેના કરતાં પણ અધિક વિખ્યાત અને ચતુર હતો. આ પ્રમાણે વ્યાયામ અને યુદ્ધશિક્ષણથી બાલક શિવાળનું શરીર સત્વર સુડોલ અને બળવાન બની ગયું.

શિવાળ પોતાનો અમૂલ્ય સમય કેવળ વ્યાયામ અને અસ્ત્રવિદ્યામાંજ વ્યતીત કરતો હતો. પરંતુ જ્યારે અવસર મળે, ત્યારે દાદાજીની ગોદમાં બેસીને મહાભારત અને રામાયણના વીરરસપૂરિત ઇતિહાસોનું શ્રવણ કરતો હતો. વીરરસને પ્રબળ પ્રભાવ એ અંચલ બાળકના હૃદયમાં એવો તો સંચરિત થયો કે, ચિરકાલને માટે તેણે પોતાના નામને પોતાના ધર્મ-સાહસથી, આ સંસારમાં સ્વર્ણક્ષિરથી અંકિત કરી દીધું. ધર્મ પુસ્તકોનું શ્રવણ કરતાં કરતાં તેના હૃદયમાં સાહસનો અતિ પ્રાકૃર્ભાવ થયો, હિંદુ ધર્મના

મૂળ સારી રીતે દૃઢ થયાં. પ્રથમના વીરોની પેઠે વીરતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પ્રબળ થવા લાગી, અને તો સાથેજ તેને મુસલમાન સાથે વૈરભાવ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. શિવાળએ અલ્પાવસ્થામાં સાક્ષાત્કાર સર્વ ક્રિયાકર્મ શિખી લીધાં.

આ પ્રમાણે દાદાજીના ચતુર્થી શિવાળ અલ્પ સમયમાંજ સ્વધર્મોત્તરકંત થઈ ગયો. પોતાના પ્રાચીન આર્યધર્મની સ્થાપના માટે શિવાળ હવે પૂરી રીતે ચતુર કરવા લાગ્યો. વીરરસથી પરિપૂરિત કથાઓ સાંભળતાં સાંભળતાં તે અત્યંત ધીરવીર બની ગયો. તેણે સોળ વર્ષની અલ્પ વયમાંજ સ્વાધીન જગીરદાર થવા માટેનો સંકલ્પ કર્યો. તે પોતાના જેવા ઉત્સાહી અને વીર યુવકોને ચારે બાજુએથી એકત્ર કરવા લાગ્યો. પર્વતપરિપૂર્ણ કાંકણ દેશમાં અનેક સાહસિક વીરોને લઈને ક્યારેક ક્યારેક નાના નાના ફર્ગોપર ઘણીજ ચતુરાઈની સાથે તે હલ્લા પણ કર્યાં કરતો. પર્વતોને કેવી રીતે ઝાળંગી શકાય છે ? આ માર્ગ ક્યાંથી નીકળીને ક્યાં જાય છે ? આ પહાડી પ્રદેશમાં ક્યાં આગળ છુપાઈને આક્રમણ કરી શકાય તેમ છે ? ક્યા માર્ગપરથી ક્યા ફર્ગોમાં પહોંચારો અને ક્યા ક્યા ફર્ગો અતિ ફર્ગમ છે ? કેવી રીતે રક્ષા કરી શકાય તેમ છે ? આ પ્રકારની અનેક ચિંતાઓમાં બાળક શિવાળના સર્વ દિવસો વ્યતીત થતા હતા. ક્યારેક ક્યારેક તે દિવસોના દિવસો સુધી આવી વિકટ કન્દરાઓમાં હિંસક પશુઓથી અતિ બાંધ થયેલાં અરુ

પ્રયોમાં રહેતો હતો. મહારાષ્ટ્રદેશાંત-
ર્ગત આવેલા કોઇ પણ માર્ગ, કુર્ગ, ગિરિ
કન્દરાઓ, જંગલો અને તેવાજ પ્રકારનાં
અન્યાન્ય ગુપ્ત સ્થાનો વીર બાળક શિવ-
જીથી અપરિચિત રહ્યાં નહોતાં. આ પ્રમાણે
સર્વ સ્થાનોતું નિરીક્ષણ કર્યા પછી વીર
શિવાજીના હૃદયમાં એકાદ જે કુર્ગ પ્રાપ્ત
કરવાની પ્રબળ આકાંક્ષા ઉદ્ભવી. રાત્રિ
ઢિવસ તે તેને પ્રાપ્ત કરવાની ચિંતામાં
નિમગ્ન રહેવા લાગ્યો. વખતો વખત તેના
મુખમાંથી કુર્ગ પ્રાપ્ત કરવાની વાતોજ બ
હાર નીકળવા લાગી. તેણે પોતાના સહચર
વીરોને પણ પોતાની એ આંતરિક આકાં
ક્ષાને વિદિત કરી દીધી; એટલુંજ નહિ
પરંતુ તેમને પણ એ મહામંત્રના ઘોષિત
શબ્દવડે ઉત્કંઠિત બનાવી દીધા અને તે
કુર્ગને પ્રાપ્ત કરવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરી દીધા.

બાળક શિવાજીતું આવું આચરણ જો
ઇને તેના વૃદ્ધ દાદાજી ડરી ગયા. તેમણે
અનેક પ્રકારે તેને સમજાવ્યો તથા તે પંથથી
પતિત કરીને પોતાની જગીર સંભાળવાના
કાર્યમાં તેને જોડી દેવાના અનેક ચત્નો કર્યા,
પરંતુ તેમાં તેઓ ક્ષણભૂત થયા નહિ અને
શિવાજીના હૃદયમાં વીરતાના જે અંકુરો
જમી ગયા હતા તેને લેશ માત્ર પણ ઉખેડી
શક્યા નહિ.

શિવાજીનો ઉત્સાહ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ
ગત થવા લાગ્યો. માવલજતિને કષ્ટ
સહિષ્ણુ અને વિશ્વાસપાત્ર ધારીને શિવાજી
તેની સાથે અતિ સ્નેહ રાખવા લાગ્યો.
માવલ જતિના ત્રણ મુખ્ય નાયકો શિવા

જીના ખાસ વિશ્વાસપાત્ર બની ગયા. છેવટે
તેમની સહાયતાથીજ સન ૧૬૪૬ માં તોરણ
કુર્ગના કિલ્લેદારને કોઇ પણ પ્રકારે ધરાજિત
કરીને તે કુર્ગને પોતાને હસ્તગત કર્યો.

વિજયપુરના સુલતાને આ સર્વ સંવાદ
સંભળીને શિવાજીના પિતા શાહજીનો
નિરાદર કર્યો અને શિવાજીના સર્વ ઉપ
દ્રવોતું કારણ પૂછ્યું. વિજયપુરના વિશ્વાસુ
કર્મચારી શાહજી, આ સર્વ બાબતોથી
અજ્ઞાત હોવાને લીધે, તેણે દાદાજીને તેનું
કારણ પૂછ્યું.

દાદાજીએ પુનઃ શિવાજીને બોલાવ્યો અને
સમજાવીને કહ્યું કે;—

“બેટા ! તારા આ પ્રકારના ઉત્કંઠાલ વર્ત
નથી આપણો સર્વનાશ થશે. જળમાં રહીને
મગર સાથે વૈર કરવું ઉચિત નથી. મુસલ
માનોના પ્રબળ સૈન્યની આગળ તારી
નાની જેવી સેના કાંઈ પણ કરી શકશે નહિ.
મહમાતા કુંજની પેઠે ઉન્મત્ત બનેલા ચવ-
નો આગળ તારૂં કીડી જેવા નિર્બળ જંતુ-
ના સમાન સૈનિક બળ, માત્ર ઉપહાસ
કારકજ ગણાશે. પ્રબળ શત્રુની સહામે યુદ્ધ
કરતી વેળાએ અનેક સાધનો અને વિશાળ
સૈન્યની આવશ્યકતા હોય છે. તેનો ચતાંશ
ભાગ તો તારી પાસે છે પણ નહિ, તો
પછી તું તેવા સાધનસમ્પન્ન શત્રુઓની
સહામે શી રીતે પહોંચી શકીશ ? મારૂં
કહેવું માનીને વિજયપુરના સુલ્તાનના
આધિપત્યનો સ્વીકાર કર. જરા વિચાર
કરી જો કે, તારા પિતાએ વિજયપુરના
સુલ્તાનને આધીન રહીને કંટલું વિપુલ

માના આઘાતથી અખંડિત રહ્યું. પરંતુ
આ વખતે તે વીર શિવાજીનાં નેત્રો કોધના
પ્રબળ દાવાગિથી પ્રબળી ઝડપાં. અદ્ભુત
લખાંની વિશ્વાસઘાતકતા પર લડયપૂર્વક
અવલોકન કરીને શિવાજી કોધને લીધે
કંપિત થઇ ગયો. તેણે અદ્ભુતની વિશ્વા
સઘાતકતાનું કળ આપવાનો નિશ્ચય કરીને,
એક દાણ પણ વ્યર્થ નહ ન કરતાં સિંહની
પેટે ઉછાળો મારીને અદ્ભુતલખાંની છાતીમાં
પોતાની તીક્ષ્ણ છરી ભેંસી દીધી અને તર-
તજ તેને પુઁવીપર પછાડી દીધો. શિવા-
જીનું હાર્થ સિદ્ધ થઇ ગયું.

આ સમયે યોગ્ય સુઅવસર પ્રાપ્ત થયેલો
જેઠને શિવાજીની શુભ સેનાએ આવીને
અદ્ભુતલખાંની સેનાની મૂળધાણી કરી નાંખી
ને તેનો પરાજય કર્યો. આ પ્રમાણે એક
પ્રયંડ શત્રુનો પરાજય કરીને વીરવર ભારત
ગૌરવરૂપી શિવાજીએ વસન્તગઢ, વર્ધન
અને વિશાલગઢ પર પોતાનો અધિકાર
જમાવી દીધો અને વિજયપુરના ખીજ
સેનાપતિ રસ્તમ જખાંને સન્મુખ સમરમાં
પરાજિત કરીને વિજયપુરના દ્વાર પર્ચિત
જઘને પુષ્કળ દ્રવ્ય લૂટી લીધું.

શિવાજીએ પછી આ પ્રમાણે પોતાની દૂર
દર્શિતા અને અનુપમ વીરતાથી સમસ્ત
કોંકણ દેશને પોતાના આધિપત્યમાં લઇ
લીધો. આ સમયે તેની પાસે સાત
હજાર સ્વાર અને પચાસ હજાર પાયદળ
સેના એકત્ર થઈ ગઇ હતી. ઇ. સન
૧૬૬૦ નો અર્ધ ઉપરાંત કાળ વ્યતીત
થઇ ચુક્યો હતો. હિંદુ રાજાઓની સત્તા

તબ્બ સારી રીતે જમી નહોતી, પરંતુ ક્યાંક
ક્યાંક મવન લોકો સહસ્રા આક્રમણ કરીને
હિંદુ રાજાઓને પ્રાયઃ દુઃખજ દીધા કરતા
હતા. મહારાષ્ટ્રના રાજકીય નભોમંડળની
ક્ષિતિજ પર મરાઠાઓની સ્વાતંત્ર્યરવિ-
પ્રભા પોતાનાં આરક્ષ બાળકિરણોથી પ્રકા-
શમાન થવા લાગી હતી; અને અદ્ભુતલખાં
રૂપી શત્રુનો નાશ થવાથી મહારાષ્ટ્રભૂમિ
પર સ્વતંત્રતાનો આનંદજનક ધૂપ ફેલા
વાનો સમય આવવાની તૈયારી હતી.
એવાનાં એક પ્રયંડ મેઘ ઉછળી આવીને મહા
રાષ્ટ્રોના સ્વાતંત્ર્યરવિને આચ્છન્ન કરવા
માટે તત્પર થઇ ગયો. મહારાષ્ટ્રભૂમિને પુનઃ
પારતંત્ર્યરૂપી અશિથી કથ્થ થવાનો ભય
ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. અદ્ભુતલખાંના મૃત્યુ
અને રસ્તમખાંના પરાજિત થવા પછી
મરાઠાઓનો “ભગવો” ઝુંડો સમગ્ર મહા-
રાષ્ટ્રમાં ફરકવા લાગ્યો.

મરાઠાઓની આવી ઉન્નતિ સાંભળીને હવે
વિજયપુરના અલી આદિલશાહને પોતાના
રાજ્યનો નાશ થવાની ધોર આશંકા થવા
લાગી. “મહારાષ્ટ્ર વીર શિવાજી અનેક મુસલ-
માન રાજાઓને માટીમાં મેળવીને હિંદુ ધર્મ
ના રાજ્યનો વિસ્તાર કરી રહ્યો છે.” આ
પ્રકારના વિચારોએ તેના હૃદયને કંપિત કરી
દીધું અને તેનાં નેત્રોમાંથી ઉષ્ણ અશ્રુધારા
વહેવા લાગી. ‘શિવાજીને હણે આપવાની
શક્તિ શું મારા કોઇ પણ સરદારમાં રહી
નથી?’ આમ વિચારીને તેનું મન હવે
અતિ વિહ્વલ થઇ ગયું; અને બેઠો બેઠો
મનમાંજ બળકવા લાગ્યો કે; “હાય ? શું

હવે હિન્દુસ્તાનની બાદશાહી મુસલમાનોના તાબામાંથી તદ્દન ચાલી જશે? કરોડો મુસલમાનોના જીવન ગુમાવીને આ ધનાઢ્ય હિન્દને પ્રાપ્ત કર્યો છે, તે સર્વ પરિશ્રમે અને અર્થવ્યય વ્યર્થ જ થશે?" આ પ્રમાણે અનેકાનેક તર્કવિતર્ક કર્યા પછી, સહસ્રા તેનો અહેરો પ્રકુલિત થઈ આવ્યો. નેત્રો પર આનંદનું અપૂર્વ તેજ ચમકવા લાગ્યું. તેણે અતિ ગંભીર સ્વરે કહ્યું કે:—"હા! મારે આ પ્રમાણે ભયભીત બનવાનું શું પ્રયોજન છે? મારા સેનાપતિ સિદ્દી જેહાર ઘણોજ બહાદુર અને વીર પુરુષ છે. તેણે અનેક મહાત્મ મહાત્મ યોદ્ધાઓને પરાસ્ત કર્યા છે, અને તેજ શિવાજીને સત્વર પરાજિત કરી શકશે, માટે તેનેજ તે કાર્ય માટે નિયુક્ત કરવો યોગ્ય છે."

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે અત્યંત હર્ષિત થયો અને તરતજ તેણે સિદ્દી જેહારને બોલાવી મંગાવ્યો.

તેના આગમન પછી તેણે અતિ ભારે સ્વરે કહ્યું કે:—"પ્રિય સિદ્દી જેહાર! આજે તમને એક મહત્ કાર્યને માટે બોલાવ્યા છે. કહો, તે તમારાથી પૂર્ણ થઈ શકશે ખરું કે?"

"સિદ્દી જેહારે વિનિત અને નમ્ર સ્વરથી જવાબ આપ્યું કે:—"હા, જહાંપનાહ! આપનો આ તાબેદાર સેવક, જે કાર્ય બતાવશે તે ઘણીજ ખુશીથી પાર પાડી શકશે. કહો, નામદાર! સેવકને કયી આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું છે વાર?"

આદિલશાહે આનંદિત થઈને કહ્યું કે:—"મુસલમાની રાજ્યનો ધ્વંસ કરવાની ધારણા રાખનાર શૂરા શિવાજીને સત્વર પરાજિત કરીને, મારી સન્મુખ લાવવાનું કાર્ય તમને સોંપવાની મારી ધન્ય છે. કારણ કે, તમારા જેવા વીર અને ધીર પુરુષથી તે શીઘ્ર સંપડાઈ જશે અને તેમ થવાથી આપણી ભાવિ આશંકા તદ્દન નિર્મૂળ થશે. ત્યાં સુધી મનુષ્યને માથે શત્રુનો ભય છે, ત્યાં સુધી મનુષ્ય માત્ર એક પ્રકારની ભયંકર વિપત્તિમાંજ છે, એમજ માની લેવું જોઈએ. માટે આ મહાત્મ શત્રુનો પરાજય કરવાનું કાર્ય તમને સોંપવાની મારી તીવ્ર ધન્ય છે. કહો જોઈએ તે કાર્ય તમે કરી શકશો ખરા કે?"

સિદ્દી જેહારે ગર્વસહિત ઉત્તર આપ્યું કે:—"હુજુરાલિ! ઘણીજ ખુશીથી! હું તે કાર્ય અતિ અલ્પ સમયમાં નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ કરીશ અને તે સાથેજ આપની બલવતી આશંકાને પણ નાબૂદ કરીશ."

સિદ્દી જેહારે પોતાની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરવાથી બાદશાહ અતિ પ્રસન્ન થયો અને તેના અધિકારમાં હસ હાસર સ્વાર અને ચૌદ હાસર પાયદળ સૈન્ય આપીને પનહાલ ગઢ તરફ કૂચ કરવાની ભલામણ આપી. તરતજ તેણે ઉપયુક્ત સેનાને પોતાની સાથે લઈને પનહાલ ગઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આ સમાચાર અફઝલખાંના પુત્ર અબ્દુલ ફઝલને મળતાંની સાથેજ તે પણ પોતાના આપના પેરનો બદલો લેવા માટે સિદ્દી જેહારની સાથે જઈ મળ્યો.

જ્યારે અખડક ફગવાની સેના શિવાજીનો નારા કરવાના ઉદ્દેશથી પન્ડારગઢ તરફ રવાના થઈ, ત્યારે શિવાજીને પણ એ સર્વ સંવાદ પોતાના દુર્ગદાર પહોંચી ગયા. તેણે પણ પોતાના દુર્ગની રક્ષાનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો. એવામાં સિદ્ધી જોદાર અતિ વેગપૂર્વક પોતાની સેનાસન્નિધિ પન્ડારગઢ પાસે આવી પહોંચ્યો. તે દે. આ સમયે આકાશ જળપૂર્ણ મેઘાથી આવ્યગઢિત હતું અને વર્ષાદને લીધે માર્ગ પણ, અતિ કઠિન અને વિષ્ટ થઈ ગયો હતો, તેમ છતાં પણ તેણે દુર્ગને ચારે બાજુએથી ઘેરી લીધો. હવે સિદ્ધી જોદારની સેના દુર્ગની કિવાલ પાસે આવી ગઈ. સિપાહીઓ ગમકતાં અસહ્યતાથી સુસન્નિવૃત્ત હતા અને તેના મુખ્ય મુખ્ય સરદારોના પોરાકોપર પણ સૈનિકસાજ જણાતો હતો. અસહ્ય ધારણ કરેલી સેનાના મધ્ય વિભાગમાં આદિલશાહનો અર્ધચિન્દ્રાકાર ઝુંડો ફરતી રહ્યો હતો. શિવાજીએ ધાધુ” કે, “સિદ્ધી જોદાર આક્રમણ કરીને પોતાના સિપાહીઓને ત્યાં નષ્ટ કરવા ધારતો નથી. પરંતુ તે એમ ધારે છે કે, થોડાક દિવસ પછી જ્યારે અમે અગ્ર જળ આદિ વસ્તુઓથી પીડિત બનીશું ત્યારે અમારી મેળેજ આત્મસમર્પણ કરી દઈશું.”

પરંતુ તે તરફ લક્ષ્ય ન આપતાં શિવાજી અને તેના સેનાનાયકોએ કેટલાક દિવસ પછી મરાઠી સેનાએ તેને જે સહાયતા આપવાનું વચન આપ્યું હતું, તેની પ્રતીક્ષા કરવાનોજ નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ તેમની સહાયતાનાં કાંઈ પણ લક્ષણ દિલ્લિગોચર થયાં

નહિ અને બીજા બાજુએ સિદ્ધી જોદારે મોરચા ઉપર પોતાની તોપો ચડાવી દીધી. એ સર્વ કાર્ય તેણે એટલી સાવધાનીથી પૂર્ણ કરેલું કે દુર્ગની અંદરના લોકોને દરવા કરવાનું અને હથવામળવાનું કાર્ય બંધ થઈ ગયું. ચવનોની વિશાળ સેનાએ પોતાના દુર્ગને ઘેરેલો જોઈને મરાઠાઓને એક પ્રતીત થવા લાગ્યું કે, હવે અહીં સમય-માન મરાઠાઓના “ભગવા” ઝુંડાને બદલે દુર્ગ પર મુસલમાનોના ગન્દાવજ ચમકવા લાગશે. આ પ્રમાણે સર્વ શોચ વિચાર કરીને દુર્ગના મરાઠાઓનું સાહસ અને ધૈર્ય જતું રહ્યું. “ચવનોદ્વારા પરાજિત થયા પછી અમારી શી દશા થશે?” આવા વિચારથી તેમનાં હૃદય કમ્પિત થવા લાગ્યાં અને તેઓ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે;—“અને હવે સહન કરીને એક સ્વરાજ્ય સ્થાપિત કર્યું” અને તે પણ આજે ક્ષણવારમાં ચવનો દ્વારા પદ્ધતિ થઈને નષ્ટ થઈ જશે. અને મરાઠાઓનાં સ્વાતંત્ર્યનો પુનઃ લોપ થઈ જશે. દેશમાં વ્યાપેલી કિંચિન્માત્ર શાન્તિને સ્થળે પુનઃ હાહાકારનો ધ્વનિ સંભળાશે.” આ પ્રકારની વિકટ ચિન્તાથી મરાઠાઓનાં હૃદય, નિરાશાથી વ્યાપ્ત થઈ ગયાં અને ફરી દિશાઓ ભયાનક જણાવા લાગી. ચારે બાજુએ ભયસૂચક ચિહ્નો દિલ્લિગોચર થવા લાગ્યાં. પરંતુ તે સમયે તેમની નિરાશા અને ઉત્સાહરૂપી અન્ધકારને નાબૂદ કરનાર એક બાલઅરણ ત્યાં આગળ ઉપસ્થિત હતો. તે દુર્ગ પર ધૈર્યનો સુમેરૂ અને શૌર્યનો હિમાલય શ્રી છત્રપતિ મહારાજ

શિવાજી વર્તમાન હતો. તેણે પોતાની વીર તાયુક્ત વક્તૃતાથી પોતાના ધૈર્ય ગણિત મહારાષ્ટ્રવાસી બંધુઓને નવીન આશા આપી અને તેમના હૃદયમાંથી ન્યૂન થયેલા હુસાહને પુનઃ જગૃત કર્યાં. આ પ્રમાણે શિવાજીના સાહસમય વક્તવ્યથી સર્વ મહા રાષ્ટ્રીય વીરો ઉત્તેજિત થયા. તેમની ભીરતા નિર્બળતા અને કાયરતાનો સર્વથા લોપ થયો.

ચાર પાંચ દિવસ વીત્યા પછી શિવાજીએ પુનઃ વિચાર્યું કે, “યવનોની અતુલ સેના સમક્ષ ખુલ્લા મેદાનમાં અવતીર્ણ થઈને યુદ્ધ કરવું, એ માત્ર મૂર્ખતાજ છે. માટે કોઈ પણ પ્રકારે યવનો સાથે પ્રતા રણ કરીને કુર્ગમાંથી છટકીને અન્યત્ર આલ્યા જવું એજ પોતાના માટે હિતાવહ છે.”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને તેણે પોતાનો ઉક્ત અભિપ્રાય કુર્ગાન્તર્ગત રહેલા અન્યાન્ય મહારાષ્ટ્રોને વિદિત કર્યો. તેમણે પણ તેના મતને પસંદ કરીને તેમ કરવાનું અનુમોદન આપ્યું. અને સર્વેએ ત્યાંથી પલાયન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક દિવસ સૂર્યાસ્ત થયા પછી સંધ્યા પોતાના નૈસર્ગિક સ્વભાવથી વિહંગાદિક મધુર શૃંગન દરનારાં પક્ષિઓને પોતપોતાના માળાઓમાં ઘોલાવી રહી હતી, રજા દેવી પણ કંમલઃ પોતાનો પ્રભાવ જમાવતી જતી હતી અને છેવટે તેજ રજનીએ પૂર્ણ રીતે પોતાનું વિકટ રૂપ ધારણ કરી લીધું. સર્વ સ્થળે નિખિડ અંધકાર વ્યાપ્ત થઈ ગયો.

રાત્રિના આવા અંધકારમય સમયે શિવાજીએ પોતાના સર્વ સિપાહીઓ અને સેનાનાયકોને એકત્રિત કર્યાં. અને પછી તે અંધકારમય રજનીમાં જનનીને અનેક વાર પ્રણામ કરીને તે કુર્ગનાં દ્વારમાંથી બહાર નીકળ્યા. આ વખતે તેની પાસે મરસાલ ઇત્યાદિ પ્રકાશિત પદાર્થ ન હોવાથી યવન લોકોએ તેના તરફ કોઈ પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. મરાઠા લોકો તે કંદર-મય પર્વત સ્થૂમિથી એટલા બધા પરિચિત હતા, કે ઘોર અંધકારમાં પણ તેમને કોઈ પણ કષ્ટ રહેલું પડ્યું નહિ. મધ્યરાત્રે શિવાજીએ યવન ચોટ્ટીઓ પરના પોતાના સૈનિકોને આજ્ઞા આપીને કહ્યું કે, “યવનોના દરેક તંબૂ અને ચોટ્ટી પર આગ લગાડતા જવ.” શિવાજીની આજ્ઞા સાંભળીને મરાઠાઓએ સૂતેલા યવનો પર આક્રમણ આક્રમણ કર્યું. આ વખતે માત્ર ત્રણસો સૈનિકોજ શિવાજી પાસે હાજર હતા. તેથી તેણે એક એક સોના ત્રણ વિભાગ કરીને ત્રણ બાજુએ મોકલ્યા. મરાઠાઓએ નિદ્રિત યવનોના પર અતિ વેગપૂર્વક આક્રમણ કર્યું. વારંવાર મહારાષ્ટ્રવાસી વીર પુરૂષો સિંહ નાદ કરીને મુસલમાનો પર આક્રમણ કરતા હતા. મહા અંધકારમાં યત્ર કે મિત્રનો પરિચય મળતો નહોતો. વિશેષ તે શું પરંતુ પોતાના હાથમાંની તલવારો પણ દષ્ટિગાચર થતી નહોતી. મૃતક દેહોથી પ્રાયઃ પ્રત્યેક તંબુ અને ચોટ્ટી પરિપૂર્ણ થઈ ગઈ અને રક્ત પણ જળધારાની પેઠે વેગ સહિત વહેવા લાગ્યું. યુદ્ધનાદથી અંધકાર

॥ श्री गणेशाय नमः ॥
 श्री गणेशाय नमः ॥ श्री गणेशाय नमः ॥
 श्री गणेशाय नमः ॥ श्री गणेशाय नमः ॥
 श्री गणेशाय नमः ॥ श्री गणेशाय नमः ॥

[illegible]

કેમી- વાર પર્વત સિદ્ધી જોવાને
 આ સંગઠ રત્ના નરિ, પરંતુ વાલુક
 સમગ્ર ખાલ સંગઠ મળવાની આશે
 સિદ્ધી જોવાર, શમિય અને સિદ્ધી જોવારના
 આ સિદ્ધી વચ્ચે તરતજ અત્ય પદ જવાર
 પડેને વેલ સપરા એના આરિ અતિ નેમ
 સમિત શિવાજીની પૂરે પડી. આ તરફ
 અંધકારાંધળા કાળજીની શુદ્ધ અને માર
 કાપમાં વળીત થઈ ગઈ. બાલઅગ્રણી
 હૃદય થવાથી ગંગતમંડળ રક્ત થવા લાગ્યું
 અને આકાશરિપત તિમિરરૂપી ઘૂલિ, સુ
 ર્યનાં કિરણરૂપી ઝાડોથી પરિવૃત્ત થવા
 લાગી. હમશઃ પૂર્વ દિશાનાં સૂર્ય કેવે
 પોતાના સ્વાભાવિક રૂપને ધારણ કરવાનો
 પ્રારંભ કર્યો. લગભગ આઠ બજ ગયા હતા
 છતાં ચવનોને શિવાજીનો પતો મળ્યો નહિ.

કેટલાક સમય પછી રાંગલા કુર્ગની
પાવનધારી પાસે યવનસેનાને સિવાજ મહા
રાજ દલિગોચર થયા. મહારાજને જોતાંની

સાથેના મિત્રો ગેદારે તથા પ્રાણિકર્મમાંથી મો
તના બચાવે તમામ સીસી કરી. મહારાજ
એને તેના સરકારના આગળ આગળ ન્દા
જવા જવા તથા અને મિત્રો ગેદાર તથા
તેની સેના તેની મહામ્મ પામળ ફારી જાણી
તરી. તેણે મહામ્મને બેઠેલા આ સમયે દોડ
અને પોતાની દરવાજા અને પશ્ચિમીતો
પરિચલ આપી રતાં તતાં. દરવાજા વાર
જની નાંને સેના લગભગ એ નિશી થઈ
જવા આવી. મીથે મીથે આંતર થઈવા
પામળું અને તેને મહારાજ શિવાજીના મન્યને
અનેના દ્વારા પ્રસંગિત થવાનો અને કેક પક
અવાનો કેવા વીસ મિનિટનોજ વિલંબ થોષ
રોષ હતો. એવામાં મહારાજની સેના પા
વનધારીને ઝાળગીને પેને પાર પહોંચી ગઈ.
પાદીને જેથે પાર પહોંચતાંની સાથેજ
રાડાચીના મુખપર આનંદની અપૂર્વ છતા
દરખમાન થવા લાગી. મહારાજના શૂર
વીર ઐનિકોએ હવે સુખવસર પ્રાપ્ત થયેલો
તોઈને પોતાનાં મુખ શત્રુઓ તરફ ફેરવ્યાં
અને પોતાનાં ચળકતાં ભાભાઓ તથા વીક્ષણ
તણવારો દ્વારા ચવનોપર સખત આક્રમણ
કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. આ લેઈને શિવાજી
મહારાજને પણ અતિ આનંદ થયો. તે
મતા વહનમંડળપર હિંચ તેજ ચમકવા
લાગ્યું. સર્વ અંગોપર વિલક્ષણ પ્રભા જળ
કવા લાગી; આનંદથી પરિપૂર્ણ થઈને
ધાટીતું રક્ષણ કરવા માટે મહારાજ સે
નાની વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યા. એવામાં ચવન
સેના છેક નજીકમાં આવી લાગી. “દીન
દીન”નો ગંભીર નાદ કરીને તેણે ધાટીતું

રક્ષણ કરનારા સિવાહીઓ પર ભૂખ્યા વ્યાઘ્ર
ની પેઠે દૂધી પડવાની તૈયારી કરી લીધી હતી.

એવામાં મહારાષ્ટ્રના એક સેના
નાયકે શિવાજી પાસે આવીને વિનંતિ કરીને
હજી કે;—“મહારાજ ! હિંદુ ધર્મના સાચા
રક્ષક ! મુસલમાનોનું સૈન્ય પ્રકાણુ સે
નાથી સુસજ્જિત છે અને આપણા સૈનિ
કોની સંખ્યા અતિ અલ્પ છે. રાત્રીની અતુલ
સેના સન્મુખ આપણે ટકી શકીએ તેમ
સંભવતું નથી. આજે આ ઘાટી અવશ્ય
રાત્રીના હાથમાં જશે અને ધોર યુદ્ધમાં
કોઈપણ વીર મહારાષ્ટ્રીય જીવિત રહી શકશે
નહિ. માટે આપને અહિંયાં ઉપસ્થિત રહેવા
જેવા, એ મને કોઈ પણ પ્રકારે ઉચિત લા
ગતું નથી. આપ અમારી ભાવિ આશા છે,
આપના ઉપરજ સમગ્ર હિંદુઓના ધર્મના
રક્ષણનું અવલંબન રહેતું છે. માટે આપ
અત્રેથી સત્વર પલાયન કરી જવ. ન કરે
નારાયણને કદાચિત્ આપના ઉપર ધોર સંકટ
આવી પડે, તો પછી મહારાષ્ટ્રભૂમિની
રક્ષા કરનારો કોઈ પણ વીર પુરૂષ આ
ધરણીપર રહેશે નહિ. માટે આપ રાંગણા ફર્ગ
તરફ ચાલ્યા જવ અને ઘાટીના રક્ષણનો
ભાર મને સોંપો. મારાં અહોભાગ્ય છે કે,
જેથી મને આવો શુભ દિન પ્રાપ્ત થયો છે.
આજે હું આપના ઋણમાંથી મુક્ત થઈ શ
કશ અને આપના નિમકનો ખલ્લો પણ ચુકા
વીશ. તે સાથેજ મારી જનની માતૃભૂમિના
ઋણમાંથી પણ અઋણી થઈ શકીશ. આજે
હું મારા આ ઋણભંજન જેલને આપની
પવિત્ર સેવામાં સમર્પણ કરીને અનેક

જન્મને માટે કૃતાર્થ થઈશ. પ્રભુ ! મને
આશા છે કે, આપ આ હતભાગીના નમ્ર
નિવેદનનો અનાદર નહિજ કરો. આપદ્
ધર્મ જનવલો, એ માનવ માત્રનું મુખ્ય
કર્તવ્ય છે. માટે આપ ખુશીથી આપના જેલનું
રક્ષણ કરો અને આ હૃદ્ય દાસને આપની
અનુપમ સેવાનો અધિકારી બતાવો.”

તે વીર પુરૂષનાં ઉપર્યુક્ત વાક્યો સાંભ
ળીને શિવાજી મહારાજના તથા તેના અન્ય
વીર સહયોગીનાં શરીર ઉત્સાહથી પરિપૂ
રિત થઈ ગયાં. એ વીરનું નામ બાજી
પ્રભુ હતું. તેણે ‘શિવાજી આ ઘાટીમાંથી
લડ્યા સિવાય દૂર થશે નહિ,’ એમ ધારીને
અત્યંત શોક કર્યો.

છેવટે તેણે પુનઃ શિવાજી મહારાજ
નાં ચરણ પકડીને ગળગળા થઈને કહ્યું
કે;—“મહારાજ ! જો આપ આજે આ
ઘાટીમાંથી પલાયન નહિ કરો, તો પછી,
મહારાષ્ટ્રની ‘ભજવી’ પતાકા ચિરકાળ
ને માટે નષ્ટ થશે. હુઝુર અને પરિતાપથી
સંતપ્ત થયેલી આર્થ પ્રજા તદ્દન રક્ષકહીન
બની જશે અને હિન્દુ કુળના સૂર્યનો અસ્ત
થતાં ફર્દશાની ભયંકર રાત્રિ આવી લાગશે.
તે રાત્રિમાં નિશાચર થવનો થયેચ્છ વિહાર
કરીને હિન્દુઓનો સર્વનાશ કરવામાં કાંઈ
પણ ન્યૂનતા રાખશે નહિ. પ્રભુ ! આર્થ
પ્રજાનાં કરમાયલાં કમળવત્ વદનોને પ્રકૃ
લિલત કરનાર સૂર્યદેવી પુરૂષ કોઈ પણ
રહેશે નહિ અને તેથી મહાન અનર્થ થશે.
આર્થપ્રજાનાં હુઝુરનો અવધિ થશે, માટે
આપનું જીવન બચાવો.”

પોતાના માવલી વીરગણોની અચલ પ્રીતિ અને અલૌકિક ભક્તિ જોઈને શિવાજી મહારાજ ગદ્ગદિત થઈ ગયા. તેમનાં નેત્રો માંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી, જોઈ કંઈ બિડ્યા અને તેમના હૃદયમાં ક્રુષ્ણ અને આનંદનો એક સાથેજ સંચાર થયો તથા ક્ષણવારને માટે તેમની ચિત્તવૃત્તિ ચિત્રની પેઠે સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. જોવામાં બાજી પ્રભુ અને અન્ય મહારાષ્ટ્રવાસી સરદારોએ તેમને શીઘ્ર રાંગણા ફર્ગ તરફ જવાનો આગ્રહ કર્યો. કેમકે, ધાટીની એક બીજી બાજુએ યવન અને માવલી લોકો વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું. ઉભય પક્ષનાં સૈન્યો એક બીજાના લશ્કરીઓને ભૂખ્યા માંસાહારી પશુ જોની પેઠે ખર્જૂરૂપી નખદ્વારા વિદીર્ણ કરી રહ્યાં હતાં. ક્ષણવારમાં મહારાષ્ટ્રોના કળનો સંહાર કરીને શત્રુઓનો મહારાજની છેક સમીપમાં આવી લાગવાનો ભય થવા લાગ્યો. પરંતુ યવનોનું એવું ધોર કૃત્ય જોઈને શૂરા શિવાજીના ઉત્સાહમાં લેશ માત્ર પણ ન્યૂનતા ન થઈ, કિન્તુ ઉલટી તેની ભુલોએ ફરકવા લાગી. શરીરમાં વીર રસની નદીઓ ઉછળવા લાગી. ક્રોધને લીધે તેનું સર્વ શરીર રક્તવર્ણ થઈ ગયું અને લોચન પણ રક્તમય જણાવા લાગ્યાં. યવનોના કળને વિદીર્ણ કરવાનું નિમિત્ત બતાવીને તેણે પોતાની ખ્યાસી તલવારને યવન-શત્રુના શોભિતથી રંગીને તૃપ્ત કરવાનું ઉચિત ધાર્યું. અને ત્યાર પછી પોતાની “ભવાની” તલવારને કમર પર કોષમાંથી સુક્ત કરીને યવનોની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે તેણે ધાટી તરફ પ્રયાણ

કયું. જોવામાં બાજી પ્રભુએ મહારાજના ચરણ પકડી લીધા અને તેમને રાંગણા ફર્ગ તરફ ચાલ્યા જવા માટે અતિ કરુણ સ્વરે વિનંતિ કરી.

પોતાના પ્રિય ભક્તના પરમ હિતકારી પરામર્શને ઉચિત ધારીને મહારાજનો ક્રોધ કાંઈક શાન્ત થયો અને બાજી પ્રભુના કાનમાં કાંઈક કહીને તેમણે રાંગણા ફર્ગ તરફ પ્રયાણ કયું. મહારાજને રાંગણા ફર્ગ તરફ જતા જોઈને બાજી પ્રભુને અતિ આનંદ થયો. તેની આંખોમાંથી અતિ આનંદનાં અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં અને સતૃષ્ણ નયને મહારાજની તરફ જોતો રહ્યો. ત્યાર પછી તે પાછો ફર્યો અને ધાટીના મોરચા આગળ યુદ્ધમાં વ્યસ્ત થયેલા પોતાના વીર માવલીઓના સૈન્યમાં આવી મળ્યો.

(૩)

પોતાના સેનાનાયકોનું આગમન સાંભળીને વીર માવલ લોકો અતિ સાહસપૂર્વક શત્રુઓ પર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. શિવાજીના પલાયન થવાના સમાચાર યવનોને વિહિત થયા. તે સાંભળીને તેઓ અત્યંત ઉત્તેજિત થયા. ધાટીના માવલોને હટાવીને શિવાજીની પૂંક પકડીને તેને પકડી પાડવાનો તે લોકોએ પ્રયત્ન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. ઉભય સેનાઓમાં મહા કોલાહલ મચી ગયો. “હીન હીન” અને “હર હર મહાદેવ” “જય ભવાની”ના ગંભીર શબ્દોના ધ્વનિથી ફરે દિશાઓ ઝુંબડમાન થઈ ઉઠી અને સર્વ સ્થળે તલવારનો ઝણઝણાટ સંભળાવા લાગ્યો. યવનોની શમશીરો અને મરાઠાઓના તીક્ષ્ણ ભાલાઓ એક બીજા સાથે અથડા

વાથી આગની ચિનગારીઓ ઝરવા લાગી. હજારો માનવીઓનાં મસ્તકો તલવાર, ખંડક, સાલા અને કૃપાણોના આઘાતથી ઉછળી ઉછળીને ધરણી પર ઢળવા લાગ્યાં. મૃત્યુની આસ્રણ ચાતનાથી કેટલાક કાયર વીરોના મુખમાંથી ભયંકર ચીત્કારના ધ્વનિઓ સંભળાવા લાગ્યા.

આ સમયે સ્વામીલક્ષ્મી બાહ્ય પ્રભુ યવન લોકોને ચમરાવતી લીપાણુમૂર્તિ સમાન ભાસવા લાગ્યા. તેનાં નયનોમાંથી નીકળતી અપૂર્વ જ્યોતિ યવનોના હૃદયને આજીને ભરમીભૂત કરવા લાગી. તેની ચપળતાયુક્ત તલવાર ચલાવવાની અપૂર્વ છટા જોઈને યવનોના છાકા છૂટવા લાગ્યા. ભગવાન ભાસ્કર ગગનમંડળના મધ્યવિભાગમાં પ્રગટ થઈને જાણે પોતાના જ તેજઃપુંજને વડે ભારતભૂમિના ભૂપણુસમાન વીર મહારાષ્ટ્રવાસીઓના અદ્વિતીય પરાક્રમ-ચૈત્યનું કૌતુકસહિત અવલોકન કરવા લાગ્યા.

સંન્યાસીઓના મુખમય સમય સ્વાભાવિક રીતેજ મધુર અને મનોહર હોવો જોઈએ, પરંતુ આ ઘાટીમાં તે પ્રકૃતિ દેવીએ તેનાથી વિપરીત પ્રકારની વિચિત્ર છટા ધારણ કરી હતી. આજની સંન્યાસી સમય એવો પ્રતીત થતો હતો કે, જાણે સંસારરૂપી સામ્રાજ્ય પર કાંઈ અશાન્તિએ આ સ્થળે પોતાનું કેન્દ્રસ્થળ બનાવ્યું છે? આ સમયે બાહ્ય પ્રભુ લડતાં લડતાં કલાંત યથ ગયો; તેનાં અંગ શિથિલ યથ ગયાં. કેટલીક વાર પછી તેણે રાંગણાં ફગાવે તરફ દૃષ્ટિ કરી અને તે અસારે પ્રથમના કરતાં અધિક

ચિન્તાગ્રસ્ત જણાવા લાગ્યો. શત્રુઓને પરાજિત કરવા છતાં તેનું મુખ મલિન રાખાઈ ગયું હશે? શું મહારાષ્ટ્રગણો સમરભૂમિમાંથી પાછા હાજવા લાગ્યા હશે? બાહ્ય પ્રભુને પોતાના મરણનો ભય લાગ્યો હતો? નહિ! નહિ!! તેમણે કંઈ પણ નહોતું. પરંતુ તેને એક વિલક્ષણ પ્રકારની જ ચિન્તા થયાં કરતી હતી. રણસ્થળમાં શત્રુસેનાથી ભયભીત થવું અને મૃત્યુથી ભય પામીને કર્તવ્યથી પરાઈમુખ થવું, એ બે વાતો સત્તરમી શતાબ્દીના લોકોને બિલ્કુલ જ્ઞાતજ નહોતી, એટલે સાચી જવું તે શું, એથી તેઓ સર્વથા અનભિજ્ઞ જ હતા. બાહ્ય પ્રભુની મલિનતાનું જ કારણ કોઈક ભૂદાજ પ્રકારનું હતું, એમ કહેવામાં કરો. પણ પ્રત્યવાય નથી. તે રાંગણા ફગાવના તરફ એકી નજરે જોઈ રહ્યો હતો. ક્ષણે ક્ષણે તેની ચિન્તા વધતી જતી હતી. તેનું વીર હૃદય આ સમય એક અબજાની પેઠે ચિન્તાસાગરની મધ્ય ધારામાં વિદ્વલ થઈને ગાયાં બાહ્ય રહ્યું હતું. એ વામાં કદાચ ક્ષણિકમાં પોતાની નવીન સેના લઈને બાહ્ય પ્રભુના પર દૂદી પડ્યો અને તે સાથેજ બાહ્ય પ્રભુ પણ સિંહની પેઠે ઉછળીને પોતાના કરાલ કૃપાણુ દ્વારા યવનોનું ખૂન બેવડાવવા લાગ્યો. આ સમયે બાહ્ય પ્રભુના અનેક વીર સહયોગીઓ તેના જીવનની રક્ષા માટે પોતાના મહામૂલ્ય પ્રાણને તિલની પેઠે ન્યાયાવર કરી દીધા હતા. અવશિષ્ટ રહેલા મરાઠાઓ પણ પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપવાનું યોગ્ય ધારીને કુધાત વ્યાઘ્રના સમાન ઉછાળા

મારીને યવનો પર તૂટી પડયા. ઉભાય પ
ક્ષના વીર પુરૂષોએ યુદ્ધમાં અતિ સફળતા
ખતાવી. બાજુ પ્રભુના રક્તપિપાસુ બા
લાએ સહસ્ર યવનોને યમસદ્દનમાં મોકલી
આપ્યા. આ પ્રમાણે તે કૃતાન્તસહોદરની
પેઠે તે શત્રુઓનો નાશ કરી રહ્યા હતા.
એવામાં શત્રુપક્ષ તરફથી બન્ધકની એક
ગોળી આવીને તેની છાતીમાં ચોંટી ગઈ.
સ્વામીભક્ત વીર બાજુ પ્રભુ સમરક્ષેત્રમાં
ઢળી પડયા. પોતાના સેનાનાયકને ભૂતલ
શાથી થયેલો નેધને મરાઠા લોકો યુદ્ધ
ભૂમિમાંથી પલાયન કરવા લાગ્યા. માવલોની
આવી કાયરતા નેધને તેનું હૃદય અતિ
દુઃખિત થયું. પોતાના વીરોનાં કુલકલ
કિત આચરણથી તેના હૃદયમાં ક્રોધનો
અગ્નિ પ્રજ્વળી ઊઠયો. તે પોતાના કાંત
તળે હોઠ પીસીને નિઃકાબ્યજક શબ્દોની
મહારાષ્ટ્રીઓ પર વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. આ
સમયે બાજુ પ્રભુનાં હૃદયવેધિત વાક્યોએ
શરના કરતાં પણ અધિક અસર કરી. પલા
યન કરતા મહારાષ્ટ્રીઓ સહસ્રા પાછા ફર્યા
અને પછીથી તેમણે અતિ અધિક સાહસ
સહિત “હર હર મહાદેવ”નો વિદેહ ધ્વનિ
કરીને યવનોના પર એકદમ આક્રમણ કર્યું.
પરંતુ આ વખતે પણ બાજુ પ્રભુનું ધ્યાન
માત્ર રાંગણા-કર્ગ તરફ જ હતું. તેણે અન્ય
કોઈ પણ મુખ્ય શબ્દનું શ્રવણ કરવા માટે
પોતાના કર્ણને એક વાર પણ ઊંચા
કર્ચા નહોતા.

આ પ્રમાણે સંગ્રામસ્થળમાં જનની
ભૂમાતાની ગોદમાં પડેલા વીર બાજુને રાં

ગણા કર્ગ તરફના કાંઈ પણ શુભચિન્હો
કર્ણગોચર થયા નહિ. તેથી તેની આંખમાંથી
આંસુ ઉભરાવા લાગ્યાં અને શ્વાસ પણ અતિ
વેગપૂર્વક ચાલવા લાગ્યો. ક્ષણે ક્ષણે
તેનું મન અધિક અધિક વિહ્વલ
થતું ગયું. હવે તેનો અંતિમ શ્વાસ છૂટ
વામાં કાંઈ વિલંબ રહ્યો નહોતો, એવા
માં રાંગણા-કર્ગ તરફથી તોપનો અવાજ
સંભળાયો. મહારાજ શિવાજી રાંગણા
કર્ગપર પહોંચી ગયાની એ સૂચના હતી,
અને તે શબ્દને સાંભળવા માટે બાજુ પ્રભુએ
પોતાના દેહમાં પ્રાણને અટકાવી રાખ્યા
હતા. એટલામાં આ શબ્દ સંભળાતાંની સાથે
જ તેને અતિ આનંદ થયો અને “આજે મેં
મારું જીવન સફળ કર્યું” એમ કહીને
તેણે હર્ષસહિત પ્રાણ ત્યાગી દીધા. બાજુ
પ્રભુનો પ્રાણાન્ત થતો નેધને યવનોએ તેના
મૃત દેહને શિવાજી મહારાજની પાસે મોક
લાવી આપ્યો. બાજુ પ્રભુના શબ્દનું અવ
લોકન કરતી વેળાએ શિવાજીની શી ફરા
યઈ હશે, એના વિચારનો ભાર અમે અ
મારા વાંચકોને જ સોંપીએ છીએ. અસ્તુ.

આ પ્રમાણે પાવન ધાટીના તે સ્વામી
ભક્ત વીર પુરૂષનું પતન થયું અને તેણે
પોતાના પ્રાણ શુભાવીને માત્ર શિવાજી મ
હારાજનું જ નહિ, કિન્તુ ભારતના સોભાગ્ય
તિલકનું રક્ષણ કર્યું. મહારાષ્ટ્રના ઇતિહા-
સમાં તેણે પોતાનું નામ સુવર્ણક્ષેત્રમાં
લખાવી લીધું અને જ્યાં સુધી આ પૃથ્વી
પર એક પણ અસલ વીર જાતિનો મહા
રાષ્ટ્રીય જીવિત રહેશે, ત્યાં સુધી તે નામ

કહિ પણ ભૂંસાઈ શકશે નહિ. “હે બાહ્ય પ્રભુ ! તુંજ ધન્ય છે, ખરેખર તારું જીવન સફલજ થયું” છે ! હે બાહ્ય ! શિવાજી મહારાજને માટે પોતાના જીવનની તિલાંજલિ આપીને તેં સમસ્ત ભારતપર ઉપકારનું ઋણ ચઢાવી દીધું છે !” શત્રુની અસંખ્ય સેના સમક્ષ, માવલની અલ્પ સેના લઈને તેં મહારાષ્ટ્રના ગૌરવસૂર્યને નિખિડ અંધકારમાં ડૂબતો બચાવ્યો; તેંજ મહારાષ્ટ્રીયાના વીર્ય અને તેજને પ્રકટ કર્યાં છે. હે બાહ્ય પ્રભુ ! જેવટે અમારે એમજ કહેવું પડે છે કે, શિવાજીએ નહિ, કિન્તુ તેંજ સર્વ હિન્દુઓની લગ્નલ રાખી છે. તારાથીજ આર્યધર્મની રક્ષા થઈ છે અને તેંજ સ્વર્ગીય સુખ પ્રાપ્ત કર્યું છે, ધન્ય છે તારી અપૂર્વ વીરતાને ?”

અંતે શિવાજી મહારાજે પોતાની શોક રૂપી પિપાસાને તૃપ્ત કરવા માટે વીર માવલીઓને પુનઃ એકત્રિત કર્યા અને પછી અંધારી રાત્રિમાં શત્રુકલના ઉપર છાપો માર્યો. આ સમયે સિદ્ધી જેહાર શિવાજીના આક્રમણને અટકાવી શક્યો નહિ. યુગલ પક્ષમાં પુનઃ પ્રચંડ યુદ્ધાગ્નિ પ્રજ્વળી ઊઠ્યો. અંધકારાચ્છન્ન રાત્રિમાં કેવી રીતે યુદ્ધ કરવું જોઈએ, પોતાના સૈન્યની કેવી વ્યવસ્થા રાખવી જોઈએ, આદિ સર્વ કળાઓમાં શિવાજી અતિ પ્રવીણ હોતો. તેણે તરતજ શત્રુપક્ષના મસાલ આદિ દીપકો ખુઝાવી નાંખાવ્યા અને પોતે પોતાના મુખ્ય મુખ્ય સેનાનાયકોને તથા અન્યાન્ય સૈનિકોને એક સ્થળે એકત્ર ચવાની સૂચના

આપી. આ વખતે તેના પક્ષમાં એક મસાલ પ્રકટી રહી હતી અને તેના તેજના આધારે સર્વ માવલ લોકો તેની આગળ એકઠા થવા લાગ્યા.

જેવી રીતે ચવનોના સૈન્યની મસાલ હોલવાઈ ગઈ હતી, તેવીજ રીતે થોડી વાર પછી શિવાજીના સૈન્યની મસાલ પણ હોલવાઈ. આથી સર્વત્ર ભયંકર અંધકાર છવાઈ ગયો છે, એમ બાણીને શિવાજીથી શાન્ત રહી શકાયું નહિ. તેથી તેણે એક વીરને સમજાવી—કારવીને શત્રુકળમાં મોકલ્યો.

પ્રિય પાઠક ! એ માવલ સૈનિક પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાના પાલન માટે મૃત્યુની ધાટીમાં હર્ષસહિત જવા લાગ્યો. તે વીર માવલ સૈનિક તરતજ શિવાજીના કથનાનુસાર મસાલ લઈને છુપાતો છુપાતો શત્રુસૈન્યમાં પેસી ગયો અને તેના મધ્યભાગમાં જઈને તેણે તરતજ મસાલ પ્રકટી દીધી. મસાલ નો પ્રકાશ પડતાંની સાથેજ વીર માવલો અને અન્યાન્ય મરાઠાઓ તે તરફ દોડ્યા અને ચવનોના ઉપર ધડાધડ શસ્ત્રાઘાત કરવા લાગ્યા.

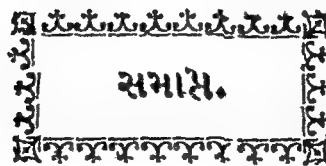
અહા ! પૂર્વકથિત જે વીર સૈનિક મસાલ લઈને ગયો હતો તે પણ તે સ્થળે માર્યો ગયો. કેટલીક વાર પર્યંત લીપાણ યુદ્ધ કર્યા પછી શિવાજીએ “ચક્રવ્યૂહ” રચીને મોરચો બાંધી લીધો, એથી સઘળા મહારાષ્ટ્રીય વીરો યુદ્ધ છોડીને ચારે બાજુએ ચાર વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયા. ચવનોએ ધાર્યું કે, મહારાષ્ટ્રીય લોકો નહારસી ગયા છે, પરંતુ પરિણામ સર્વથા તેનાથી

વિરક્ત આપ્યું. મરાઠાઓ ચારે બાજુએ થી તલવાર ખેંચીને ઉભા રહ્યા. એ જોઈને શિવાજીએ ચીત્કાર કરીને કહ્યું કે, “વીર મહારાષ્ટ્રીય બંધુઓ ! શું જોઈ રહ્યા છો ? આત્મસમર્પણ કરો, તમારી ચળકતી તલવારોને ચવનના રક્તથી સત્વર રંગિત કરો. આજે આપણા પરમ સૌભાગ્યનો દિવસ છે. આપણા અપૂર્વ શૌર્યને દાખવવાનો સુમય છે. માટે આવા સુઅવસરે કાયરતાને કાપી નાખો અને વીરતાને ધારણ કરો. ચાલો, ચલાવો તમારી તલવારો.”

શિવાજીની આ વાત સાંભળીને મુસલમાન લોકો કંપી ગયા. સિદ્દી જોહારે આત્મસમર્પણ કરવા કરતાં, પલાયન કરવાનું વિશેષ પસંદ કર્યું. પરંતુ ફાજિલખાંના આગ્રહથી ચવનસૈન્ય પુનઃ મરાઠાઓપર દૂરી પડ્યું, પરંતુ તેઓ શિવાજીના પ્રબળ પરાક્રમની આગળ ટકી શક્યું નહિ. તેથી સિદ્દી જોહારે એક અન્ય માર્ગપર ચઢીને નહાસ

વાનો ઉપક્રમ કર્યો, પણ તે વખતે તેના અનેક સૈનિકો રણભૂમિમાં રોળાઈ ગયા હતા અને કેટલાક કેદ પકડાયા હતા. તેની કંઈ પણ સંભાળ લીધા વિના તે પોતાના પ્રાણ બચાવવાની આશાથી જેમ તેમ કરીને છટકી ગયા. શિવાજીએ સિદ્દી જોહારે ના સૈન્યના કેદી સૈનિકોને કેટલાક દિવસ સુધી કેદ રાખ્યા પછી મુક્ત કરી દીધા. તેઓ તેને હૃદયપૂર્વક ધન્યવાદ આપતા આપતા પુનઃ પોતાના સ્વામીને ત્યાં ચાલ્યા ગયા.

આ પ્રમાણે વીર શિવાજીએ પોતાના શત્રુઓને મારીકાપીને અને છિન્નવિચ્છિન્ન કરીને પોતાના શૂરા સ્વામીસકતની-પાવન ધાદીના વીર સરદાર બાજીપ્રભુની શોક-પિપાસાને તૃપ્ત કરી. બાજીપ્રભુના શોક-સ્મરણ તરીકે તેણે શત્રુઓના શોણિતથી તર્પણ કરીને મહારાષ્ટ્રવાસીઓના સંતોષ આત્માઓને અપૂર્વ પ્રકારનું સાંત્વન આપ્યું.

અધિકારને ખાતર

લેખક:-શ્રી. પ્રેમચંદ્ર. અનુવાદક:-મકનદાસ હરજીવનદાસ મહેતા.

૧

પશા પટેલના ખેતરમાં આજ કેટલાંક વરસોથી કાચું સોતું પાકતું હતું, એમ કહીએ તો ચાલે ! મહેનત તો ગામના બધા ખેડૂતો કરતા હતા, પણ પશા પટેલના પાક જેવો પાક કોઈના ખેતરમાં થતો નહિં.

ઉપરાઉપરી ત્રણ વર્ષથી પશા પટેલના ખેતરમાં કોઈએ સ્વપ્નેય ન કલ્પેલા એટલા જંચા કપાસના છોડ ઉપર કપાસ ફાલ્યો હતો, અને એમરે જાણે જગ્યાસને રૂની ગાદી પાથરી હોય, એવો ભાસ થતો હતો !

આ બાબતે રૂનો ભાવ પણ બહુ તેજ ઉપર હતો. અને તેથી એકલા કપાસમાંથીજ ત્રણેક હજાર રૂપિયા પટેલના હાથમાં આવી ગયા. બીજા પાકની તો વાતજ નહીં.

સીધા સાદા ખેડૂતના હાથમાં રૂપિયા આવતાંજ તે ધર્મ અને પરાંપકાર તરફ વળે છે. બીજા લોકોની માફક પહેલાં મોજ શોખ તરફ નજર નથી દોડાવતો. પશા પટેલની વૃત્તિ પણ ધર્મ તરફ નમી પડી.

પશા પટેલને આંગણે સાધુસંતોનો આદરસત્કાર થવા લાગ્યો. બારણાં આંગળ

હંમેશાં ધૂણી સળગતી રહેવા લાગી. ગામમાં કોઈ સાધુ, મહાત્મા, બાવા કે અલ્યાગત આવતા તો પશા પટેલ તેને આગ્રહ કરીને પોતાને ઘરે તેડી લાવતા અને તેમની સેવા-ચાકરી કરતા, અને તેમની સાથે સત્સંગ કરતા.

ધીમે ધીમે તેમનું ઘર સાધુ સંન્યાસીના ઉતારા જેવું થઈ ગયું. તેમના ઘરે હંમેશાં કોઈ ને કોઈ સાધુ કે સંન્યાસી ઉતરેલાજ હોય. પશા પટેલ તેમની પરાણાચાકરી કરતાં, આનંદથી કુલ્યા સમાતા નહિ.

પશા પટેલને ત્યાં ગાય બેંસ પણ સારી સંખ્યામાં હતી. તેમનું કેટલાય શેર દૂધ થતું. પણ તેમાંથી એક દીપુંચ દૂધ પશા પટેલના હોઠે પહોંચતું નહિ. દૂધ તો સાધુ, મહાત્મા કે અતિથિજ ચાખતા. પશા પટેલ કહેતા: “ખેડૂતને દૂધ-ધીની શી જરૂર ? મને તો રાંઠલો અને મીઠું અને ચોડી છાશ મળે એટલે બસ !”

પશા પટેલની નમ્રતાનો પણ પાર ન હતો. તેઓ બધાની સામે માથું નમાવી

રાખતા, અને હાથ ભેડી રાખતા, જેથી લોકો એમ ન કહે કે તે પૈસા આવતાં અહંકારી બની ગયા છે.

ગામમાં એક નાની નદી હતી. તેનું પાણી હનાબામાં કે ઘણી વખત હનાબા પહેલાં પણ સુકાઈ જતું. ગામમાં એકજ કૂવો હતો. તેમાંથી ગામના બધા લોકો પાણી ભરતા. એટલે લોકોને પાણી સખંધી બહુ મુશીબત પડતી. વળી હમણાં થોડા વખતથી તે કૂવાનું પાણી જરા બગડી પણ ગયું હતું. એટલે લોકોની મુશીબતમાં વધારો થયો હતો. પશા પટેલના પરોપકારી હૃદયમાં આવત તુરત ઉતરી ગયો. અને તેમણે થોડાજ વખતમાં એક સારી, મોટી, પાકી વાવ બંધાવી દીધી. વાવનું વારતું ક્યું અને બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવ્યું.

જે દિવસે તે વાવમાંથી પહેલવહેલાં પાણી ભરાયું, ત્યારે પશા પટેલને, જાણે ચારે પદાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ હોયની એવો આનંદ થયો. જે કામ ગામમાંથી કોઈએ ક્યું ન હતું, તે કામ પશા પટેલે કરી બતાવ્યું. તેમની છાતી વેંત વેંત કુલી.

* * *

એક દિવસ ગામમાં, શ્રીદ્વારકા જનાર યાત્રાળુઓ આવ્યા. પશા પટેલના આગ્રહથી તેઓ તેમને ત્યાં ઉતર્યા. પશા પટેલના મનમાં પણ દ્વારકાની યાત્રા કરવા જવાની ઘણા દિવસથી ઇચ્છા હતી. આવો સારો સયવારો ભેઠને તેઓ પણ પેલા યાત્રાળુઓની સાથે જવા તૈયારી કરવા લાગ્યા. તેમની પત્ની કાશીએ કહ્યું: “હમણાં

બત્રા કરવા જવાનું રહેવા દે. આવતા વર્ષે જઈશું.”

“કાલે શું થશે, તેની કાને ખબર છે? ધર્મના કામમાં ઢીલ કરવી સારી નહિ. આ કુંડોનો શો ભરોંસો? એ તો પાણીનું પરપોટા જેવો છે, કુટતાં વાર ન લાગે.” પશા પટેલે કહીલ કરી.

“પણ હમણાં જશે, તો બધું ખરચાઈ જશે. પાસે પાંચ પૈસા થવા દે. પછી જાશે. કેવ કાંઈ લાગી જવાના છે?”

“મારા બહાલાની મરજી હશે, તો રૂપિયા તો પાછા મળી રહેશે. તેના ધરે શો ટોટો છે?”

કાશી આનો કાંઈ જવાબ આપી શકી નહિ. મુંઝે મોંઢે યાત્રાએ જવા માટેની તૈયારીઓ કરવા લાગી.

બીજે દિવસે યાત્રાળુઓની સાથે પશા પટેલ અને કાશી પટેલણ યાત્રા કરવા જવા માટે ઉપડી ગયા.

(૨)

યાત્રા કરીને પાછા ફર્યા ત્યારે પશા પટેલે યજ્ઞ અને ચોરાશીના બ્રહ્મભોજનની ગોઠવણ કરી. એવી ધામધુમથી કામ થયું કે ચારે તરફ પશા પટેલની વાહવાહ થઈ ગઈ.

બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ભગવાન ધન આપે તો મન પણ આવું મોટું જ આપે. અહંકારનું તો નામ પણ નથી અને નમનતાઈનો તો પાર નથી. પશા પટેલે તો કુળનું નામ દીધાવ્યું. પ્રભુ દીકરા આપે તો આવાજ આપે, કે બાપ કાકાનું નામ ઉત્તળે.

યાત્રા કરી આબ્યા પછી, પશા પટેલમાં આકાશપાતાળ જેટલો તફાવત પડી ગયો હતો. દ્વારકામાં તેમણે ઘણો સત્સંગ કર્યો હતો. તેથી તેમની બધી વૃત્તિઓ ફેરવાઈ ગઈ હતી. અને તેમના હૃદયમાં જ્ઞાન-દીપક પ્રકટ થયો હતો. પશા પટેલ હવે મોટા ભગત બની ગયા હતા.

નહાવાધોવામાં કે વાર તહેવારમાં ન સમજનાર પશા પટેલ હવે હંમેશાં ન્હાતા, સેવા પૂજા કરતા અને ખાનપાનનું પણ ધ્યાન રાખતા. તેઓ વાર તહેવારે વ્રત કરતા, કયા કરાવતા અને ઘર આગળ મોડી રાત સુધી ભજન-કીર્તન કરાવતા. તેમણે જડ જગતમાંથી નીકળીને ચેતન જગતમાં પ્રવેશ કર્યો હતો.

પશા ભગતે ઘરનો બધો કારભાર પોતાના જે દીકરાઓના માથાપર નાંખી દીધો હતો અને પોતે ઘરે બેસીને નીરાંતે ઇશ્વરભજન અને જ્ઞાનધર્મ કરતા, અને અવકાશના વખતમાં બની શકતું સાધા રણ કામ કરતા.

હંમેશાં સવાર-સાંજ તેમના ઘર આગળ બિલુકોની લીડ થતી અને પશા ભગત તેમને ફરકને સંતોષવાની કાળજી રાખતા. તેમાંથી કોઈ ખાલી હાથે પાછું નથ નહિ કે કોઈનો છવ કબાય નહિ, તેનું જોજો ખાસ ધ્યાન રાખતા.

* * * *

હવે પશા ભગત ધીમે ધીમે ઘરમાં અકારા થવા લાગ્યા. જ્ઞાનધર્મ કરવાની તેમના દીકરાઓથી કે તેમની પત્નીથી તેમને

ના તો પડાતી નહિ, પણ તેઓ તેમના આ કાર્યથી મનમાં કચવાતાં તો ખરાં.

ધીમે ધીમે પશા ભગતના હાથમાંથી અધિકાર જવા લાગ્યો. કયા ખેતરમાં શું વાવવું છે, કોને કેટલું આપવાનું છે, કોની પાસેથી કેટલું લેવાનું છે, કયી ચીજ કયા ભાવે વેચવાની છે, એવી એવી જરૂરી બાબતોમાં પણ તેમને પૂછવામાં આવતું નહિ. જાણે તેમને ઘર સાથે કંઈ લેવા દેવા ન હોય, તેમને કોઈ કામમાં “માથું મારવાની” જરૂર ન હોય તેમ જ ગણાવા લાગ્યું.

આખા ગામમાં પશા ભગતનું ન્યારે માન સન્માન વધતું હતું ત્યારે તેમના પોતાના જ ઘરમાં તે ઘટતું હતું !

દીકરાઓ તેમની સેવાચાકરી કરતા, તેમને ખાટલો પાથરી આપતા, તેમને હોકો ભરી આપતા અને તેમના નાણા પછી તેમનું ઘોડીયું પણ પોતે ધોધ આવવાનો આગ્રહ કરતા અને તેઓ કોઈ પણ કામ કરવા જતા તો તે કામ તેમના હાથમાંથી લેઈ લઈને પોતે કરતા.

આ છતાં પણ હવે તેમના હાથમાં કોઈ અધિકાર ન હતો. તેમનું ધાયું અને કયું કંઈ થતું નહિ. તેમનું કામ ઘરના માણસોને ગમતું નહિ. તેઓ હવે ગૃહ-મંદિરના સ્વામી ન હતા; પરંતુ નિર્જીવ દેવતા હતા. આ વાત પશા ભગત સારી રીતે જાણતા હતા, તેથી તેમના મનમાં ઘણું દુઃખ થતું હતું. તેઓ પોતાનો અધિકાર ફરી મેળવવા વિચાર કરતા રહેતા.

(૩)

એક દિવસ કાશી પરલકુ દાળ ખાંડલી હતી, એટલામાં એક બાવાજી બારણાં આગળ આવીને બિંદા માટે સાદ પાડવા લાગ્યા. કાશીએ વિચાર કર્યો કે આ બે મુકી દાળ બાકી રહી છે, તે ખંડાઈ રહે, એટલે બાવાજીને કાંઈક આપું. તેથી તેણે દાળ ખાંડવાતું આફ રાખ્યું.

ચોરી વાર યધ, એટલે મોટો છોકરો રામ અંદર આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, “બા ! એક બાવો આપણાં બારણાં આગળ હોયો રહીને લીખ માટે ખૂમ પાડે છે. મારા બાપા કહે છે કે તું તેને કાંઈક આપી આવ.”

“તે એના પગે શું મેંદી ચોપડી છે ? કેન કાંઈ લેઈ જઈને આપતા નથી ? શું મારે તે કાંઈ ચાર હાથ છે કે ? આખો દિવસ એવાંએને આપવામાંથી નવરી જ ન થાઈ તો પછી ધરતું કામ કોણ કરશે ? શું મફતનું ખાતાં ખાતાં એમનાં હાડકાં એટલાં બધાં બારે યધ ગયાં છે કે એમના યી ઉણું પણ થવાતું નથી ? આટલું નથી કરી શકતા તો ખીજું તે શું ઉકાળવાના હતા ? જા, કહે જઈને કે જે આપતું હોય તે ધરમાં આવીને લઈ જાય.” કાશીથી ચીડાઈને કહેવાઈ ગયું.

“ધર હું ટાવવા બેઠા છે. ખીજું શું ? જે આવે તેને આપ આપજ કરે છે. અહીં શું કાંઈ ચાપણુબાપણુ મૂકી મધું છે ? અહીં પૈસાનાં ઝીડવાં ઉગ્યાં છે ? પોતાને મહેનત કરવી પડતી હોત તો ઘણી ખબર

પડત કે પેરો દેમ પેદા થાય છે ? પોતાને તો બેઠાં બેઠાં ગેય દાખાં ખાવાતું મળે છે, એટલે નીરાંતે ખાય પીએ છે અને આખો દિવસ ખૂલપાઠ અને કયાવારતામાં ગાળે છે. કામ કરી કરીને કેડ તો અમારી તરી જાય છે. એ હજી કાંઈ એટલા બધા ધરડા નથી થયા કે કાંઈજ કામ ન કરી શકે.” રામે ઉભરો કાઢ્યો.

“રામ ! એમ ના બોલ. એમણે મહેનત કરી છે, તેટલી તો કાંઈજ નથી કરી. શું આખો કાલ મહેનતજ કર્યાં કરે ? હવે ઘડપણમાં તો બે દહાડા નીરાંતે બેસેજને ? તોયે એમનાથી યધ શકે તે કાંઈ નહિ ને કાંઈ કામ તો કરતાજ રહે છે. એમણે તમને પાલ્યા છે, તો હવે તમે એમને પાળો. એમાં કાંઈ નવાઈ નહિ અને એમણે ઘણી મહેનત કરી છે તો હવે એ બેઠા બેઠા ખાય એમાં આપણને કાંઈ વાંધા નથી. પણ આમ પારકાએને હરામતું કંઈ કે છે એવુંજ મને બળે છે !”

બાવાજી હજી સાદ પાડતા હતા.

ધરમાંથી કોઈને, બાવાજીને આપવા માટે કાંઈ લાવતાં ન જોઈને, પશા ભગત પોતે ઉભા થઈને અંદર ગયા, અને જરા કંઠોર સ્વર માં કહેવા લાગ્યા કે, “કેમ, કોઈને સંભળાતું નથી કે બારણા ઉપર બાવાજી ક્યારનાયે બિંદા માટે ઉભા છે ? ધરતું કામ તો આખો દહાડો કરવાતુંજ છે. ધીબર તો ભગવાનતું કામ કરો ! સાથે શું લઈ જવાતું છે. હાથે કરીને કરેલ કાનધર્મજ સાથે આવશે.....”

કાશીએ કહ્યું: “બહુ થયું, હવે રાખો. તમે એકલાજ ભગવાનનું કામ કરવા બેઠા છો, તો તમેજ કર્યા કરો અને જ્ઞાન-ધર્મ નો ગાંસડો બાંધ્યાં કરો. શું આખું ધર ખાલુ ભગવાનનું કામ કરે? તો તો ભૂખેજ મરે ને? અમને તો ભગવાનનું કામ કરવાની કુરસદ નથી. અમારુંજ કામ કરી શકીએ તોય ધણું છે.”

“ઠીક, બેઠ ક્યાં છે? લાવ, તારા પગ કંપતા હોય તો હું આપી આવું.”

“બેઠ ફળતાં ફળતાં મારો જીવ નીકળી નય છે. હું એવા હાથ લાંગેલાઓ માટે અડધી રાતના ઉઠીને ફળવા નથી ખેસતી. આવા નખોદીયા કાણુ નજી ક્યાંયથીએ ચાલ્યા આવે છે. તમારા જેવા હૈયાકૂટા એમને મળી નય એટલે બસ તેમનું કામ થઈ નય. નજી, એને આપવો હોય તો કાણો આપો. કોઈક ચાલ્યા ભવનો લેણુ કાર હશે તે એનું લેણું આપવુંજ પડશે.”

પરના ભગત ધરમાં ગયા, અને એક નાની ટોપલીમાં ભરાય તેટલો બાજરો ભરીને બહાર નીકળ્યા. બાજરો એક શેરથી ઓછો ન હતો. પણ કાશી અને રામને, ટોપલીમાં ઝાંઝો બાજરો ભર્યા નથી એમ બતાવવા માટે, તેમણે પોતાની ચપટીમાં તે ટોપલી પકડી હતી. પણ તેમની ચપટી એટલું બધું વજન ખમી શકતી નહતી, અને તેથી તેમનો હાથ ધ્રુજવા લાગ્યો. એટલે તેઓ જેમ અને તેમ જલદીથી, કાશી અને રામ આગળ યધને ચાલ્યા જવા લાગ્યા. કેમકે જો વખત લાગે, તો ટોપલી નીચે પડી નય અને બાજરો વેરાઈ નય.

એટલામાં એકાએક રામે આવીને, તેમના હાથમાંથી ટોપલી લઈ લીધી અને ગુસ્સે થઈને કહ્યું: “જરા રીત રાખો રીત. કાણો મફત નથી થતો કે આમ હું ટાવી દેવા ચાલ્યા છો. છાતી ફાડી ફાડીને કામ કરી એ છીએ ત્યારે કાણો પેઢા થાય છે!”

“હું પણ કાંઈ આખો જન્મારો હાથ ભેડીને ખેસી ન હોતો રહ્યો. મેં પણ કામ ક્યું છે, અને તારા કરતાં વધારે.”

“હા, પણ લીખ લીખની રીતે અપાય. આમ ધર હું ટાવી ન દેવાય.”

પરના ભગતે તેનો કાંઈ જવાબ વાળવા પ્રયત્ન કર્યો નહિ. તેમણે બહાર જઈને બાવાજીને કહ્યું: “બાવાજી, હમણાં માફ કરો. કોઈ બીજા વખતે પધારજો. ઈશ્વરચ્છા હશે તો હું આપને તે વખતે જરૂર સંતોષીશ.” પછી તેઓ એક ઠેકાણે ખેસી જઈને વિચારમાં પડી ગયા.

बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षाद्वारा गृहे गृहे ।
दीयतां दीयतां नित्यमदातुः फल्गुमीदृशम् ॥

“શું મારાજ ધરમાં મારો આવો અનાદર ! હજી હું કાંઈ અપંગ નથી થઈ ગયો. મારા હાથ પગ લાંબી નથી ગયા, ધરનું કાંઈ નહિ ને કાંઈ કામ તો કરતોજ રહું છું. તેમ છતાં આવો અનાદર ! મેંજ આ ધર બનાવ્યું છે, મારીજ મહેનતને લીધે આ બધી માલ મિલકત છે. મને મારી માલ મિલકત મારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે વાપરવાનો અધિકાર હોવો જોઈએ. હમણાં મારો તે અધિકાર ખુલ કરવામાં આવતો નથી. હવે હું ધરના કુતરા

જેવો થઈ ગયો. હું કે જોકે ખુણામાં પડ્યો રહું અને જે ફાટલાના ટુકડા ફેંકેલા મળે, તે ખાઈને પેટ ભરું? એવા જીવતરને ધિક્કાર છે । હું મારો અધિકાર પાછો મેળવીને જ પીશા.”

(૪)

કાણે જાણે હજી કેટલીય રાત ખાકી હતી. ખસા ભગત હજી સુધી ઉંઘ્યા ન હતા. તેઓ ભગતાજ, વિચાર કરતા ખાટલામાં પડ્યા રહ્યા હતા. તેઓ ઉઠ્યા અને કુહાડી વતી ઢોરો માટે ચારો કાપવા લાગ્યા. આખું ગામ નીરાંતે સૂતું હતું, પણ ભગત ચારો કાપતા હતા. જ્યારથી તેમણે કામ કરવાનું છોડ્યું હતું, ત્યારથી ચારાને માટે જોજ ખૂમ પડતી હતી. ખંને છોકરા ચારો કાપતા હતા, પણ ચારો ખૂરતો થતો ન હતો.

આને ભગત છોકરાઓને બતાવવાના હતા કે ચારો કેમ કપાય છે. જોતજોતામાં તેમની સામે કાપેલા ચારાનો નાનો સરખો હુંગર ઉભો થઈ ગયો. ટુકડા પણ એવા સરખા હતા કે જાણે સંચામાંજ કાપ્યા હોય તેમ લાગતા હતા.

અંધારામાં કાશી ઉઠી, અને બહાર આવીને ચારાનો ઢગલો જોતાં ચકિત થઈ ગઈ. તે બોલી: “શું રામ આને આખી રાત ચારો કાપતો રહ્યો કે? આને તે આખી રાત સૂતોજ લાગતો નથી!”

ચોડી વાર પછી રામ આંખો ચોળતો ચોળતો બહાર નીકળ્યો. તે પણ ચારાનો ઢગ જોઈને ઠંગ થઈ ગયો. તેણે કાશીને

પૂછ્યું “શું ગોવિંદ આને અડધી રાતે ઉઠ્યો હતો?”

“ના, તે તો પડ્યો પડ્યો આખી રાત ઉંઘતો રહ્યો છે.”

“ત્યારે આ ચારો કાણે કાપ્યો?”

“શું તેં નથી કાપ્યો? હું તો સમજું કે તેંજ વહેલાં ઉઠીને ચારો કાપ્યો હશે.”

“હું તો વહેલો ઉઠીજ નથી શકતો. કિવસે ગમે તેટલું કામ કરી નાખું, પણ વહેલાં ઉઠીને તો મારાથી જરાય કામ કરી શકાતું નથી.”

“ત્યારે તો તારા બાપાએજ ચારો કાપ્યો હશે.”

“હા, એમજ લાગે છે. આખી રાત સૂતા નહિ હોય. મારાથી કાલે મોટી ભૂલ થઈ ગઈ. અરે, પણ તે તો હજી લઈને ખેતરે ચાલ્યા ગયા લાગે છે. નહિ તો હજી અને બળદો ક્યાં જાય?”

“માયાના ફરેલા તો હંમેશાં છેજ. જરાક કહ્યું કે ચટકો ચડ્યા વિના ન રહે કોઈનું વેણ સાંખી રહી શકેજ નહિ. હવે કોઈનું થોડુંજ કાંઈ સાંભળવાના છે? જા, જા, જલ્દી ખેતરે જઈને તારા બાપાની સાથે કામ કરવા લાગ!”

જ્યારે રામ હજી લઈને ખેતરમાં પહોંચ્યો ત્યારે ભગત ખેતરનો ઘણો ભાગ ખેડી રહ્યા હતા. રામની કાંઈ પણ બોલવાની હિંમત થઈ નહિ. તેણે બીજે છેડેથી ખેડવાનું શરૂ કર્યું.

બપોર થયો, અને બધા ખેડુઓ પોત પોતાનાં હજી છોડી નાંખ્યાં. પણ ભગત

તો પોતાના કામમાં મગ્ન રહ્યા. રામ થાકી ગયો હતો. તેને ક્યારની ધચ્છા થતી હતી કે હવે હું પણ હજને છોડી નાંખું, પણ જ્યાં સુધી ભગત કામ કરતા હતા ત્યાં સુધી તે તેમ કરી શક્યો નહિ.

આખરે તેણે બહીતાં બહીતાં કહ્યું: “બાપા ! બપોર થયો, હવે તો ઘરે જઈએ તો સારું.”

ભગતે કહ્યું: “તું તારે ઘરે જા. હું થોડી વાર પછી આવું છું.”

હજ લઈને રામ ઘરે ગયો, ત્યાર પછી પૂરા બે કલાકે ભગત ઘરે આવ્યા, પણ થાકતું નામ ન હતું. નાહી ઘોષ તથા ખાધ પીને જરા આરામ લેવાને બદલે તેઓ બળદેને પંખાળવા લાગ્યા. તેમની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવ્યા. તેમના પગ ચૂંચ્યા અને પોતાની છાતી ઉપર તેમનું માથું રાખીને, બહાલથી તેમના ગળા ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યા.

ભગતની છાતી ઉપર પોતાનું માથું રાખતાં આને તેમને અક્યનીય સુખ મળતું હતું. ઘણા દિવસો પછી આને તેમને આવું સુખ પ્રાપ્ત થયું હતું. તેમની આંખોમાં કૃતજ્ઞતા ભરેલી હતી. તેઓ જાણે એમજ કહેતા હતા, કે અમે તમારી સાથે જ રાત્રિવસ કામ કરવાને તૈયાર છીએ.

થોડી વાર પછી ભગતે પાછું હજ લીધું, અને ખેતર તરફ ચાલ્યા. ખેતરે બળદે પાછું જાણે તેમને પોતાનેજ ખેતરમાં પહોંચી જવાની ઉતાવળ હોય તેમ, ઉમંગથી ચાલવા લાગ્યા. રામ આ જોઈ રહ્યો, પણ તે હી ન શક્યો. તેણે કદિ આવી સખત

મહેનત કરી ન હતી. અને તેથી તે થાકીને બોથપોથ થઈ ગયો હતો.

કાશીએ આવીને કહ્યું “રામ ! તારા બાપા તો હજ લઈને ગયા, અને તું કેમ બેસી રહ્યો છે ? જા તું પણ જઈને ખેડવા લાગે. એ બીયારા એકલા હાથે કેટલું કામ કરશે ?”

“પણ બા ! એમાં હું શું કરું ? તેમને અત્યારમાં જવાનું કાણે કહ્યું હતું ? આવા તડકામાં મારાથી તો કામ નહિ થાય.”

ભગતના આ નવીન ઉત્સાહથી લોકોમાં ટીકાઓ ચવા લાગી કે પશા પટેલે તો ભકિતને ખાલી ઢોંગ કર્યો હતો. હવે બધી ભકિત ક્યાં ચાલી ગઈ ? એ તો માયામાં ફસેલા છે. ખસ પેસા મેળવવા માટે આખો દિવસ કામજ કર્યા કરે છે. માણસ શાનો કાંઈ ભૂત છે ભૂત ! વિગેરે.

પણ ભગતે તેમનું બોલતું ન ગણકારતાં પોતાનું કામ ચાલુજ રાખ્યું. અને તેનું સુંદર ફળ આવ્યું. જેટલી જગ્યામાં એક મણ અનાજ મહામુશ્કેલીએ પાકતું હતું તેટલીજ જગ્યામાં બે મણ તો રહેજે પાક્યું.

ચૈત્ર મહીનો હતો. ખજાંચોમાં સત્ય યુગનું રાજ હતું. ઠેકાણે ઠેકાણે અનાજના ઢગલાઓ દેખાતા હતા. અત્યારે તો ખેડૂ તોને પોતાનું જીવન સુખમય જણાતું હતું.

ભગતના ખેતરમાં ભાટ, ચારણ, બાવાઓ અને અન્ય લિહુકોની એક નાની સરખી ફોજ ભગતને ઘેરીને ઉભી હતી. ભગત તેમને તેઓ માગે તેટલું અનાજ છુટથી આપતા હતા.

અચાનક ભગતની નજર એક ખાવાજી ઉપર પડી. તેમણે તેમને જોળખી લીધા. આ તેજ ખાવાજી હતા જે આજથી પાંચેક મહીના પહેલાં, તેમને ઘરેથી ખાલી હાથે પાછા ફર્યા હતા.

ભગતે તેમને બોલાવીને પૂછ્યું: “કેમ ખાવાજી! આજે ક્યાં ક્યાં ફરી આવ્યા?”

ખાવાજીએ જવાબ આપ્યો: “હજી તો ક્યાંય નથી ગયો, ભગત! સૌથી પહેલાં તમારીજ પાસે આવ્યા છું.”

“બહુ સારું. ત્યારે, તમારા સામે આ ફાણાનો ઢગલો પડ્યો છે તેમાંથી તમે જેટલો ફાણો લઈ જઈ શકો તેટલો લઈ જાઓ.”

ખાવાજીએ લોભી આંખોએ અનાજના ઢગલા તરફ જોઈને કહ્યું: “ભગત! જેટલું તમારે હાથે કરીને આપશો, તેટલુંજ હું લઉં. વધારે નહિ.”

“નહિ, તમારાથી જેટલું ઉપાડી લઈ જઈ શકાય તેટલું અનાજ લઈ જાઓ.”

ખાવાજી પાસે એક ચાકર હતી. તેમણે તે જમીન ઉપર પાથરીને તેમાં ફરેક શેર અનાજ ભર્યું. સંક્રાંત્યને લીધે તેથી વધારે અનાજ ભરવાની હિંમત તેમનાથી થઈ શકી નહિ.

ભગતે તેમના મનનો ભાવ સમજી જઈને કહ્યું: “બસ, આટલુંજ? હજી વધારે ભરો. આટલું તો એક નાતું છાકરું પણ ઉપાડી લઈ જઈ શકે.”

ખાવાજીએ રામની તરફ ચંકા ભરી આંખોએ જોઈને કહ્યું: “મારા માટે આટલું તો બહુ છે.”

“નહિ, તમારે સંક્રાંત્ય રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી. હજી વધારે ભરો. હું કહું છુંને?”

ખાવાજીએ બીજે અનાજ વધારે ભર્યું અને પાછા રામની તરફ સરાંક નજરે લેવા લાગ્યા.

ભગતે કહ્યું: “એની તરફ શું જુઓ છો? ખાવાજી! હું કહું છુંને કે તમારાથી ઉપાડી લઈ જઈ શકાય તેટલું અનાજ લઈ જાઓ. કાંઈ તમારો હાથ ગાંઘે તો મને કહેવું.”

ખાવાજીને ખૂબીક લાગતી હતી કે, ક્યાંક તેમણે વધારે અનાજ ભર્યું અને રામે અનાજની ગાંસડી ઉપાડવા ન દીધી તો? તેમની ફજેતી થાય અને ખીલ બિલુકોને દસવાતું મળે. અને તેથીજ વધારે અનાજ ભરવાની તેમનાથી હિંમત થતી ન હતી.

આ જોઈને ભગતે પોતાને હાથે ચાકર માં સમાઈ શકે તેટલું અનાજ ખુબ કાંસીકાંસીને ભર્યું અને તેની ગાંસડી ખાંધી અને કહ્યું: “લો, આ લઈ જાઓ.”

“આટલું બધું અનાજ તો મારાથી નહિ ઉપાડી શકાય. એમાંથી અરધું અનાજ છાલી નાખીને નાની ગાંસડી બનાવો તો મારાથી ઉપાડી શકાશે” ખાવાજીએ કહ્યું.

“શું, આટલું અનાજ નહિ ઉપાડી લઈ જઈ શકો? બહુ બહુ તો મણુ હશે. ઠીક આવે ત્યારે હુંજ ગાંસડી ઉપાડીને તમારી સાથે આવું અને તમારી ‘જગ્યા’ સુધી પહોંચાડી જઈ,” ભગતે કહ્યું.

“પણ મારી જગ્યા તો બહુ આંધ છે.” ખાવાજીએ કહ્યું.

“રીકર નહિ, આગળ ચાલો.” ભગતે કહ્યું અને કોઈ હલકી ચીજ ઉપાડતા હોય, તેટલી સહેલાઈથી તેમણે તેમના મજબુત અને બળવાન હાથે ગાંસડી ઉપાડીને પોતાના માથા ઉપર મૂકી અને બાવાણની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા.

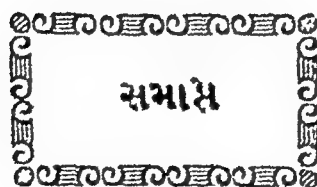
જેનારાઓ ભગતનું આ ઉમ્મરે પણ આટલું બળ જોઈને ચકિત થઈ ગયા. તેમને શી ખબર કે આ વખતે ભગતને કંઈ જાતનો નીશો ચડ્યો હતો? મહિનાઓના અવિરત પરિશ્રમનું ફળ આજે તેમને મળતું હતું. આજે તેમને પોતાનો ખોયેલો અધિકાર પાછો મળતો હતો. આજે તેમને તેમની મરજી મુજબ જ્ઞાન આપતાં અટકાવનાર કોઈ ન હતું, તેથી તેમને સ્વાર્થભેદ રીતે અતિ આનંદ થતો હતો.

જે બુદ્ધી તરવાર કેળાંને પણ કાપી શકતી નથી તેજ તરવાર સરાણ ઉપર ચડ્યા પછી લોખંડને પણ કાપી નાંખી શકે છે. માનવ-જીવનમાં આનંદ અથવા સ્વાભિમાનની સાગણી ઘણા મહત્વની ચીજ છે. જેનામાં આનંદ છે, તે વૃદ્ધ હોય તો પણ જીવંત છે. જેનામાં આનંદ નથી તે જીવંત હોય તો પણ મરેલા જેવો છે.

ભગતમાં સ્વાભિમાન હતું અને તેણેજ તેમને આવું અસાધારણ બળ આપ્યું હતું.

જતાં જતાં તેમણે રામ તરફ સર્વ આંખે જોયું અને કહ્યું: “આ સૌ બાટ-લિધુક હશે. તેમાંથી કોઈ પણ ખાલી હાથે જાય નહિ, તેનું ધ્યાન રાખજો.”

રામ માથું નમાવીને હસો રહ્યો. તે નાથી કંઈ બોલવાની હિમ્મત ન થઈ. વૃદ્ધ પિતાએ આજે તેને હરાવી દીધો હતો.

સમાપ્ત

વણિકુ-શુદ્ધિ અને કાળના ન્યાય

૬

આવૃત્તિ વિષય

અગમના સમાપ્તિ વિલી શહેરમાં મિ
ત્રીશા નામનો નગરદોહ હતો. નગરદોહને
ચોટા મોટા સ્તરકારો પાકાશાદનો બરા
બરીએ આપી, માન આપના હતા. શેઠની
પાસે પૈસા પણ અઢત્તક હતા અને જોને
છપન હપર ભૂંગળ દોષમાં આવે છે તેવી
છપન હપર ભૂંગળ તેના ગેર વામની હતી.

હમ્મેશાં ધની મનુષ્યોને ત્યાં અનેક પ્રકારનાં
ધર્મકાર્યો ચલાવે છે, તેજ મુજબ
મેલીયાને ત્યાં પણ વણી રીતે મુજબકાન
યતાં હતાં. તે પૈકી એક તેમને એવો પણ
પુણ્યનો રસ્તો હતો કે, તેમનો પુરોહિત
પ્રાતઃકાળમાં આવે અને ચળમાનને જિન
કથા નક્કી કરી આપતો હતો. બાદ શેઠાણી
તેમને પાકું ચેટીટ અને પાંચ રૂપિયા દક્ષિણા
આપતાં હતાં. આવી રીતે હરહમ્મેશ પુરો
હિત જિનકથા નક્કી કરી આપવા આવતો
અને પોતાનો લાગો લઇ જતો હતો.

શેઠના નિયમ મુજબ એક દિવસ પુરો
હિતજ પધાર્યા, અને આશીર્વાદ આપી
શેઠાણી પાસે ગેઠા. શેઠાણીએ નિલના
નિયમ મુજબ પતિના જન્માક્ષર કાઢી

પવિત્ર પુરોહિતની પાસે રજૂ કર્યાં. પુરોહિતે
જન્માક્ષર ગેઠા કરી મૂકી. અને પછી
તેનું પરિણામ જણાવતાં શેઠાણીને કહ્યું કે:

“બાઈ, આજનો દિવસ શેઠજીના માટે
બહુજ આકર્ષક છે, માટે આજ સુર્યોદયથી
સુર્યાસ્ત સુધી શેઠને ધરમાંથી બહાર પધા
રવાની ના કહેશો, કારણ કે કઠાય કાઈ
પ્રકારની અગ્નિચિંતાની આકૃત આવી પછે
એવો સંભવ રહે છે.”

શેઠાણીએ પુરોહિતને શેઠના નિયમ
પ્રમાણે સીધું અને દક્ષિણા આપ્યાં. પછી
શેઠ પોદયા હતા ત્યાં જઈ તેમના શરીર ઉપ
રથી ઉતારી ફેટલુંક દ્રવ્ય, વસ્ત્રો અને અલં
કારો પુરોહિતને આપ્યાં અને બીજાં ફેટલાંક
બરીબ ગરબાને પણ આપ્યાં. એક કહેવત છે
કે ‘પુણ્યથી પાપ પાછું ઠેલાય’ તેથી શેઠા
ણીએ પણ કઠાય પુણ્યના પ્રતાપથી શેઠને
કાંઈ પ્રકારનું નેપથ્ય આવૃત્તિ હોય તો
અટકે એવા વિચારથી પુણ્ય ક્યું.”

પુરોહિત મહારાજ તો ઘેર ગયા. શેઠા
ણી બિચારા ચિંતામાં મગ્ન હતાં, એટલા
માં શેઠ જગૃત થયા અને મેડા ઉપરથી
નીચે આવ્યા, મોં સાફ ક્યું. ફરેજના

નિયમ માફક કંઈ શેઠાણીએ તૈયાર કરી આપ્યું તે પી લીધું. પણ શેઠે નોકરને બોલાવીને કહ્યું કે: “આજે મારું શરીર સારું નથી. માટે નજરમાં નહીં જતાં બહાર જમનાકિનારા ઉપર જવા વિચાર છે, માટે ચાલ, લોટા ભરી લે.”

શેઠે કદાપિ નહિ ને આજે નજર માટે બહાર જવાની ઇચ્છા કરાવી ત્યારે પતિ પ્રથમ શેઠાણીએ હાથ જોડી શેઠને વિનંતિ કરી કે: “નાથ! આજે પુરોહિતજી આવીને જણાવી ગયા છે, કે ‘આજનો દિવસ શેઠના માટે સારો નથી, માટે સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી તેમને બહાર જવા દેશો નહીં.’ માટે કૃપા કરી આપ આજે બહાર ન પધારશો. કાલે આપને યોગ્ય પ્રમાણે તેમ કરજો તેમાં હું કોઈ પ્રકારની હસ્તક્ષેપ નહીં કરું.”

શેઠે જણાવ્યું કે: “પ્રિયા! તમારો સ્ત્રી સ્વભાવ છે, માટે તમે પુરોહિત મહારાજના કહેવાથી વેહેમાઈ ગયાં છો. મને તેવો કંઈ વેહેમ નથી. કારણ હું વેહેમને માન તોજ નથી. પુરોહિત મહારાજને જે કંઈ આપવામાં આવે છે તે તેમના કહેવાને સાચું માની તે મુજબ વર્તવા ખાતર નહીં, પરંતુ આપણને પરમાત્માએ કંઈક સુખી બનાવ્યાં છે માટે કંઈક પુણ્યદાન કરવું જો આપણા માટે શ્રેયસ્કર છે અને તેથીજ હું તે પ્રમાણે કરું છું. માટે હું બહાર નહીં છું તેમાં તમારે આડે આવવું નહીં.”

જેમ કહેવત છે કે, ‘હાંથીઆં હરાડે યાય ત્યારે કંઈ કાને ઝાલ્યા રહેતા હશે કે?’ તેમજ

શેઠાણીએ નણ્યું કે હવે શેઠ કંઈ મારા રોક્યા રહેવાના નથી તેથી તે ચૂપ થઈને ઉભાં રહ્યાં.

(૨)

જુગારમાં ફસાયા

શેઠના નોકરે લોટા ભરી લેવાના સમાચાર આપ્યા, એટલે શેઠ શિર ઉપર ખેસ વીંટી, પહેરણ પહેરી, ફસાવે બાંધી લઈ જમના નદી ઉપર દિશા જવા સારું નિર્ણય કર્યું. ખરેખર શ્રી તુલસીદાસજી મહાત્માએ જણાવ્યું છે કે:-

તુલસી જેસી ભવિતવ્યતા, તેસીં મિલે સહાય।
આપુનભવે તાહિપે, કિતાહિ તહાં લે ભય।।
એમજ શેઠને થયું.

તેઓ એક ગલીમાં થઈને પસાર થતા હતા, તે વખતે એક જુગારીના ઘર આગળ પોતાની ન્યાતના બે શાહુકારોના છોકરાઓને જુગારમાં હારી ગયલા હોવાથી જુગારીએ રોક્યા હતા. તેઓ ધણી પ્રકારે આજીજી કરતા હતા, છતાં પણ જુગારી તેમના કહેવા ઉપર કંઈ લક્ષ આપતો ન હોતો. જુગારીની અને બે શાહુકારના છોકરાઓની રક્ષક ચાલી રહી હતી, તે અરસામાં શેઠનું ત્યાં આવવું થયું. જેમ ‘છીંક આવતો માણસ સૂર્ય તરફ જાય છે’ તેમ આ બે છોકરાઓની દૃષ્ટિ પણ શેઠ તરફ પડી. તેમણે શેઠને વિનંતિ કરતાં જણાવ્યું કે: “શેઠજી! આ જુગારીએ અમને બંનેને રાત્રિથી રાંધી રાખ્યા છે અને આજીજી કરવા છતાં પણ જવા દેતો નથી. અમારી પાસે જે કંઈ સાધન હતાં તે

સર્વ અમે તેની સાથે રમતામાં હારી ગયા છઈએ, હવે અમારી પાસે તેને કંઈ પણ આપવાનું સાધન નથી. કૃપા કરી અમને છોડાવો.”

ખરેખર, કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘વિનાશ દાણે વિપરીતભુજિ’ તે મુજબ રોકને પણ પુરોહિત મહારાજનું કહેવું સાચું થવાનું હતું માટે તેવીજ ભુજિ ઉગી આવી. તે જુગારીને કહેવા લાગ્યા કે: “મીયાં જુગારી ! ચે દો લડકોંકો છોડ દો. ઈનકી પાસમેં તુમકો દેનેકે બારતે અબ કુછ નહીં હૈ, શીર રોકનેસે તુમકો કયા ફાયદા હૈ ?”

જુગારીએ રોકને જણાવ્યું કે: “શેકછ ! મેં આપકો અચ્છી તરાંહ જાનતાહું. આપ શહેર ફિલ્હીકે નગરશેઠ હો, ચૌર બાદશાહકી બરાબરીકે આદમી હો, વાણી મેં જાનતાહું. લેકિન ઇસ હુમારે ઝધડેમેં આપકો, પડનેકી જરૂરત નહીંહૈ. ઇસસે મહેર બાની કરકે આપઆપકે રાસ્તે ચલે જાંચ.”

શેઠે કહ્યું કે: “મીયાં જુગારી ! કયા, તુમ મેરા કહના નહીં સુનેગે ? અચ્છા, જો એસા હૈ તો તુમ મેરી સાથ જુગાર ખેલો ચૌર ચે દો લડકોંકો જાનેદો.”

જુગારીએ રોકને જણાવ્યું કે: “શેકછ ! મેં કુછ ચોરીસેચે ખેલ નહીં ખેલતા હું કે જીસસે આપકે કહેનેસે ઇન દોનોંકો છોડ દો ! મેં તો બાદશાહ સલામતસે ઇજરા રખકે ચે ખેલ ખેલતાહું. ચૌર જો આપ મેરી સાથ ખેલનેકો ખેલનેકો ખુશા હૈ તો મેં ઇન દો લડકોંકો છોડ કેતાહું.”

આમ કહીને તેણે બે છોકરાઓને છોડી દીધા અને પછી રોકને કહેવા લાગ્યો કે: “દેખો રોક સાદમ ! મેરી પાસ પૈસા બહોત હૈ. ઇસસે મેં આપકી સાથ પૈસે કી ચર્તસે નહીં ખેલુંગા. લેકિન, મેં આપસે હાફંગા તો મેરે કહેનેકી સંબા શેર મિટ્ટી આપકો ફંગા, ચૌર જો આપ મેરેસે હાર જાવગે તો આપકે કહેનેકી સંબા શેર મિટ્ટી મેં લૂંગા.”

શેઠે જવાબ આપ્યો કે: “અચ્છા, મેં તયાર હું.”

જુગારીએ જણાવ્યું કે: “જબ અપના કરાર લિખના પડેગા.”

શેઠે તેમાં પણ સમ્મતિ આપી અને તેથી કરાર લખાઈ તૈયાર થયો. જુગારીના જુગાર રમવાના ચોતરા ઉપર બેઠક કરવામાં આવી અને ચાર ફાવ ખેલવાની ચરતે રમવા બેઠા. શેઠે ચોતાની સાથેના નોકરને લોટો પાસે મૂકી ઘેર ચાલવા કહ્યું. તેથી નોકર તેમની પાસે લોટો મૂકી ઘેર ચાલ્યો ગયો.

શેઠ અને જુગારી બન્ને જુગાર રમવા સાર બેઠા. એક પછી એક એમ અનુક્રમે શેઠ ચારે બાજુઓ હારી ગયા. શેઠ તમામ બાજુઓ હારી ગયા, એટલે જુગારી એ રોકને કહ્યું કે: “શેકછ ! સો જાઓ ઇસ ચખ્ખતરે પર ચૌર મિટ્ટી લેને દો.”

શેઠે પણ જણ્યું કે જુગારી હવે કંઈ એમને એમ તો નહીંજ છોડે, તેથી તેમણે તેને જણાવ્યું કે: “મીયાં જુગારી ! મેરે કહેનેકી મિટ્ટી લેનેસે તુમકો કયા ફાયદા

(૩)

ઘોડો માર્યાની આફત

હે ? ઇસસે તુમ કહો. ઇતને રૂપયે મેં
તુમકો કં, ઔર મેરકો બને કો.”

મહારીએ જણાવ્યું કે: “શેઠ ! પૈસેકી
મેરકો જરૂરત નહીં છે, ઇસસે અપના
કરાર હુવા છે, ઇસ સુવાદિક મેં તો મિટ્ટી
લેઈંગા ? ”

શેઠે ખદુ સમજાવ્યો, પરંતુ જુગારી એક
નો એ થયો નહીં. છેવટે શેઠે કહ્યું કે:
“અરજા મીમાં ! જબ તુમ ઔર મેં
દોનું ચલો કાજકે પાસ. કાજ અપના
ઇન્સાફ કરેંગે.”

જુગારીને તો શેઠની સહીવાળા કરારનો
પૂર્ણ ભરોસોજ હતો, એટલે તે શા સાર
ના પાડે ? તેણે તેમ કરવાની ખુશી ખતાવી.
અને તે પેલો કરાર લઇ એક હાથમાં શેઠનો
હાથ પકડી કાજની કચેરી તરફ ચાલતો થયો.
શેઠનો એક હાથ તો પેલા જુગારીએ પક
ડ્યો છે અને બીજા હાથમાં દિશાએ જવા
નો ઘોડો પકડ્યો છે, એવી રીતે જુગારી
ની સાથે શેઠ ચાલવા માંડયા.

આ વખતે શેઠ વિચાર કરવા લાગ્યા
કે: ‘અરે ! મને શેઠાણીએ ખદુજ ના
કહી હતી, છતાં મેં તેનું કહેવું સાંભળ્યું
નહીં.’ વળી જુગારી છાકરાઓનો જમીન
યઇ તેમને છોડાવી જુગાર રમવા બેઠો !
ખરેખર જેમ કહેવામાં આવ્યું કે, ‘કુસંગ
સંગદોષેણ કાષ્ઠધંટાવિટંબના’ તેમ મેં
પણ જુગારીઓના જમીન યઇ હાથે
કરીને આફત વોહોરી લીધી ! ખરેખર,
આજ મારી ખુદ્દિ કમી ગઇ અને ‘આવ
પહાણા પગ ઉપર પડ’ એવું કામ થયું’.

શેઠ જુગારીથી પકડાયલા ચાલ્યા નય
છ, એવામાં એક સોદાગર જે અરબસ્તાન
થી એક સરસ ઘોડાની જોડ લાવી કેટલાક
વખતથી આફશાહને તે જોડ ભેટ કરી, ગામ
મેળવવાની ઇચ્છાથી ઘોડાઓને સારી રીતે
સાચવતો હતો, તેના એક ઘોડા ઉપર,
ઘોડો જે ખુલ્લી જગામાં બાંધવામાં આવ્યો
હતો તેની પાસેનાં છાપરાં ઉપરથી ફૂટી
સામેનાં છાપરાં ઉપર જવા સાર એક
બિલાહું ફૂરું, અને તેના પગના પંજા
સામા છાપરાંએ ખરાબર ભરાયા નહિ
તેથી નીચે પડી ગયું અને તે ઘોડાની પીઠ
ઉપર આવી પડ્યું ! આથી ઘોડો જેમ
પોતાના ઉપર વિજળી પડી હોય તેમ
ચમક્યો અને અગાડી, પછાડી તોડી મધ્ય
ખતરમાં નાંઠો.

ઘોડો નાંઠો એટલે સોદાગર બીજા ઘોડા
ઉપર સવાર થઇ તેની વાંસે ધાધો અને
હાથ ઉંચો કરી પોકાર કરતો હતો કે,
‘ચારો, ઘોડેકો રાકીયો, ઘોડેકો રાકીયો.’
ઘોડો આગળ અને તેની પાછળ બીજા ઘોડા
ઉપર સોદાગર ચડીને આવે છે એવી રીતે
તેઓ મધ્ય ખતરમાં આવ્યા. સામેથી
જુગારી શેઠનો એક હાથ પકડીને લાવે છે
એવામાં પેલા સોદાગરે પોકાર કર્યો કે,
‘ચારો ઘોડેકો રાકીયો, ઘોડેકો રાકીયો.’
જે વખતે સોદાગરે પોકાર કર્યો તે અરસા
માં ઘોડો શેઠના સામે લગભગ નજીક
આવી પહોંચ્યો ! શેઠે જાણ્યું કે ‘ઘોડો મને

વચાટશે' તારી તેલું મેડો યોગવાળો દ્વાર
પસારાટમાં યોડાના સાગો કર્યો. દાખમાંથી
સેડો મૂકી અંદા અંદા તે પોતા યોડાના
કપાલમાં લાગ્યો. તેથી મીઠાણના ગારથી
અંદર આવડ પોડો જમીન ઉપર પડીને મરી
ગયા. પોરો મરખૂદારનું મર્યા, ઘડલે બીજ
પોડા ઉપર પડીને સોદાગર આવતો હતો,
તે પોડા ઉપરથી હતથોં અંદા કોપમાં ને
કોપમાં શેડના માલ ઉપર નમસ્તિ કરેલો તો
નેરથી લગાવી દીધો કે તેને તો એક કાનનો
ગણેલો બીજ સાગા કાનમાં નીકળી ગયો !

તે કહેવા લાગ્યો કે : "કમઅખ ! મેં
અરઅરતાનરો થે યોડાને લાગા પા, જીર
જિનાબી ઘોરાક દિયા જીર ધરાકા પા
દિ બાદશાહ સલામતનો હસ અખત મે
પોડેથી લેડ મેં નવર કડંગા હસ અખત
બાદશાહ સલામત મુઝે નામ કીંગે. વો રાખ
મેરા ધરાકા મૂલંગે મીડા દિયા. હસસે
મેં તેરા નન લૂંગા." એમ કહી શેડનો
દાય પકડ્યો.

એટલે જુગારીએ કહ્યું કે : "અબરકાર
કમઅખત ! તે હસ શેડકો દાખબી લગાયા
હે તો. દુરામી ! થે બાદશાહ સલામતકી
સાયમે' બેઠનેવાલા આદમી હે, લેકિન હસકે
કિશમતને હસકું દસાયા હે. ચલ તુબી મેરી
સાય તેરાબી હનસાક કાલ દરેગા." જુગારી
ના શેડથી સોદાગર કળી ગયો. તે પણ
જુગારી સાથે કાળને લાંબા જવા તૈયાર થયો.

શેડને તો એક હલુ' ને આ બીજું લપ
આજુ' ! તે તો બિચારો જીવતાંજ મુવા
સમાન થઇ પડ્યો. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે :

પોરો ! મને વળી આજે શેડાણીની તા કહેવા
મતાં જમના ઉપર દિશાએ જવાની-કુમુદિ
ક્યાંથી આવશે ? કેથી આ આફતો વરોરથી
પડી. અરે, બિચારી શેડાણીએ મને બહુએ કહ્યું
હતું, છતાં મેં માન્યું નહીં ! પતિપરાયાણ
સીનો નિરસકાર કરવાનુંજ આ મને કુળ
મળે છે. જરૂર કાલ આજે મોઘજ નાખરો,

(૪)

બાબીદારયા

રસ્તામાં આવજ ચાલતાં બહાપુરી આવી.
મંખાદૂનો સમય ગયલો હતો, સૂર્યનાં
કિરણો અતિ ઉત્પન્ન કરે તેવી સખ્ત રીતે
તક્ત થયાં હતાં. શેડને પાણીની તરસ લાગી તેણે
જુગારીને કહ્યું કે : "બીયાં જુગારી ! મેરેકો
ખાસ લગી હે. જીર થે થાપુરી આધયે હે
અગર લે આપ મુઝે રાજ કે, તો મેં
પાગી પી કે આતા હું"

જુગારીએ શેડની અરજ ઉપરથી તુરત
જ તેનો દાય છોડી દીધો. એટલે સોદાગર
કહેવા લાગ્યો કે : "નહીંજ, એસા ચુનહેગાર
કો કહાં જતને રેતે હો ? ચલા નયગા."

જુગારીએ કહ્યું કે : "જેવકુક ! કુલ આદમી
કોણી પહુચાનતા હે કે બકા જતા હે ? થે
રાહર દિલ્લીકા નગરશેક હે. જીર બાદ
શાહ સલામતકી સાયમે' બેઠનેવાલા હે.
વો કુલ ભાગ જાતા હે ક્યા ? જાને કે ધનકું,
છાડ કે હાય." જુગારીના શેડથી સોદાગર
કંઈ વધુ બોલી શક્યો નહીં. તેણે શેડનો
દાય છોડી દીધો.

શેક છૂટા થયા બાદ ચાલ્યા. બહાપુરી
માં કેટલાક દૂર ગયા એટલે સામે એક

લગ્ય મુકામ જોયા. તેમાં પરશાળમાં નાની ઉમ્મરની વિધવા સ્ત્રી બેઠીબેઠી તેના એકના એક બાળકને નાની પલંગડીમાં પોઢાડી ઉપર રજાઈ ઓઢાડી ચપાડી, ચપાડીને સુવાડી મેઢી હતી.

શેઠ તે ઘરમાં ગયા અને જઈને પૂછ્યું કે: “બાઈ ! આ કોનું ઘર છે ?”

બાઈએ ઉત્તર આપ્યો કે: “ભાઈ ! આ બ્રાહ્મણનો મોહોદયો છે અને હું બ્રાહ્મણ છું.”

એટલે શેઠે કહ્યું કે: “હું વાણીઓ છું અને તરસ્યા થયા છું માટે થોડું પાણી પાશો ?”

ભલી બાઈએ જવાબ આપ્યો કે: “ભાઈ ! બેસો. હું પાણી લાવીને આપું છું.” એમ કહીને આ બાઈ પાણી લેવા ગઈ. જતી વખતે એને વિચાર થયો કે ‘આ માણસ કાંઈ મોટો માણસ છે, માટે વાસણ અજ વાળીને પાણી લઈ જઈ.’

ખરેખર, વેષ છુપાવવાથી નસીબ છુપાઈ શકતું નથી.*

* કવિ ગંગે કહ્યું છે કે:-

“તારા કે તેજમેં ચન્દ્ર દૂપે નહીં,
સૂર દૂપે નહીં બાહલ છાંયા;
રત્ન ચડયા રજપૂત દૂપે નહીં,
દાતા દૂપે નહીં મંગન આયા;
ચંચલ નારી કો નૈન દૂપે નહીં,
પ્રીત દૂપે નહીં પીઠ ઢિખાયા;
ગંગ કહે સુત શાહ અદખ્ખર,
કર્મ દૂપે ન ભભૂત લગાયા.”

બાઈનું ઘર બહુ લાંબું હતું અને છેક પાછળ પાણીઆરું હતું ત્યાં જઈ અને લોટો પવાણું તે અજવાળવા લાગી

બાઈ ઘરમાં પાણી લેવા ગઈ એટલે થાકેલા શેઠ ધીમે રહીને પેલી પલંગડીમાં પોઢાડેલા છોકરા ઉપર, માહિતી નહીં હોવાથી, બેસી ગયા !

શેઠના બેઠા બાઈ બાઈ વાસણ અજ વાળી નિર્મળ પાણી લઈને બહાર આવી. આવતાં જ શેઠને છોકરા ઉપર બેઠેલો જોઈ ને એકાએક ખૂમ મારી ઉઠી કે: “અરે ! તારું સત્તાનાશ નય, મારા છોકરાને મારી નાંખ્યા !”

આમ કહી હાથમાંના લોટો શેઠની છાતી વચ્ચે જ માર્યા. શેઠ હાકળા બાકળા થઈને કહેવા લાગ્યો કે: “અરે, બાઈ ! પણ છે શું ? એ તો કહે ને,” એમ કહી શરીર આધું પાછું ક્યું એટલે બિચારો ચાર છ માસનો બાળક કંઈક જીવતો હશે તે પણ પૂરો થઈ ગયો !

બાઈની રો કકળ ઉપરથી આડોશીપા ડોશી દોડ્યાં આવ્યાં. તેઓ પણ શેઠના ઉપર ગાળોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે: “અરે કર્મ ચંડાળ ! અમારા કરણાશંકર ભાઈના એકના એક છોકરાને કાળીને મારી નાંખ્યા, અને સાત ઘરોનું સત્તાનાશ કહાડ્યું !”

એટલામાં તો હોકારા ઉપરથી બીજા પણ ધનશંકર, મૂળશંકર, કમળાશંકર, ગણપતિશંકર વિગેરે બ્રાહ્મણો ભેગા થઈ કહેવા લાગ્યા કે: “હવે એ હરામીને ચગ

દીને મારી નાંખો. એણે જરાપૂરીનાં આવી, પડનાં ગેજાને બિચારા કરણારાંકરવાઈ નાં એકના એક આજકનો અંત આણ્યો છે.” નામ કહી, અત્યંત દેહને મારવા પણ નાખ્યા. આજકનો એ એવો રિવાજ છે કે તેઓ નખના આગળ રૂપીર બની નાં છે ! કાંઈ સાનો ગનાર મને એટલે પણ હાથ લેડીને કરગરવા લાગે છે ! ‘તારી ગામ છુ’ એમ કહી નગી પડે છે ! શેઠ મહુ તેમના શુન્દેગાર ક્યા હતા. વળી ઉપર પ્રથમના બે શુન્દેગારી હતા હતા અને આ ત્રીનો બચાંકર શુન્દેગારી આવી તરી બિચારો સ્તબ્ધ થઈ ગયો હતો. તેનામાં તો બોલવાના પણ દોશ નહોતા. એટલે સામે જવાબ તો આપેજ શાનો ? તેથી આ બ્રાહ્મણ ભાઈએ તેના ઉપર તડતડા કરવા ચાંડી પડ્યા.

શેઠના ઉપર પડાપીટ થઈ રહી હતી અને હોબાળો પડેો જાણી જુગારી અને સોદાગર ત્યાં ગયા અને શેઠને મારતાં લેયા ! એટલે જુગારી બોલ્યા : “ખબરદાર ! દિસિનેલી ધસ શેઠકો અળી હાથ લગાયા તો, વો મેરા શુન્દેગાર હૈ. આ ઝો કોઈ ધસકો મારેગા, ઉસકે દલેજેકી સવા શેર મિટ્ટી મેં લૂંગા.”

બ્રાહ્મણોએ જવાબ આપ્યો કે; “પણ, અરે મીયાં સાહેબ ! અમારા કરણારાંકર ભાઈના એકના એક છોકરાને એણે ચગ દીને મારી નાંખ્યા અને સાત ઘરોનું સભા નાશ કહાડયું છે. માટે અમે તો એનો જીવ લઈશું.”

જુગારીએ મહુ કે : “તુમ લોગ ઉસમે મારેલો તો તમારે ક્યેજેમેરો સવા શેર મિટ્ટી દેવી પડેગા; ધસકે તુમની હમારે સાગ ચડો. તમારાની ધન્સાદ કાંઈ કરેગા.”

બ્રાહ્મણ, બ્રાહ્મણોનાં દોષ સાથે પેલાં છોકરાની લાશ લઈને ચાલ્યું અને કાંઈની કચેરીના સરવાલું માખ શરૂ કર્યું !

શેઠને વિચાર થવા લાગ્યો કે : “હવે બચવાનો એકે ઉપાય નથી ! વળી જાદા દવા, આજકવા, અને પશુદવા ચાંડી અને ખુનનો આરોપી બન્યા ! હવે તો કાંઈના પારોથી પણ બચવાનો એકે ઉપાય નથી. હવે તો ‘આજકવતશુ’ પ્રતિકાળ અછો,’ માટે હવે તો કોઈ કાન મળે તો ગરબુ’ એજ ઉત્તમ છે.”

(૫)

સુદર્શાનની હત્યા

આમ વિચાર કરતાં કરતાં આ બધું મંડળ નાચે છે એટલે મોટી વોહારાવાડની મરજી શેઠને જેખાઈ. શેઠે વિચાર કર્યો કે : “મરવાનો ઉપાય આના સમાન બીજે હાથ લાગે તેમ નથી. આ ઉપાય ચૂકીશ તો પછી બીજે ઉપાય હાથ આવશે નહીં.” આમ વિચારી શેઠે જુગારીને વિનંતિ કરી કે : “મીયાં જુગારી ! મેરેકો પિશાબકી હા ઝત હુઈ હૈ, અગર આપ રબ દો તો મેં પિશાબ કરકે ચલા આઉ.”

જુગારીએ શેઠનો હાથ છોડી દીધો, એટલે સોદાગરે પણ હાથ છોડી દીધો ! એટલે પેલા બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા કે:-

“અરે મીયાં સાહેબ ! આ રાંડના ચંડાળને ક્યાં જવા દે છે ?”

જુગારીએ કહ્યું : “તુમકો ક્યા પરવા છે ? હા અબી આયગા, વો લગ જાને વાલા પ્રાદમી નહીં હૈ.”

શેઠે મસ્જીદ સામું જોયું તો મસ્જીદ તો આકાશની સાથે જ વાતો કરી રહેલી હતી. તેને બહારથી ઉપર ચઢવા સારૂ લગ ભગ બસો પગચારિયાં હતાં. શેઠને તો કંઈ ખિશાબ કરવાની હાજત તો હતી જ નહીં, તેને તો માત્ર મરણનું જ શરણ લેવું હતું, તેથી પાછળ જોયા શિવાય જ બીજું ત્રણ પગચારીયાં દૂકવા લાગ્યાં. અને છેલ્લે ઉપર જઈ તુરત જ અંદરના ભાગમાં કદી પડ્યો !

આ વખત મધ્યાહ્નના નમાજ પડવાનો હતો. લગલગ બે હજાર વોહોરાજીઓ એકત્ર થઈ પવિત્ર મુલ્લાંજીની આજ્ઞા મુજબ નમા જતું પવિત્ર કાર્ય કરી રહ્યા હતા. જે વખતે શેઠે ઉપરથી દૂકેલા માર્યાં તે વખતે કોઈનું પણ લક્ષ બીજી તરફ નહોતું. સર્વનું ચિત્ત માત્ર ‘મુલ્લાંજી શી ક્રિયા કરાવે છે’ તે તરફ હતું. આ વખતે મુલ્લાંજી મહાત્મા વાંકા વળ્યા એટલે બે હજાર વોહોરા પણ વાંકા વળ્યા હતા; તેવામાં, જેમ આકાશમંડળમાંથી તારો ખરી પડે તેમ, મોતીશા શેઠ પડ્યો ! તે આવીને મહાત્મા મુલ્લાંજી ઉપર પડ્યો, તેથી મુલ્લાંજી જમીનદોસ્ત બની ગયા. તેમનું શિર નિચેના પત્થર સાથે પછડાઈ, ટૂટી ટૂકડે ટૂકડા થઈ ગયું. શેઠ તો જાણે એક

સારા રૂના ગાદલામાં પડ્યા હોય તેમ કોઈ પણ પ્રકારની ઇજા સિવાય કદીને બેઠા થયા.

આપણા શેઠના અંગને કોઈ પણ પ્રકારની ઇજા થઈ નહીં, પરંતુ મુલ્લાંજીનું મરણ થયું, એટલે તો વોહોરાજીઓ, સકુર લાઈ ને રસુલ લાઈ ને અબ્દુલ્લા લાઈ ને મહમ્મદ અલી વિગેરે હોબાળો કરી કહેવા લાગ્યા કે ‘સારા, કાફરે ખુદાના ઘરમાં આવી સાહબને મારો છે, માટે અમે પન સારા કાફરને એવીજ રીતે ઉપરથી પરીને મારસું’ આમ કહીને શેઠના ઉપર પસ્તાળ પડવા લાગી. હોબાળો સાંભળી અને શેઠ એકાએક મસ્જીદના કોટ ઉપર ચડી પડ્યો તેથી જુગારી, જાફર અને બ્રાહ્મણ મંડળી

મસ્જીદમાં ગઈ ! જુગારી કહેવા લાગ્યા કે ‘અબે યે, દેખો એ બનીયેકું ઇજા કરોગે તો તુમેરે કલેજેથી સવા શેર મિટ્ટી લી જાયગી; ઇસરો કોઈલી ઇસકે ઉપર હાથ મત ઉઠાઓ.’

વોહોરાજીઓ કહેવા લાગ્યા કે ‘અરે પન મીયાં ! સારા કાફરે ખુદાના ઘરમાં આવી સાહબને મારો છે, ને ટમે વળી વચે કમ આવો છો ? સારા કાફરને મારી નાંખવા દે ને !’

જુગારીએ કહ્યું કે : ‘તુમારા સાહબકો મારા હે; ઇસકા ઇન્સાફ લી તુમ લોક હમારે સાથ ચલો, કાજ કરેગા.’

જુગારીના રાક્ષસી અને સવા શેર માંથી કહેણતથી બિચારા વોહોરા જેઓ મુસલમાનોમાં વણિક જાત છે. તેઓ કબી ગયા અને કાજ પાસે જવા તૈયાર થયા. જુગારી,

સોઢાગર, બાલુઓ અને વહોરાઓનો મુખ્ય હાથ કાળી કચેરીના રસ્તાની માપણી કરતા ચાલ્યા.

635-131

(૬)

લાલ-કાળી કિતાબનો ધન્સાફ તેણે કાળની કચેરીમાં આવી પહોંચ્યા તો ત્યાં તો 'દે ઉલા અરન્ત' કરે દે મા ગંતા કોલ' હાથ ભેડી ભેડીને ઉસા રહ્યા છે ! એવામાં બધી મંડળી ત્યાં આવી પહોંચી. શેઠે પોતાની ચાર આંગળીઓ ઊંચી કરી કાળને બતાવી સલામ કરી. કાળએ વિચાર કર્યો કે : 'આ નગરશેઠ આજે કોઈ આફતમાં ઇસાયલો છે. એટલા સાર મને ચાર લાખ રૂપિયા આપવા જણાવે છે, પરંતુ તે બાકશાહની બરોબરીનો માણસ છે, માટે તેની પાસેથી તે જણાવે છે તેના કરતાં અધીરું રકમજ સ્વીકારવામાં આવશે તો બહુ છે.

કાળ સાહેબે પોતાની બે આંગળીઓ ઊંચી કરી શેઠને બતાવી સલામ સ્વીકારી, અને પોતાની પાસેના બીજા કેસોની મુદતો નાંખી પક્ષકારોને વિદાય કર્યા.

એવામાં એક ધાંચીના બળદને બાકશાહના બળદે મારેલો હોવાથી ધાંચી કાળ સાહેબ પાસે ન્યાય મેળવવા સાર આવ્યો. આ વખતે કાળ સાહેબ તો માત્ર કાળી કિતાબ અને લાલ કિતાબ નામનાં કાયદાનાં બેજ પુસ્તકો રાખતા હતા. વધુ માયાદૂટમાં પડતા ન હોતા. ધાંચીએ ફરિયાદ કરતાં તમામ હકીકત કાળ સાહેબને જણાવી, પરંતુ કાળના

સામનામાં એમ આવ્યું કે ધાંચીના બળદે બાકશાહના બળદને માર્યા છે, તેથી તેમણે લાલ કિતાબ તપારી ધન્સાફ કર્યો કે :

“લાલ કિતાબ કહેવે એસા,

ધાંચી બેલ લડાવે કેસા ?

બેલકા બેલ દેવે ચોર,

સો રૂપયા ફંડ દેવે.”

ધાંચીએ કહ્યું કે : “સાહેબ ! પણ બાકશાહના બળદને મારા બળદે માર્યા નથી, આ તો મારા બળદને બાકશાહના બળદે માર્યા છે.”

એટલે કાળ સાહેબ સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થયા અને કહેવા લાગ્યા કે “એસા હૈ ?”

ધાંચીએ કહ્યું : ‘હા સાહેબ !’

લાલ કિતાબને બાળુએ મૂકી, કાળ સાહેબે કાળી કિતાબ લીધી અને ધન્સાફ કરી કરાવ આપ્યો કે :

“કાલી કિતાબ કહેવે એસા,

બેલ લડે જખ ડરતા કેસા ?

બેલકા બેલ ગયા, ચોર તેરા બેલ ગયા !”

ધાંચીએ કહ્યું કે : “સાહેબ ! હમણાં તો તમે બેલ અને ફંડ બે અપાવતા હતા, અને હવે તો બેલ પણ ચાલ્યો ગયો અને મારો બેલ પણ માર્યા ગયો એવું શું કારણ ?”

કાળએ કહ્યું કે : “બેલકુક ! વો તેરેકુ ક્યા ચાલુમ, પહેલે તો લાલ કિતાબથી, ચોર લાલ કિતાબકા ધન્સાફ એસા થા. ચોર અબી કાલી કિતાબ હૈ, ચોર કાલી કિતાબમે એસા ધન્સાફ હૈ ! ચલ. અબ બહોત મગજમારી મત કર : ચલા જા.”

ધાંચી બિચારો બળદ શુભાવી કાળ સાહેબના નિર્મળ (૧૧) ન્યાયની પ્રશંસા કરતો ઘેર ગયો.

(૭)

દાનિયલનો ઇન્સાફ

ઉપર્યુક્ત રીતે કાળ સાહેબે તે દિવસના કેસોની વ્યવસ્થા કરી અને સાંજનો સમય થવા આવ્યો, એટલે શેઠના કેસો હાથ લીધા.

પ્રથમ ફરિયાદી જુગારીને બોલાવી કાળ સાહેબે જણાવ્યું કે: “ફેખો મીયાં જુગારી ! જે શેઠ શહર દિલ્હીના નગરશેઠ છે, જૌર બાદશાહની બરાબરીના આદમી છે, જૌર ઉસકે આસરેસે” બહોતસે આદમિયોંના ગુજરાન ચલતા છે. ફીર કહામી છે કે ‘જો આદમિયોંના મારના, લેકિન લાખ આદમિયોંના ગુજરાન ચલાનેવાલે એક આદમીકો નહીં મારના !’ તુમકો શેઠકો મારનેસે ક્યા નફા હોને વાલા છે? ઇસસે” તુમકો ચાહિયે કિ શેઠની પાસસે” દો ચાર લાખ રૂપયે લે કરકે” ઇનકો છાડ દો.”

જુગારીએ કહ્યું કે: “બુદાવિંદ ! મેરેકો પૈસુંની ફરકાર નહીં છે. મેરી પાસ બહોત સે પૈસે પડે હે; ઇસસે” મેરે તો હમારે કરારની મુવાફિક ઉસકે કહેલેની મિટ્ટી હી ચાહિએ.”

કાળએ કહ્યું કે: “મીયાં ! સમજ નચો કુછ સમજે તો અચ્છી ખાત હે” ?”

જુગારીએ જવાબ આપ્યો કે: “બુદાવિંદ ! ઇસમે” સમજનેની ખાતહી ક્યા હે ?

બુદલમ બુદલા કરાર હે જૌર ઇસકે મુવાફિક હમ દોનોંકો ચલના પડેગા.”

જુગારીએ કાળતું કહેલું માન્યું નહીં એટલે કાળએ શેઠને કહ્યું કે: “અખે એ બનિયા ! સોજ ઇસ જુગારીકો મિટ્ટી લેને જે.”

શેઠ ગભરાયા તો ખરા પરંતુ કંઈ ઉપાય નહોતો, તેથી ધ્રુજતાધ્રુજતા કચેરી વચ્ચે લાંબા થઇ ગયા.

કાળએ જુગારીને કહ્યું કે: “મીયાં જુગારી ! એ બનિયે કે ચરીરમે” સે” તુમારે કરારકે મુવાફિક સવાશેર મિટ્ટી નિકાલ લો. લેકિન ચાઠ રખના કિ તુમારે કરારમે” બનિયે કી ચમડી ચા હડી કાટનેકા કરાર નહીં છે. જૌર લોહી નિકાલનેકાલી કરાર નહીં છે. શીર સવાશેરસે” કમતી ચા નસતી નિકલ પડે એસા લી કરાર નહીં છે. ઇસ વારતે ઇસ કરાર કે મુવાફિક મિટ્ટી નિકાલ લો. અગર ઇસકે વિરુદ્ધ કુછ લી કિયા નચગા તો તુમારા નન લિયા નચગા.”

મીયાંયે જણાવ્યું કે: “બુદાવિંદ ! એ સા તો કાં તોલ કે બક્સમે” મિટ્ટીકા લોચા ધરા હે સો મે” નિકાલ હું ?”

કાળએ કહ્યું: “હમકો વો કુછ દેખનેકા નહીં છે. હમકો તો સિફ” તુમારે કરારમે” બિચાર કરનેકા હે. સો ઉસકે મુવાફિક મિટ્ટી નિકાલ લો.”

મીયાંએ કહ્યું કે: “જખ તો મીજે મિટ્ટી નહીં ચાહીએ.”

કાળએ કહ્યું: “જૌર એસે આબરુદાર આદમીકો હેરાન કિયા ઉસસે” તુમકો જેલમાં

ના પડેગા.” એમ કહી સિપાઈઓને જીતારીને જેલમાં લઈ જવા આજ્ઞા કરી.

જુગારીએ જણાવ્યું કે: “આ તો ‘નમાજ’ પડતાં મસ્જિદ કોટે બાજી પડી !” અને ઇન્સાફ લેવા જતાં ઇન્સાફ આપવા સૂચન થયું !”

તેણે કાજ સાહેબને હાથ નોડી વિનંતિ કરી કે: “ખુદાવિંદ ! ઇસ નોકરને પાસ બહોતરો રૂપયે ધરે હૈ, અગર ખુદાવિંદ ફરમાવે તો નોકર એક લાખ રૂપયે ફેનેકા તયાર હે ઇસ વાસ્તે મેરી અરજ નિગાહમે લે કરકે ખુદાવિંદ મુજે છોડ ફેનેકા ફરમાવે.”

કાજ સાહેબે જણાવ્યું કે: “અચ્છા. જખી રૂપયે મંગવાયલો.”

બિચારા જુગારીએ તુરત જ કાજ સાહેબના ન્યાયી કદમોમાં એક લાખ રૂપિયાની ભેટ રજૂ કરી એટલે એનો છુટકો થયો ! પછી તે પણ ખીજ ફરિયાદીઓના કેસોનું શું ખતિણામ આવે છે તે જાણવા સાર એક બાબુના ખુણામાં જઈને બેઠો.

(૮)

સમતોલ ન્યાય

ઉપર્યુક્ત એક ફરિયાદનો નિકાલ કરી, કાજ સાહેબે સોદાગરને પોતાની હકીકત બહેર કરવા તથા તેને શું ફાફ બેઠ્યું છે, તે જણાવવા સૂચવ્યું.

સોદાગરે ફરિયાદ બહેર કરતાં જણાવ્યું કે: “ખુદાવિંદ ! મેં અરબસ્તાનસે બાદશાહ સલામતકો નજર કરનેકે ખાસ્તે એક ઉમદા બતકી ઘોડેકી બેઠ લાયા થા,

ઐર ઇસકો કે બરસસે બેઠે બેઠે બિલાયા કરતા થા, વો ઘોડું મેંસે એક ઘોડા આજ સખુમે જંજીર તોડકે લાગા ! ઐર મેં લી ઉસકે સાથ થા. મૈને ઘોડે ઉપરસે ખુમ મારા કિ ‘ચારો, ઘોડેકો રાકીયો, ઘોડેકો રાકીયો.’ ઉસકો સુણકે યે બનિયેને ઉસકે હાથમાં પાનીકા ભરા હુવા લોટા થા સો ઘોડેકે કપાલમે મારા, ઇસસે ઘોડા મર ગયા. ખુદાવિંદ ! મેરેકો એસી આશા થી કિ મેં જખ બાદશાહ સલામતકો ઇસ ઘોડ નોડ નજર કરંગા, સલામત મુજે અચ્છી જગીરી દેંગે. સખ મેરી મુરાદે ઇસ બનિયેને ધૂલમે મિલા ડાલી હૈ. ઇસસે મેરે ઇસકા બન લેના હૈ.”

કાજ સાહેબે જણાવ્યું કે: “મીયાં ! તુમારી મુરાદે કરનેમે લી તુમને ગલતી થી હૈ. તુમ કિલ્હીકા બાદશાહત મિલનેકો મુરાદ કરતે ઐર ફીર ઘોડા મરતા તો તુમ તો, ખુદા બને, ક્યાલી કરડાલતે ખેર, બે કુછ હો. દેખો, યે બનિયેકો તુમારેકો તુકશાન કરનેસે કુછ નફા નહીં થા, ઐર તુમારે ઉપર અદાવતલી નહિ થી. ઐર ઇસને તુમારે કહુનેસે ઘોડેકો રાકનેકે ખાસ્તે અપના હાથ બઢાયા ઐર લોટા લગ ગયા ! ઇસમે ઇસકી ક્યા કસુર હૈ ? ઇસકે ખાસ્તે ઉસકો મારનેકી સબ કેસે હો સકતી હૈ ? હાં યે બાત સચ હૈ કિ તુમકો તુકશાન બહોત હુવા હૈ, ઇસસે તુમકો તુકશાન હુવા, ઇસકે બદલમે તુમ કુછ પૈસે લે કરકે બનિયેકો છોડ દો.”

સોદાગર તો મક્કમ થયો. અને કહ્યું કે:
“નહીં સાબ ! મેરેકા પૈસે નહીં ચાહિયે.
ઇસ બનિયેકા સબ હોના ચાહિયો.”

કાળ સાહેબે તેને બહુ સમજાવ્યો, પરંતુ
તો એકનો બે થયો નહીં.”

કાળએ તેને પૂછ્યું કે: “ભલા તુમને
બૂમ જસ બખત મારા થા ઉસ બખત
ઘોડેકા દિબાજ કે વાસ્તે હાથસી ઉઠાયા
થા કયા?”

સોદાગરે કહ્યું: “જહાં સાહબ ! મૈને
અપની જબસે તો બૂમ મારા ચોર હાં
યસે હાથ ઉઠા કરેકે ઘોડેકા બતાયા થા.”

કાળએ પૂછ્યું: “ચોર તુમને ઘોડા દિબા
ચોર બૂમ મારા થે સુનકર ઇસ બનિયેને
ઘોડેકા એક હાથસે લોટા મારા કયા
ઐસા હુવા થા?”

સોદાગરે કહ્યું: “જહાં, બુદ્ધિવિંદ ! ઇસ
સુનાદિકહી હુવા હૈ.”

કાળ સાહેબે ફેંસલો આપતાં ફરમા
વ્યું કે; “જો જબ તુમારા એક હાથ
ચોર જબ દોનું ગુન્હેગાર હૈ ચોર થે
બનિયેકા સિદ્દી એક હાથ ગુન્હેગાર હૈ !
ઇસસે ઐસા ફર્માયા જતા હૈ કિ તુમારી
જબ ચોર એક હાથ દોનું કાટ દિયે જ
યગે ચોર થે બનિયે કે એક હાથ કાટ
દીયા જયગા.”

સોદાગરે કહ્યું: “બુદ્ધિવિંદ ! ઉસકા સિદ્દી
એક હાથ હી કટવાયા જયગા; ચોર મેરી
જબ ચોર હાથ દોનું કટવાયે જયગે !
બુદ્ધિવિંદ, કુંજ રહમ કી જય.”

કાળએ તો તુરત જ સિપાઇઓને સુમા
રને બોલાવવા કહ્યું. સિપાઇઓએ સુમારને
લાવી રજુ કર્યા. સુમાર આવ્યો એટલે તો
સોદાગર મીયાંની ખાત્રી થઇ કે “હવે જરૂર
હાથ ને જબ કપાવવામાં જ આવશે.”

કાળએ શેઠને કહ્યું કે: “શેઠ ! તુમારા હાથ
કાટ દીયા જયગા.”

શેઠે જણાવ્યું કે: “સાહેબ ! કપાશે તો
પછી ખાવાનું ને પૂંઠ ધોવાનું, બે કામ
એક જ હાથે ચલાવી લઇશ. અમારે વાણિયા
ભાઇને કયાં ત્યારે ભાલાં મારવા જવા છે
કે ખીજ હાથની સહાય વગર કામ
ન બને?”

સોદાગરે અરજ કરી કે: “બુદ્ધિવિંદ !
અગર મેરે પર મહર કી જય તો મેંભી
ઉસ જુગારીકી માફક એક લાખ રૂપય
દેનેકા તૈયાર હું.”

કાળ સાહેબ તેની અરજ સાં સાં
નામંજુર કરે? તેમણે તેની અરજ મં
જુર કરી જણાવ્યું કે: “અચ્છા, જબ
રૂપયે લાગો.”

બિચારો સોદાગર તુરત જ જઇને રૂપિયા
લાવ્યો અને ન્યાયમૂર્તિ કાળ સાહેબના
નિર્માળ ચરણ સરોજમાં ભેટ કર્યા એટલે
તેને છુટો કરવામાં આવ્યો. તે પણ બા
કીના ફરિયાદીઓના ફેંસલા નાજુવા સાં
જુગારી પાસે જઇને બેઠો.

(૯)

છોકરો અપાવવાનો ન્યાય

હવે આપણા ન્યાયમૂર્તિ કાળ સાહેબે
ત્રીજી ફરિયાદનું કામ હાથ ધર્યું. તેમણે

બ્રાહ્મણોના આગેવાનને પોતાની ફરિયાદ જાહેર કરી દાદની ઇચ્છા જણાવવા ફરમાવ્યું.

આગેવાન કહેવા લાગ્યા કે: “સાહેબ ! આ ચંડાળ વાણીઆએ અમારા કશ્ન શંકર ભાઈના એકના એક બાળક છોકરાને ચગદીને મારી નાંખ્યા છે. અને સાત ધરોતું સત્યાનારા વાળ્યું છે, અમે તેનો જીવ લેવાની દાદની માગણી કરીએ છીએ.”

કાજીએ તેને જણાવ્યું કે: “અબ્બ ને હુવા સો હુવા, બનીયાકો તુમારે તરફ કુછ ફરમાનાવટ નહીં હૈ. ઇસ ખાસ્તે તુમ ચે લડકેકી પીછે હોનેવાલા ખર્ચ ચૌર કુછ ચૌર લી રકમ લે કરકે ઇસકો છોડ દો.”

પરંતુ નબળા ફરમાન ઉપર સખળા યથ પડનાર બ્રાહ્મણોએ કાજીનું કહેવું કંઈ માન્યું નહીં. કાજીએ ખડુ પ્રકારે સમજાવ્યા છતાં પણ તેમણે કંઈ માન્યું નહીં. છેવટે કાજી સાહેબે નિર્મળ ન્યાયનું ફરમાન કયું કે: “દેખ બનીઆ ! તેને ઇસ જીવાન ચોરતકે એકકે એક લડકેકો માર ડાલા હૈ. ઇસરો એ નાજનીકો તેરે ધરકો લે ન. ચૌર જહાં લગ ઉસકો લડકા હોવૈ તહાં તક તેરે ધરમે રખ.”

શેઠે કાજી સાહેબને પૂછ્યું કે: “સાહેબ ! પરંતુ ને તેને છોકરીઓજ થાય તો ?”

કાજીએ કહ્યું: “તો શીર જહાંતક એક લડકા હોવૈ વહાંતક તેરે ઉસકો રખના પડેગા.”

શેઠે કહ્યું: “જેવો સાહેબ મહેરબાનનો હુકમ. મને તે કમુલ છે.”

આ કરાવથી બિચારા બ્રાહ્મણો ગભરાયા અને કહેવા લાગ્યા કે: “સાહેબ ! એમ કરવાથી તો અમારી આખરનો લોપ થાય.”

કાજીએ કહ્યું: “કુછ હરકત નહીં, ને હુકમ હુવા હૈ ઇસમે કુછલી તફાવત નહીં હો સકતા હૈ.”

“બ્રાહ્મણોએ જાણ્યું કે હવે તો આપણે પણ પેલા બે ફરિયાદીઓની માફક નબળાઓ આખ્યા સિવાય આપણો છુટકારો થાય તેમ નથી. તેમણે પવિત્ર કાજી સાહેબને જણાવ્યું કે: “સાહેબ ! ત્યારે ને અમારા ઉપર ક્યા કરવામાં આવશે તો અમે પણ એક લાખ રૂપીઆ નજર કરવા કમુલ છીએ.”

કાજીએ જણાવ્યું કે: “જાઓ ત્યારે, લાવીને રજુ કરો.”

એટલે તે બિચારા ઉતાવળા ઉતાવળા જઈને લાખ રૂપીઆ ઉધરાવી લઈ આવ્યા અને પવિત્ર ન્યાયાધીશના પવિત્ર ચરણે ભેટ કર્યા એટલે કાજી સાહેબે બાઈને ઘેર જવા રજા આપી. કેટલાક બ્રાહ્મણો આ વોહોરાઓના કેસનો ચુકાદો સાંભળવા રોકાયા અને કેટલાક છોકરાની ઉત્તર ક્રિયા સાંજ ચાલ્યા ગયા.

(૧૦)

વોહોરા ભાઈના નાડાનો ન્યાય

હવે આપણા પવિત્ર ન્યાયાધીશ સાહેબે ચોથી અને છેલ્લી ફરિયાદનું કામ હાથ ધર્યું. તેમણે વોહોરા કોમના એક આગેવાનને પોતાની ફરિયાદ જાહેર કરી દાદ જણાવવા ફરમાવ્યું.

એટલે એક વોહોરા આગેવાને જણાવ્યું કે: “સાબ ! સારા કાફરે ખુદાના ઘરમાં આવી પગ પછારી સાહેબને માર્યા

છે માટે અમો પન એવીજ રીતે એની ઉપર પરીને વેર લેશું.”

કાલ સાહેબે તેમને સમજાવતાં કહ્યું કે: “વાણીઆને કંઈ તમારા સાહેબ ઉપર ઈર્ષ્યા નહોતી. તેણે માત્ર ઉપરા ઉપરી થયેલા શુન્હાઓથી કંટાળીને આપઘાત (“કેઓ, બનીયેને તુમારે શાહબકો કુછ અઢાવતસે નહીં મારા હૈ, ઉસને તો સિદ્દિ અપનેસે એક પીછે એક ત્રીન ફીર ચાઢોં હોને તેં મરને) કે ખાસ્તે ગીરા થા. ઇસ ખાસ્તે તુમ લોક લે મુઢા સાબકે પીછે ખર્ચ કરના પડેસો લે કરકે બનીયેકે છાડ દો તો અચ્છા ખાત હૈ.”

વોહોરાઓએ જણાવ્યું કે: “નહીં, સાબ ! જે રીતે આ કાફરે ખુદાના ઘરમાં આવી લાતો નાંખી ખુદાના સાબને મારો છે તેજ રીતે અમો પન એને મારશું. અમારે પૈસા ના લેયે.”

કાલના કહેવાની કંઈજ અસર થઈ નહી, એટલે કાલએ કહ્યું: “જબ ચલો મસ્જદ ફરે, ગૈર હસ રીતસે ચે બનીયેને તુમારે સાબકો મારા હૈ ઇસ રીતસે તુમ લી ઉસકેપર પડકે ઉસકો મારો.”

વોહોરાઓએ કહ્યું કે: “હા, સાબ ! ખરાખર છે ખરાખર. ચાલો, અમો પરવા તયાર છધએ. સારા કાફરને ઉપર પરીને મારીને વેર લેશું.”

વોહોરા બાઈઓ નદીના પુરની માફક તયાર થઈ ગયા. તેમના મનમાં તે વખતે એવો વિચાર ન આવ્યો કે ‘આ નદીનું પૂર (બુસ્સો)તો મસ્જદ ઉપર ચડયા નથી

ત્યાં સુધીજ છે, પરંતુ મસ્જદ ઉપરથી નીચે ભેતાંજ પૂર ઉતરી જશે.’ તેઓ તયાર થયા અને કાલ સાહેબ પણ મસ્જદે જવા તયાર થયા. તમામ મંડળી મસ્જદે પહોંચી ગઈ !

મસ્જદના અંદરના ભાગમાં આવી કાલ સાહેબે શેઠને વાંઠા પડી રહેવા જણાવ્યું. અને પછી વોહોરાઓને પૂછ્યું કે “તુમારે મેંસે કોન પડનેકો તયાર હૈ ?”

એટલે લુકમાનજી શેઠ બોલ્યા કે: “સાબ ! બંડા તયાર છે, બંડા.”

કાલએ કહ્યું: ‘અચ્છા; જબ ભલો ઉપર. ગિરો ઉસકે ઉપર.”

લુકમાનજી શેઠ હર્ષભેર ખુદાના સાબનું વેર લેવા સારૂ ચડયા તો ખરા, પરંતુ ન્યારે તેઓ છેક ઉપર ગયા અને ઉપરથી નીચે ભેથું એટલે એમના શરીરમાંથી નદીનું પૂર નાશી ગયું. તેમના કોઈ પણ રૂંવા ડાંમાં હિસ્મત જણાઈ નહિ. તેમણે પાસે ઉભેલા વોહોરા બાઈઓને જણાવ્યું કે: “સારા કાફરના શા બરોંસા ? સારો આમ પન લટે ને આમ પન લટે ત્હો પછી આપને તો ભને જન્મ્યાજ નથી.” માતે આપનાથી તો નહીં પરામ.”

તેમણે કાલને ઉપરથી મોટેથી જણાવ્યું કે: “સાબ ! આ સારા કાફરનો બરોંસો પરતો નથી”

કાલએ કહ્યું કે: “અચ્છા. તુમ એકરી હિસ્મત નહીં રહતી હૈ તો તુમારે દો હુલ રમેંસે એકેકકા કામ હૈ. કોઈલી ગિરકે ઇસકું માર દો.”

ઘેટલે જોકે અડીલાઈ તયાર ચમકા અને
હેવા લાગ્યા કે :

“સાખ ! રત્ન હોય તો આ બેડા પરવા
પાર છે”

કાજીએ જવાબ આપ્યો કે : “દમને તો
અડીલી રત્ન દેવી છે. લેડિન પ્રમાણે”સે
પાછળી તો ગિરતા નહીં છે. ! જસકો ગિરના
કોઈ ઉસકો રત્ન ને અથો જલ્દી કરો.”

અડીલાઈ ઉપર ચમકા અને ઉપર જઈ
નીચે જોયું ઘેટલે તો તેમના પણ નાન
મગડી ગયા, જોગાને પણ કાજી આજેમને
કહ્યું કે : “સાખ ! આ કાકરનો બરોસો પરી
સકતો નથી, માટે પરવાની નિન્મત રહી
સકતી નથી”

કાજીએ પૂછ્યું : “કયું, તુમારી નિન્મત
ક્યાં ગઈ ?”

અડીલાઈએ જણાવ્યું : “સાખ ! તે તો
સાફ કંઈ ખબર પડતી નથી. પન નાં
સુધી હું અહીં ઉપર આવો તાં સુધી તો
હિન્મત હતી. પન નીચે જોયું જોતલે સારી
નાસી ગઈ !”

કાજીએ કહ્યું : “અચ્છા, તુમ નીચે ઉતર
જાઓ.”

પાછું કાજીએ પૂછ્યું : “કયું, કોઈલી
તુમારેમે”સે ગિરતા હૈ, યા નહીં ? જોલો
મસાલકા બખ્ત હોને આયા હૈ.”

વહોરાઓએ અંદર અંદર વિચાર
કરતાં તેમનામાંથી કોઈ પણ પડવા તયાર
ચલો નહીં. તેમણે કાજી સાહેબને જણાવ્યું
કે : “સાખ ! આ કાકરનો કોઈને ભરોસો
પરતો નથી, તેથી કોઈ પરવા તયાર થતું
નથી. માટે વાનીયાને છોરી દો, સાખ !”

કાજીએ કહ્યું : “અચ્છા. શેઠ તુમકો છોરી દો,
તુમ સખ કેસોમે”સે છોડે ગઈ દો.” જોમ
કાજી સિપાઈઓને ફરવાનું ઉપર રહેવા કહ
આ બે બહાર વોહોરાઓને જોડી ફર્યાદ કર
વાના ચન્દા માટે પકડવા સાથે પોલીસને
જોલાવવા જોકે સિપાઈને ફરમાવ્યું. વોહો
રાઓ બિચારા ગમરાયા અને કાજી સાહે
બને કહોતા લાગ્યા કે : “સાખ ! જગતના
ચેસા બહુજે છે, માટે જે ફરમાન યશે તે
અમે હયાવવા કબુલ છીએ ને અમને
છોરી દો.”

કાજી સાહેબે કહ્યું કે : “ધસમે” ફરમાન
કરનેથી ક્યા જરૂરત છે, થે તીન ફરિયાદી
ઓંકા તુમારે સામને ધન્સાફ હુવા હૈ.
ધસ મુત્તદિક તુમારાલી રોયગા તો છુટ
જાઓગે.”

વોહોરાઓએ બિચારા જોકે લાખ રૂપિયા
યાનો નજારાણો આ નિર્મળ ન્યાયમૂર્તિના
ચરણોમાં લાવીને રજી કર્યા, ઘેટલે કાજી
સાહેબે તેમને રજ આપી.

(૧૧)

વાજિયાનો ન્યાય

કાજી સાહેબ કચેરીમાં ગયા ઘેટલે આ
પણ નગર શેઠ પણ કાજી સાહેબની સાથે
સાથે ફરબારમાં ગયા. સાંજ પડી હોવાથી
હજમ મસાલ કરીને લાવ્યો ચોખ્ખા
સલામ પોકારી ઘેટલે હાજર રહેલા તેમની
કચેરીના ફરબારીઓએ અને શેઠે સલામ
કરી. અને ફરબારીઓ ચોત પોતાના ઘર
તરફ ગયા.

પણ આપણા શેઠ શા સાફ ઉઠે ? જ્યે તો
બિચારા બેસી રહ્યા ! ઘેટલે કાજીને વિચાર-

થયા કે એ શેઠ બિચારા કે લાખ રૂપિયા ભેજનેકે ખાસ્તે મુક્ત માંગનેકો બેઠા હો.' તથા તેમણે શેઠને કહ્યું: "શેઠ ! બાપા; તુમારી મરજીમે આવે જબ કલ પરશું રૂપયે ભેજ દેના. તુમારે પૈસે કાં ખોટું હું?" શેઠે કહ્યું: "સાહેબ ! શાના પૈસા મોકલવાના?"

કાળએ શુરસે થઇને કહ્યું: "ક્યું? તુમને મેરેકો ચાર લાખ રૂપયે દેનેકે ખાસ્તે નહિ કહાયા? શીર મૈને તુમ બડે આઢમી હો, ઇસસે કે લાખ લેનેકા તુમકો કહા."

શેઠે કહ્યું: "સાહેબ ! એ તો હવે પૈસા બાળીને કાનત બગડી કાનત ! સાહેબ ! મેં આપને કહ્યું કે: 'શાખ ચાર લાખ રૂપિયાની કમાણી કરી લાયો છું.' એટલે દેમે કહ્યું કે: 'જો ચાર લાખ મળશે' ટા. ટંમાંઠી બે લાખ ટને આપીશ.' એ મેં કબુલ ક્યું, માટે ઇજટસર પૈસા આપો, નકર કાલ હવારમાં જઇને મારે બાદશા સલામતને અરજ કરવી પડશે, સાખ !"

કાળ પણ વિચારમાં પડયા કે 'સાલા બનીયા બાદશાહ સલામતથી પાસ જતા આતા હો, શીર જો ઇસકો રૂપયે નહીં દેંગે તો બાદશાહકો બોલ દેગા.' તેમણે શેઠને બે લાખ રૂપિયા આપી દીધા. શેઠ સૂર્યાસ્ત પછી બે લાખ રૂપિયા લઇ ઘર તરફ ચાલ્યા.

(૧૨)

સાડે પરિણામ

શેઠનું જે બન્યું તે તો આપણે જાણી ચૂક્યા. પરંતુ શેઠાણીના સંબંધના કંઈ

સમાચાર આપણને અત્યાર સુધી મળ્યા નથી. હવે આપણે શેઠાણીના સમાચાર જાણવા સાડે જઇએ.

શેઠ શેઠાણીની ના કહ્યા ઉપર બહાર ગયા ત્યારથીજ શેઠાણી ઇજટકેવને વંદના કરી, તેની પાસે પતિને કોઇ પ્રકારની આફત ન આવે તે સંબંધી માગણી કરી રહી હતી. એ અરસામાં જુગારીને લાંથી જુદો પડેલો નોકર ઘેર આવ્યો અને એણે શેઠ જુગારીના પંજમાં સપડાયાના સમાચાર તેને આપ્યા. હવે તો શેઠાણીનાં કુખનો પાર રહ્યો નહીં. તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. જમવા વખતે તે તો જમી પણ નહીં અને અનેક પ્રકારનાં પુણ્યકાન કરી પતિ સાડે શુભ આશીર્વાદ મેળવવા લાગી. આવી રીતે તેણે સમગ્ર કિવસ કુખમય વ્યતીત કર્યો અને શેઠની આવવા ની રાહ જોવા લાગી.

x x x x

સૂર્યાસ્ત થયા બાદ કલાક બે કલાકના સુમારે બે લાખ રૂપિયા મળુરો પાસે ઉપ ડાબ્યા છે, એવા કાઠથી શેઠ ઘેર આવ્યા. નોકરે શેઠાણીને સમાચાર આપ્યા, શેઠાણી તેણે હર્ષવિલી બનીને શેઠનાં ઇર્શન કરવા સાડે ઉતાવળી ઉતાવળી દ્વાર આગળ આવી અને હર્ષાશ્રુ સાથે કેટલીક રકમ શેઠના ઉપર ઘોળ કરીને ગરીબોને આપી અને પતિની સાથે મુકામમાં આવી.

શેઠ નાહી કેવરમરણ કરી જમવા બેઠા. શેઠાણી સામાં બેસી શેઠને સમાચાર પૂછવા

લાગ્યાં કે: 'નાથ! પુરોહિત મહારાજ તો આપને બહાર નીકળવાનું કહેતા નહોતા અને આપ તો આ બે લાખ રૂપિયા જેવી મોટી રકમ લઈ બહારથી પધાર્યા એવું શું કારણ?'"

શેઠે કહ્યું: 'શેઠાણી! પુરોહિત મહારાજ ના કહેવામાં કંઈજ અસત્ય નહોતું.' એમ કહી શેઠે વીતેલી તમામ કુખમય કહાણી શેઠાણીને કહી સંભળાવી.

શેઠાણીએ આખામાંથી અશ્રુપાત કરતાં કરતાં તે સાંભળી. હકિકત કહી રહ્યા બાદ શેઠે કહ્યું કે "શેઠાણી! પરમાત્મા આજના સમાન કુખમય દિવસ આ જીંદગીમાં મને ફરી નજ બતાવે તો સાચું. ખ્યારી! મેં તારું કહેલું ન સાંભળતાં વિચાર વગરનું કાર્ય કર્યું તો મને જે શિક્ષા મળવી નેહએ તે મળી ચુકી. તારા સમાન પતિપરાયણ સ્ત્રીનો અનાદર કરવાથી ખરેખર મને વ્યાજબીજ શિક્ષા થઈ છે. તારા પાતિવ્રત્ય પણાના પ્રભાવથીજ માત્ર હું જીવતો થઈ આગળ આવ્યો છું. નહિંતર તો મારો આજનો દિવસ એવો હતો કે હું ફરીને તને મળી શકતે કે કેમ? તે પણ શંકાસ્પદ

છે. મનુષ્ય માત્રે હિતેષી તરફથી આપવા માં આવતી હિતશિખામણ અવશ્ય ગ્રહણ કરી તે માફક વર્તવું નેહએ. હિતેષીની હિત શિખામણ નહીં સાંભળવાથી મારી જે ફસા થઈ તે તો હું અને તમે! સારી પેઠે જાણીએ છીએ. વગર વિચાર્યાં કાર્યોથી પરિણામે માઠાં ફળો ભોગવવાં પડે છે. કહ્યું છે કે:—

છાપ્ય:—

વગર વિચાર્યું કાજ કરી, રણ રાવણ હાર્યો;
વગર વિચારે કાજ, કંસને કૂણું માર્યો.
વગર વિચારે કાજ, નળે દમયંતી ત્યાગી;
વગર વિચારે કાજ, કીચક સૈરંધ્રિરાગી.
વળી વગર વિચાર્યાં કાજથી,

ફસારય પ્રાણ પરિહર્યા.

જન વગર વિચાર્યાં કાજથી,

કોઈ ન જગમાં સુખ વર્યા.

માટે કાલ્યા પુરુષે હિતેષીની શિખામણ અવશ્ય સાંભળવી અને માનવી નેહએ. નહિંતર તો

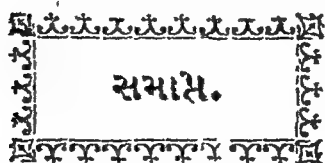
"શાણા જન સમજ કરો,

પ્રથમ વિચારી કાજ;

વીણુ વિચાર નહિં રાજતું.

સખળ પક્ષ સહરાજ."

તેજ સુજબ વગર વિચાર્યાં કાજથી સખળ રાજનો પણ નાશ થવાનો સંભવ છે."

વનવિહંગિની અથવા પ્રાણુયપીયૂષ

લેખક:-રા. રા. ઠક્કર નારાયણજી વિસનજી

પ્રકરણ ૧ હું

વનદેવી

વિદ્યાચલના, વૃક્ષોની ઘાટી ઘટાથી ઘેરાયેલા એક નિખિડ અરણ્યમાં આપણી વાર્તાની નાયિકા ઇન્દુમતી પોતાના વૃક્ષ પિતા સાથે વસતી હતી. જ્યારથી તેને પિતા પર્ણકૃટી બનાવીને એ અરણ્યમાં વસવા લાગ્યો, ત્યારથી ઇન્દુ પણ તેની સાથે જ વસવા લાગી હતી. એ બાળા ત્યાર પછી કોઈ પણ દિવસે નિર્જન વનની સીમાથી બહાર નીકળી નહોતી, અને તેથી પોતાના પિતા વિના બીજા કોઈ પુરુષનું સુખ પણ તેણે જોયું ન હોતું. જે વેળાએ એ મધુર બાળાનું વય માત્ર ચાર વર્ષનું જ હતું, તે સમયમાં જ એની માતાનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો અને એનો પિતા વનવાસી થયો હતો. એટલે જ્યારથી એ બાળાને જગતનું કાંઈક જ્ઞાન થવા લાગ્યું, ત્યારથી અરણ્યમાંનાં નાના નતિનાં પશુપક્ષી, અનેકવિધ વૃક્ષલતા, અને પવિત્ર પાપમેચની ગંગા નદીની નિર્મળ જળધારા ઇલાદિ પદાર્થો વિના, સંસાર અને સંસારનાં સુખો કેવાં હોય છે અને સંસારમાં બીજા કેવા કેવા વિચિત્ર પદાર્થોનો ખંડાર ભરેલો છે, એ વિષે તે કાંઈ પણ જાણતી નહોતી. પુષ્પોને એકઠાં કરી તેમના માળાઓ ગુંથવી, મનોહર અને ચપળ હરિણો સાથે રમવું, આખો દિવસ વનના કિત્તમિત્ત ભાગોમાં ભ્રમણ કર્યા કરવું અને પક્ષીઓના મિષ્ટ મધુ ફળનનું શ્રવણ કરવું, એ જ ઇન્દુમતીની દિનચર્યા હતી. એને એટલું પણ જ્ઞાન નહોતું કે, એના પિતા વિના અન્ય કોઈ પુરુષ આ સંસારમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે કિંવા નથી ધરાવતો. એનું જગત કેવળ પિતામય જ હતું.

એક દિવસ નદીના નિર્મળ જળમાં પોતાના પ્રતિબિંબને નિહાળીને ઇન્દુ અસંત મોહમુગ્ધ થઈ ગઈ. પણ જ્યારે તેણે એમ જણ્યું કે, ‘એ તો મારું પોતાનું જ પ્રતિબિંબ છે.’ ત્યારે તે પોતાના મનમાં બહુ જ લજ્જા પામવા લાગી. એ લજ્જાનું એટલું બધું પરિણામ થયું કે, ત્યાર પછી તેણે કોઈ પણ દિવસે નદીના જળમાં પોતાનું સુખદર્શન જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ.

શ્રીમ્મ ઋતુ ચાલતી હતી અને મધ્યાહ્નનો સમય હતો. ઇન્દુનો વૃક્ષ પિતા પર્ણકૃટીમાં શાન્તિથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના વાચનમાં લીન થયો હતો. ઇન્દુમતી

નદીના તીરપ્રાન્તમાં ભમતી, વૃક્ષોની શીતલ છાયાનો ઉપભોગ કરતી અને પુષ્પ વૃક્ષોપરથી નાના પ્રકારનાં ફુસુમોને તોડતી, કેટલેક દૂર નીકળી ગઈ અને ત્યાં એકાએક કંપપૂર્વક ચમકીને જડ પાણાણપ્રતિભાવત્ સજ્જડ બની ગઈ. તે નિઃસ્તબ્ધ થઈને ઉભી રહી. તેણે ત્યાં એવી એક વસ્તુ બાળી કે જેનું તેને સ્વપ્નમાં પણ ધ્યાન નહિ હોય ! એ વસ્તુને જોતાં જ તેના આશ્ચર્યનો અવધિ થયો. તેણે શું જોયું ? એક અત્યંત સુંદર અને સ્વરૂપવાન્ વીરથી બાવીશ વર્ષના વયનો તરુણ પુરુષ નદીના તીરપ્રદેશમાંના એક તરૂવરની શીતલ છાયામાં તૃણશય્યાપર નિદ્રાનો આસ્વાદ લેતો પડ્યો હતો. ઇન્દુમતીએ આજ સુધીમાં પોતાના વૃક્ષ પિતા વિના બીજ કોઈ પણ પુરુષનું મુખ જોયું ન હોતું, એ તો આપણે જાણી ચૂક્યા છીએ. એ કારણથી તેની અત્યાર સુધી એવી જ ધારણા હતી કે, ‘કદાચિત્ સંસારમાં કોઈ પણ મનુષ્ય હશે, તો તે મારા પિતા જેવો જ હશે; સર્વ મનુષ્યોના દાદી તથા મૂંછાના વાળ પાકીને સફેદ જ થએલા હશે !’ જ્યારે તેણે વારંવાર દૃષ્ટિની એક-તાનતાથી એ યુવકના ઇન્દુવદનનું અવલોકન કર્યું, ત્યારે તેના મુગ્ધ મનમાં કાંઈક બીજા જ ભાવોનો ઉદ્ભવ થવા લાગ્યો. તે મનોગત કહેવા લાગી કે;—

“મનુષ્ય તો આવો હોઈ ન શકે; હા, કદાચિત્ એ કોઈ દેવ હોય તો કોણ જાણે ! કારણ કે, મારા પિતાથી જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ દેવતાની કથા સંભળાવે છે, ત્યારે તેમાં દેવોના સૌન્દર્યનું આણું જ વર્ણન આવે છે !” આવા વિચારથી તેના હૃદયમાં કાંઈક ભયનો સંચાર થવા લાગ્યો અને તેથી તે જરાક દૂર ખસીને એક વૃક્ષના થડને અટકીને ઉભી રહી. પરંતુ ત્યાંથી પણ એ નિદ્રિત યુવકના મુખારવિંદને તે એક ધ્યાનથી પુનઃપુનઃ નિહાળવા લાગી. ભયની પ્રબળતાથી તે એ યુવક પાસે જઈ ન શકી, તેમ જ યુવકના અપ્રતિમ સૌન્દર્યે તેને વિલક્ષણ મોહપાશમાં જકડેલી હોવાથી તે પર્ણકુટી પ્રતિ પણ પોતાનાં ચરણોને વાળી ન શકી ! આવી અવસ્થામાં લગભગ એક પ્રહર જેટલો સમય વીતી ગયો, પરંતુ ઇન્દુને સમયના ગમનનું કાંઈ પણ ભાન ન હોતું. કેટલાક સમય પછી પોતાના જીવને જરા કઠિન કરીને વૃક્ષનો આશ્રય લાગી ઇન્દુ યુવકના નિકટમાં આવી. તે એ ચાર ડગલાં જ ચાલી હશે, એવામાં અચાનક નિદ્રાનો ભંગ થવાથી નિદ્રિત તરુણનાં નેત્રો ઊઘડી ગયાં અને પોતા સમક્ષ એક પરમ સુંદરી-દેવી મૂર્તિ-ને ઊભેલી જોઈ તેના આશ્ચર્યનો પણ અવધિ જ થયો. તે પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર ન કરતાં મનમાં જ વિચાર કરતો કહેવા લાગ્યો કે;—

“આવા આ ભયાનક અને ઘોર અરણ્યમાં આવી મનોમોહિની પરમ રમણીય રમણી ક્યાંથી આવી હશે ? મહાન્ મહીપતિઓનાં અંતઃપુરમાં પણ આવી

સૌન્દર્યદેવતા મળવી દુર્લભ છે ! આવી તેજસ્વિની તરણી આવા નિર્જન વનમાં કેમ ભમતી હશે વાર ? નહિ નહિ; કાં તો હું સ્વપ્નમાં સ્વર્ગ લોકની યાત્રા કરું છું અને કાં તો કોઈ દેવકન્યા અથવા વનદેવીએ મને છળવા માટે જ આ સ્ત્રીના રૂપમાં અહીં આવવાનો પરિશ્રમ લીધો છે ! ”

આવા આવા અનેક પ્રકારના વિચારોના વમળમાં અટવાતો તે પણ પડ્યો, પડ્યો. ઈન્દુમતીના ઈન્દુવદનને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી જોયાં કરતો હતો. ઉભય જનોની દૃષ્ટિની એકતાનતા થતી ચાલી અને ઉભયના હૃદયમાં આશ્ચર્યભાવનાની વૃદ્ધિની ગતિ વધતી ચાલી. આવી રીતે એકાગ્ર દૃષ્ટિથી યુવકને નિરખતાં ઈન્દુમતીના મનમાં એકાએક એક અપૂર્વ ભાવનાનો ઉદય થયો અને તેથી તે એટલી બધી લગ્નજત થઈ ગઈ કે તેનાં નયનો નીચાં ઢળી ગયાં અને મુખમંડળમાં રક્તવર્ણની છટાનો આવિર્ભાવ થયો. તે ત્યાંથી પલાયન કરી જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી, પણ મુગ્ધાનો એ મનોભાવ તે યુવકના નજીવામાં આવ્યાથી તે બીડીને તેના માર્ગમાં બેસો રહ્યો અને વિનયથી નમ્રતાપૂર્વક પૂછવા લાગ્યો કે:-

“સુન્દરિ ! તમે કોઈ દેવકન્યા છો કે વનદેવી છો ? તમે જમે તે હો, પણ કૃપા કરીને જ્યારે મને પોતાના દર્શનનો લાભ આપ્યો છે, તો હજી પણ થોડી વધારે કૃપા કરો. ભયભીત ન થાઓ અને મારી વાર્તા સાંભળો ! ક્ષત્રિય વીરો અબળાપર બળાત્કાર કરતા નથી, કિંતુ તેઓ સદૈવ અબળાઓના સંરક્ષણ માટે જ કટિબદ્ધ રહ્યાં કરે છે ! સાંભળો, જો તમે ખરેખર વનદેવી જ હો, તો દયાભાવથી મને આ વનમાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ બતાવો. હું વિપત્તિનો માર્ગો ત્રણ દિવસથી આ વનમાં ભટક્યાં કરું છું, પણ મને એમાંથી બહાર નીકળવાનો એક પણ માર્ગ મળી શકતો નથી. અને જો તમે પણ મારા જેવાં જ માનવજાતિનાં સ્ત્રીરત્ન હો, તો હું તમારો ‘અતિથિ’ છું; મને માત્ર આજનો દિવસ આગ્રય આપો. એથી વિશેષ હું અન્ય કાંઈ પણ ઇચ્છતો નથી ! ”

યુવકનું આ બાષણ સાંભળી ઈન્દુમતી પોતાના હૃદયને પૂછવા લાગી કે:- “શું ત્યારે આ દેવ નથી ? એ પણ અમારા જેવો જ એક મનુષ્ય છે ? હા, કદાચિત્ હોય પણ ખરો; કારણ કે, જો એ દેવ હોત, તો આવી મીઠી મીઠી વાતો કરીને મારો અતિથિ કેમ બની ભત વાર ? દેવોને કોઈ પણ વસ્તુની ન્યૂનતા હોતી નથી અને વનનો કોઈ પણ માર્ગ તેમનાથી અજ્ઞાત હોતો નથી. હા, ત્યારે તો એ મનુષ્ય જ હશે; પણ શું મનુષ્ય પણ આવા સુંદર હોય છે અને આવાં મિષ્ટ મધુર વાક્યો બોલી શકે છે ? હું જળમાં મારા પોતાના પ્રતિબિંબને નિહાળીને મોહમુગ્ધ થઈ હતી, પણ આના રૂપ અને મનોહર સૌન્દર્ય સાથે સરખાવતાં માફે સૌન્દર્ય તો કાંઈ બહુનામાં જ નથી ! ”

આના વિચાર અને તર્કિતક ક્યાં પડી તેણે પોતાનું યુગ ઉઠું કહ્યું અને યુવકને પોતાની પ્રાર્થનાના ઉત્તરની ઉલ્લુકતામાં ભળેલા જોઈને તે અત્યંત આશ્ચર્યના દર્શક તથા મધુર સ્વરથી બોલી કે;—“અતિગિરાજ ! આ નિબિડ અરુણ્યમાંની એક સંદર પર્ણકુટીમાં હું મારા પિતા સાથે રહું છું. આપની જે અમારા અતિથિ ગવાની જ ગાવના હોય તો આણે મારી સાથે અમારી પર્ણકુટીમાં. ત્યાં મારાથી બની શકશે તેટલા પ્રમાણમાં હન્દુમત, કૃષ્ણ, પુષ્પ અને જળ આદિ સાધનો વડે હું તમારી સેવા કરીશ અને મારા પિતા પણ તમને જોઈને આનંદમગ્ન થશે !”

એમ કહી તે યુવકને સાથે લઈને હન્દુમતી પોતાની પર્ણકુટીની દિશામાં ચાલવા લાગી.

પ્રકરણ ૨ જી વિહંગના

હન્દુમતીએ યુવકને જે એમ કહ્યું હતું કે;—“મારા પિતા પણ તમને તોષને આનંદમગ્ન થશે !” તે માત્ર પોતાના સરળ સ્વભાવને અનુસરીને જ કહ્યું હતું; કારણ કે, તેની એવી ધારણા હતી કે, ‘આવી સુંદર માનવમૂર્તિને જોઈને મારી પેઠે મારા પિતા પણ આનંદિત થશે !’ પરંતુ પર્ણકુટી પાસે પહોંચતાં જ તેની એ ધારણા હવામાં ભડી ગઈ, તેના સુખસ્વપ્નનો લોપ થયો અને જેની તેના મસ્તિષ્કમાં કલ્પના પણ નહોતી, તે વિહંગના તેનાં નેત્રો સમક્ષ સાક્ષાત્ આવીને ઊભી રહી. અર્થાત્ તેનો વૃદ્ધ પિતા પોતાની પુત્રીને પરપુરૂષ સાથે આવતી જોઈને ક્રોધથી અગ્નિસમાન લાલચોળ થઈ ગયો અને પર્ણકુટીમાંથી બહાર આવીને તપ્ત મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યો કે;—“અરે દુષ્ટ પુરૂષ ! તું કોણ છે ? શું તને પોતાના પ્રાણ પ્રિય ન હોતા કે, મારી કુમારિકા કન્યા સાથે તેં નિર્ભયતાથી વાર્તાલાપ કર્યો અને અમારી આ પર્ણકુટી પર્યંત સાહસથી ચાલ્યો આગ્યો ? તું બળુશો નથી કે જે મનુષ્ય મારી આજ્ઞા વિના આ વનવિભાગમાં પ્રવેશ કરે છે, તેનું માથું તત્કાળ ધડથી ભૂંડું કરવામાં આવે છે ? સાડે થયું કે તું અહીં આગ્યો, માટે જરા થોભ અને આ ભયાનક અપરાધના પારિતોષિક તરીકે પ્રાણહંડ લોગવવાને તૈયાર થા !” એમ કહીને તે વૃદ્ધ પુરૂષ કોપાયમાન વૃદ્ધ સિંહસમાન ભયંકર નેત્રોથી તે યુવકને જોવા લાગ્યો. હન્દુમતીની ધારણાથી આ કેવો વિરૂદ્ધ અને વિચિત્ર પ્રસંગ !

અસહાયા હન્દુમતી આ વેળાએ અત્યંત દયાજનક સ્થિતિમાં આવી પડી, તેણે પોતાના પિતાની આવી રોદ્ર રસમથી લોપણ મૂર્તિનું પૂર્વે કોઈ વાર પણ અવલોકન કયું ન હોતું. પ્રથમ તો પિતાના એ ક્રોધને જોઈને તે બહુ જ ભયભીત

યઈ ગઈ; પણ પછી માત્ર પોતાના કારણથી જ એક નિર્દોષ યુવકના પ્રાણનાશનો પ્રસંગ આવેલો. જોઈને તે પોતાના પિતાનાં ચરણોમાં પડી ગઈ અને રૂદન કરીને આજ્ઞવતાથી તે યુવકના પ્રાણની તેની પાસેથી બિલ્કા માગવા લાગી. તેણે પ્રાર્થના કરી કે:—“પિતાજી! આમાં આ તરણ પુરુષનો કરો. પણ અપરાધ નથી. હું જ એને આગ્રહ કરીને અહીં લાવી છું. એટલા માટે જો આમાં કંઈ પણ અપરાધ થયો હોય તો તેની શિક્ષા મને જ મળવી જોઈએ.”

કન્યાની આવી અનુપમ પ્રાર્થના સાંભળીને વૃદ્ધ કાંઈક શાંત થયો અને પુનઃ તે યુવક પ્રતિ દૃષ્ટિપાત કરીને બોલ્યો કે:—“સાંભળે છે કે? આ નિર્દોષ અને અજ્ઞાન બાળાની કરુણોત્પાદક વિનવિધી હું તને પ્રાણદાન તો આપું છું; પરંતુ તારાથી હવે આ સ્થાનનો ત્યાગ કરી શકાશે નહિ; એક બંદીવાન પ્રમાણે અહીં રહીને મરણપર્યંત તારે અમારી ગુલામી કરવી પડશે અને કોઈ વાર પણ જો પલાયનનો પ્રયત્ન કરીશ, તો તે પળે જ તારા પ્રાણને ખોઈ ખેરીશ!” આમ કહીને તે વૃદ્ધ સીટી વગાડી અને તેનો ધ્વનિ સમસ્ત અરણ્યમાં પ્રસરી ગયો. તત્કાળ જોતજોતાંમાં ચમદૂત જેવા દેખાતા દૃષ્ટપુષ્પ વીશ પચીશ માણસો હાથમાં ઢાલ તલવાર સાથે તે વૃદ્ધ સન્મુખ આવીને હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. તેમને આજ્ઞા આપતાં વૃદ્ધે કહ્યું કે:—“સાંભળો, વીરો! આ યુવકને આજ્ઞથી મેં મારો બંદીવાન બનાવ્યો છે, તો એ હોસી ન ભય એટલા માટે તમારે એની હિલચાલ પર બરાબર ધ્યાન રાખવું. એની તદ્દવાર લઈ લ્યો અને ચાલતા ચાલો!”

આજ્ઞા સાંભળતાં જ તે મનુષ્યોએ તે યુવકની તદ્દવાર લઈ લીધી અને ત્યાર પછી તેઓ વૃદ્ધ સમક્ષ મસ્તક નમાવીને ત્યાંથી ચાલતા ચર્ચ ગયા. આ નવીન દૃશ્યને જોઈને તો વળી ઇન્દુમતી ગાંડી જેવી બની ગઈ. તેણે એ જંગલમાં આજ સુધીમાં પોતાના પિતા વિના બીજા કોઈ પણ પુરુષને જોયો નહોતો, એટલે આજે આમ અગ્નિચક્ર એક સાથે આટલા બધા પુરુષોને જોઈને આશ્ચર્યથી તે પિતાના મુખનું અવલોકન કરવા લાગી. તેના શરીરમાં કંપનો આવિર્ભાવ થયો; પરંતુ લગભગ તે કાંઈ પણ બોલી શકી નહિ.

વૃદ્ધ પુનઃ તે યુવકને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે:—“જો હવે તું મારો બંદીવાન થયો છે, એટલે હવે હું જ આજ્ઞા કરું તે તારે માથે ચઢાવવી જ પડશે. પહેલું કામ તને એ સોંપવામાં આવે છે કે, તું આ સૂકાયેલા વૃક્ષના યડને કાપીને એમાંથી જે લાકડાં નીકળે તે આ પર્ણકુટીમાં ભરી મૂકજે. ધ્યાનમાં રાખવું કે, જો મારી આજ્ઞાનો જરા જેટલો પણ ભંગ થશે, તો તેનું પરિણામ એ જ આવશે કે, તારા ઘડપર વિધાતાએ જાણે માથું મૂક્યું જ નહોતું; અને પુત્રી ઇન્દુમતી! તું પણ

ધ્યાનથી સાંભળી લે છે. તે તું પણ આ યુવક સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો વાતીલાપ કરીશ, તો તારી પણ એ જ દશા થવાની." એટલું કહીને તે જઈ પાછો માર્ગ-દર્શીમાં આવ્યો ગયો અને પુનઃ મીમંસુભવદૂગીતાના પાઠમાં ધ્યાનથી તल्लीન થયો !

પ્રકરણ ૩ નું

અજોય આકર્ષણ

વૃદ્ધની આવી વિલક્ષણ અને કારણ વિનાની કૃતતાના અનુભવથી આપણા એ યુવકના હૃદયમાં કેવા કેવા ભાવો અને વિચારોના તરંગો ઉદ્ભવ્યા હશે, તે વર્ણવવાને અમારી વાણી અને લખવાને લેખિની અસમર્થ છે; પરંતુ હા, એટલું તો નિઃસંશય કહી શકાય છે કે, જો એ પરમ નમ્ર સુંદરી ઇન્દુમતી એ વૃદ્ધની જ હૃદયિતા હોય, તો તો પાપાણુમાંથી વિદ્યાતાએ નવનીત નિપજવ્યું હતું, એમ જ કહી શકાય. અસ્તુ.

પોતાના લાગ્યપર આધાર રાખી તે યુવકે વૃદ્ધની આજ્ઞાનુસાર કહાડાને હાથમાં લેપાડીને-ઝાડના યડને વાઢવાને આરંભ કર્યો અને ઇન્દુમતી તેની પાસે બેસી રહીને એ ઘટનાનું ચિન્તાતુર મેત્રોથી નિરીક્ષણ કરવા લાગી. યડપર કહાડાના બે ચાર પ્રહાર કરતાં જ યુવકના સર્વાંગમાંથી સ્વેદનાં મૌહિતકસમાન બિન્દુઓ ટપકવા લાગ્યાં અને તેનો શ્વાસ એટલો તો બિતાવળથી ચાલવા લાગ્યો કે તે લેછને 'જો એ હજી ઘેરી વાર આવી સ્થિતિમાં રહેશે, તો અવશ્ય એના જીવનનો અંત થઈ જશે !' એવી ઇન્દુના હૃદયમાં લીતિ થવા લાગી. તેની આ દુઃખ-દાયક દશાને દેખીને દુઃખી થતી ઇન્દુમતી તેને માટે સ્વચ્છ અને શીતલ જળ લઈ આવી અને દયા તથા અનુકંપાયુક્ત હૃદયથી તેને સંબોધીને બોલી કે:- "જરાક વિશ્રાંતિ લ્યો. આ કુંળ અને જળ હું લાવી છું તે આરોગ્ય, જલપાન કરો અને કાંઈક શાન્ત ચાઓ; પછી પાછા કામે લાગજો. મારી પ્રાર્થના માનો." યુવતિની એ પ્રાર્થનાથી યુવકના હૃદયને એક પ્રકારના વિલક્ષણ આનંદનો સ્પર્શ થયો. તે તેની પ્રેમમયી પ્રાર્થનાને સાંભળી આર્જવતાથી કહેવા લાગ્યો કે:- "હે સ્વર્ગદેવતે ! અદ્ભુત સુંદરિ ? હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, તમારા શાન્તિદાયક મુખ દર્શનથી મને પરિશ્રમનું કષ્ટ જરા પણ લાગતું નથી. તમે જો આવી જ રીતે મારાં મેત્રો સમક્ષ નિરંતર બેઠાં રહો, તો હું અત્ર જળઆદિ કાંઈ પણ ન લેવા છતાં સમગ્ર સંસારના શુષ્ક શાખાઓને કાપી નાંખવાને શક્તિમાન થઈ શકું એમ છે ! અને રમણી ! તમારા પિતાની આજ્ઞાનું સ્મરણ કરો. મારા માટે વિનાકારણ તમારા પરોપકારી પ્રાણને આપત્તિમાં કેમ નાંખો છો ? આપણું આ સંબાળણ

જે તેઓ સાંભળી લેશે, તેા પરિણામ શું આવશે, એની તમારા મસ્તિષ્કમાં કશી પણ કલ્પના છે ખરી કે નહિ ? તેમ જ જે હું આજસુ યદને ખેતી રહીશ, તેા આ લાકડાં કાપશે કોણ ? માટે હે સુશીલે ! મને મારા બાગ્યાનુસાર પ્રાપ્ત થએલા પરિશ્રમમાં નિમગ્ન થવા દો ।”

યુવકની આવી કરુણોત્પાદક વાણીના અવણથી ઇન્દુમતીનાં ધ્યાનમાંથી અશ્રુનેા પ્રવાહ વહી નીકળ્યો. હૃદયમાં એકાએક એક વિચાર આવવાથી તેણે બલાત્કારે તે યુવકના હાથમાંથી હુદારો છીનવી લીધો અને ત્યાર પછી કહ્યું કે;—“ જમે તેમ યાય, પણ કિંચિત્ વિત્રાંતિ તેા તમારે લેવી જ નેહએ. મારી પ્રાર્થનાને માન્ય કરીને આ ક્ષણ આરોગી અને લાંસુધી તમારા બદલે લાકડાં કાપવાનું કામ હું કરું છું ।”

યુવકે તેને સમજવવાના બહુ બહુ પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે એકની બે ન થઈ અને પોતાના સુકુમાર તથા કોમળ કરોથી હુદારોને ઉપાડીને યડપર આધાત કરવા લાગી. તેના અત્યંત આગ્રહથી હારીને અંતે તે યુવકે ઉતાવળમાં જ બે ચાર ક્ષણ ખાઈ બે ચાર ઘૂટડા પાણી પી લીધું. એટલામાં હાથમાં નક્ક તલ્વાર લઈને વૃદ્ધ સરદાર તેની સહામે આવીને ઊભો રહ્યો અને ક્રોધથી તેને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે;—

“ કેમ નીચ ! તારું આટલું બધું સાહસ અને સામર્થ્ય કે તું ખાનપાનમાં નિમગ્ન થઈને મારી સુકોમળ પુત્રી પાસેથી લાકડાં કાપવાનું કઠિન કામ લે છે ? ઠીક છે; હું આ ક્ષણે જ તને ચમદ્વારમાં પહોંચાડી દઉં છું ।”

તે પુનઃ ઇન્દુમતીને બોલ્યો કે;—“ કેમ રે નિર્લજ્જ બાળા ! મારી ના હોવા છતાં પણ તે આની સાથે બોલવાનું સાહસ કર્યું ને ? તારો પણ આ પળે અને આ સ્થળે જ શિરચ્છેદ થવો નેહએ ।”

વૃદ્ધનો આવો નિશ્ચય જાણી યુવક તેનાં ચરણોમાં પડીને દીનતાથી કહેવા લાગ્યો કે;—“ મહાશય ! આ સુકુમાર નિર્દોષ બાળાનો કર્યો પણ અપરાધ નથી, એને શિક્ષાસુક્ત કરો અને જે કાંઈ પણ દંડ આપવો હોય, તે આ દાસને જ આપો—અત્યારે જ મારો શિરચ્છેદ કરી નાખો ।”

ઇન્દુમતી પણ પિતાનાં ચરણમાં મસ્તક નમાવીને પ્રાર્થના કરતી કહેવા લાગી કે;—“ ના ના, આ તરુણનો કર્યો પણ અપરાધ નથી. મેં બલાત્કારે એમના હાથમાંથી હુદારો લઈ લીધો હતો. એટલા માટે મારા તીર્થસ્વરૂપ પૂજ્ય તાત ! સત્ય અપરાધિની હું છું અને એ શિક્ષા મને જ આપવી ઘટે છે ! એમને શિક્ષાના ભયથી સુક્ત કરો, મારા કણકપર અગ્નિધારાને ધરો અને મારી હૃદયવેદનાને અરિહરો ।”

ઉભયની આની ત્રિવદાણ માર્ગના સાંગળીને ફોડી વાર વૃદ્ધ સરદાર વિચારમાં પડી ગયો અને પછી તે શાન્તિથી બોલ્યો કે:-“દીકરું છે; આજે તો હું તમો બન્નેને જવા દઉં છું; પણ હવે પછી ખોટ વાર તે મારી આજ્ઞાનો ભંગ થશે, તો અવશ્ય તમારાં જીવનનો નર્તન આવશે!”

એટલું બોલીને પુનઃ તે વૃદ્ધ પર્ણકુટીમાં આવ્યો ગયો. તે દુઃખી યુગ્મ પરસ્પર સુખદર્શન કરતું નિઃસ્વપ્નતાથી ત્યાં ત્યાં જ રિપર ર્પુ.

અતે મૌનનો અંગ કરીને ઇન્દુમતી બોલી: “ગભરાયો નહિ; હું જીવતી છું, ત્યાંસુધી તમારાં એક વાળ પણ લોકો ચળાનો નથી!”

“અતુર બાળા! તમે મારા માટે ત્યા કદ શાને સહો છો? બચ્યો, પર્ણકુટીમાં પધારો.” યુવકે દુઃખનો ઉદ્ધાર કાઢ્યો.

પરંતુ ઇન્દુમતી ત્યાંથી ખસી નહિ અને ઉદાસીન સુખમુદ્રાથી તે યુવકને એકાગ્ર ધ્યાનથી અવલોકતી ત્યાં ને ત્યાં જ બેસી રહી. યુવક પૌતાના કાષ્ટદેહનના કાર્યમાં નિમગ્ન થયો. એટલામાં પુનઃ વૃદ્ધ બહાર નીકળી આવ્યો અને યુવકને અતુલક્ષીને કહેવા લાગ્યો કે,-“ઓ છોકરા! હવે સંધ્યાનો સમય થયો છે, માટે કામને છોડી દે; પણ કાલે સાંજ સુધીમાં જો આ આખું યદ કાપી નહિ કાઢે, તો પછી જો જે કે તારી શી વસ્તે ધાય છે તે! અને ઇન્દુમતી! સાંભળે છે કે? આને પર્ણકુટીમાં લઈ જા અને ત્યાં ગળેલાં તથા સડેલાં ફળો છે તે ખાવાને અને ગંદું પાણી પીવાને આપ. પરંતુ સાવધાન; સુખમાંથી એક અક્ષર પણ નીકળવા ન પારો! અને છોકરા! ખળસદાર; જો તું આની સાથે જરા પણ વાતચીત કરીશ, તો પછી તારા જીવનની આજ્ઞાને ત્યાગી જ દેજે!”

એમ કહીને તે વૃદ્ધ ટેકરી પરથી ગંગા તીર તરફ ઉતરવા લાગ્યો અને તેના જવા પછી ઇન્દુમતી રિમતહાસ્યસહિત પર્ણકુટીમાં ગઈ અને ત્યાં જઈને તેણે પિતાની આજ્ઞાને ‘શેઠની શીખામણુ ગાંધા સુધી’ એ કહેવત પ્રમાણે એક ખૂણામાં મૂકીને સડેલાં ફળ અને મલિન જળને બદલે સારાં સારાં મીઠાં ફળ અને સુંદર સ્વચ્છ જળ યુવકને આપ્યાં. યુવકના અત્યાગ્રહથી બન્નેએ સાથે બેસીને જ ફલાહાર કર્યો. ખાનપાનના કાર્યની સમાપ્તિ પછી વૃદ્ધના આગમનમાં અવકાશ બાણીને તે બન્ને પર્ણકુટીની બહાર ચંદ્રિકાના પ્રકાશમાં પાપાણુશિલાપર બેસી પરસ્પર સુખ-દુઃખની વાત્તા કરવામાં પ્રવૃત્ત થયાં.

યુવક અને ઇન્દુમતીનો પરસ્પર આટલો બધો પ્રેમભાવ કેમ અને શા કારણથી થયો હશે? પરંતુ અધાપિ એમનામાં પ્રેમની ભાવનાનો પ્રત્યક્ષ પ્રકાર દેખાયો નથી, ત્યાંસુધી તો આપણે એમ જ કહેવું જોઈએ કે, એ અજ્ઞેય આકર્ષણતું જ અરિણામ હોવું જોઈએ. કોઈએ સત્ય જ કહ્યું છે કે;-

“અગે યુવતીના મધુર ચૌવનમદ નવો ઉભરાય છે,
સાલો અને ચિહ્નો મદનનાં પ્રકટ ન્યારે થાય છે;
નરનો સમાગમ તે સમય સ્ત્રીને સુખદ દેખાય છે,
નરનાર એ અજ્ઞેય આકર્ષણ થકી ખેંચાય છે !”

ચાલો, ત્યારે એ અજ્ઞેય આકર્ષણથી આકર્ષાયેલાં યુવતિયુવકને વાત્તાલાપને પ્રસંગ આપી આપણે અન્યત્ર પ્રયાણ કરીએ.

પ્રકરણ ૪ થું ગુપ્ત ભેદ

અર્ધ રાત્રિનો સમય થયો હતો અને નિર્જન વનપ્રદેશમાં સર્વત્ર વનપશુ-
ઓનો ભયંકર ધ્વનિ પ્રસરી રહ્યો હતો. અન્યથા ચતુર્દિશાએ શાંતિનું જ સામ્રાજ્ય
જેવામાં આવતું હતું. ચાર મનુષ્યો હાથમાં તલ્વાર અને બળી ધારણ કરીને
ચર્ણકુટીની આસપાસ પહોંચે ભરતા આમતેમ ક્રયા કરતા હતા અને પર્ણકુટીથી
થોડાક અંતરે ટકરીના શિખર પર દશ બાર પુરૂષો કાંઈક વાત્તાલાપમાં નિમગ્ન
થયેલા દેખાતા હતા. ચાલો ત્યારે આપણે પણ તેમના વાત્તાલાપને સાંભળીએ.
અહા ! જુઓ, પેલો ઇન્દુમતીનો વૃક્ષ પિતા એક ચટાક પર બેઠો છે અને તેની
રહસ્યે બીજ દશબાર મનુષ્યો હાથ જોડી જમીન પર બેઠા છે. ક્ષણ બે ક્ષણ તો
ત્યાં પણ શાંતિ રહી, પણ અતે તે શાંતિને અશાંતિના રૂપમાં ફેરવી નાખીને વૃક્ષ-
નીચે પ્રમાણે બોલવાનો આરંભ કર્યો;—

“મારા બાંધવો ! સાંભળો; આટલા હીર્ષકાળ પછી પણ પરમેશ્વરે આપણો
મનોરથ સફળ કર્યો અને જે પ્રસંગ બનવો અશક્ય હતો તે પોતાની મેળે જ
બની આવ્યો છે. એ માટે આપણે તે પરાત્પર પરમાત્માનો જેટલો આભાર માનીએ
તેટલો થોડો જ છે. પરમેશ્વરે અત્યારે કૃપા કરી ન હોત, તો અનાથ બિચારી
ઇન્દુમતીનું ભવિષ્ય કોણ જાણે કેવું થાત ! સાંભળો, જે યુવકના સંરક્ષણ માટે
આજે તૃતીય પ્રહરે મેં તમને જે સૂચના આપી હતી, તે અન્ય કોઈ નહિ, પણ
અજયગઢનો રાજકુમાર છે, અથવા એમ જ માનો કે હવે તે રાજ પોતે જ છે.
એનું નામ ચંદ્રશેખર, એના પિતા રાજશેખરને બેઈમાન કાફિર ઈબ્રાહીમ લોદીએ
દિલ્લીમાં બોલાવીને વિશ્વાસઘાતથી મારી નાંખ્યા, ત્યારથી એ તરૂણ યુવરાજ
પોતાના પિતાના વધનો બદલો લેવાના પ્રયત્નમાં લાગ્યો હતો. હમણાં થોડો દિવસ
પર બાબર સાથે ઈબ્રાહીમ લોદીનો જે રણસંગ્રામ થયો હતો, તે સમયે વેશ
બદલીને ઈબ્રાહીમની સેનામાં પ્રવેશ કરી, ચંદ્રશેખરે ઈબ્રાહીમને જહાનમમાં

પહોંચારી દીમે છે, આ બેઠ ઈષ્ટાહીમના શિખાદુસાહારના, બહુવામાં આવવાથી તેણે ચંદ્રશેખરનો પીછા પકડ્યો હતો. ચંદ્રશેખર ત્યાંથી નાહો અને ઇટલાક દિવસ પાળી તેની સાથેના દંદ્યુજમાં તેને પણ ચમદાર દેખાડીને તથા પોતાના અગ્નિને જોઈને તેણે પુનઃ પલાયન કર્યું. પણ માર્ગથી અજ્ઞાન હોવાથી જૂલમાં તે પોતાના સમયમાં જવાને બદલે અહીં નીકળી આવ્યો અને ગઈ કાલે અજ્ઞાનક મારી ઠન્યાનો અનિયમ થયો.* આજે પાણી પીતાં પીતાં આ સર્વ વૃત્તાંત તેણે પોતાના મુખથી ઇન્દુમતીને કહી સંભળાવ્યો હતો અને ઝાડની આડમાં ઉભો રહીને હું પણ તે સર્વ સાંભળતો હતો. એ જાને એકબીજાને પ્રાણસમાન પ્રેમ-બાવથી લેવા લાગ્યાં છે. આવા અજ્ઞાનક આવેલા આનંદમય પ્રસંગને નિહાળી એમ નહિ તો બીજું શું કહી શકાય કે, પરમાત્માએ જ ઇન્દુમતી માટે આવો યોગ્ય વર મોકલી આપ્યો છે અને સાથે તે દયાધન જગદાધારે મારી લીધેલ પ્રતિજ્ઞા પણ પૂર્ણ કરી છે ! ”

વીરરક્ષના મુખથી આ વૃત્તાંત સાંભળતાં જ સર્વ શૂરવીરોએ નયનનિથી પોતાના હૃદયને વ્યક્ત કર્યો અને ત્યાર પછી વૃદ્ધ પુનઃ બોલવા લાગ્યો કે;—

“આપણી ઇન્દુતું વય હવે સોળ સત્તર વર્ષનું થવા આવ્યું છે, એટલે એને હવે વધારે દિવસ કુમારિકાવસ્થામાં રાખવી, એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય તો નથી જ. વળી મારી પ્રતિજ્ઞા પણ પૂરી થઈ છે અને ઇન્દુમતીને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય સુપાત્ર વર પણ ઘેર બેઠાં આવી લાગ્યો છે, એટલે એવા સુયોગને હાથમાંથી વ્યર્થ જવા દેવો ન લેઈએ. ચંદ્રશેખરે ઇન્દુને પ્રેમથી વચન આપીને કહેલું છે કે;—
“પ્રાણપ્રિયે ! હું તમને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક ગણીશ અને મરણ પર્યંત અન્ય સ્ત્રી સાથે લગ્નસંબંધ નહિ કરું—અર્થાત્ તમને સોકચત્તું સાલ નડશે નહિ ! ”

* ઇષ્ટાહીમ લોહી તે સિકંદર લોહીનો પુત્ર હતો. તે હિજરી ૮૫૬ ના જિહાદની ૫ મી તારીએ જન્મ્યો હતો અને ૫૯ વર્ષની અવસ્થામાં હિજરી ૯૧૫ ના જિહાદની ૨૧ મી તારીએ દિલ્લીના તખ્તપર બેઠો હતો. એના સિક્કાપર એક બાજુએ કલમા અને બીજી બાજુએ તેના નામના અક્ષરો કેતરેલા હતા. તે હિજરી ૯૨૯ ૯૩૨ રજબની ૭ મી તારીએ (ઈ. સ. ૧૨૫૬) પાણીપતની રણભૂમિમાં બાબર સાથેની ખુબાર લડાઈમાં માર્યો ગયો અને તેની લાશને ત્યારપછી પાણી-પતના મેદાનમાં જ દાટવામાં આવી હતી. અત્યારે પણ ત્યાં તેની કબર કાયમ છે અને અનેક પ્રવાસીઓ તે જોવા માટે જાય છે. તે ચંદ્રશેખરના હાથે માર્યો ગયો કે કેમ, એ વિષે ઇતિહાસમાં કશો ઉલ્લેખ નથી, પરંતુ બાટચારણોની કથામાં આ વિષય વર્ણવાયેલો છે અને તે યથાર્થ સ્વરૂપમાં પ્રસ્તુત કથાનકમાં આપ્યો છે.

માઈઓ ! હવે વિચાર કરો કે, આના કરતાં એક અબળા માટે વિશેષ સુખદાયક બીજો શો પ્રસંગ હોઈ શકે ? મેં ચંદ્રશેખરને જોતાં જ જે આટલો બધો ક્રોધ દર્શાવ્યો હતો, તેનો આશય એ જ હતો કે, જો બંનેનાં હૃદયોમાં સત્ય પ્રેમના અંકુરો રોપાશે, તો પછી હું બંનેનો લગ્નસંબંધ કરી આપીશ; અને જો તેમ ન થયું, તો એ યુવક પોતે જ ભયના કારણથી ભાગી જશે અને આપણી પીડા ટળી જશે. પરંતુ પરમેશ્વરે ઇન્દુના ભાગ્યને અમકાવવાનો નિશ્ચય કરેલો હોવાથી પરિણામ સારું જ આવ્યું. હું આવતી કાલે જ બન્નેને વિવાહવિધિના ગ્રંથિથી બાંધીને હિમાલયમાં આદ્યો જઈશ અને તમો સર્વ વરકન્યાને તેમના ઘર સુધી પહોંચાડી પછી પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા જાવો. બાર વર્ષ પર્યંત તમોએ તન, મન અને ધનથી મારી જે સેવાઓ બજાવી છે અને તાબેદારી કરી છે, તે તમારું જાણુ સદાને માટે મારા શિરપર કાયમ રહેશે અને એનો યોગ્ય બદલો તમને તે પરાત્પર જગદીશ્વર આપશે !”

એટલું કહીને તે વૃદ્ધ ઉઠીને ઉભો થયો અને તે સાથે તેના અનુચરો પણ ઉઠ્યા. વૃદ્ધ પોતાની પર્ણકુટી પ્રતિ વળ્યો અને અનુચરો ટેકરીની નીચે ઉતરી ગયા. એ વેળાએ વૃદ્ધના મનઃસાગરમાં અનેક પ્રકારના વિચારતરંગો ઉદ્ભવતા હતા અને પાછા શમાઈ જતા હતા. ઇન્દુના ભાવિ સુખની કલ્પનાએ અત્યારે તેના હૃદયને સંપૂર્ણ વ્યાપ્ત કરેલું હોવાથી પોતાની ભૂતકાલીન સર્વ વિડંબનાઓ અને પીડાઓને તે હાલ થોડા વખતને માટે સર્વથા ભૂલી ગયો હતો. વાત્સલ્યનો મહિમા એવો જ અલૌકિક હોય છે !

પ્રકરણ ૫ મું

પ્રણયપરીક્ષા

અહા ! પ્રેમ, તું ધન્ય છે ! તારો પ્રભાવ પ્રબલ છે, તારી કળા અકળ છે. જે સુજ્ઞ બાળા ઇન્દુમતી આજ સુધી પોતાના વૃદ્ધ પિતાની પરમેશ્વર પ્રમાણે સેવા કરતી અને પિતાની આજ્ઞાનો કોઈ દિવસ સ્વપ્નમાં પણ ભંગ કરતી ન હોતી; તે જ ઇન્દુમતીના હૃદયમાં આજે પ્રણયની સત્તાનો પ્રભાવ પડતાં તે આજે તેના પિતાની આજ્ઞાથી સર્વથા વિરુદ્ધ વર્તનમાં પ્રવૃત્ત થયેલી હતી. વૃદ્ધે આવીને જોયું તો તે યુવક અને ઇન્દુ પર્ણકુટીની પાછળ ચંદ્રિકાના પ્રકાશમાં ખેડાં હતાં અને આનંદવર્ધક વાર્તાલાપ કરી રહ્યાં હતાં. એ દૃશ્યને અવલોકી વૃદ્ધ પ્રસન્ન થયો અને કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના પર્ણકુટીમાં જઈને સૂઈ રહ્યો. પરંતુ આપણું એ ઉભય પ્રેમીજનોએ તો પરસ્પર પ્રેમસંભાષણમાં જ નિશાનો સમય વીતાડી

“મને પોતાના પરિશ્રમમાં ભાગ લેવા દેવાથી જો આપનામાં રાક્ષસત્વ આવી જવાનો સંભવ હોય, તો મારા દેખતાં આપ કદી વેઠો છો તે હું જો શાંત દૃષ્ટિથી જોયાં કરું, તો શું હું રાક્ષસી ન કહેવાઉં કે ? માટે આવી ખોટી દલીલોને જવાબો અને આ દાસીને તમારા પરિશ્રમમાં ભાગ લેવા દો !” ઇન્દુમતીએ સખળ વાદ કર્યો.

યુવક મહા અંલીર વિચારમાં પડી ગયો; પોતાની ઉત્તર આપવાની શક્તિને લોપ થવાથી એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર ન કરતાં તે મૌનનું અવલંબન કરીને નિઃસ્તપ્થ થઈ બેસી રહ્યો. અહા ! પ્રણયની કેવી અલૌકિક અનુકંપા !

પાછળ લતામંડપમાં ઉભેલા વૃદ્ધે તેમનો એ સંવાદ આદિથી અંત પર્યંત સાંભળ્યો અને તે સાંભળીને તેના મનમાં અતિશય સંતોષ થયો. છતાં પણ અતિમ પરીક્ષા લેવાના ઉદ્દેશથી હાથમાં નાગી તલ્વાર લઈને તે રહાસો આવી ગર્જના કરતો કહેવા લાગ્યો કે;—“ઇન્દુમતી ! કાલથી આજ સુધીમાં તું મારી સર્વ આજ્ઞાઓથી ઉલટું જ વર્તન કરતી આવી છે. કુળ અને જળની વાત ચાદ કર; અને વળી પાછી અત્યારે પણ તું એની સાથે વાર્તાલાપ કરતી ઉભી છે ! પણ હવે જો કે એ આજ્ઞાભંગનું શું પરિણામ થાય છે તે ! હું આ ક્ષણે જ તને ચમાલયનો માર્ગ બતાવું છું !”

આમ કહીને જોવી તેણે ઇન્દુમતીપર તલ્વાર ઊગામી, તેવો જ તે યુવક તેના પગોમાં પડી કરગરતો કહેવા લાગ્યો કે;—“આપ કૃપા કરી મને મારી નાંખીને પોતાના કોપની જવાબાને શાંત કરો. આ સર્વ દોષ મારો જ છે; અને તેથી હું જ એ પ્રાણહંડનો અધિકારી છું ! આ બિચારી અનાથ અબળા સર્વથા નિરપરાધિની છે. મારું મસ્તક આપનાં ચરણોમાં પડેલું છે, તે આનંદથી કાપો; પણ મારાં નેત્રો સમક્ષ એક નિર્દોષ નવયૌવના નારીના પ્રાણની હાનિ ન કરો !”

એ વચન સાંભળી વૃદ્ધ યુવકના શરીરપર જોવો પોતાની તલ્વારનો વાર કરવાને તૈયાર થયો કે તરત જ તેને અટકાવીને ઇન્દુમતી એક ઉન્મત્ત મનુષ્ય પ્રમાણે રડતી રડતી કહેવા લાગી કે;—“પિતાજી ! જો આપનો નરબલિ લેવાનો જ વિચાર હોય, તો પ્રથમ મને મારી નાંખો અને પછી ભલે આ તરુણ અતિથિના રક્તનો સ્વાદ ચાખો ! !”

ઇન્દુમતીનાં એ દૃઢ્યદ્રાવક વચનો સાંભળતાં જ વૃદ્ધે પોતાની તલ્વારને બળપૂર્વક દૂર ફેંકી દીધી અને ઇન્દુમતી તથા અન્દ્રશેખરને બેઠાડીને અત્યંત પ્રેમના ઉમળકાથી પોતાની છાતી સાથે ચાંપ્યાં—તેમને પોતાના હૃદયનાં અશ્રુથી સ્નાન કરાવ્યું. પ્રણય અને વાત્સલ્યનું અલૌકિક અને અનનુભૂત મીલન થયેલું જોવામાં

આવ્યું. એ સ્થળે એ વેળાએ જો દોઢ કુશળ ચિત્રકર ઉપસ્થિત હોત, તો તેને આ પ્રણયવાત્સલ્ય મીલનનો પોતાના કળાકૌશલ્યને વ્યક્ત કરવા માટે એક અત્યંત ઉત્તમ વિષય મળ્યો હોત. અરતુ !

પ્રકરણ ૬ છું પ્રણયપીયૂષ-લગ્ન !

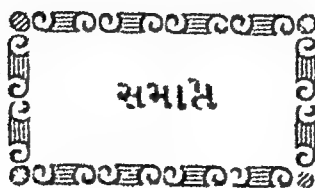
થોડાક સમય એની રીતે પ્રેમાલિખનમાં જ વીતી ગયો. ત્યાર પછી આશ્વાસન આપી તે પ્રેમી યુગ્મને પોતાની સહામે ખેસાડીને તે વૃદ્ધ પોતાના મનોભેદને ખાલતો કહેવા લાગ્યો કે:-

“ પુત્રી ઇન્દુમતી ! ધૈર્ય ધર; અને વત્સ ચન્દ્રશેખર ! તું પણ ખેદને દૂર કર. મેં જે આટલો બધો ક્રોધનો ભાવ દર્શાવ્યો હતો, તે માત્ર તમો બન્નેના પરસ્પર પ્રેમની પૂરી પરીક્ષા કરવા માટે જ । જે તમારો પરસ્પર પ્રેમ સત્ય અને દૃઢ ન હોત, તો એક બીજા માટે પોતાના પ્રાણની પરવા ન કરતાં તમો મારી ક્ષમા શા કારણે માગત વાર ? અને સાંભળો; મેં છુપાઈને તમારી બધી વાતો સાંભળી છે. ચન્દ્રશેખર ! તમારાથી મોટા અને યોગ્ય એવો બીજો કયો રાજકુમાર છે કે જે ઇન્દુમતીના પાણિગ્રહણની યોગ્યતા ધરાવતો હોય ? દેવગઢ અમારા પૂર્વજોની રાજધાની હતી. જ્યારે મારી ઇન્દુમતી માત્ર ચાર વર્ષના વયની હતી, તે સમયે પાપી, પિશાચ અને નરાધમ ઇચ્છાહીમ લોદીએ મારા નગરને ઘેરે ઘાલી મને એમ કહેવડાવ્યું કે, ‘ યા તો તમારી સ્ત્રી-ઇન્દુની માતા-ને અમારી પાસે મોકલી આપો, અને નહિ તો લડાઈ કરો. ’ આ સંદેશો સાંભળીને મારી આંખોમાં ખૂન ભરાઈ આવ્યું અને તેના દૂતને મેં અપમાન સાથે હડધૂત કરીને કાઢી મૂક્યો. પછી શું પૂછવું ? સમસ્ત નગર યવન અને વનપશુઓના હાથે સ્મશાન વત્ થઈ ગયું. મારી પત્નીએ આત્મહત્યાના આશ્રયથી મુક્તિ મેળવી અને હું તો યવનકુલકલંક પાસેથી એ વૈરનો અદલો-કીનો-લેવાના હેતુથી આ ચતુર્વર્ધીયા બાલિકાને લઈને આ નિર્જન અરણ્યમાં આવી વસ્યો । મારા નિમકહલાલ સરદારોમાંના પચાસ સરદારોએ સર્વસ્વ લાગીને મારી સાથે જ અહીં નિવાસ કર્યો અને તેઓ આજ સુધી પણ મારી સાથે જ છે । એમનામાંના જ કેટલાક પુરુષોને તમે ગઈ કાલે જોયા હતા. પુત્ર ચન્દ્રશેખર ! આ અરણ્યમાં વસતાં આજે મને બાર વર્ષ થવા આવ્યાં છે, છતાં પણ મેં એવી તો સાવધતાથી આ બાળાનું લાલન પાલન કર્યું છે અને એને એવું તો યોગ્ય તથા શ્રેષ્ઠ શિક્ષણ આપ્યું છે કે તેના પરિણામનો અનુભવ એની સુશીલતાથી ભવિષ્યમાં આપને પોતાની મેળે જ

યતો જશે, એટલે અત્યારે એના અધિક વિવેચનની આવશ્યકતા નથી. વળી મેં એને અત્યાર સુધી એવા તો સખત ખંદોખસ્તમાં રાખેલી છે કે, ગઈ કાલના પ્રસંગને બાદ કરીએ તો આજ સુધીમાં એણે બીજા કોઈ પણ મનુષ્યનું મુખ માત્ર પણ જોયું નથી. મેં રાજસ્થાનના સર્વ રાજાઓ પાસેથી સહાયતા માગી અને કહેવડાવ્યું કે, ‘જે કોઈ પણ દુષ્ટ ઇપ્રાહીમનું માથું વાઢી લાવશે, તેની સાથે હું મારી પુત્રીનો લગ્નસંબંધ કરી આપીશ;’ પણ હાથ ! કોઈએ પણ મારી માગણીને ધ્યાનમાં લીધી નહિ અને સદામા મને ગાંડો ધારીને તે બંધા મારી મશ્કરી કરવા લાગ્યા ! અંતે મેં નિરાશા અને ખેદાતિશયથી એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ‘જે કોઈ પણ ઇપ્રાહીમને મારશે, તેજ ક્ષત્રિય વીર મારી પુત્રીનો પતિ થશે ! નહિ તો મારી પુત્રી આજન્મ કુમારિકા જ રહેશે ! પરમેશ્વરે તમારા હૃદયમાં વસીને મારી પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરી છે અને ઇન્દુમતી તમારી યઈ ચૂકી છે—આજે હું એક મોઠા બારને મસ્તકપરથી ઉતારીને કર્તવ્યમુક્ત થયો છું,’ એમ માત્ર માનવું છે !”

એટલું કહીને તે વૃદ્ધે સીટી વગાડી અને તે ક્ષણે જ જોતજોતાંમાં પચાસ નવજવાન ઘોડેસ્વારો ત્યાં આવી હાજર થયા. તેમની સાથે એક સળવેલો ખાલી ઘોડો ચંદ્રશેખર માટે અને એક સુંદર પાલખી ઇન્દુમતી માટે હોય, એમ જોવામાં આવતું હતું. એ પળે જ તે વૃદ્ધે ઇન્દુમતી અને ચંદ્રશેખરને લગ્નબંધનથી બાંધીને તે વીરોની સાથે તેમને વિદાય કરી દીધાં અને ત્યાર પછી તે પોતે હિમાલયની દિશામાં પ્રયાણ કરી ગયો, સંસારના વ્યવહારથી વિરક્ત થયો.

અહા ! જે ઇન્દુમતી આટલા કાળ પર્યન્ત વનવિહંગિની હતી, તે જ આજે ગૃહપિંજરમાં બદ્ધ થવાને નખર તરફ આવી. પરમેશ્વરના અગાધ મહિમાનો પાર કોણ પામી શકે એમ છે વાઝ ? પરંતુ વનવિહંગિનીને ગૃહપિંજરમાં પણ સ્વર્ગીય આનંદની છટા દેખાવા લાગી, એ જ્ઞાનું પરિણામ વાઝ ? કેવળ પ્રણયપીયૂષનું !

સમાપ્ત

સંસારમાંથી સ્વપ્ના અત્યંત
દુઃખમાં ફેંટી રે છે. સૌદામિનીના જેવો
પ્રેમથી રહારી જોજ દરમિયાન થઈ. હૃદયમાં
પીડા થતી, પ્રેમમંદિર તરીકે પડતું ને
જે સુખનો બધાં રસને અગ્નિમાં આ
ગયાં. સૌદામિનીથી બને તેટલું દુઃખ
જે વિચારે હું બહાર આવ્યો. કુલનો
કુલની પાંખડીએ પાંખડી તોડી નાખી
કે મારા હાથમાં કાંટાજ રહ્યા.

(૨)

સુખજી આવ્યો ત્યારે સમગ્ર સૃષ્ટિ મને
થી નાગતી લાગતી હતી. જોજ સૃષ્ટિ
પ્રેમથી પાછા ફરતાં સૌદામિનીમાં હૃદયની
પીડા. આકાશમાં અસ્પષ્ટ તારાઓ ઝમકી
હતા. એ તારાઓ, સૂર્યના વિશ્વાસ
પ્રેમથી રજનીની ટૂંટી પ્રેમમાલિકાનાં પુષ્પો
મને લાગ્યા અને ત્યારેજ મને યશું
પ્રેમ ખરેખર આંધળો છે, અને જીવીજ
શુષ્ક પોતે જોઈલા ખાડામાં પડે છે.
લાંડ જતાં પહેલાં લોનાવલાની ટેકરીઓ
અને તિથલના સમુદ્ર સન્નિપત્ત સૌદામિની
આપેલ વચનો અને જીવું આ વર્તન ।
પ્રભુ ! જે પ્રેમની કવિઓ રચી દેતાં
ધરાતા નથી તે પ્રેમ આવો હીન ।
સમગ્રિથી લોઠાવું સુવર્ણ થાય છે તેમ
હું પડીને રાજમહેલ બનાવે છે તો
સૌદામિની જેવકા કેમ થઈ પોતાની
ફરતાં અન્ય સ્ત્રીઓ હાજરી કરતી
કર હોવા છતાં બાળક જેમ માતા તર
વળે છે તેમ પ્રેમી પણ પોતાના પ્રેમ

પાનકી પૂતમાંજ નિગમ રહે છે. આ સિ
દ્વાંત સૌદામિનીએ જોઈ કમ ઠેરવ્યો ।

જોના મારા પરના બધા પ્રેમપત્રો
જોના લાવિ પતિને મોકલું તો ! પણ આ
વિચાર મનમાં આવતાંજ મારી નીચતાપર
મને તિરસ્કાર આવ્યો. પોતા પર પગ પડતાં
જોમાં બાંધવાનો આર્મ કાંટાનો. કુલનો
નહિ. એ બધા પત્રો બાળી મૂકું તો ! પણ
શિવે મહાનને બસમસાતું ક્યારે છતાં જેમ
એ દુઃખ નિરંકુશપણે રાત્રી કરે છે તેમ
એ પત્રોની રાખ ગયા છતાંયે હું એને
વિસરી શકું એમ નો'તું.

કલાપ્રાનાના દામમાં રો'ચિત્ત પરિવર્ત
પ્રયત્ન કર્યો. પણ હવે જેની આંખો સૌદા
મિની જેવી લાગતી તેને વધારે વાર તપા
સવાની બાંજગડમાં હું નો'તો પડતો.
તાવથી પીડાતા માણસને જેમ આશુ' જગત
બળતું લાગે છે તેમ મને સાક્ર'યે જમવ
વિશ્વાસઘાતી લાગતું. દિવસે કામને લીધે
આ વાત વિસારે પડતી પણ રાત્રે આ
સ્મરણો મને સતીવતાં. મને એકજ વિચાર
આવતો. સૌદામિની મારી થઈ હોત તો !
ખરે ! તો તો સ્મરણ સમું લાગતું આ
જગત નંદનવન બનત. આત્મહત્યા કરવા
કાર, વગેરેનો સાચ લઈ આ કુઃખીજંગલ
માંથી છૂટવાના મને અનેક વિચારો આવતા.

છેવટ મારું ધ્યાન નાટકો તરફ વળ્યું.
રાત્રે હંધ આવે ત્યાં સુધી નાટકોનાં પુસ્તકો
વાંચવાનો વિચાર કર્યો અને શહેરમાં ગમે
તેવી નાટક મંડળી આવે તોયે તેનાં બધાં

નાટકો લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. નાટક વાંચવા કરતાં એ લેવામાં એક અજબ ભતનો ઉન્માદ હોય છે ને આ ઉન્માદ પૂરતો હું મારું કામ ભૂલતો. જગતથી ઠગાયલા મને રંગભૂમિનું મૃગજળ મોહક લાગતું. અને મેંને થતું એક નાટક પૂરો થયા પછી તર તજ બીજો નાટક કાં ન શરૂ થાય! પણ નાટક કંપનીના કોઈ નટનો મારી માફક પ્રણયભંગ ન થયો હોય એટલે એને મારી કહપતનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવે! કોઈ પણ નાટકમાં નાયિકા મને સૌન્દર્યમિત્રી લાગતી અને અત્યાનંદ મારી આંખમાં આંસુઓ આવતાં. લોકો પહેલા વર્ગમાં બેઠેલા ડો. મહેતાની આંખમાં આંસુઓ ભેંસ એને રસિકની પદવી આપતા, પણ આ રસિકના હૃદયમાં કંઈ ભતનો નાટક ચાલી રહ્યો હતો એની એમને ક્યાંથી ખબર હોય!

(૩)

આમ એક વર્ષ વીતી ગયું. એક નવી નાટક કંપનીનો પહેલોજ ખેલ હતો. એમાં મુખ્ય નાયિકાનું કામ એક સ્ત્રી કરતી હતી. એટલે પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણ પ્રમાણે એના અભિનયમાં અજબ આકર્ષણ હતું એમ કહેવાતું. ઉપાના પદ્મપર્ણીથી આ કાશ જેમ વિવિધ રંગોથી રંગાય છે તેમ એ રંગભૂમિ પર આવતાંજ નવે રસો અવતરતા એમ નાટ્યલક્ષ્મી કહેતા. હું મેં જાણના નિયમ પ્રમાણે મેં પહેલા વર્ગની બીજી હારની પહેલી ખુરસી રીઝવ કરાવી અને સાડા નવને સુમારે નાટ્યાલયમાં ગયો. ને વહીવટથી મારી ચએલી ખુરસી તરફ વળ્યો

તો ત્યાં એક ફિક્કા ચહેરાવાળા આધેડ વયના એક ગૃહસ્થને બેઠેલો મેં જોયો. મારી ખુરસી પચાવી પાડનાર આ ગૃહસ્થને મેં પગથી માયા સુધી નિહાળ્યો. મૃત્યુ ન્યારે આંગણમાં ડાચું ફાડી ઉભું હોય ત્યારે રંગભૂમિમાં સંગીત સાંભળવા આવનાર આ લંગડા ગૃહસ્થ જેવો નાટ્ય લક્ષ્મી, ભરત મુનિના કાળથી આજ સુધીમાં લાગ્યેજ નાટ્ય દેવતાને મળ્યો હોય. આવા લંગડા પગે અહીં સુધી નાટક લેવા આવવા માટે એને અભિનંદન આપવા કે મારી ખુરસી પચાવી પાડવા માટે એને તતડાવવો એનો વિચાર કરતો હું ત્યાંજ ઉભો. મને ત્યાં ઉભો રહેલો ભેંસ મેનેજરે આવી કહ્યું. કૃપા કરી આપ આ પાસેની ખુરસીપર બેસો.

શિષ્ટાચારને અનુસરી હું એની પાસેની ખુરસીપર બેઠો અને એના જીવનનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એવામાં તારના સિપાઈએ મારા હાથમાં નીચેના અર્થનો તાર મૂક્યો. સૌન્દર્યમિત્રીની આંખ બગડી છે, તરત આવો શસ્ત્રક્રિયા થઈ શકે એમ નથી.

—ભારકર

આ વાંચતાંજ મારી આંખો સમક્ષ અને મનમાં અનેક ભતનાં નાટકો શરૂ થયાં. મારા નેત્રરોગના જ્ઞાનનો ઉપયોગ સૌન્દર્યમિત્રી માટે કરવાની તક આવી હતી, પણ સૌન્દર્યમિત્રી હવે મારી ક્યાં હતી! ને આ વખતે હું એને મદદ નહિ કરે તો જરૂર એને એના વચનભંગનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે. મારા મનમાં જબરી ગડ ભાંજ શરૂ થઈ. જેવટ નાટક લેયા પછીજ

વિચાર કરવાનું પ્રયત્ન કરીને મેં નાક
સેવામાં મન પાડ્યું.

નાગિકાની પણ સ્વભાવ મરી ખરેખર
અભિનય કરવાનું હતું. વારે વારે સ્વભાવ
તરફ પાછા ફરતે મારા હૃદયમાં અભાવ
તરફ ફરીને સ્વભાવ પ્રકાશી જાયો અને તો
મારા હૃદયમાં મોખામાં મોખામાં હોવાથી
એમ માનતું અને સ્વાસ્થ્યનું લાભ. બીજા
અંકમાંના એક સંવાદના પ્રવેશમાં તે
એણે કમાવ કરી. નાચક નાગિકાની
કાલ લઈ સંવાદમાં જતો હતો. તમે પૂછીના
પર પર મને ત્યાં હતો તોમે મારા દમ
મંદિરમાં જોશો. રંગમાં જનારી તમારી
મૂર્તિ તો જો અન્ય સ્વભાવની છાયા છે.
દ નાગિકાના આ હૃદયમાં વખતનો સંજો
ર મનુર સ્વર અને હૃદયપરથી અભિનય
દ પ્રસંગીય હતો. મેં મારા પંડારી તરફ
ને જોયું. જમીન પર પડેલાં લુકાં પાને પરતા
દેવસાદનાં બિંદુ પર પડતાં સૂર્યકિરણ
ર લેમ ચમકે છે તેમ એના આંતર પર આંતર
દ ચમકતાં નતાં અને એની આંખમાં કંઈ
અવળ તેજ નાગતું હતું. ત્રીજા અંકમાં
વે નાચકના મુશ્કેલી ખખર આવતાં નાગિકા
વે રોડ કરે છે એવો એક પ્રસંગ હતો. આ
ક પ્રવેશ પણ એણે ઠીક બજાવ્યો. પણ ત્યારે
અત્યારે એ અમારી તરફ જોતી ત્યારે પુષ્પની
દે અસ્ફુટ સુગંધ પ્રમાણે એના વદન પર
પ્રત્યક્ષેણ ચમકતી. અને ત્યારે કદાચ દસનો
અંગ થતો અને લાગતો. પોતાનો પતિ
દે જોણે પાછો આવ્યો છે એમ ધારી એ
દેવાર તરફ જતી પણ ત્યાંથી ખિન્ન વદને પાછી

હતી. હવે ફરી એ આ મંથન પર નહિ
ફરે, મારા અભાવ રોગ આ એમ નહિ કરે
એ એ તરવારથી મારમાં તું ફરી ફેંચા
તે એમ નહિ કરે. મારા હૃદયમાં એ
મૂર્તિ અર્પણિત સ્વભાવ છે પણ ત્યજ ક
અંખ હવે નહિ ફેંચાય. મારા કાને એના
પ્રવચન નહિ હુલ્લામ. આ તાક્યો અને
નાટીય લાગ્યા અને મારા પંડારીને એ
આમાં ખાસ રસ પડતો હોય એવું
ન ગાનું.

નાટક પૂરો થયું હતું પર આવ્યો. સૂર્યા
સ્ત રજા પાવે એમ ધારી વખત સુધી
હાથે અજવાળું રહે છે તેમ નાટ્યપ્રયાગ
પૂરો થવા પછી એનાં અસ્પષ્ટ ચિત્રો મને
બુધિ પર વિદાર કરી રહે છે, એ મારા
દાહનો અનુસવ. પણ આલે તો નાટ્ય
સારો હતો તે છતાંયે અને કશું યાદ નોંધ
કારણ કે મારું બધું ધ્યાન પેલા તા
રમાં હતું. એક ક્ષણે વિચાર આવતો.
સ્વામીની પદ્મીજ ગાડીમાં જઈ સૌદામિ
નીની આંખ તપાસી દવા શરૂ કરે. બીજા
ક્ષણે વિચાર આવતો. સાથે સા માટે
દુધ પાછા ઉઠેરવો? એણે મારા હૃદયના
ચૂરચૂરા કરી નાખ્યા હતા. તો પછી એની
આંખો ત્યજ એમાં મારે શું? બહાર
તારાઓ ચમકતા હતા. ત્રીજા વર્ષ પહેલાં
આ તારાઓ એવાને એવાજ હતા, અને
પચાસ વર્ષ પછીયે એવાજ રહેશે. પછ
ત્રીસ વર્ષ પહેલાં હું કે સૌદામિની એમાંથી
એકે આ પૃથ્વી પર નોંતાં અને પચાસ
વર્ષ પછી કાચેજ હોઈએ તો પછી આ

વેર લેવાની શી જરૂર ! વેર ! જેની મૃતિ હૃદયમંદિરમાં સ્થાપી હોય, જે મહારી પત્ની થઈ હોય તો એને માટે લોહીનું પાણી કરત. તેનાપર વેર ! પ્રેમ અને વેર, પ્રેમશ અને અંધકાર જેટલાંજ ભિન્ન છે ના ! મારા પ્રેમનો એણે અસ્વીકાર કર્યો એટલા માટે મારે એનાપર વેર લેવું ! જગતમાં મનુષ્યે પ્રેમનાં બહાર ભરવાં કે મંદિરો ચણાવવાં ? સૌકામિની લલે મારા પ્રેમનો અસ્વીકાર કરે પણ એથી એને ચાહવાનો મારો હક્ક થોડોજ મટી જાય છે. વટેમાગુને છાંયડો આપવું જાડ એની પાસે પાણીની આશા રાખવું નથી. સમુદ્રમાંથી રત્નો નીકળે છે એટલા ખાતરજ કે સરિતાઓ એને મળતી નથી. પૃથ્વીપર પક્ષ પક્ષનારો વરસાદ એક મુઠી ઘાસની એ આશા રાખતો નથી, પ્રેમ એવો કાં ન હોય ! આપણાથી રહેવાવું નથી એટલે આપણે પ્રેમમાં પડીએ છીએ. પ્રેમીઓનાં હૃદયમાં તો પ્રેમામૃતજ હોયું જોઈએ. એમાં દ્વેષવું તો એક પણ વિધર્મિક ન હોય. આવા પ્રેમ શુભાભમાં વેરરૂપી કાંટા ન હોય.

આશીર્વાદ પાસે દિવો મૂકી મેં સૌકામિનીના પ્રેમપત્રો વાંચવા માંડ્યા. મને થયું કે સૌકામિનીના શરીરનો માલિક ગમે તે હોય, હું લલે એનો ન હોઈ પણ એ મારી હઠી, એના તરફ નિષ્કામ પ્રેમ રાખતાં મને કોણ અટકાવી શકે એમ હતું. ખસ. ત્યારે એજ નક્કી. સૌકામિનીને જેથી સુખ થાય એ સર્વ મારે કરવું જોઈએ. મેં તારવું ફેર્મ લઈ લખ્યું.

“સૌકામિનીને લઈ એકઠમ અહીં આવો”
અનિલ

(૪)

સૌમંવારે બપોરે સૌકામિની અને એની મા માટે ક્વાખાનામાં બધી ગોઠવણ કરી હું ને ભાસ્કર બહાર આવ્યા. મારા રાખકે સાંભળતાંજ સૌકામિનીની નિસ્તેજ આખમાં આંસુ આવેલાં જોઈ મારું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. અને એકાંતમાં જઈ તેનું કારણ સોધી કાઢવાનું મન થયું. પણ ભાસ્કરને મૂકીને કાંઈ જઈ શકું ?

વાતમાં ને વાતમાં ભાસ્કર અને સૌકામિનીનાં લગ્ન હજી નથી થયાં જાણી આશ્ચર્ય થયું. ‘જુઓ ડોક્ટર ! હું તો પક્ષા નસીબ વાદી, તારથી પંજબમાં જગ્યા મળી, એટલે લગ્નવું જરા લખાયું. નહિ તો મારે આ આંધળી સ્ત્રી ગળે પડત. એથી ફાયદો એટલો જાણ થાત કે પરપુરુષ સામે એ જોત નહિ.’ જોલતાં જોલતાં ભાસ્કરે હસવા માંડ્યું. પણ મને તો આ સાંભળી ખુબજ ચીદ ચઢી. એટલે મેં તો મૈનજ સેવ્યું. મોંમાંથી સીગારેટનો ધુમાડો કાઢતાં એણે તો પાછું શરૂ કર્યું : ‘હું પંજબ ગયો અને આની આંખ બગડી. મુંબઈના ડોક્ટરોથી કાંઈ થયું નહિ. મેં એને અહીં આવવા કહ્યું ત્યારે એણે ના પાડી. છેવટ મેં તો સાફ કહ્યું કે, આંખની સાથે પતિને થે શુભાવેલો હોય તો આ હક ચાલુ રાખજો. પણ હેં ડોક્ટર ! આંધળી સ્ત્રીને લઈ કરીયે પણ શું ? નહિ એની સાથે નાટક સીનેમા જોવા જવાય કે નહિ આનંદ પર્યટનો પર જવાય. કાશ્મીર એને લઈ જ

છએ અને પત્થરની પુતળી લઈ જઈએ એ બન્ને સરખુંજને ! નાસ્તો કરવા સાથે બેઠી હોય તો કૂતરું ક્યારે બીરછીટ ખાઈ નય તેનોગે ખ્યાલ નહિ આવે. હાં ! તમેજ કહોને કે આંધળી પત્નીની લાકડી થવાનું ક્યા પતિને ગમે ?

ભારકરનું આ લાપણ આગળ ચાલત, પણ મને શાન્ત ભેધ એણા 'ચાલ જરા ઉંધી લઈ' કહી એમના ચોરડામાં ગયા અને એ ઉંધમાં પડયો કે તરતજ હું સૌદામિનીના ચોરડા તરફ વળ્યો. સૌદામિનીની મા પડોશની ચોરડીમાં કોઈ પુસ્તક વાંચતી હતી. મારા પગલાંનો અવાજ સાંભળતાંજ સૌદામિનીએ પૂછ્યું : 'કાણે અનિલ ?'

'હા.'

મારો જવાબ સાંભળતાંજ એ હસકે હસકે રડવા લાગી અને તેણે મારો હાથ એના હાથમાં લઈ એ પર એણે આંસુનો અભિષેક કરવા માંડયો. પશ્ચાત્તાપની સાક્ષી સમાં આ આંસુઓએ મારું મન ચીરી નાખ્યું.

મેં ધીમેથી કહ્યું : 'મિની ! હું તારી આંખો જરૂર સારી કરીશ હું.'

'મારી આંખો કેમ કરતાં બગડી એ જાણે છો ?'

'ના.'

'પ્રેમની પૃથ્વી તરફથી નજર એંચી લઈ વૈસવના સૂર્ય તરફ નજર નાંખવાથી.' એ લતાં બોલતાં એની આંખમાંથી અશ્રુભરિત આંસુઓ વહેતાં હતાં.

'રડવાથી તો આંખ વધારે બગડે' મિની !

'એમ ના.' તો તો હું એકસરખી રહ્યાં કરીશ. અનિલ ! મારી એક વિનતિ સાંભળશો ! પણ તમે એ શાની સાંભળો ?'

'જરૂર સાંભળીશ.'

'વચન આપો.'

'મારી આંખ સારી થાય તોજ ભારકર મારી સાથે લગ્ન કરશે. માટે મારી આગલી ભૂલો ભૂલી જઈ મારી આંખ સારી કરી' એજ એની વિનતિ હશે, એમ ધારી મેં એને વચન આપ્યું. વચન.

એણે હસતાં હસતાં કહ્યું : 'મારી આંખો સદા માટે નય એવું ઔપધ આપો.'

'આ ભળતીજ વાત.'

ભળતીજ નહિ. હું આંધળી થઈશ તો ભારકર મારી સાથે લગ્ન નહીં કરે, અને એમ થશે, એટલે પણ આંધળી સાથે કોઈ પણ લગ્ન કરે ખરું ?

સૌદામિનીની આંખ સારી થાય તો એ ભારકરને મળે ને આંધળી રહે તો મારી થાય. મારી સામે આ મહાન્ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. પશ્ચાત્તાપ કરવા ખાતર એ ગમે તેમ બોલે, પણ એથી એને આંધળી કરવાનું પાપ મારાથી કેમ ઠ્ઠોરાય ? મારી આંખમાં રમી રહેલી મૂર્તિની આંખ ફેડવા જેટલો નિષ્કુર હું કેમ થાઉં ! ક્યાના રસ્તે જઈ તો સૌદામિની બોલી પડે એમ હતું અને સૌદામિનીને મેળવું તો સત્ય પ્રેમના મૂળપર ઘા પડે એમ હતું. હું ગભરાઈ ગયો. રાત્રે નાટક ભેદ આવી સવારના શાન્તપણે વિચાર કરવાનું મેં નક્કી કર્યું. પણ મુખ્ય નદી કામ ન કરી

શકે એમ હોવાથી આજે એલ ખંધ હતો એમ સાંભળ્યું. એટલે પથારીમાં પડ્યો. વિચાર કરતાં એક વખત થતું કે એને આ પેલાં વચનનો ફાયદો લઈ એની આંખ સુધારવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. પણ આવી રીતે મેળવેલી સૌહાર્મિનીને સ્પર્શ કરવાની પણ હિંમત નહિ ચાલે એવો વિચાર તરતજ આવતો. આમ સવારે ચાર વાગ્યા સુધી પથારીમાં તરફડયાં કર્યું. મળસ્કે જરાક ઉંઘ આવી, પણ એવામાં હું અધુરથી સૌહાર્મિનીની આંખો ફેડતો હતો એવું સ્વપ્ન આવવાથી સંકોળો નાખ્યો.

મંગળ અને બુધ બંને દિવસ મેં સૌહાર્મિનીની આંખમાં દવા નાંખી, પણ એનો ઉદ્દેશ લોકોની આંખમાં ધૂળ નાંખવા જેવોજ હતો. શુક્રવારની સવાર સુધીમાં જો એની આંખમાં બીજી દવા નાંખવામાં આવે તોજ એની આંખો સુધરી શકે એમ હતું, એ હું નાણી ગયો હતો. અને એ દવા પણ મેં એની ચોરડીમાંજ મૂકી હતી. પણ એ દવાનાં ચારજ દીપાં, મારી સર્વ આશા ને મનોરથોનો નાશ કરી શકે એમ હતું. આંધળી તો આંધળી પણ મારે સૌહાર્મિની જોઈએ એમ મનમાં ચવા લાગ્યું. અને મારું મન અધઃપાતને રસ્તે જવા લાગ્યું.

બુધવારની સાંજ આવી. દિવા થયા. આટલી એક રાત દવા વિના નય તો સૌહાર્મિનીની નજર સન્મુખ સદામ મારે રાતજ રહેવાની. મને મારા પોતા પર કંટાળો આવ્યો. હું આટલો કષ્ટ હોઈશ એની મને

ખબર નોતી માટે મનોનિઃસૃજ કરી હું તે ખાસ દવા લઈ સૌહાર્મિનીની ચોરડીમાં ગયો. સૌહાર્મિનીની મા ભારત વાંચતી હતી.

સૌહાર્મિનીના સૌંદર્યનો મોહાશિ મારા દિવ્ય પ્રેમને બાળી નાંખતો હતો. એ અશિ આ દવાનાં ચાર દીપાંથી બુઝાઈ જશે એ વિચાર મને આનંદ થયો. ભોંતપર મારો પડછાયો જોઈ માએ પૂછ્યું: 'કેમ ડોક્ટર!'

કાંઈ નહિ. આંખમાં થોડી દવા નાંખવી છે.

એ બાળુએ ખરયાં ને પલંગપર સુતેલી સૌહાર્મિની મારી નજરે પડી અને જગતના સર્વ ઉપાં કાળતું સૌંદર્ય ભેગું કરી આ મૂર્તિ વિધાતાએ ઘડી હોય એમ મને લાગ્યું. હું હાથમાં શીશી સાથે ત્યાંજ ચંલી ગયો. આ દવા એની આંખમાં નાંખી કે એ સૌંદર્ય પરથી મારો હૃદય ઉઠ્યો જ સમજવો.

"ડોક્ટર-દવા નાંખવી છે ને?" સૌહાર્મિનીની માએ મને શુદ્ધિમાં આણ્યો.

મેં હકારમાં જવાબ વાળ્યો. પણ શીશી ઉઘાડવા મારો હાથ ન વળ્યો. એ વાર્મા બહારથી ભાસ્કરનો અવાજ આવ્યો.

'ડોક્ટર! એ ડોક્ટર!'

'હાં?'

'ચાલો નાટક જોવા આવો છો ને!'

'હા!'

'તો ચાલો.'

'સવારે દવા નાંખીશ તો ચાલશે' એમ એની માને કહી હું બહાર નીકળ્યો.

નો'તાં થયાં જોઈશું. મધુમેહને
જોઈને એક પગ કાપવો પડેલો. પછી
એને હૃદયનો રોગ થયો, જોઈલે ક્યારે
જોઈતું હૃદય બંધ પડી જાય તેવું નક્કી
નહિ. આથી એને પોતાની સામે ખુરસી
પર બેસાડીને નાટકમાં કામ કરવાનું નાચિ
કાએ નક્કી કર્યું. એ જરાયે આલોપાછો
થાય તો નહીતું ચિત્ત નાટકમાંથી તરત
હી જાય.

‘જનબ’ ભાસ્કરે બગાસાં ખાતાં કહ્યું.
ખરી આશ્ચર્યજનક વાત તો હજી
આવે છે. એ માણસ પહેલાં લક્ષાધિપતિ
હોતો, પણ સદ્કામાં એકાદ વાર જખરી
ઠોકર ખાઈ લીખારી બન્યો. પણ આણે
એનો સંગ છોડ્યો નહિ. આ નાટકમાં
જોઈતું કામ જોઈ એક રાત્રીની નજર
એનાપર ફેલી પણ આણે તો એકજ ઉત્તર
આપ્યો ‘પ્રેમ આંધળો હોય છે.’

‘આજ એ કાઠ ક્યાં ગયા?’

‘પરમ દિવસે હૃદય બંધ પડવાથી મૃત્યુ
વશ થયા. જોઈલેજ સોમવારનો ખેલ
બંધ હતો ને!’

ગયા શનિવારે એ જીવંત હોવાથી શુંગા
રનો આકર્ષક નીવડેલો પ્રવેશ આજે કેમ
મોળો પડ્યો હતો તે મને તરત સમજાયું.
હલકા કુળમાં જન્મ લીધા છતાં અને
લગ્ન નો'તાં થયાં પણ આવા નિર્ધન
પાંગળા મનુષ્ય પર અબલિયારી પ્રેમ રાખ
નાર નહી માટે મને અનહદ માન ઉત્પન્ન
થયું, અને મારા પોતા માટે મને શરમ
આવી. આજના નાટકમાં આવવાથી માત્ર

આયુષ્યનું એક ભયંકર પાપ ટાળી રાકીય
એ વિચારે મને આનંદ થયો, અને હું
ધર જવા નીકળ્યો.

“હા; આટલી ઉતાવળ, નાટકમાં હજી તો
ગમત આવે છે. નાયકના મૃત્યુની ખબર
દે” ખરી નથી. ભાસ્કરે કહ્યું.”

છેલ્લી સૈરવી સાંભળવા જેવી છે હં.
મેનેજરે જતાં જતાં કહ્યું.

‘હું’ પાછો તરત આવું છું” એમ ભાસ્કર
રને કહી હું ક્વાખાનામાં ગયો અને સૌદા
મિનીની અંખમાં પેલું ખાસ ઔષધ
નાંખ્યું. મારા હૃદયની આગ એકકમ શાન્ત
થઈ ને પ્રેમના સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપની મને
ઝાંખી થઈ. લૌકિક દૃષ્ટિએ સૌદામિની મારી
નો'તી થવાની પણ મારે કરવા જેવો ન્યાય
મેં કર્યો હતો, એ વિચારે મને નિરાંતે
હંધ આવી.

આંખ સુધર્યા પછી સૌદામિનીએ એના
પ્રેમપત્રો મારી પાસે મળ્યા. કદાચ એ
પત્રો ભાસ્કરને ખતાવી હું એમના લગ્નમાં
વિદ્ધ હતું કરં એ માટે એ પત્રો એણે
માગ્યા હશે એમ મને લાગ્યું.

“તારી પાસેના મારા બધા પત્રો
ખાળી નાખજે.”

“કુલોને કાઢ બાળે કે?” એણે રૂક્ષ કંઈ
જવાબ આપ્યો.

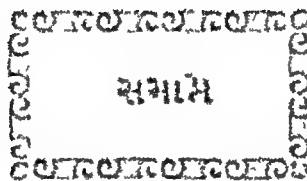
જરાયે ખોલ્યા વિના એ બધા પત્રો
મેં એને પાછા આપ્યા. માને પોતાના એ
કના એક દીકરાના શરીરપરના કાળીના
વેચતાં જે કંઃખ થાય તેથી અધિક કંઃખ
મને થયું.

જાણના પેશવડી મુન્નઃ મહં વચ્ચનનન
 નરનારી સૌદામિની આ ધર્મ કોને બતાવી
 તન્ન તોડશે કોની તો મને દુષ્પનામે નોલી
 છતાં જીવ ગયું છે વાલ ખરી. જુવનારે
 રામે સૌદામિનીની આજ્ઞામાં ફવા નાખી
 વખતે પ્રેમ પરમેશ્વર મેવો રાંતિ સ્વપ્ન
 છે જીવ અને લામિડું ને સૌદામિનીદું

મનોમેર્ગ દોષ જીવો મને સાદાત્કાર
 થયા. સૌદામિનીને મેં આ વાત કહી તારે
 જોતું હતું. મને જી સાદાત્કાર ગવાથીજ
 આ લિંગમ મેં કરી.

તને વળી ક્યારે સાદાત્કાર થયા. એ
 દસલાં દસલાં કરું.

તે દિવસે રામે ફવા માંખવા આજ્ઞા ત્યારે.

સમાજ

લેખક:-બલદેવલાલ નાનાલાલ શાહ

(૧)

નવીનચંદ્ર પોતાની ઝારડીમાં બેઠો બેઠો સવારની ટપાલ ભેઠ રહ્યો હતો; પરંતુ તે જે કાગળની રાહ ભેટો હતો તે નહતો. કઢાચ બપોરની ટપાલમાં આવે. તે ઉઠ્યો અને રસ્તા ઉપરની બારીએ આવી ઉભો, છતાં ચેન ન પડવાથી આ પ્રાંત ખુરસીમાં બેઠો. ઘડિયાળમાં એકનો ટકરો થયો ને ટપાલીએ જૂમ મારી- “નવીનચંદ્ર મનહરલાલ મહેતા !” નવીન ચંદ્ર એકદમ નીચે ગયો. ટપાલી પાસેથી ટપાલ લીધી, પત્ર ભેતાજ તેનાં હુપની સીમા ન રહી, પરંતુ પત્ર વાંચતાં તેનું મોં જે ટકું પત્ર ભેતાં હસ્યું હતું તેટલુંજ પત્ર વાંચતાં નિરાશ થયું. તે સ્વગત કહેવા લાગ્યો- “અરે ! પ્રથમ મને મારી સાથે લગ્ન કરવાનું વચન આપી હવે તે વચન ભંગ થયું ? મેં ઘણો વખત સમજાવી કે તું સમાજથી ન ડર. સમાજ હંમેશાં ખી નજોની ખોડખાંપણ ભેવામાંજ સમજાયો છે. હાય ! કમલા ! હું તારી આશામાંજ અહર્નિશ જીવન વ્યતીત કરી રહ્યો છું. તારા સિવાય આ સંસારમાં માત્ર સાથી

કાંઈ નથી. જે મારી કાંઈ પણ ઇચ્છા હોય તો તે તારી સાથે લગ્ન કરી સુખી થવાની. જે તું સુશીલાની હયાતીમાં લગ્ન કરવા રાજ ન હોય તો હું તેનો આજેજ નિ કાલ કરું. આપણા સુખનું વિદ્ય દૂર કરું. તારી સાથે લગ્ન કર્યા વિના તો નહિજ રહું.”

આમ બોલતાં બોલતાં તે ઉઠાસ વદને ઘરની બહાર નીકળી પડ્યો.

(૨)

નવીનચંદ્ર હમણાંજ બેરીસ્ટરની પરીક્ષા પાસ કરી વિલાયતથી આવ્યો હતો. બાપ કાઠાની મિલકત સારી હતી, પરંતુ ભાઈએ વિલાયત જઈ પૂરી કરી. અભારે ફક્ત રહેવા માટે પોતાનું ઘર બાકી રહ્યું છે.

તેનાં લગ્ન ૧૪-૧૫ વર્ષની ઉંમરે કરવામાં આવ્યાં હતાં. હાલમાં તેના પરિવારમાં તેની સ્ત્રી સુશીલા તેમજ એક પુત્ર હતો. પ્રથમથી ભાઈ શોખીન હતા અને હવે તો વિલાયત જઈ આવ્યો એટલે શોખમાં વધારો થયો. જે વસ્તુ, જે ગામો, તે પહેલાં ફક્ત કાનોથી સાંભળતો હતો,

શુભાશમાં વાંચતો હતો, નકશામાં ભેતો હતો, તે દુનિ ભેતે ભેળ આળ્યો. પછી પાછું છું? પહેરવેશ હપરથી તો માલમ પડી આવતું કે આ કોઈ અંગેજી યુવક છે.

સુશીલા દેખાવમાં સુંદરી હતી. સ્વભાવે સુશીલ હતી. સુજ્ઞાતી લખતાં વાંચતાં નાનૂતી હતી. શુદ્ધકાર્યમાં પ્રવીણ હતી. પરંતુ નવીનચંદ્રની દષ્ટિમાં તે સમયની ગમાર યાને ગમણી હતી. કારણ કે બાઈ અંગેજી બાલેડા એટલે સુજ્ઞાતી બાલેડી રી સાથે કેમ અને? બાઈ તો કોઈ અપ-ટુ-ડેટ તેમજ અંગેજી બાલેડી જો સાથે લગ્ન કરવાની રોગમાં હતા.

એક દિવસ નવીનચંદ્ર તેના મિત્રોને લઈ જમવા ગયા હતા. ત્યાં તેના મિત્રના અન્ય સ્નેહીજનો પણ આવ્યા હતા. તે વખતે નવીનચંદ્રની દષ્ટિ તેના મિત્રના સ્નેહીની છાંરી ઉપર પડી. તેનું નામ કમલા હતું. તેની ચાલવાની ઢબ ઉપર તે મુગ્ધ બન્યો, તેની બોલવાની છટા ભેધ તે વિચારવા લાગ્યો કે ક્યાં પેલી ગામડાની ગમાર સુશીલા અને ક્યાં આજ કાલની ફેશનેબલ સ્ત્રી કમલા. તે કમલાને ગમે તે બહાને મળ્યો. કલાક એક વાત ચીત થઈ. કોઈ કહેશે કે વળી અજબૂયા માણસ સાથે તે વળી કલાકેક વાતચીત ચલી હશે, પરંતુ એ તો સુધરેલા વિચારના હતા. વળી સાથે બેસી એક વાર ચાહપાણી પીધાં. એટલે સ્નેહથી બંધાઈ ગયા. કારણ કે આપણે જ્યાં ભેધએ છે ત્યાં એક ચુનો ખાલો સાથે બેસી પીધો કે એકાદ વખત

મનમાં એટલે તેની સાથે મિત્રાચારી બંધાઈ ગયા.

કમલાના પિતાની ભદ્રી મવાથી તેમને ભદાર નામ જવાનું મળ્યું. કમલા અવાર નવાર નવીનચંદ્રને કાગળો લખતી હતી. બાઈ પણ જવાબ આપતા હતા. એક દિવસ કમલાને ખબર પડી કે નવીનચંદ્ર પરણ્યો છે અને તેનાથી એક પુત્ર પણ છે. અત્યાર સુધી તે નવીનચંદ્રને કુંવારો નાનૂતી હતી. આ નાનૂતી તે મણૂંજ પરનાવા લાગી. એ તે નવીનચંદ્ર સાથે લગ્ન કરે તો સમાજમાં દારી યાય: સમાજ તેનો તિરસ્કાર કરે. છેવટે લાંબો વિચાર કરી નવીનચંદ્રને લખી લીધું કે સુશીલાની છવિતા વસ્ત્રામાં છું તમારી સાથે લગ્ન કરવા રાજી નથી. હપરના કાગળમાં પ્રજ્ઞ આજ શબ્દો લખ્યા હતા, તેથીજ તે નિરાશ થયો હતો. નવીનચંદ્રે પોતાના સુખના રસ્તામાંથી વિઘ્ન દૂર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

(૩)

સુશીલાનો એક દિવસ પરણ્યા પછી સુખમાં ગયો નથી. તે પતિ-પ્રેમથી અજણ હતી. નવીનચંદ્ર તેની ફરેક વાતમાં ખામી કાઢતો હતો. ન્યારથી તે વિલાયત જઈ આવ્યો છે અને કમલાના પ્રેમમાં પડ્યો છે ત્યારથી પ્રતિક્ષણે તે ખાતાં પીતાં, ઉઠતાં બેસતાં, પહેરતાં ઓઢતાં, બિચારી નિકોષ સુશીલા પર શસ્ત્રે યાય છે. અત્યારે સુશીલા તેનાં નેત્રોનું કંટક બની છે. તેને ધૈર્ય આપનાર આ સંસારમાં કોઈ નથી. બિચારી આખો દિવસ રડયજ કરે છે.

પુત્ર પ્રમોહ કોઈ કોઈ વાર પોતાની બાળ
ચેષ્ટાથી હસાવે છે. કુઃખથી કંઠાળેલી સુશી
લાએ ફેવોડવાડો કરવાનો વિચાર કર્યો,
પરંતુ બાળકનો પ્રેમ આમ કરતાં અટ
કાવતો હતો.

ચાર પાંચ દિવસથી સુશીલાને પુષ્કળ
તાવ આવે છે. પરંતુ તેને ક્વા લાવી આપે
કે સારવાર કરે તેવું કોઈ નથી. નવીનચંદ્ર
પોતાના લગ્નની ચિંતામાં છે. તે શું કામ
ધ્યાન આપે? ચાર દિવસ ભૂખે તરસે
ક્વા વિના પસાર થયા. તે કુઃખ સહન
ન થવાથી ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવા લાગી
કે, હે માતાપિતા! આ અનાય કુઃખિયારી
તમારી રાંક દીકરીને તમારી પાસે હવે
લઈ લો! તમારી મીઠી પાંખ તળે આ
ભૂખતીને રાખી કાઢો!! પિયરની બળેલીને
કોઈ સાસરામાં કાઢે; અને સાસરાની બળે
લીને કોઈ પિયરમાં કાઢે; પણ માલરાની
બળેલીને પિયર પણ ન લે, સાસરું પણ
ન લે અને જગત પણ ન લે!! તેને તો
ચિતાવ્ય કાઢે!! અત્યારે આ સુશીલાને
પિયર પણ નથી અને સાસરું પણ નથી!!
હવે તો પિયર ગમને અને સાસરું મસાણે!!
હવે નજર ગમનપિયર લાણી પહેંચે છે!!

રાતના આઠ વાગ્યા હશે. સુશીલા
પલંગ પર પડી પડી પોતાના કુર્માગ્ય પર
રડી રહી હતી. પાસે પ્રમોહ સૂતો હતો.
આ વખતે નવીનચંદ્ર હાથમાં ક્વાની એક
ખાલી લઈ આવ્યો, અને સુશીલાને કહેવા
લાગ્યો—“લે આ ક્વા પી જ.” ચાર કલાક
ડોક્ટરને લાં ખોટી થયા ત્યારે અત્યારે

ક્વા મળી. વધુ બોલ્યા ચાલ્યા વિના ક્વા
પીવડાવી તે ઘરની બહાર જતો રહ્યો.

ભોળા બિચારી સુશીલા ક્વા ધારી ગટ
ગટાવી ગઈ. તે બોલવા જતી હતી, પણ
ન બોલાયું. ક્વા જોતાં આશ્ચર્ય તો થયું,
પરંતુ વિચાર્યું—“એ મનુષ્ય છે. મને કુઃખી
જોઈ ક્વા લાવ્યા હશે. કદાચ મનમાં મારા
તરફ પ્રેમ હોય! હું અંગ્રેજી લાણી હોત
તો.....” એકાએક રાતના અગીઆર વાગે
જીવ ગલરાવા લાગ્યો. માથું ફરવા લાગ્યું.
પેટમાં ફરક થવા લાગ્યું અને આંખે
અંધારાં આવવા લાગ્યાં. આ વખતની
સ્થિતિ શોચનીય હતી.

સુશીલા તરતજ સમજી ગઈ કે મને ક્વા
ને બહલે છેર આપવામાં આવ્યું છે. તે
આ વખતે પ્રમોહને ચાક કરી રડવા લાગી.
નિર્દોષ બિચારા બાળકને શી ખખર હતી
કે આજ તેની માતા પ્રસુતા દ્વારે જઈ રહી
છે. બાળક ગાઠ નિદ્રામાં હતો.

સુશીલાએ મરવાની છેલ્લી ઘડીએ નવીન
ચંદ્રને બૂમ પાડી. તે અપરાધીની માફક
બોલ્યાચાલ્યા સિવાય આવીને ખુરશીમાં
બેઠો. સુશીલા કહેવા લાગી: “હું સદાને
માટે જઈ છું. તમારા સુખને માટે મારો
આત્મા પ્રસુતા ફરખારમાં જાય છે, એ
જાણી મને. આનંદ થાય છે. મારા અપ
રાધોની ક્ષમા કરજો. પ્રમોહ તરફ નજર
કરતાં આ કમળા છોડ જેવા બાળકને
ન ભૂલશો. તમારાથી અને લાંસુધી તેને
કુઃખ પડવા ન દેશો.” આટલું કહેતાં કહેતાં
આંખે ઝાબા આવવા લાગ્યા. અત્યારે તેના

આત્માને સર્વેશ્વર હૃદયી વારની ચાવી ખોલે એટલે તરત નીકળી રસ્તે પડે એટલું જ બાકી રહ્યું છે. સુશીલાનો આત્મા આ સંસાર છોટી ચાવી ગયો.

આ વખતે દોઢજે ધરમાં પ્રવેશ કર્યો.

નવીનચંદ્ર ખોલી હડયો—“હેં! તું કોણ? અને અત્યારે અહીં ક્યાંથી?”

(૪)

સુશીલાના મૃત્યુને આજે ત્રણ માસ પૂરા થયા. અત્યારે ધરમાં નથી તે વખતની સાફસુદ્ધ કે ભપકો. નવીનચંદ્રે કમલા સાથે લગ્ન કરી દીધું છે. ધરની શોલા કાંઈ નીરાળીજ દેખાય છે. પાશ્ચાત્ય સ્વચ્છતા જ્યાં ત્યાં નજરે પડે છે. દીવાનખાનામાં રોમીઝો અને બુલીએટ, કાફરખરી, મેઘ દૂત, શકુન્તલા અને વિક્રમોર્વશી સિવાય બીજું કાંઈ નીતિતું કે ધર્મતું પુસ્તક નજરે પડતું નથી! સુંદર તકતા, હાથીકાંતની ફેન્સી કાંસડીઓ, પોમેટની ડબ્બીઓ, કોલ્ડડ્રીમ ઓફ રોઝની બાટલીઓ નજર તળે તરે!! ઇંગ્લીશ આરામખુરશીઓ, હારમોનીયમ, દીલરૂબા, ફેન્સી લેડી વોચ, એજ તેનું મનગમતું ફરનીચર! સરસામાન! રેશમી પોલકાં, સાડીઓ, સોનેરી ફેમના ચશ્મા, ઇંગ્લીશ લેધરના લેડી બુટ, અને સેન્ટથી મધમધતા રેશમી રમાલ એજ તેનો મોહક પોશાક! આહા જમાના તારી પણ તારીર છે!! કેળવણી; કેળવણી, ધર્મને નીચોવ નાર કેળવણી તારો પણ દેવાંશી કમામ છે! અંગ્રેજી ભાષા; તારો પણ ઉધરતી પ્રભ

પર ભફુલ કાણુ છે! કેળવણીમાં પ્રાપ્ત ઉન્નમરના ગાખાપો પોતાની સંતતિને સ્વ તંત્રતાનો પોપાક પહેરાવી, વિદ્યાના નાવમાં બેસારી સુધારાના સાગરમાં મુસાફરી કરાવે છે, અને તેમને મનગમતી છુટ આપે છે, એજ આ સુધરેલા જમાનાનો ભફુલ દોર છે, કમામ છે, જોર છે અને જીલમ છે. કમલા એક “ઉચ્ચશિક્ષિતા” સ્ત્રી છે. મોટા મોટા માણસો તેમજ મંડળોમાં તેની સારી જોળખાણ છે. પરની અંદર શું ચાલે છે ને શું નહિ તે જોવાનો તેને અવકાશ પણ મળતો નથી. કોઈ દિવસ કોઈને તે પોતાને ઘેર આમંત્રે છે તો કોઈ દિવસ તે પોતે તેને ત્યાં જાય છે. રાતના નાટક સિનેમા વગર તો ચાલતું નથી. પ્રાતઃકાળમાં ચાહ પાણી પી બે ત્રણ કલાક ફરવા જાય છે. જ્યોરના જમ્યા પછી છાપાં વાંચે છે, સાંજે સલાઓમાં જાય છે. આ તેનો કાર્યક્રમ છે.

(૫)

ચાર પાંચ મહિના શરૂઆતમાં તો નવીનચંદ્રને કાંઈ ખબર ન પડી. તેને તો કમળા સર્વશુભસંપન્ન લાગતી હતી, પરંતુ જ્યારે ચારે બાજુથી રૂપીઆની ઉધરાણી આવવા લાગી, ધરના નોકરો પગાર માંગવા લાગ્યા ત્યારે બેરીસ્ટર સાહેબની આંખ ઉઘડી.

ન્યાસુધી સુશીલા ધરમાં હયાત હતી ત્યાંસુધી નવીનચંદ્રનું ધર કરકસરથી ચાલતું હતું, કેળવાખાંડવાના પૈસા ખરચવા પડતા નહોતા; નોકરચાકરને પગાર આપવો પડતો નહોતો અને તમામ ધર વ્યવહાર ઘણીજ કરકસરતાથી અને વિવેક

બર્થો આવતો હતો. પણ સુશીલાના મ
રણ પછી તમામ ધરની સત્તા કમલાના
હાથમાં આવી હતી. કમલા જેમ આવે
તેમ પૈસાનો ખર્ચો કરતી એટલે અત્યારે
હિંદરાણી આવતી હતી. કમલાને આ બધા
ની તલમાત્ર પણ ચિંતા ન હતી. તેણે તો
ભાઈને સાફ સાફ કહી દીધું હતું કે, હું
મારો ખર્ચો એક પાંચ પણ ઓછો નહિ
કરી શકું.

એક દિવસ નવીનચંદ્ર કામપ્રસંગને
લઈને રાતના બાર વાગે આવ્યો. આ વ
ખતે કમલા સૂતી હતી, કમલાને જગાડી
ખાવા આપવા કહ્યું. પહેલાં તો તે બોલી
નહિ, પરંતુ થોડી વાર પછી પાસું બદલતાં
બોલી—“રાતના બાર વાગે તે વળી પણ
કોઈ રાખ્યું સાંભળ્યું છે?”

“કામ હતું એટલે મોડું થયું, ખાવાનું
તો ઢાંકડું હતું ને તને ખબર નથી કે
હું ભૂખ્યા છું?”

“હું શું કરું? મને કાંઈ પણ કહેશો
નહિ. જવ અહીંથી, મને ઉંઘવા દો. તમે
કાંઈ કહીને નહોતા ગયા કે ખાવાનું ઢાંકલે.”

“કાંઈ નહિ એમાં શું? ઉઠ, મને અત્યારે
પૂરી ને શાક બનાવી આપ.”

“હું! અને તે આટલી મોડી રાતે!”

“હા! તું રાંધી આપીશ તો શું થશે?
તને મારી જરા પણ ફિકર નથી?”

“મહને રાંધવાનું કહેતાં સરમ નથી
આવતી? હું સભામાંથી ચાંદી પાંચી ઘેર
આવું અને રાતના બાર વાગે તમને રાંધી
ખવડાવું? શું આ સાફ મારી સાથે

લગ્ન ક્યું હતું? હું કદાપિ પણ રાંધી
આપનાર નથી.”

“હશે બહાલી! હવે એ બધું વિસરી જ.”

“વિસારી ન વિસરે એવી ચીજ તે શોક.”

“ત્યારે હવે હું શું કરું?”

“સૂઈ જવ.”

“ત્યારે તું મને નહિ રાંધી આપે?”

“એ ના.”

“ત્યારે મારે કોની પાસે જવું?”

“સુશીલા પાસે!”

“સુશીલા તો મરી ગઈ!”

“ત્યારે હવે ભગવાનનું સજન કરો.”

“અને પછી તારું.”

“મને કાઢી મૂકો.”

નવીનચંદ્ર આ બધા વિષના ધુંટડા
ગળા ગયો. આ વખતે સુશીલા યાદ આવી.
ખાધાપીધા વિના મારી રાહ જોઈ તે કેવી
બેસી રહેતી હતી. કેવી એકલી બેઠી બેઠી
મહાભારત યા રામાયણ વાંચતી હતી.
હું તો તેનું આ બધું જંગલીપણું સમજતો
હતો. મેં તેને કોઈ દિવસ પ્રેમથી બોલાવી
પણ નથી. રાજ પણ કરી નથી. સુશી
લાને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ હોય કે
કમળા મને આ પ્રમાણે જવાબ આપશે.
નવીનચંદ્ર ખાધાપીધા વિના પલંગપર
સૂઈ ગયો, અને રડવા લાગ્યો.—“હાય!
સુશીલા! તું ક્યાં હઈશ? તું મારા સામું
પણ બોલતી નહિ. ઉલટો હું તને ધમકા
વતો હતો. હાય! આવી સુશીલ સુશીલાને
મેં ઝેર આપ્યું! તે ઘણોજ પસ્તાવા લાગ્યો.”

સુશીલાના મૃત્યુ પછી પ્રમોદ દાસીની
પાસે રહેતો હતો. સારવાર પણ દાસીજ

કસી હતી. ચાર દિવસથી પ્રમોદને તાવ આવે છે, પરંતુ એ બિચારા આવડીના બાળકની કોઈ ખબર અંતર પૂછતું નથી.

નવીનચંદ્ર સવારમાં ડોક્ટરને જોવાની લાગી. ડોક્ટરે “નીમોનીયા” બતાવ્યો. તે બાળકની સારવાર નહિ થાય તો બાળક અચવો અસંભવિત છે. નવીનચંદ્રને ચિંતા થઈ કે આ બાલુ બાળકની સ્થિતિ ક્યા બનક છે. ન્યારે બીજા બાલુ કોર્ટમાં ગયા વિના આવે તેમ નથી. માટે લાવ કમલાને તેની સારવાર માટે કહું. નવીનચંદ્ર કમલાની ચોરસીમાં ગયો. એણે તો કમલા બહાર જવાની તૈયારી કરી રહી હતી.

“તું ક્યા જાય છે?”

“કમ! બહાર જઈ છું?”

“કામ જરૂરતું છે?”

“હા.”

“પ્રમોદને ‘નીમોનીયા’ તાવ આગ્યો છે.”

“એમાં હું શું કરું?”

“તું તેની સારવાર કર. ફાસી તો અસાલુ છે. હું ને બદલે હું કરી નાખશે.”

“વાહ! કામ તો ઠીક બતાવ્યું. હું ત્યાં નહિ જઈ તો મારી હાસી નહિ થાય?”

“ત્યાં તો દેવળ હાસી થશે, પરંતુ અહીં તો બાળકનો જીવ જશે.”

“હું એટલા માટે નહિ રોકાઈ. હું કોઈ ડોક્ટર નથી. કોઈ નર્સને જોવાવો.”

“અસ ન્યારે ને ત્યારે પૈસા અર્થવા નીજ વાતો. નર્સ કોઈ મફત આવશે. રૂ. ૧૦ રોજના લેશે. માથે ઘણું ફેડું છે તેની પણ તને ચિંતા નથી ને અહીં તહીં ફરવાનું સૂએ છે?”

ન્યારે ને ત્યારે તમે મને ફરવા બાબત રોકો છો. હું કોઈ કામ વચર તો બહાર નથી જતી ને! હું કોઈ તમારા બાળકની ધાવ બનીને નથી આવી સમત્ત્યા. મારું બચાવોપાણુ નથી થતું તો શું કામ પરુણા દતા? કોઈ ગમાર સ્ત્રી સાથે પરુણું દઉં ને?”

આવા વાડખાણુ સાંભળી નવીનચંદ્ર ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયો. સદન સંજિતની પણ તક છે. તે યુસ્ત્રામાં બોલ્યો: “તું ફાવે તેમ કમ બકી રહી છે? હું પોતેજ તારી સાથે લગ્ન કરી અત્યારે પસ્તાઈ છું. તું તો પૈસાની અને એથ આરામનીજ ભૂખી છે. બારતની સ્ત્રીઓનાં જીવન કેટલાં આદર્શમય હતા—છે, એ બધું તારી સમજણુ બહાર છે. ખરેખર સુધુ રાએજ આ આર્થભૂમિના સત્વનું સત્તા નાશ કાઢ્યું.”

કમલા ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં બોલી—“મને તમારા પૈસાની જરા પણ પરવા નથી.”

નવીનચંદ્ર—“તારે મારું કશું માનવું જ પડશે. મારી આજ્ઞા પાળવીજ પડશે. જા, પ્રમોદની સંભાળ રાખ.”

કમલા ક્યાં ગઈ જાય તેમ હતી. તે તો અત્યારે જે વેણનાં બાર વેણ ચક્ર વૃદ્ધિ બાજ સાથે પાછાં આપતી હતી: “નહિ, એ મારાથી નહિ બને. શું તમે મને સુશીલા સમજો છો? જોઈ છું મને જતાં કોણ અટકાવે છે?”

આમ બોલતાં બોલતાં કમલા ઘરની બહાર જતી રહી. નવીનચંદ્રે રોકવા વિચાર

કર્યો. પરંતુ તરતજ વિચાર ફરી ગયા અને પ્રમોદને ક્વા આપવા સાર ગયો. કોર્ટમાં જતાં પહેલાં ફાસીને સારવાર કરવાનું કહેતો ગયો.

(૬)

નવીનચંદ્ર ચાર વાગે ઘેર આવ્યો. એક તો આખા દિવસનો કંટાળેલો તો હતો અને ઘેર આવતાં કમળાને ન ફીડી એટલે ક્રોધમાં વધારો થયો. પ્રમોદ રડતો હતો તેને બાળામાં લીધો અને ફાસીને પૂછ્યું: “શેઠાણી ક્યાં ગયાં?”

“શેઠાણી બાર વાગે ઘેર આવ્યાં હતાં. જમીને તરતજ પોતાના કપડાંનાં ટુંક લઈ પિયેર નહોં છું એમ કહી ગયાં છે.”

નવીનચંદ્ર સાંભળતાંજ એબાકળો બની ગયો. તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે કમલા પિયેર જતી રહેશે. ચારડીમાં જઈ નેથું તો બધું અસ્તવ્યસ્ત પડ્યું હતું. ટબલપર એક પરખીડીયું પડ્યું હતું તે લીધું. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:-

“.....તમે મારું ભરણપોષણ કરવાને માટે અસમર્થ છો તેથી હું મારા પિયેર નહોં છું. રાતદિવસ મને કંકાસ વ્હાલો નથી. હું મારા માતાપિતાને ત્યાં સ્વતંત્ર રહી છું, એટલે મને પરતંત્ર રહેવું નથી ગમતું. હજી સુધી કોઈ પણ મારા કામ માં આહું આવ્યું નથી અને તમે કોણ? સારી સ્વતંત્રતા છીનવી લેવા માગો છો તેથીજ હું નહોં છું.”

“બીજી કારણ એ છે કે પાપી મનુષ્યો શું નથી કરી શકતા? જેણે એક વાર પાપ કર્યું તે ફરી પણ પાપ કરી શકે છે. મેં સાંભળ્યું છે કે તમે સુશીલાને ડેર આપી

તમારા સુખને માટે બિચારીને મારી નાંખી છે. કદાચ મને પણ ડેર આપો તેથી હું નહોં છું: મારો જીવ મ્હને વ્હાલો છે. વિદાય !.....”

કમલા

પત્ર વાંચતાંજ નવીનચંદ્રના પગતળેથી જમીન ખસી ગઈ. એકદમ આરામખુર શીમાં ઢળી પડ્યો અને બબડવા લાગ્યો કે “ખરેખર આવી કુદ સ્ત્રીઓના પાપે હવેથી સ્ત્રીકેળવણી પર તિરસ્કારનો વરસાદ વરસશે, અને કન્યાશાળાના બારણે તાળા ચાંક સાંકળચાંક પીકર્દીંગ કરશે!!”

આ વખતે ફરી સુશીલા યાદ આવી. તેની છબી તેની આંખ આંગળ રમવા લાગી. તે એકદમ બાળકની માફક રડી પડ્યો. કમલાના સાર મેં તને ડેર આપ્યું: મેં મારા સુખવિલાસને માટે એક મનુષ્યને પ્રાણ લીધો. મારા કરતાં બીજો અભાગી આત્મા આ દુનિયામાં કોણ હશે? ખરેખર જો આવી બખર હોત કે કમલા કેળવણીપાત્ર છે પરંતુ અંદર આવા ગુણો છે તો હું કદી પણ તેની સાથે સીવીલ મેરેજ ન કરત.

ફાસીએ આવી નવીનચંદ્રને કીધું કે, ડાક્ટર આવ્યા છે. નવીનચંદ્ર પ્રમોદ પાસે ગયો. ડાક્ટર તપાસી રહ્યા હતા. નવીનચંદ્ર તેની તબિયત વિષે પૂછ્યું. ડાક્ટરે આઠેક દિવસમાં તબિયત સુધરી જશે એમ કહી આત્માસન આપ્યું. નવીનચંદ્રના નતીય પ્રયત્નથી અત્યારે પ્રમોદની તબિયત પ્રથમ કરતાં સુધરી ગઈ છે.

પ્રમોદને લઈને નવીનચંદ્ર ત્યાંથી બીજા શહેરમાં ગયો અને ત્યાં તેણે પોતાનો ધંધો સારી રીતે જમાવી પ્રથમની પ્રતિષ્ઠા મેળવી સુખે દિવસ ગુજરવા લાગ્યો.

નાગડો વઝીર

(લેખક:-રા. રા. ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા)

(૧)

પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી

લલીયું વણુ લલા,
નાગડા નર ન નીપળે;
ભયો ભુ મા ના,
કાં કરણુ કુંતા તણો.

“ભુમાબાઈ ! આમ સાત સાત વર્ષનાં
દીકરા હજી આ રીતે માને ધાવે, એ શું
ક્ષત્રિયકુળને શોભે ?”

“ડાહ ! તમે હજી નાગડાને પૂરેપૂરો
ઝાળખ્યો નથી. ”

“શું ઝાળખવો ? તૂટેલ યાનેલાનો
ધાવનાર થોડો ભાલું મારી શકે ?”

ભુમાબાઈ ડાહનો આ અભિપ્રાય સાં
લળી સહેજ હસી, અને ધાવતા નાગડાને
છોડાવી એના કાકા ડાહ સમક્ષ ધર્યો.

“ડાહ ! આજ સાત સાત વર્ષ થયાં
આ યાનેલો આ સાવજ બાધ્યો છે. એ
યાનેલો તો આ ભુમાબાઈનોજ ખમે.
બાકી બીજી કોઈ હોત તો આ કેસરીસિંહ
સરીખો સાત વર્ષના બાળક ચુસીને યાનેલા
ચાવી ભત.”

“ભાભી ! માફ કરેલું એજ છે કે આ
રીતે ધાવનારો ધીગાણામાં શું મોથ મારશે !”

“ડાહભાઈ ! આને શું કહું ? પણ આ
તૂટેલ યાનેલા ધાવવાવાળાના ધમકારા કોઈ
દિવસ રણવાટમાં જોલે અને પછી કહે
જો કે તમારો ભત્રિજો એટલે શું ?”

નમનગરમાં સતા નમના વખતમાં જેસા
વઝીર નામનો પ્રખ્યાત દીવાન થઈ ગયો છે.
જેસાવઝીરનો નાનો ભાઈ ડાહ આને દરબાર
ગઢમાં આવ્યો એ વખતે એણે જેસા વઝીરના
સાત વર્ષના દીકરા નાગડાને એની માતા
ભુમાબાઈની પાછળ હોલો રહી બચબચ
ધાવતો જોયો. ભુમાબાઈના યાનેલા બે
બલા પર હતા અને જેમ સિંહણને સિંહડું
બચ્ચું ચોંટ્યું હોય તેમ યાનેલો પછવાડે
નાખીને ધવરાવતી ભુમાબાઈને વાંસે
હોલો નાગડો ધાવતો હતો.

(૨)

ચક્રમક

નમ સતાનો પુત્ર નમ અને અને જેસા
વઝીરનો પુત્ર નાગડો બંને પંદર વર્ષની

કેમરના થયા. જમનગરના રાજવી સતા
જમ અને જેસા વઝીરને રાજ અને દીવાન
તરીકે તો ઠીક, પણ અંગત મિત્રો તરીકે
ખંને વચ્ચે અખ મીઠો સંબંધ હતો. એજ
રીતે જસા જમના પાટવી અજ જમ અને
દીવાનપુત્ર નાગડો વઝીર વચ્ચે પણ પ્રેમ
અંધિ અંધાઈ હતી. ખંને વચ્ચે ગળે ગાંઠ
જેવો સંબંધ હતો. સાથે રમે, સાથે જમે,
સાથે ઘોડાં ખેલવે અને આખોય દિવસ
ન્યાં જુઓ ત્યાં ખંને સાથેના સાથે.

ફરખારગઢમાં આજે એ ખંને મિત્રો
વચ્ચે મોટી રાત સુધી ચોપાટ જમી. ખંને
યતનગતો યુવાન, ખંનેમાં જુવાનીની
ભરતી, અને ખંને સ્વભાવે તેજ હોવાથી
એક સોગડી મારવાની બાબતમાં ખંને
સામસામા ઉછળ્યા.

“નાગડો! આખરે વઝીર તે વઝીર અને
રાજ તે રાજ!”

“કેમ?” નાગડાની આંખો ચમકી.

“કેમ શું? તારી ચાલખાજી આ ચોપા
ટની રમતમાં ખુલ્લી પડી ગઈ. તારી રમ
તમાં રાજકુંવરની ખાનદાની નથી.....”

“અજ જમ! વધુ એક પણ રાખ્દ ખો
લશો તો હું એ નહિ સાંખી શકું. રાજ
કુળ એટલે શું કહેવા માગો છો? તમે
જેમ રાજપૂતાણીનું દૂધ ધાવ્યા છો તેમ
આ નાગડાની નસેનસમાં રાજપૂતાણીનાં
ધાવણ બર્યાં છે.” નાગડો રાખ્દે રા
ખ્દે ઉછળ્યો.

“નાગડો! રાજપૂતાણીના દૂધની ખખર
ચોપાટ કે સેતરજની રમતમાં ન પડે. પણ

એ તો ધીંગાણાના ઢોલ વાગે તે દિ. એનો
પરચો જણાય, પણ તારા જેવો જે જુવાન
ચોપાટ જેવી રમતમાં ચાલખાજી કરે એ
જુવાન પાસે રણાંગણમાં કેવા પ્રકારની
આરા રાખવી?”

નાગડો વઝીરની તેજલી પ્રકૃતિ આ
રાખ્દે સાંખી શકી નહિ. એ શુસ્સામાં ને
શુસ્સામાં ઉભો થઈ ગયો. એની આંખોમાં
રક્તના રેલા પ્રકટયા. અજ જમે આજે કરેલું
અપમાન એને અસહ્ય લાગ્યું. અજ જમની
જગ્યાએ ખીજે દોઢ પણ જુવાન હોત તો
પંદર વર્ષનો આ નાગડો એને પોતાની
નાગી તલવારનાં તેજ જરૂર ખતાવત.

“અજ જમ! તારે ને મારે આજે
રામરામી છે. ન્યાં સુધી ધીંગાણાનું ટાણું
ન આવે ત્યાં સુધી શું કહેવું? પણ ચાક
રાખજે, જે દિ સિંધુડો વાગે તે દિ ખતા
વીશ કે ભાયડાનાં રંગ કેવા છે.”

શુસ્સામાં ને શુસ્સામાં નાગડો વઝીર
રંગમહેલમાંથી ચાલ્યો ગયો. અજ જમને
એ વખતે તો કંઈ પણ જણાયું નહિ. પણ
ખીજે દિવસે એને આ બાલમિત્રનો વિચોગ
વસમો લાગ્યો. સવારથી સાંજ પડે ત્યાં
સુધીમાં અજ જમ નાગડાને અગણિત વ
ખત સંભારતો. પણ નાગડો તો રાધે
ભરાયો હોવાથી અજ જમના મહેલનાં
પગથીઆં તરફ દષ્ટિ પણ ન કરતો. સતા
જમને, જેસા વઝીરને અને જુમાબાઈને
આ ખંને મિત્રો વચ્ચે યથેલી બાલાચા
લીની ખખર પડી ત્યારે એ ખંને મિત્રો
વચ્ચેનાં રસણાં ટાળવા સર્વેએ પ્રયત્ન કર્યો.

પણ રસભે બેઠેલો નાગડો કાઠથી પાણુ ન માન્યો. એણે ક્ષણ સંજોમાં કહ્યું કે: “જે અળ નભે પોતાનું, પોતાની માતાનું અને પોતાના પિતાનું અપમાન ક્યું” એની સાથે કોઈ પણ રીતે હવે જે મિત્રાચારી રાણી ન જ શકે.”

(૩)

આજમ મોરડા દોકોની ચઢાઈ

દિલ્હીથી લશ્કર લઈને જમનગર ઉપર આજમ મોરડા દોકો ચઢી આવ્યો અને કાઠિયાવાડની બુનિષર ધ્રોળ પાસે બૂચર મોરીનું ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ યુદ્ધ મંડાવું.

કોકો લશ્કર લઈને ધરથી આવે છે એવા ખબર મળતાં જમનગરમાં છુંબીયો વાગ્યો, સિંધુડો ગાળ્યો અને હાલારી યુવાનો બૂચર મોરી તરફ પાણીના પૂરની માફક ઉલટયા. પોતાના શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી નગરનું નાકું કોઈ પણ પરદેશી જિતી નય તો રંગમતી અને નાગમતીનાં પાણી લાળે, એ વિચારે જમનગરના યુવાનો રાસ સહ યુધ્ધે ચઢયા.

જમ સતાની આંખેયો ઉઠવાથી જેસા વઝીરે હસ અંગરક્ષકો સાથે એમને ગોપના હુંગરપર મોકલ્યા હતા, અહિં જમનગરમાં એક બાલુ અળ જમનાં લક્ષ છે અને બીજી બાલુ દિલ્હીથી લશ્કર ચઢી આવ્યું! જેસો વઝીર પોતાના ઘણીની ગરહાજરીમાં નગરના તૂર સમે પાઠશાહના સૈન્ય સામે ચઢ્યો. એજેન્ટમ પરણતાં ખરણતાં યુદ્ધનાં નગારાં સંભળી ચમક્યો. યુવાનીનો ઉછાળો આ

વતાં જે પોતાના મનમાં બખરડ્યો: “આવે વખતે સતા જમ આ રીતે હુંગરમાં સંતાઈને કેમ બેસી શકે?”

બીજી પળે પોતે જેસા વઝીર સાથે ધોંગાણે ચઢવું જોઈએ એ નિમિષ મનમાં ને મનમાં ફરી લીધો. લગ્નમાં ત્રણ ફેરા ફરાઈ ગયા હતા. દલ એક ફેરા બાદ હતો, પાણુ આવે વખતે એક પણ પાણે તો દ્વાવધર્મ લાળે, એ દષ્ટિએ અળભે ડોકમાંથી વરમાળા કાઢી, ઘા કરે પરણતી રાણીની ડોકમાં નાખી દીધી.

“તુટી વરમાળા છૂટયા છેડલા;
માંડયાં માંડયાં રાજાએ પલાણુ કે.”

જતાં જતાં ગોથો ફેરા કરવાને ઉત્સુક બનેલી રાજકન્યા તરફ અને ક્યો; “રૂણીજી! જીવતો રહીશ તો આવીને ચોથો ફેરા ફરીશ. ન અવાય તો સરખાપરમાં ચોથો ફેરા જરૂર ફરીશું”

રાણીને નિરતર કબોલી જોઈને ફરી જતાં જતાં એ વીર જોરથી બોલ્યો:

“ક્ષત્રિયોને ધોંગાણા વખતે લક્ષ કેવાં?”

લક્ષમંડપમાંથી ગઢમાં આવી અળ જમે જેસા વઝીરની ખબર કાઢી પણ જેસો વઝીર તો ક્યારનોય સૈન્ય લઈને કુશનનો સામનો કરવા પહોંચી ગયો હતો. અળ જમે હવે નગારે ઘા દીધો ને જેસા વઝીરને ઓળી લેવા પોતાના સૈનિકોને હુકમ કર્યો. અળ જમનું રણનગાર વાગતાં નાગડાની માતૃશ્રી જુમાબાઈ, રાજથી રીસાયલા પોતાના પુત્ર નાગડા પાસે આવી.

“નાગાજી! આપ! તારો અતઢાતા
નમ અલેછ ધીંગાણે ચઢ્યો છે ને તું
આ વખતે ધરને ખુણે બેસી રહે તો પછી
આ યાનેલા ધાવીધાવીને લાંબાલય કરી
નૂંખ્યા છે એને ક્યારે અમર કરીશ ?
આજ તો તારે માના યાનેલાને ઉજળવાનો
મોકો આવ્યો છે.”

“માતા! તારી બધી વાત સાચી, પણ
મારે ને અનનમને રીસામણું છે એનું કેમ?”

“આપ નાગડા! રીસામણું ખાંડ ચો
ખામાં હોય, તરવારમાં રીસામણું ન હોય.
જ્યારે કેશને માથે આડત આવી પડી
હોય, જ્યારે કેશપર પરદેશીઓના હલ્લા
આવ્યા હોય એ વખતે રીસામણું મના-
મણું શૂરવીરોને ન શોભે! બેઠો થા, આપ!
તે સુખીયો ઢાલ તને નોતરે છે. સાંભળ
શરણાધીના સૂર તને ખીરકાવે છે. જો
સાંભળ! સીંધુડાધેરા સૂર નમનગરની જીવા
નીને રણખેલન માટે નોતરે છે.”

માતાનાં વચનો સાંભળી નાગડો ઉઠ્યો
અને નગારે ધા દીધો.

“જો નાગડા! આ યાનેલાને ખૂબ ઉજળાં
કરજો હો! રાજપૂતાણીના દૂધની ખબર
આ ખરાખરીના ખેલમાં જ પડે છે!”

(૪)

નાગાજી રણે ચઢ્યો.

“અને નમ ભૂયર મોરી તરફ પોતાના
સેનિકો સાથે ધસ્યો જતો હતો અને એની
પાછળ નાગડે પૂર વેગમાં અનનમને
આંખી લેવા પ્રયત્ન કર્યો.

અનનમ પોતાની પાછળ ઘોડાઓની
પાછટ બોલતી દીઠી. પાછો ફરીને અન-
નમ જુલે છે તો નગર તરફથી સ્વારો
પોતા પાછળ પૂરપાટ ધસ્યા આવે છે.

“રખે બેલી નાગડો હોમ!” અનનમ
પોતાના અંગરક્ષકને કહ્યું.

“હા, અતઢાતા! એ જ લાગે છે. આપ
ધીંગાણે ચઢો ને જેસા વઝીરનું છોડ ધેર
રહે, એ કેમ બને? બાપુ! જેસા વઝીરના
કુટુંબની ખાનદાની એ તો નગરના રાજ્યની
એક પ્રકારની મોટામાં મોટી મીલકત છે.”

“જ્યાં લગી પાણી આવડે,
ત્યાં લગ દૂધ નચિંત;
શ્યામ ઉગારી રણુ રહે,
એ રાજપૂતાં રીત.”

અને નમ અને એનો અંગરક્ષક મારતે
ઘાટે આ રીતે વાતો કરે છે એટલામાં તો
નાગડા વઝીરે એને આંખી લીધા. નાગડાને
જોતાં અનનમ અંગરક્ષક સ્વાર બોલી ઉઠ્યો:

“એ તો આપણે ધાયું હતું તેમ
નાગડો વઝીરજ છે. દૂધમાં પાણી હોય
ત્યાં સુધી દૂધ ન ફાડે, એ જેમ પાણી
અને દૂધ વચ્ચેનો મિત્રધર્મ છે તે મુજબ
મિત્રતા રાખવા માટે નાગડો આજે આવી
પહોંચ્યો હોય એમ લાગે છે.”

લાંબા વખતનાં રીસામણાં આપોઆપ
મટી ગયાં હોય તેવા પ્રેમથી, બંને જાણે
વરરાજ હોય તેવી રીતે, લડાઈના મેદા-
નમાં ભેટ્યા.

“અનનમ! મારા બાપુ આપણી પહેલાં
યુદ્ધમાં પહોંચી ગયા છે એટલે મહને ખીક

રના એય હાથનાં કાંડાં કપાઈ ગયાં. નાગડે
જાણ્યું કે મનની મનમાં રહી ગઈ અને
રાજપૂતાણીનાં યાનેલાં ઉજળાં થયાં નહીં.
પણ બીજી પગે સાવધ થઈને હાથનાં હુંકાંથી
એણે આજમ મીરઝાના હાથીને માર્યાં.

એક બાબુથી નાગડો હાથના હુંકાંથી
આસપાસના સૈનિકોને મારવા મંડ્યો અને
બીજી બાબુ અને જામ આજમ મીરઝાં
તરફ ફર્યો. આજમ મીરઝાં કોકો નાગ-
ડાના હુંકાંથી મરેલા હાથી પરથી બચી
ગયા અને બીજા હાથીની અંબાડીએ ચઢ્યો.
અતઃજામે એ હાથીની પાસે આવી ઘોડાના
આગલા પગના ડાબલા હાથી કાંત ઉપર
માંડયા અને તરવારના ધાથી કોકાના બે
કટકા કરી નાંખ્યા, પણ સાથે સાથે
ઘોડાના રક્ષણદાર એકાએકે અતઃજામે નમને
ધેરી લઈ એના કટકે કટકા કરી નાંખ્યા.

અજમલીયો એ લંગે,

લાયો લાખાસર ઘણી;

દંતોશળ પગ દઈ;

અંબાડીયે ઘડ્યો અસ્વર.

અને જામ પડ્યો, એ નાગડે જોતાં
એને શરૂ છૂટ્યું અને પોતાના હુંકા હાથી-
એ એ ફેંક્યા. હાથી, ઘોડાં, માણસ જે
આવે તેના પેટમાં હુંકા હાથ મારી એણે
મીરઝાં કોકાના લશ્કરમાં ત્રાસ વર્તાવ્યો.
જ્યે એક મોટા હાથીના પેટમાં હુંકો
હાથ ખોસ્થો, હાથી મર્યા અને નાગડો
વઝીર ઉપરજ પડ્યો. નીચે નાગડો અને
ઉપર હાથી. માના દ્વંદ્વને ઉજાગળ કરનારો

એ નાગડો વઝીર હસતો હસતો વરરાજો
પરણવા જાય તેમ મોતને ભેટ્યો.

ભુયર મોરીના મુઠ્ઠામાં ચાર લાખ માણ-
સની કતલ થઈ. માણસ ઉપર માણસ અને
ઘોડા ઉપર ઘોડાનાં મુઠ્ઠાંનો થર જામી
ગયો હતો. બીજે દિવસે જુમાખાઈ પોતાના
દેર ડાહને ઘેર ગઈ અને કહ્યું: “હાલ તારા
ભત્રીજાએ મારા યાનેલા કેવાં ઉજળાં કર્યાં
છે, તે બતાવું.”

જુમાખાઈ અને ડાહ બન્નેય રણાંગ-
ણમાં આવ્યાં અને હાથીઓના પેટમાં મોટાં
ગોળ ભગંદર જોઈને વિચારમાં પડી ગયાં
કે આ ક્યા હાથીઆરથી હાથી મરાયો હશે કે
બંદૂક, ખરડી કે ભાલું પેટમાં આ જાતનું
ભગંદર પાડી શકે નહીં. બન્ને વિચાર કરતાં,
મુઠ્ઠાંઓ વચ્ચે થઈને ચાલતાં હતાં. તેટ-
લામાં જુમાખાઈની નજર નાગડાપર
પડી. હાથીના પેટમાં જોતો એક હાથ
ખુંચી ગયો છે અને જોના બે હાથની ચા
મડીની ઝોળો ઉંચે ચઢી ગઈ છે એવો
હાથીની નીચે ફાટાયેલો દ્વંદ્વમલીઓ નાગડો
એણે જોયો.

“ડાહ ! આ જોયો તારો ભત્રીજો ? આ
હાથીનાં પેટ કોણે ફાડ્યાં હોય તો કાંડાં
કપાઈ ગયા પછી નાગડાએ પોતાના હુંકા
હાથથી ઘા કર્યા છે. જેણે માત્ર હુંકા હાથે
સોંકડો માણસોને અને હાથીઓને માર્યાં
હશે. એણે તલવારથી કટલા માણસોને
માર્યા હશે. કેમ ? ડાહ ! જોયાં મારાં દ્વંદ્વ,
જોયો મારો તુટેલ યાનેલાનો પ્રભાવ !”

ધેરાતાં કાલિન્દીને પૂછ્યું: “બાબા! તું કાણ છે?”

“વીરને ઝંખતી વીરાંગના!” મધૂરી રૂપાની ઘંટડી જેવા મોહક રણકારે માનુષીએ જવાબ દીધો.

“અહો!” હૃદયમાં ધવાયલો શાહમીર બોલી ઉઠ્યો. ઘોડા પરથી નીચે ઉતરી જાણે પૂછ્યું “તેં મને કેવો ધાર્યો?”

અંચલ નારીએ અંચલાધથી જવાબ દીધો. “પરીક્ષા વિના શી રીતે ધારી શકું?”

“વાહ! વાહ! શો સુંદર જવાબ” શાહમીર હસીને બોલ્યો: “હું પરીક્ષા કેવા તૈયાર છું.”

“પધારો મંદિરીએ, મોંઘા મહેમાન!” કાલિન્દીએ ધુન: કટાક્ષ કરી કહ્યું.

અને હા! યુદ્ધ તો યુદ્ધની જગ્યાએ રહ્યું પણ શાહમીર ચલ્યો. નારીનાં નેત્રકમળમાં હુપ્પ બનેલો એ વિલાસી નર તેના મહાનની અંદર ગયો.

કમળમાં બીડાતા ભ્રમરની પેઠે, છટકામાં સપડાયલા સિંહની માફક અને માછી મારતી ભળમાં આવેલા માછલાની જેમ શાહમીરની દશા થઈ.

કાલિન્દીએ મોહક વાતો સાથે ફારના નશામાં તેને ચક્રચૂર કર્યો અને ફોરડાંતાં બંધથી બાંધી કઈ પુરૂષવેશ લઈ પોતે તે મહાન બહાર નીકળી ગઈ.

શાહમીરનું જે સૈન્ય એ મહાન બહાર યંબી ગયું હતું તે ક્યારનું વિચાર કરતું હતું કે શાહમીરનું થયું શું? અને આ

શ્રી કાણ? એક અમલદાર તબવીબ કરવા અંદર ગયો તો શાહમીર નશામાં ચક્રચૂર! તેણે ફોરડાંતાં બંધ છોડી નાંખ્યા અને તેને જગાડવા બહુ બહુ ચત્તન કર્યો પણ વ્યર્થ!

આખરે હતાશ થઈ તે બહાર આવ્યો અને શાહમીરનું આંદરેલું, પણ આજ સધાયલું કાર્ય તેણે ઉપાડી લીધું. કુલ્લચની સામે થવાને તે સૈન્ય સાથે નીકળી પડ્યો. પણ જે પણ વહી ભય છે, તે ધુન: ક્યારે આવે છે? ગયેલી બાજી પણ જિતવી મુશ્કેલ છે. આ મુજબ, જેવો તે ફરવાન આગળ ગયો કે તરતજ પહેરેગીરોનો નાશ કરીને કુલ્લચનું સૈન્ય આગળ ધસતું માં હુમ પડ્યું! કાશ્મીરના વીરોએ વીરતાથી સામનો કર્યો, પણ તેઓનું કશુંજ વળ્યું નહીં.

કુલ્લચનું સૈન્ય કાશ્મીરી ફળને પરાજય આપીને શહેરમાં ધસ્યું. પ્રભાતી કમખખતી બેઠી. [સેંકડો દૂકાનો હું ટાઈ; કેટલાની ઉપર હલ્લા થયા; સ્ત્રીવૃન્દની લગભગ હુણાઈ અને કાશ્મીરના તોપાગાર આગળ આવી, તે હું ટી, કુલ્લચનું લશ્કર રાક્ષસી આનન્દકલ્લોલ કરતું કાશ્મીર તણ ગયું!

કુલ્લચનું સૈન્ય પાછું ગયું તે પછી શહેરીઓ બહીતા ધ્રુજતા બનરમાં ભેગા મળ્યા ત્યારે એક ઘોડેસ્વારે આવીને રણ શિંગું વગાડીને ખબર આપી કે, “મહારાજ ઉઘડેવ એકાએક હૃદય બંધ પ્રડી જવાથી મરણ પામ્યા છે. હવેથી મહારાણી કોટાદેવી રાજ્યની લગભગ હાથમાં લેશે અને સાંભળો; પ્રભાતનો! રાજ્યના અન્ન

જાંદાર નહીં રાજા હોવાથી રાજા ને તેમાંથી શીને અમલદાર બેસાડી મોકલે?”

તેણેને તારી “કે આનંદ મહેતા, કાશ્મીરના રાજાના હોવાથી કાશ્મીરમાં બેસાડેલા અમલદારને આ હજીબ સંબંધિતો નથી, તે અમલદાર રાજાની કૃપાને આધારે અમલદાર બનેલો.”

તેણેરસાદે રાજાના અમલદારની પ્રત્યેક કોઈકે સંબંધિતો હોય તે અમલદાર કાશ્મીરના અમલદાર તરફ તરફ કાશ્મીરમાં આવનાર અમલદારને અને અમલદાર તરફ કાશ્મીરના અમલદાર તરફ રો હોવા થયો અને “તું જેણે શું કાશ્મીરની રાજા છે?” એમ કહેતો તે અમલદારની બદલાર પીળી પડેલી.

કાશ્મીરના અમલદારોની સલામતી અને તેમાં પ્રથમ મુકાબલે કે: “શું એક જો રાજા તરીકે રાજા કરે? એક જોના તાબામાં રહેવું એના કરતાં શું મરડું બહેતર નથી?”

અમલદારોને તેના પ્રથમ બાજબી લાગ્યા. તેઓ કાશ્મીરની પર રોધે બરાયા. તેઓએ કાશ્મીરને રાજા તરીકે સ્વીકાર્યો.

કાશ્મીરના કાશ્મીરની પર આદાપત્ર મોકલ્યા કે—“રાજાના અમલદારોએ અને રાજા તરીકે સ્વીકાર્યો છે. રાજાનાસને સીંચાથી ચઢી રાકાય નહીં એવો તેમનો અભિપ્રાય છે. માટે માટે રાજા તરીકે તમને ફરમાન છે કે—તમે હવેથી આ રાજાનાં મહારાણી તરીકે નહીં, પણ એક પ્રજાજન તરીકે ગણાશો. પણ તમારો રાજાવંશી દરજ્જો સચવાય તે માટે તમને રાજા તરફથી

વાનિષ્ઠ ૨૫૦૦૦ સોનામદારો આપાશે. આ અમલદારો દ્વારા તમે મર્યાદા તે રાજા બંધ તરીકે તમને ફરમાન મર્યાદા આપશે.”

આ અમલદારોના આ દાવ મળ્યા? તે સૈન્ય સાથે જંગલમાં કાશ્મીરની નાખી પડેલા. તેઓ સૈન્યને નજીકના ગામમાં ફરમાનદારના મળ્યા હટ આપી. એ મુજબને વખતે તેની કાશ્મીર ખાલી થઈ ગઈ હતી અને એ વખતે તે—કાશ્મીર—કાશ્મીર સાથે ગાના તંત્રમાં પ્રેમમાં મરત હતો તે વખતે એક કાશ્મીર અને તેનો જુવાન સાથી તંત્ર આગળ આવી પહોંચ્યા. કાશ્મીરના નામ કિશોરસિંહ હતું. તેના સાથીનું નામ અમરસિંહ હતું. તેઓ એક બાજુએ હવા રહી બદારથી અંદરની વાત સાંભળતા હતા. તેવામાં કાશ્મીરના નસુરે આર્જ કાશ્મીરને ખબર આપી કે, કાશ્મીરના રાજા રાજા છે. પૂછપરછ બપરથી નસુરે એ તમામ હકીકત પોતે જોઈ—સાંભળી હતી, તે તેને કહી સંભળાવી.

કાશ્મીરના રાજાની મહત્વાકાંક્ષાવાળી સ્ત્રી હતી. કાશ્મીરને ખૂબ નશામાં જોઈ નસુરે ને તેણે બહિસ આપી પદાય કર્યો અને પોતે કાશ્મીર તરફ વળી કહેવા લાગી: “પ્રિય કાશ્મીર! તું કાશ્મીરનો રાજા થાય એવો વખત આવ્યો છે.”

“મારે રાજા થવું નથી.” કાશ્મીરે જવાબ દીધો.

“પણ મારે રાણી થવું છે!”

“તું વેશ્યા! રાણીપદની વાત તારા મુખે નથી શોભતી.”

“વેશ્યા” એવું પોતાને અપાયલું વિશે-
પણ કાલિન્દીથી સાંખી શકાયું નહીં.

આ બાબતે નસુસ તંબુ બહાર નીકળ્યો.
કે તરતજ બંને લૂંટારાઓએ તેને મારી
સાંખ્યો અને તેલું મરડું દૂર ફાટી આવ્યા.

એટલામાં શબ્દોની ટપાટપી કાલિન્દી
અને કુલચય વચ્ચે વધી જતાં કાલિન્દીએ
કુલચયને કટાર મારી ધાયલ ક્યોં! પણ
જે અબળાએ જીવનમાં કદિ ખૂન ક્યું ન
હોય; ભયંકર મોતને વશ થનારની લોહી-
આળી આકૃતિ કદિ દીઠી ન હોય, તે
અબળા કીયા હુક્યે તેની ભયંકરતા સાંખી
શકે? કીયાં નેત્રે નિહાળી શકે? કાલિન્દી-
નું ક્રોધન કાળબુંદ કુલચયના કરપીણ લોહી-
ને જોતાંજ હબકી ગયું. ગભરાટથી તે
કંકડી ગઈ. તંબુ બહાર નાસવા ગઈ પણ
નહાસે ક્યાં?

બહારથી કોઈએ તેનું કાંઈ પકડયું!

કોણ એ પકડનાર? એ કિરણસિંહ
નામનો લૂંટારો હતો કે જેણે તેને કુલચય-
નું ખૂન કરતાં દીઠી હતી. કાંઈ પકડાયાથી
રામા રડી પડી. ઝોશિયાળી થતી ખો
લાગવા માંડી પણ કૌંધથી કુંડાડા મારતો.
કિરણસિંહ બોલ્યો: “કાશ્મીરના હાલહવાલ
કરાવ્યા—તારા પ્રેમીને માર્યા—એથી પણ
ધરાઈ નહીં? હવે નય છે ક્યાં?”

તેને તે અંદર લઈ ગયો. એટલામાં
કુલચયના સાથીઓમાંના ચોડાક આવ્યા.
અંધી હકીકત તેમને કહેવામાં આવી.
કાલિન્દીપર તેઓ ગુસ્સે થયા. દરમ્યાન
એક જણે એક દવા કુલચયને સુધાડતાં

તેને બાન આવ્યું. પણ એના હૃદયમાં
ફગાળોર માટે કીનો અને ખુનસ વ્યાપેલાં
હોવાથી કાલિન્દીને જોઈ એ ત્રણ વખત
ઉછળી ઉછળીને તેને મારવા તે ધસ્યો.
પરિણામ એ આવ્યું કે, ગળ ઉપરાંત જીવપર
જોરાવરી કરવાથી તે પોતેજ મરણ પામ્યો!

મરતાં મરતાં તેણે પોતાના સાથીઓને
આજ્ઞા આપી કે—તમારા સરદાર તરીકે આ
જે બહાદુરને સ્થાપવો કે જેઓએ મારી
બનતી સારવાર કરી, આ પાપિણીને નહાસતી
પકડી પાડી છે. સાથીઓએ તે આજ્ઞા પાળી.
કુલચયને બદલે કિરણસિંહ સરદાર થયો.

કિરણસિંહે લૂંટારાઓ સાથે મસલત
કરી એમ નક્કી ક્યું કે—કાશ્મીરમાં શાહ-
મીર કોટાદેવી ઉપર જે અન્યાય ગુનરવા
તાપર થયો છે, તે અટકાવવો અને રાજ્ય
કોટાદેવીનેજ અપાવવું. દરમ્યાન કાલિન્દીને
કેદ રાખીને ન્યારે કોટાદેવી સિંહાસને બિરાજે
ત્યારે તેની મારફત તેનો ન્યાય કરાવવો.

કાલિન્દી ખુશખુશાલ કેદ પડી છે, તેવા
માં એક રાત્રે એક દાઢીવાળો સૈનિક તેને
પૂછવા આવ્યો; “કેમ કાંઈ જોઈએ છે?”

“ખુલખુલને વને વને ઝાડે ઝાડે ગીત
ગાતાં ફરવું છે. ખુલખુલને કોણ છૂટું કરે?”
દાઢીવાળો એ ‘ખુલખુલ’ પર આશંક
થયો હતો!

હા! રૂપવતીઓએ સર્વ જમાનામાં
સર્વને તાળે ક્યાં છે. રૂપવતી કાલિન્દીના
રૂપ પર ફિદા થયેલો દાઢીવાળો યુક્તિ
પ્રયુક્તિથી તેને કિરણસિંહની ઠાવણીમાંથી
બહાર લઈ ચાલ્યો.

પ્રેમાચારને એકાન્ત વિના પ્રેમામૃતનું
પાન કદિ ગમે ખરું ?

એ જે બહુ સાવચેતીથી નાહાં. એક
ગામ આગળ આવતાં રાતના ૧૨ વાગેલા
હોવાથી ગામના ઠરવાળ હમડયા નહીં.
તેઓ પાછાં ફરતાં હતાં તેવામાં એક ગાડા-
વાળો ખાલી ગાડું હાંપી જતો હતો.
કાલિન્દીની વિનવિથી દાદીવાળા સૈનિકે
ગાડાવાળાને પૂછપરછ કરી લેઈ અને કાશ્મીર
તરફ લઈ જવાનું સાડું નક્કી કર્યું.

ગાડું ચાલે છે. અને જણ અંદર સુતાં
છે. ત્યાં કાલિન્દી હડી અને ગાડાવાળાને
પૂછવા લાગી: “ભાઈ ! કસાઈવાડેથી ગાય
છોડાવીશ ?” ગાડાવાળો ચમક્યો.

“છે શું ?” એણે પૂછ્યું.

કાલિન્દી બોલી: “એ મારો દુરનો સગો
છે. તે મને કાશ્મીર લઈ જઈ મારી મરણ
ઉપરાંત એક પૈસાદારને ત્યાં વેચવાનો છે !”

“તેમાં હું શું કરું ?”

“એટલું જ કે મને બચાવ. આને આપણે
અહીં ક્યાંક સુતો મૂકી નાસી જઈએ.”

દાદીવાળો સૈનિક નમ્રત થઈ ગયો.
આંખો મીંચી એ વાત સાંભળી રહ્યો.

કાલિન્દીએ ગાડાવાળાને આગળ કહેવા
માંડ્યું: “હું તને ભારે પડીશ નહીં.
કાશ્મીર જઈ આપણે છૂટાં પડીશું. હું
કોઈકને ત્યાં પ્રામાણિકપણે નોકરી કરવા
રહી જઈશ.”

એણે એક કીંમતી મોતીની માળા ગાડા-
વાળાને આપી. ગાડાવાળો નગદ માલ
કેળી લેભાચો—કબૂલ થયા.

એણે એક ક્ષણે જંગલમાં ગાડું છોડ્યું;
દાદીવાળા સૈનિકને નમ્રત કર્યાં. અને કહ્યું:
“વાટમાં જંગલી પ્રાણીઓનો ભય છે.
બળદ ખીંચે છે. માટે અહીં મેલાણ કરી
પ્રભાતે આગળ ચાલીશું.”

નહો પોતાને કશીજ ખબર નથી એવો
ડાળ કરી દાદીવાળો જમીન પર સુઈ ગયો.
થોડી વારે તે નમ્રત થઈ ઉઠ્યો. એણે
કાલિન્દીને એક શીશી સુંઘાડી બેઠાન કરી.
ગાડાવાળાને નમ્રત કરી તેણે કમકાટી દીધી.
મારી નાંખવા ધમકી આપી. પ્રચંડ કાયા-
ના એ સૈનિકથી મારીવાળો ખીંચી ગયો.
તેની મારી માગવા લાગ્યો. સૈનિકે તેને
એ શરતે છોડ્યો મૂકવા કહ્યું કે:—
“તારો પોપાક મને આપી દે. આ સ્ત્રીને
ગાડામાં નાંખીને હું લઈ જઈશ. તું ચાલતો
ચાલતો આવ. કાશ્મીરમાં ઠરવાળ પાસેની
ધર્મશાળા આગળ તારું ગાડું છૂટું મૂકીશ.
તે લઈ લેજે.”

લાચારીથી ગાડાવાળાને કબૂલ થવું પડ્યું.

કાશ્મીરની ધર્મશાળામાં દાદીવાળો કા-
લિન્દી સાથે જઈ રાત રહ્યો. પ્રભાત થતાં
જેવી કાલિન્દી નગીને તેને ગાડાવાળો
ધારીને તેની પાસેથી વિદાય માગવા લાગી
કે—ગાડાવાળાએ પોત પ્રકાશ્યું ! ગાડાવાળા-
માંથી દાદીવાળો બન્યો, અને દાદીવાળા-
માંથી કિરણસિંહ બન્યો !

કોઈથી તેણે કહ્યું: “રંડા ! તારી પરીક્ષ
માટે મેં આ સ્વાંગ લીધો હતો ! હવે તને
શિક્ષા કર્યા વિના નહીં રહું.”

પણ કાલિન્દી ઓપાઓના વિદ્યામાં કાંઈ જાણી પ્રવીણ નહતી. શોરખકાર કરીને ધર્મ-શાળાના લોકોને તેણે ભરત કર્યા; કિરણસિંહ અને લોકો વચ્ચે મારામારી જમી. એનો લાભ લઈ કાલિન્દી નાશી ગઈ !

લોકોને મહાત કરીને કિરણસિંહ આમ તેમ જુએ છે તો કાલિન્દી ન મળે !

સુકેતસિંહ નામનો એક અમીર કાશ્મીરમાં ફરવા નીકળેલો. ધર્મશાળા પાસેની બધીમાં જતાં એક રૂપવતી સ્ત્રીને તેણે હાંફળીકાંફળી હરિણીની પેઠે દોરતી જોઈ. એ તેજ કાલિન્દી હતી કે જે ધર્મશાળા માંથી નાઠી હતી. પૂછપરછને અંતે એ અનાથને સુકેતસિંહે સનાથ બનાવી. પોતાની ગાડીમાં બેસાડી તે તેને પોતાને ઘર લઈ ગયો.

બીજે દિન મધ્યરાત્રિએ સુકેતસિંહ પોતાના બગીચામાં ચાંદનીમાં ફરતો હતો ત્યાં તેના મકાનમાંથી સિતારના સુંદર સૂર સંભળાયા અને કોકિલકંઠી કિત્તરીનું કર્ણપ્રિય ગાન એ સૂર સહિત ભળ્યું ! એનો આત્મા ચમકી ઉઠ્યો ! કોણ હશે એ નફ-ગારિણી ? એમ વિચારતો જ્યાં તે મકાનમાં ગયો કે-કાલિન્દીને માતી દીઠી. ‘અહા ! હું કેવો ભાગ્યવાન ?’ એમ ધારીને તેણે તેની પાસે જઈ બીજું ગાન ગવરાવ્યું :—

અને ત્યારથી એ બેની જોડી જમી.

આ અમીર સુકેતસિંહ એકવાર શાહ-મીરને ત્યાં દાડ ખીતો બેઠો હતો તેવામાં તેના ખિસ્સામાંથી કાલિન્દીની તસ્વીર પડી ગઈ અને શાહમીરના ઓળામાં જઈને અટકી.

શાહમીરની નજર તે તસ્વીરપર પડી. તે તેને ઓળખી ગયો કે-આ તો તેજ સ્ત્રી કે જેણે મને નશામાં ચકચૂર કર્યો હતો ? વેરથી તેનું મસ્તક ઘેરાઈ ગયું. પણ શરસો અંકુશમાં રાખી તેણે તસ્વીરવાળી સ્ત્રી વિષે પૂછપરછ કરી. દાડમાં મસ્ત થયેલા સુકેતસિંહે હપલી સર્વ બિના તેને કહી દીધી. શાહમીરે તેને કહ્યું : “એને મારે ત્યાં નૃત્ય સંગીત માટે લાવ.”

રાજની મિત્ર તરીકેની વિનંતિ પણ આજ્ઞાજ ગણાય છે. અમીરે ના પાડી નહીં, પણ કહ્યું કે-“એ શરતે લાવું કે-તું તેના પર ફિદા ન થાય.”

“અસ્તુ” શાહમીરે કહ્યું. તેણે હૃદયમાં તો ગાંઠ વાળી કે-જેવી તે સ્ત્રી આવશે તેવોજ હું તેને કેદ કરાવી લઉં.

સુકેતસિંહ શાહમીર પાસેથી છૂટા પડ્યો ત્યારે જેસલમીર અને કૃષ્ણસિંહ નામના શાહમીરના બે મંત્રીઓ તેની પાસે આવ્યા. શાહમીર તેઓને શહેરના વર્તમાન પૂછવામાં રોકાયો.

એ વેળા એજ મહેલની પાછલી બારી-એથી કિરણસિંહ છૂંટારાનો જીવાન સાથી અમરસિંહ છૂપી રીતે ચઢી આવી તેમની વાત સાંભળવા લાગ્યો.

શાહમીરને તેના મંત્રીઓએ ખબર આપી કે : “પ્રજા કુદળ છે; પણ મહારાજ ! આપનું સિંહાસન રાણી વિના શોભતું નથી” એવો પ્રજામત છે.

“પણ રાણી લાવું ક્યાંથી ?” શાહમીરે પૂછ્યું.

“મામને રાણીની શી બાટ ? રાંતે તેને આગ રાંતી પાવાની રહેા. કોરાદેવી પણ આપની રાણી થઈ શકે.”

કોરાદેવીને કોઈકમ જે નામ સોગળ-લોન વિચાર કર્યો કે જે એક પરમા મુંદર રી હોવાથી અને વળી રાજાની દોવાથી જીવતે તેડું પણ પડશે : તેણે તરતજ એમ ઉચ્ચાર્યું કે—“આપની કાલે પ્રભાતે તમે બંને તેની પાસે મારેા એક આરાધન કરી જાશે.”

જેસલમીર અને કૃષ્ણસિંહ વિદાય થયા. જીવન હુંદરે અમરસિંહ બારી આગળથી સરખી મહેલ બહાર નીકળ્યા.

તેના સાથીઓ કાશ્મીર બહાર-એક મંદિરમાં હતા ત્યાં જઈ તેણે તેમની સાથે મસલત કરી કોરાદેવીનું આ સંકાપ કેમ નિર્ધાર્યું તેના સંબંધમાં અસ્કે સુક્તિ રચી.

બીજે દિવસે જેસલમીર અને કૃષ્ણસિંહ રાણી પાસે કોરાદેવીનેા હુકમ લઈ ગયા. એ વાંચતાજ રાણીને અંગોઅંગ ક્રોધ વ્યાપી ગયા. કાગળના હુકમે હુકમ કરી નાંખી તેણે આ બેને ફરમાવી દીધું કે : “આજ તો આ હુકમ લાગ્યા છો : પણ ફરીથી ક્રોધ આવી વાત કરશે તો મારી કટારીથી તેના પ્રાણ લઈશ.”

કૃષ્ણસિંહે કોરાદેવીની દાસી કમળાને ફેડવા ચત્ત કર્યો : પરંતુ તેણે ન ચળી. તેણે રોકડું પરખાવી દીધું કે—“નાણાંની લાલચથી મારું કર્તવ્ય ચૂકું એવી દાસી હું નથી.” બીજે મોથે બંને પાછા ફર્યા.

* * * *

કોરાદેવી પાસે જઈ જ્યારે જેસલમીર અને કૃષ્ણસિંહ આ અપમાનની વાત કરી ત્યારે તે પણ સુરસે થઈ કહેવા લાગ્યા : “મારું અપમાન ? કોરી ઉપાગે પણ કોરાદેવી મારે નોંધજો.”

કૃષ્ણસિંહે સુકિયથી કામ લેવા સૂચવ્યું અને એમ યુગ્મ કે—કમળાને કોરાદેવીથી નિખારી પાડવી અને મહેલ આસપાસ પહેરેા મૂઠી કદ કોમળે અંદર ન જવા દેવું કે ન કોમળે બહાર આવવા દેવું. કાં તો કોરાદેવી લગ્ન કરે યા તો ભૂખે મરે.

૧૦૦ સૈનિકોની હુકડીની સરકારી લઈને જેસલમીરે કોરાદેવીના મહેલ ઉપર ઘેરા પાડ્યા. કમળા મકાન બહાર આવવા ગઈ તરતજ તેના શરીર ઉપર એક કપડું નાંખી સૈનિકો તેને લઈ જવા તત્પર થયા.

પણ નિર્દોષ પર થતો અન્યાય શું પ્રભુ ચલાવી લે ? ને એમ યદ શકતું હોત તો પૃથ્વી પર ધર્મીઓ રહેવાજ ન પામત.

કમળાને અણધારી મદદ મળી. જે સૈનિકો તેને ઉઠાવીને જતા હતા તે વખતે અચાનક મહેલ પાસેના ઝાડ ઉપરથી સનનન કરતું એક તીર છૂટ્યું અને એક સૈનિક ધબ્બ કદને જમીન પર પટકાઈ પડ્યો. જેસલમીરની નજર ઝાડ પર પડી. જુએ છે તો કમળાના ચિહ્નવાળો એક ખુરખાધારી !

એક બીજું તીર આવ્યું. બીજે સૈનિક પડ્યો. તરતજ ઝાડ પરથી ખુરખાધારીએ ઉતરીને અતિશય રક્તિથી કપડામાં વીંટા-બેલી કમળાને ઉઠાવી લીધી અને કોરાદેવીના મહેલમાં તે પેસી ગયા !

જેસલમીર અને તેના માણસો ખુબ્ય કની માફક જોઈ રહ્યા !

મહેલનું બારણું ખંધ કરી દેવામાં આવ્યું. સિંહની ગેરહાજરીમાં શિયાળવાં ખૂબ ધમચકરી મચાવે છે. બિલાડી ન હોય ત્યારે ઉંદર મામા અતિશય ચૂંચાં કરે છે. તેમ જેસલમીરે સૈનિકોને હુકમ કર્યો. મહેલનું બારણું તોડી પાડો. ઝાડનું એક ઘડીઉં લાવી સૈનિકો “હેલ્વે હિસ્સા” કરવા લાગ્યા.

ધુરખાધારીએ મહેલમાં જઈ બેશુદ્ધ કમળાને સચેત બતાવી. અને કોટાદેવીને તથા તેને આશ્વાસન આપ્યું કે “હું તમારો દુશ્મન નથી.”

“તો આપ કોણ છો ?” કોટાદેવીએ પ્રશ્ન કર્યો.

ધુરખાધારીએ પોતાના બિસ્સામાંથી એક પોટકી કાઢીને બતાવી. એ પોટકી છોડતાં કોટાદેવી બોલી હતી: “અરે ! આ તો મારા લૂંટાયલા બાળકનાં કપડાં !”

“આ કપડાં આપ કહો છો તેજ બાળકનાં છે, એ ચોક્કસ ?” ધુરખાધારીએ પૂછ્યું.

“હા. સર્જન ! કહો, કહો, એ બાળક ક્યાં છે ? તેની શી હાલત છે ?”

ધુરખાધારીએ તેને સ્વસ્થ થવા જણાવી પૂછ્યું “આપ કહો છો. તે બાળકનો ઇતિહાસ શો છે ?”

કોટાદેવીએ કહેવા માંડ્યું: “વીસ વર્ષ ઉપર મહારાજા ઉદયદેવ શિકારે ગયેલા ત્યારે એક ઝાડ નીચેથી તે મળી આવ્યું હતું. પ્રભુએ સંતાન આપ્યું એમ માનીને તેઓ ઘેર લાવ્યા અને મને સોંપ્યું. હું

તેને રમાડતી હતી અને તેના કાન પાછળ એક લાખું હતું તે જોઈને વિસ્મિત થતી હતી. તેવામાં એક લૂંટારો મકાનના પાછલા ભાગમાંથી ચઢી આવ્યો. તેણે કહ્યું: “હું આવ્યો હતો મહેલમાં લૂટ કરવા પરંતુ આ સુંદર બાળક જોઈ મારું મન લોભાઈ ગયું છે. એ બાળક આપો. લઈને ચાલ્યો જઈશ.” શું હાથ આવેલું, પોપવા માટે અપાયલું એક અનાથ બાળક હું આપી દઉં ? મેં ના પાડી. તે બળાટકારે ઉઠાવી ચાલ્યો ગયો. રાત્રીએ બહુ બહુ તપાસ કરાવી પણ તેનો પત્તા મળ્યો નહીં આજ તમે તેનાં કપડાં લાવ્યા-”

ધુરખાધારીએ ખબર આપી “એ બાળક સલામત છે અને હું તેના તરફથીજ આપને મદદ કરવા આવ્યો છું.”

રાણીને આનન્દ થયો. તેણે ધુરખાધારીને પૂછ્યું: “એ બાળક ક્યાં છે ?” જવાબ મળ્યો, “સમય આવ્યે ખુલ્લો થશે. હરમ્યાન આપ દરમાવો તો શાહમીરને મહેલ બહાર ધસડી લાવી પ્રજા પાસે પંચમટાળી કરાવું.”

રાણીએ કહ્યું: “લોહી રેડાય એ મને ખસંદ નથી. કોઈક યુક્તિથી કામ લ્યો.”

ધુરખાધારીએ તેને એક શીશી આપી. તેમાં ઝેર હતું. એ શીશી સંબંધી ઘટતે સમયે ઘટતી સૂચના આપવા જણાવી તે વડાય થયો.

જતાં જતાં કમળાને તેણે એક ચિઠ્ઠી આપી કે જે ચિઠ્ઠી શાહમીરને ત્યાં મોકલી આપવાની સૂચના તેણે કરી.

ચિઠ્ઠીમાં છું લખ્યું છે, એ વાંચવા એ કમળા રોડાઇ ત્યાં તો ધુરખાધારી પસાર !
 જેસલમીરના સૈનિકો મહેલનું બારણું તોડતા હતા તે વેળા પ્રજાજનો ત્યાં એકઠા થયા અને તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં ટેકલાક બુવાનીઆઓ સાથે જેસલમીરને તકરાર થઇ. એને પરિણામે જેસલમીરે સત્તાના હુમાખમાં બુવાનીઆઓને કે ક્યાં અને બારણું તોડવાનું કામ વધારે જેસથી આગળ ચલાવ્યું. એ બારણું તોડીને તે સૈનિકો જ્યાં અંદર પેઠા કે તરતજ ધુરખાધારીએ બહાર નીકળીને એક રણશિંશું બળવ્યું. એના જવાબમાં મહેલ પાસેનાં ઝાડોમાં અને મકાનોમાં તીર કામઠાંવાળાઓએ જેળા દીધી અને સૈનિકો પર તીરેનો વરસાદ વરસાવ્યો.

જેસલમીરની શી મગદૂર કે, આ અણ ચિંતવ્યા હલકા સામે તે ટકી શકે ? તે નાહો. તેની પાછળ તેનું સૈન્ય નાહું.

કોટાદેવી મહેલની બારીએ આવી, બુએ છે તો, ધુરખાવાળાના સાથીઓએ મહેલને ઘેરો ઘાલનારાઓને હઠાવી કાઢ્યા છે. પ્રજાજનમાંથી જે કેક થયા હતા તેમના બંધ ધુરખાવાળાએ પોતે છોડ્યા છે અને પ્રજા આનન્દમગ્ન બની ગઇ છે.

સૈનિકોને નસાડી, પ્રજાનું કુઃખ દૂર કરી, ધુરખાવાળો પોતાના સાથીઓ સહિત કાશ્મીર નગર બહાર જતો રહ્યો.

શાહમીર હાર દીંચતો પોતાના મહેલમાં એકો છે તે વેળા એક ચિઠ્ઠી તેના હાથમાં મૂકવામાં આવી.

“અમારાં મહારાણી લગ્ન કરવા તૈયાર છે. તરતનું શુભ મુહૂર્ત નક્કી કરી ખબર આપો—કમળા.”

“અહો ! આખરે ઠેકાણે આવી !” શાહમીર બોલી ઉઠ્યો. રાજપુરોહિતને બોલવા માણસ મોકલાયું.

તે આવે તે દરમ્યાન અમીર મુકેતસિંહે આવીને ખબર આપી કે : “બુલબુલ મનાયું છે. તે તમારે ત્યાં આવી એકાન્તમાં આપણી બેની સમક્ષ નૃત્ય કરશે.”

“વાહ ! એ પણ ઉત્તમ ! એ નૃત્ય માટે બીજું કાંઈ મુહૂર્ત નેવાનું નથી. હમણાંજ એની કલા બતાવવા એને કહો.” મુકેતસિંહ કાલિન્દીને નાચ માટે બોલાવવા ગયો.

એ વેળા રાજપુરોહિતને બહલે તેને કાંઈક ભત્રીજો સૈનિક સાથે આવ્યો. એણે ખબર આપી કે પુરોહિતજી કેશાવર ગયા છે તેથી તેમને બહલે હું કામ કરીશ.

લગ્નમુહૂર્ત તેણે લેધ આપ્યું : આવતી કાલે સાંજના ૭. બસ તમામ તૈયારીઓની વરદી અપાઇ ગઇ. પણ બ્રાહ્મણે સૂચવ્યું : રિવાજ મુજબ એક વિધિ આપે કરવાનો છે. આપનો પોષાક મહારાણીને મહેલે કંકુમાં રંગી આપવા મોકલવો લેધએ. લગ્ન પહેલાં એક ઘટિકા પૂર્વે આપે તે પહેરી લેવો.

શાહમીરને આ સૂચનામાં કાંઈ ગેર વ્યાજબી લાગ્યું નહીં પણ એમાં તો જખરા ભેદ હતો. એ બ્રાહ્મણ હતો ભેદી. એની સૂચના હતી ભેદી અને એનું પરિણામ પણ આવનાર હતું ભેદી !

એક ખાસ નવી ધોમાઠ મોકલવા હતું. બ્રાહ્મણ મહેલમાંથી નિહાચ ચતો હતો ત્યાં તો સુકેતસિંહ કાલિન્દીને રાજમહેલમાં લાવવા ગાડીમાંથી હટારતો તેના જોવામાં આવ્યો. બ્રાહ્મણભાઈ મહેલમાં પાછા ગયા અને છૂપાઈ રહ્યા.

સુકેતસિંહ કાલિન્દીને શાહમીર પાસે લાવ્યો. શાહમીર તેને જાળખી ગયો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે નૃત્ય થઈ રહ્યા પછી હું જરૂર તેને કેદ કરાવીશ. નૃત્ય ચાલુ થયું. એ કટારી સાથેનો નાચ હતો.

અમીર અને શાહમીરને હાવભાવથી લોભાવતાં લોભાવતાં નૃત્ય કરમ્યાન કાલિન્દીએ એકદમ અમીરના શરીરમાં કટાર મોંઘી દીધી. શાહમીર આ જોઈ ચમક્યો. ડોકવા જતો હતો ત્યાં ચપળા કાલિન્દી ચપળતાથી તેનાપર ચઢી બેઠી અને કટાર ગર્હન આગળ ધરીને બોલી: “હજી આપ કે તું મને પટરાણી બનાવશે—નહીંતર મારી નાંખું છું.” બ્રાહ્મણભાઈ આ રંગ નિહાળી રહ્યો પણ પોતાની છૂપાવાની જગ્યાએથી બહાર આવ્યો નહીં. કાલિન્દી અને શાહમીર વચ્ચે રેકઝક આવતી હતી તે દરમ્યાન ધવાયલો સુકેતસિંહ બળપૂર્વક પોતાની જગ્યાએથી ખસ્યો અને કમરેથી એક ખંજર કાઢી, કાલિન્દીની પીઠ પાછળ આવી તેણે કાલિન્દીના ખભામાં તે ખંજર મોસી દીધું.

“રંડા! લે, આ ફગાનો બહલો!”

“જાહ!” જમીનપર પડતાં પડતાં કાલિન્દી બોલી: “આખરે મને મારાં કુકર્મ નો બહલો મ...હયો...!”

એ શબ્દો સમેત તે મરણ પામી અને તેના શરીરપર પડીને અમીર પણ મરણ પામ્યો. ભૂકેવ હવે બહાર આવ્યો: “શું છે, શું છે, મહારાજ?”

ફિક્કું હસતાં શાહમીર બોલ્યો: “આ કોઈ ગણિકાએ મારા અમીરનો જન લીધો, અમીરે એને વળતો બહલો આપ્યો. કરણી તેથી ખાર ઉતરણી?”

પછી બ્રાહ્મણને ખસે ટેકો ફઈ શાહમીર તે બાહ ત્યાંથી જતો રહ્યો.

બ્રાહ્મણ મહેલમાંથી બહાર નીકળ્યો. તે શહેર બહારના મંદિરમાં ગયો. તો ત્યાં કિરણસિંહ હુંટારો બેઠેલો હતો. બ્રાહ્મણે પોતાનો વેષ કાઢી નાંખ્યો. કિરણસિંહ તેને જોઈ ચકિત થયો. કારણ કે તે અન્ય કોઈજ નહીં પણ તેનોજ સાથી અમરસિંહ હતો!

પરસ્પર ખુલાસાઓ થયા અને હવે પછી બનવાના બનાવો સંબંધી તેમણે કેટલીક છૂપી યોજનાઓ ધરી.

સાયંકાળ થવાને હજી વાર છે. દરમ્યાન શાહમીર મહારાજનાં લગ્નની ધામધૂમ શરૂ થઈ ગઈ છે. રાતોરાત લગ્નમંડપ બાંધવાનું શરૂ કરવા હુકમ છૂટ્યો છે. કાપડી આગોને બોલાવીને જોઈતાં કાપડની ખરીદી કરીને મહેલમાં ફરજીઓ બેસાડવામાં આવ્યા છે.

કમળાને ઠાવી જવાની તકબીરમાંથી પાછા પડ્યા પછી અને શહેરીઓને કેદ કરવાના કામમાંથી નિરાશ થયા પછી “તેરી બી ચૂપ ચોર મેરી બી ચૂપ” એવો દેખાવ કરી, જેસલમીર હાલ તુર્ત શાન્ત રહ્યો છે.

સાજાનું લિલવા લાગીત નથી. આ
મોંના પાનકા પનિયાં રાત્રિનો મહાદેવીને
મહેરો જમ સાંભરેલો પેલા કંઠાદેવીનાં
મરુમાં મૂકી પેલા મોં. કમળાએ કુખનું
‘નનુ’ આ રહ્યું, મહેરો મોં પાનકા પનિયાં.
‘મા’ મરુ’ મોંને મોં પિરસામાંથી
જમ નિહી કાઢી કમળાના મરુમાં મહા
મરુ : “લોક સુરખાધારી” - ન મરુ ઠે.”

કમળાએ સુરખાધારી નામ સાંભ-
ળીને તરતજ તે મોંને તેમાં લખતું કે કે
“મહાદેવી ! આપને મરુમાં મરુ કે,
આપની મરુ મોં મહાદેવી મરુ જે શ્રીદેવી
આપની મરુ છે. મરુમાંના કંઠના મરુ-
માં સાદમીર સદાસાચનાં - ન કંઠાં મરુ
સાંભરે અને મરુ પેલો - નાપની મરુ
એકાન્તમાં તે મરુના મરુ મરુ પેલો
વરો. સાદમીર સદાસાચે મરુ મરુ અંગ
રખું મરુ’ હોય તેવી કમળાને મરુ ગાંઠ
પરી મરુ હોય તે આ વરોના મરુમાં
મરુથી કઠારથી તે ગાંઠ મરુને માટે
કાપી નાંખતો.”

આ મરુ’ આ સંકિર્ય લખાણ મહા
દેવી કાંઠાદેવી કાંઠ સમજ્યા વિના રહે ?
વિષથી રંગેલાં કંઠાં સાદમીર લગત મરુ
મરુરો તેથી આપોઆપ મરુ પામશે.
અને મરુ કહાય બળાકાર કરવા તત્પર
યાય તો આ કઠાર કામ લાગશે, એમ
મહાદેવી સહજમાં સમજી ગયાં.

આહાણ નાકે આંગળી અડાડી ચૂપકીદી
થી ચાલતો થયો.

* * * *

મરુને સમયે લેસલમીર અને કુખ
સિંદ બેઠા મરુમાં લેસલ મરુ, લેસલ
મરુને કમળાના મરુની મરુ લાગી હતી.
તેનો મરુ કમળાને છોડી મરુનો હતો.
કુખસિંદ તેમાં તેનો મરુ મરુ થયો. બંને
મરુ પુરખા આપીને મરુ નજદીક
આપ્યા. લેસલમીર ઉપર ચઢ્યો. કુખસિંદ
નીચે રહ્યો.

તેનો લેસલમીર મરુમાં કાપત થયો
કે, મરુ પાસેના ગાંઠ આંગળી એક
ત્રીક પુરખાધારી વ્યક્તિ બદાર આવી.
તેના પુરખામાં છાતી આંગળી ‘કમળ’નું
ચિહ્ન મરુ’.

કુખસિંદની પાછળ ધીમે ધીમે ડગલે
આપીને ‘કમળ’ના ચિહ્નવાળા પુરખાધારીએ
તેના ઉપર હઠ્યો ક્યો અને મરુમાંથી
તેને મરુ બનાવી દીધો. પલકમાં તેને
ગાંઠ આંગળી લઈ જઈને તેણે બાંધી દીધો.
તેનો પુરખો દૂર કરતાં તેણે મરુ કે-તે
કુખસિંદ છે. “ વાર, હવે બીજાની વાત.”
એમ સ્વગત બરબડીને કમળના ચિહ્નવાળો
રખાધારી મરુપર બારી વાટે ચઢ્યો.

ચોગરમ સાન્તિ હતી. રાત્રિનો અંધ-
કાર હતો. કાંઠ નગતું ન હતું. લેસલ-
મીર મરુમાં એક અંડમાંથી બીજામાં
અને બીજામાંથી ત્રીજામાં જઈ કમળા જે
અંડમાં સુતી હતી ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. તે
એક શીશી કાઢીને કમળાને મરુ કરવા
તેયારી કરતો હતો તેવામાં પાછળથી
‘કમળ’ના ચિહ્નવાળા પુરખાધારીએ તેની
પાસે જઈ પહોંચીને તેના મરુ ઉપ

રના કાળા કપડાનો મુખવટો ઠઠાવી લીધો. જેસલમીરજી ખુલ્લા પડી ગયા ! પણ તરતજ 'કમળ'ના ચિહ્નવાળા પુરખાધારીએ પોતાના ડાબા હાથની ચૂડ જેસલમીરની ગર્દનમાં લેરવી દીધી અને જમણા હાથથી જેસલમીરનો શીશીવાળો હાથ પકડીને ખૂબ ભેરથી હંચો કર્યો અને જેસલમીરનાજ નાક આગળ તે શીશીવાળો હાથ આણ્યો. પરિણામે ખુલ્લી શીશીમાંથી બેશુદ્ધિની ફવા જેસલમીરના નાકમાં ગઈ અને જેસલમીર બેશુદ્ધ થયો.

એ જનાબને એ પુરખાધારીએ દોરડાના બંધ બાંધી દીધા અને બારીવાટે તેને નીચે નાંખી દેવાની તૈયારીમાં તે હોતો ત્યાં તો પાછળથી અવાજ આવ્યો "સખૂર !" અવાજની દિશામાં પુરખાધારી જુએ છે તો, પ્રકાશ સાથે કટાર લઈને કાઠાદેવી ત્યાં આવી પહોંચી છે ! પુરખાધારીએ દોરડાંથી બાંધેલા જેસલમીરને તેના ચરણમાં મૂકી ફઈ કહ્યું : "મહાદેવી ! દુવે આપની હંચી થયેલી કટાર આ ફૂટના સરીરમાં ભોંટી દો; કે જે આપની ઘરડીને ઉપાડી જવા આવ્યો હતો."

કાઠાદેવીએ અવાજ બોળ્યો અને કહ્યું : "સન્નન ! તમે તેજ વ્યક્તિ છો જેણે એક વાર મારી કમળને બચાવી હતી. આજ બીજી વખત તમે તેને બચાવી.

"મહાદેવી !" તે બોલ્યો : "કાઠને બચાવવાનો ગર્વ હું લઈ શકું નહીં. ન્યાં ન્યાં મેં અન્યાય દીધો ત્યાં ન્યાયદેવીની સર્વોપરી સત્તા સ્થાપવા કોશિષ કરી છે."

આ બેની વાત ચાલતી હતી ત્યાં કમળા બગૃત થઈ.

મહારાણીએ તેને કહ્યું : "પુત્રી ! જે આ તારા બીજી વખતના સંરક્ષક આ પાપી જેસલને એમણેજ બાંધ્યો છે. એકની વાત છે કે, તેમનો જરીકે પરિચય નથી તને કે મને ! આપણે તેમને દીકે પણ બોળખતાં નથી."

કમળના ચિહ્નવાળા પુરખાધારીએ જ વાળ દીધો : "હું જરૂર મારો પરિચય આપીશ. ઠરમ્યાન, જય જય !" "

એમ કહી જેસલમીરને બાંધેલી હાલતમાં લઈને તે બારી વાટે નીચે ઉતરી પડ્યો. જે જાડ સાથે કૃષ્ણસિંહને બાંધ્યો હતો ત્યાંથી તેને છોડીને તેને અને જેસલમીરને અકેકે હાથથી ઢસડતો તે લઈ ગયો. કાઠાદેવી અને કમળા બારીમાં ઉભાં ઉભાં ન્યાંસુધી તે દેખાતો બંધ પડ્યો ત્યાંસુધી તેને નેંધ રહ્યાં.

x x x x

લગ્નના દિવસની પ્રભાતમાં શાહમીરને તેના બે મંત્રીઓની ગેરહાજરી માહુમ પડી. આજના મંગળદિને એ બે વળી ક્યાં અલોપ થયા, એમ તે વિમાસતો રહ્યો પરંતુ તેઓ તો બંને પુરખાધારીના કમળમાં હોવાથી શી રીતે આવી શકે ?

પુરખાધારીએ શાહમીર ઉપર કાઠાદેવી ના નામથી ચિઠ્ઠી મોકલાવી કે, "જે મંગલ પ્રસંગ આપે ચોગ્યો છે, તેમાં ભાગ લેવા મારાં સંબંધીજનો આજ પ્રભાતથી

આવવા માંડશે. તેમની સરભરા શાળા રીતે
લાવશે—કોટાદેવી.”

જેલવમીર અને કુશુસિંહની ગેરહાજ-
રીમાં શાહમીર, સેનાપતિ અને કોષાધ્યક્ષ
દ્વંદ્વે સરભરાનું કામ સોંપ્યું.

કાશ્મીર નગરમાં મહારાણી કોટાદેવીનાં
લગ્નમાં તેમનાં સગાં વહાલાંઓની પાલ-
ખીઓ આવવા માંડી. એક નહીં—એકવીસ
નહીં—એકાવન નહીં—એકસો નહીં પણ
એક હજાર પાલખીઓ આવી. એ પાલ-
ખીઓને ઉચકનારાઓ તથા તે પાલખી-
ઓની રક્ષા કરનારા સ્વારો તો બુદ્ધા !
નગરના મુખ્યદ્વાર આગળ સુતાપતિ હાજર
છે. સાથે સૈનિકો પણ છે. રહેજ પૂછ-
પૂછ કરી, કોટાદેવીનાં નિમંત્રણથી આવે-
લાંઓ તરીકે તેમનો પરિચય પામી સેના-
પતિ સર્વ પાલખીઓને રાજમહેલ પાસેનાં
બે વિશાળ મકાનો તરફ મોકલતો રહ્યો,
ત્યાં તેમને માટે કોષાધ્યક્ષે સરભરાની
સર્વ તૈયારીઓ કરી હતી.

પાલખીઓ મકાનનાં યોગાનમાં આવી.
તેમાંથી ત્રણ ત્રણ ધુમટાવાળી સ્ત્રીઓ
બહાર પડી અને મકાનમાં ગઈ.

કોટાદેવી તેના મહેલની ખારીએ ઉભી
રહી વિચાર કરતી હતી કે—આટલાં બધાં
મહેમાનો કોના ? ત્યાં તો ઝાડપરથી એક
લખોટો પડ્યો. કમળાએ તે જોલીને
વાંચ્યો. તેમાં લખેલું હતું; કે—“એ બધાં
મહાદેવીનાં સગાંવહાલાં છે ! લગ્નમાં ગીત
ગાવા આવ્યાં છે ! શાહમીર મહારાજ
તરફથી તેમની સરભરા થાય છે.”

“આપણે વળી ક્યારે તેમને બોલાવ્ય
છે ?” કોટાદેવી જોલી.

કમળાની નજર ઝાંડ તરફ ગઈ. તે
જોયું કે—કમળા ચિહ્નવાળો ધુરખાખારી એ
ડાળે બેઠો છે !

“બસ ! આ તેનાંજ કારસ્થાન ! તે
સ્ત્રીઓ કેવાં ગીત ગાય છે એ આપણે
સાંભળીશું !” એમ મંડ હાસ્યથી મહા
રાણી બોલ્યાં.

* * * *

લગ્ન સમય પૂર્વે શાહમીર બ્રાહ્મણ
સહિત કોટા દેવીને મહેલે ગઈ શાહમીરને
રંગિત પોષાક પહેરાવી આવ્યો. કોટા
દેવીને કટારનો ઉપયોગ કરવાની તક એ
સમયે ન મળી; કેમકે શાહમીરે કોઈ બલત
નાં અડપલાં ક્યાં નહીં.

લગ્નનો વરથોડો ખૂબ ઠાઠમાઠથી નીકળ્યો
અને શહેરના લગ્નાઓમાં ફરીને લગ્નમંડ-
પમાં આવ્યો. થોડીક વાર પછી બ્રાહ્મણે
શાહમીરને ખબર આપી કે : “હવે આપ
ચોરીમાં પધારો.”

પણ એને ભાન ક્યાં હતું ? તેની રમે
રંગમાં ડેર વ્યાપી જવાથી તેની આંખોના
ડોળા ઉંચા ચઢી ગયા ! મોઢે ફીણ આવ્યાં !
અને ઉઠવા જતો હતો ત્યાં તો ગબડીને
ચતોપાટ પડ્યો !

શાહમીર પડ્યો તે પડ્યોજ; પલકમાં
તેનો પ્રાણ ફેલપિંજર છોડીને પ્રભુના કર-
બારમાં ચોતાનાં પાપનો હિસાબ આ-
પવા પહોંચ્યો !

અમલદારો આ જોઈને બ્રાહ્મણ તરફ ધસવા ગયા ત્યાં તો બ્રાહ્મણે ઉચ્ચ સ્વરે પથારણ ક્યું. પોતાના હાથમાંની લાકડીને પોલાણની શુભ્રીમાં ફેરવીને તેને ચમકાવતો તે બ્રાહ્મણો: “ખબરદાર! જો મારી પાસે કાંઈ આવ્યું છે તો તેના બાર વાગશે!” ચલાવ—

“ચલાવ” શબ્દ સંકેતરૂપ હતો. એ શબ્દ બોલાતાં સમેત એક બાબુથી શાહુ મીર ન્યાં બેઠો હતો તેની પાછળના ઓઝલમાંથી કોટાદેવી કટાર સહિત બહાર આવી હતી અને ખીંચ બાબુથી મંડપ-દ્વાર આગળ હુંડારો ફિરણસિંહ આવીને ખુલ્લી તરવાર સાથે ઉભો.

ટપોટપ લગ્નમંડપના સ્ત્રીવિભાગમાંથી તલવારો સાથે સ્ત્રીઓ બહાર નીકળી પડી. તેમણે પોતાના વેષ દૂર કર્યા અને તે તમામ સ્ત્રીઓ પુરૂષ ચોદ્યાઓના સ્વરૂપમાં પલટાઈ ગઈ.

બ્રાહ્મણ તરફ ધસી આવનારાઓ આ ચમત્કાર જોઈ વિસ્મય થઈ ગયા! તેમનાં તો હાલ્ડાં જ ગગડી ગયાં; કેમકે મંડપમાં ચોગરદમ ન્યાં જુઓ ત્યાં તલવારો સહિત ચોદ્યાઓ જ દૃષ્ટિએ પડ્યા!

એ વખતે બ્રાહ્મણે પુરખો પહેરી લીધો અને કહ્યું: “મહારાણી કોટાદેવીનો જય!” એના અવાજનો પડો ચોદ્યાઓએ ગૂંચનભેદી સ્વરે પાડ્યો.

મહારાણીએ તે બાદ કહ્યું: “શાન્ત! કાશ્મીર પ્રદેશના રહીશો—મારી પ્રજા—શાન્ત! જે કંઈ હતો; જેણે અન્યાયથી ગાંધી પચાવી પાડી હતી, અને હું જેની માતાવૃદ્ધ હતી

તેને જેણે પરણવા ઇચ્છા કરી, તેને ચોગ્ય નતીને મળ્યો છે. તમે નિરર્થક લોહી રેડી કપાઈ નહીં મરો, એવી હું આશા રાખું છું. એમ કરવામાં કરો. સાર નથી કેમકે મારી કુમકે એક મોટું લશ્કર છે. માટે સામા ચવાને બદલે હુથીઆરો નાંખી દો.”

આ વાત સાચી હતી એમ સૌ કોઈએ જોયું. તેઓએ હુથીઆરો નાંખી દીધાં અને “મહારાણી કોટાદેવીનો જય!” એમ જય ગર્જના કરી.

બાદ ફિરણસિંહનો પરિચય ‘કમળ’ના ચિહ્નવાળા પુરખાધારીએ કરાવ્યો કે, આ તેજ સરદાર છે, કે જેમણે લશ્કર મહારાણીની કુમકે આવ્યું છે, એને જોતાં જ કોટાદેવીએ કહ્યું: “અરે! આ તો તેજ હુંડાર સરદાર કે જે વીસ વર્ષ ઉપર મારા હાથમાંથી બાળક હુંડવી ગયો હતો!”

ફિરણસિંહે કહ્યું: “હા. હું તેજ સરદાર છું. અને બાળક મારી સાથે જ લાવ્યો છું.” તેણે ઇશારત કરતાં તેના બે ત્રણ ચોદ્યાઓ ઓઝલવાળા ભાગમાંથી પેટીઓ લાવ્યા. તેમાંની એકમાંથી રાજપુરોહિત ને ફિરણસિંહ રાજમુકુટ સાથે બહાર કાઢી કહ્યું: “મારા જીવન મહાનિશે રાજપુરોહિતને સુરક્ષિત છુપાવીને તેની જગ્યા લીધી હતી. એટલાજ માટે કે—કંઈ શાહુમીરનાં લગ્ન મહારાણી સાથે થઈ શકે નહીં.”

મહારાણીને એક ખાસ સિંહાસને બેસાડીને રાજપુરોહિતના હાથથી તાજ પહેરાવવાની ક્રિયા મંગળ વાદ્યધ્વનિ સાથે કરાવવામાં આવી અને એ બાદ ફિરણસિંહે ખુલાસો કર્યો કે—મારો આ જીવન મહા

નિશ અમરસિંહ તે જ આપતું ત્રીસ વાં
પર મુઠા ખાજક છે.

રાણીના અત્થાલગી પાર રોજ નહીં.
અમરસિંહે છૂટો મારી નાખીને તેને વંદન
કરીને રાણીને કહ્યું : “ મને સહ્ય
નહોતું કે, ત્યાં યુવાન પુરખાવારી જે મને
મદદ કરતો હતો તે જ બિલાવક છે. અરુ-
દ્ધને એક કુત્તીમદ, રૂપાન અને ખાદ્ય
હવાન તરીકે તે ખન્યો છે તેથી સરકાર
કિરણસિંહ : હું તમારો આવાર આતું છું.”

મહારાણીએ અમરસિંહના કાન પાછળ
લાખાની નિશાની તપાસી લેઈ અને જે
યુવાન તેજ ૨૦ વર્ષે ઉપરનું બાળક છે,
એની ખાત્રી કરી લેઈને કહ્યું : “યુવક !
તારા શુભો અને તારા ઉપકારના બદલામાં
હું તને એક બક્ષિસ આપું છું.”

રાણીએ કમળાને દિંદાસન પાસે લા-
વાવી તેનો હાથ અમરસિંહના હાથમાં
મૂકતાં કહ્યું : “આ બક્ષિસ તું મારતો હોય
તેની સામાન્ય પ્રકારની નથી. કમળા મારી
દારી નથી, ખવાસળુ નથી, પણ મારી
મહુમ નાની બહેનની પુત્રી છે. મને ખાત્રી
છે કે, તમે અંતેનાં હૃદયમાં એકબીજા માટે
અભાર અગાઉ ચાહના જાગી છે. પ્રયુ તેમાં
રક્તિ કરો અને તમારું બેનું કુશળ થાઓ.”

લગ્નમંડપમાં સર્વત્ર આનંદ પ્રસરી ગયા.

કિરણસિંહે તે બાદ જ પેટીઓમાંથી
જેસલમીર અને કૃણસિંહને બહાર કાઢ્યા;
જેઓએ પલ્લયાવલા સંયોગોમાં પોતાનાં
હૃદયની મારી ચાહતાં મહારાણીએ ઉદાર
વાંધી તે આપી.

કિરણસિંહને મહારાણીએ પોતાના આધે
અને કારમીરનો રોનાપતિ બતાવ્યો. તેના
પોતાઓને દેવકને સન્નમના કૈન્યમાં કાપક
કરવામાં આવ્યા.

જે રાત્રે કારમીરના સરોવરમાં ચાંદની
માં જા દોડી ફરી ફેંટાળી બળાઈ.

જે દોડીમાં હાથ છે ? અમરસિંહ અને
કમળાએ.

નોકાવિનાર કરતું જે નવયુગલ શી
વાતનીત કરે છે ?

કમળાએ પાણીમાંથી એક કમળ લઈ
કહ્યું : “લગાવા ! લેલો લેઈએ. આ કમળ
સરસ છે કે નહીં ?” અમરે જવાબ દીધો :
“ના. મારી સમક્ષ મારી દોડીમાં જે કમળ
નયન અને કમળવદન છે, તેની આગળ
આ કમળ ફિટું છે !”

જે કમળ તેનાપર ફેંટીને કમળા બોલી :
“લગાવો ! લગાવો ! તમે તો ખુશામતીઆ છો.”

અમરસિંહે કહ્યું : “મારા બાળપણમાં
હું હંમેશાં મારી પાસે કમળનાં ફલ
રાખતો, પાછળથી ‘કમળ’ના ચિહ્નવાળો છુ-
રનો પહેરતો; પણ હવે તો ખુદ “કારમીરનું
કમળ” — જવતું જગતું મને મળ્યું છે, તે
છોડીને હું અહીંથી જનાર જ નથી.”

રૂપેરી ચાંદનીમાં કમળાના પ્રેમલહાર
વચ્ચે અમરે તેને સ્નેહદાન દીધું અને આ
નિર્મળ પવિત્ર નવલ્લપતીના વિનોદમાં અંત-
રાય રૂપ યતાર ત્યાં કોઈ જ ન હોવાથી
વાંચકવૃન્દ ! અમે અને તમે પણ તેમાં
અંતરાયરૂપ નહીં થતાં આ કથાનક અમે
જ બંધ કરીશું.

સારા ઘરની દીકરી*

લેખક:
શ્રી પ્રેમચંદ્ર

અનુવાદક:
મકનદાસ હરજીવનદાસ મહેતા

(૧)

વિકૃલ્લદાસ શેઠ નવાપુર ગામના જામીનદાર હતા. તેમના ઢાઢા એક સમયે ઘણા ધન-ધાન્યસંપન્ન હતા. ગામનું પાકું તળાવ અને મંદિર તેમનાં જ કીર્તિ-સ્તંભ હતાં. કહે છે, કે એક વખતે તેમનાં બારણાં પર હાથી ઝુલતા હતા, પણ અભાગે તે તેની જગ્યાએ એક ઘરડી ભેંસ હતી. ભેંસ ના શરીરમાં હવે હાડકાં અને ચામડાં સિવાય બીજું કંઈ બાકી રહ્યું ન હતું. છતાં તે દૂધ ઘણું આપતી હતી; કેમકે સવારસાંજ ગોવાળ એક મોટા હાંડો લઈ ને તેને ઘણા વખત સુધી દોહ્યાં કરતો.

વિકૃલ્લદાસ પોતાની અર્ધી કરતાં પણ વધારે સંપત્તિને ભોગ વશીલોને આપી ચૂક્યા હતા. તેમની અભાગની આવક વર્ષ ના એક હજાર રૂપિયા કરતાં વધારે નહતી. તેમને જે દીકરા હતા. મોટાનું નામ બળ વંત હતું. નાનાનું વિનુ. બળવંતે ઘણા દિવસોના સતત પરિશ્રમ પછી બી. એ. ની

ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી હતી. તે મુ'બઈમાં એક જોશીસમાં નોકરી કરતો હતો. વિનુ સુદૃઢ શરીરનો ઉમંગી જુવાન હતો. તેનું ભરેલું પહોળું મોં, તેજસ્વી આંખો, ગોરા રંગ અને પહોળી છાતી હતી. તે સવારે ઉઠીને ભેંસનું બશેર તાબું દૂધ પી જતો હતો. બળવંતની શારીરિક દશા આનાથી તદ્દન ઉલટી જ હતી. આવા નેત્રપ્રિય શુભોને તેણે 'બી. એ.'ના જે જ અક્ષરો પર કુરબાન કરી દીધા હતા. આજ જે અક્ષરોએ તેના શરીર ને નિર્બળ અને ચહેરાને કાંતિહીન બનાવી દીધા હતા. એથી જ વૈદ્યકીય પુસ્તકો અને સામયિકો પર તેને વિશેષ પ્રેમ હતો. વિલાયતી ફાઓ કરતાં આયુર્વેદિક ઔષધિઓ પર તેને વધારે વિશ્વાસ હતો. મોટા મોટા વૈદ્યો સાથે તેને ઘણો પત્રવ્યવહાર થતો હતો.

બળવંતે આ અંગ્રેજી ડીગ્રી મેળવી હોવા છતાં પણ તે અંગ્રેજી આચારવિચારનો પ્રેમી નહતો. બધકે તે ઘણી વખત ઘણા બેરથી તેમની નિં.

* સહેજ ફેરફાર સાથે.

તિરસ્કાર

કરતો હતો. આથી જ ગામમાં તેનું ધણું સન્માન હતું. તે ધાર્મિક પણ હતો. પ્રાચીન હિન્દુ-સંલગ્તતાનાં ગુણગાન તેની ધાર્મિકતાનું પ્રધાન અંગ હતાં. તેને જુના વખતથી ચાલતા આવેલા રીતરીવાળે ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો, અને તે જ રીવાળે બળવી રાખવા બેઠાએ, એમ ભાર મૂકીને સૌને કહેતો. સંયુક્ત કુટુંબ-પ્રયાનો તે પૂરેપૂરા ઉપાસક હતો. આજકાલ કુટુંબમાં હળી મળીને રહેવા તરફ નવી સ્ત્રીઓની જે અરૂચિ જોવામાં આવે છે, તેને તે હિન્દુ-મતિ અને દેશને માટે ઘણી જ હાનિકારક માનતો હતો, અને તે પોતાના આ વિચાર સૌને જણાવતો કરતો હતો. આજ કારણને લીધે ગામની યુવાન લલ નાચો તેની નિંદા કરતી હતી. કાંઈ કાંઈ તો તેને પોતાનો શત્રુ માનવામાં પણ સંકેત ન કરતી હતી.

બળવંતની નવ વધુ જ્યાં ઉંચા કુળની કન્યા હતી. તેના બાપ મોટા ધનાઢય જગીરદાર હતા. તેમને ત્યાં સુંદર મોટું મકાન, હાથી, ફશ-બાર ઘોડા, સાંચેક ગાય-ભેંસો, વિગેરે ઘણો વૈભવ હતો. તેઓ ઘણા ઉદાર મનના અને પ્રતિભાશાળી પુરુષ હતા, પરંતુ હર્ષાગ્રે તેમને એક પણ દીકરો નહોતો. તેમને સાત દીકરીઓ થઈ હતી. અને દૈવયાગે તે બધી જીવતી રહી હતી, પહેલા ઉમંગમાં તેમણે ત્રણ દીકરીઓનાં લગ્ન તો દિલ ખોલીને કર્યાં; પરંતુ ન્યારે તેમાં પંદર-વીશ હજાર રૂપિયા ખર્ચાઈ ગયાની તેમને ખબર પડી અને પછી વખત

ખરાબ આવવા લાગ્યા. ત્યારે તેઓ ચેતી ગયા, અને હાથ સંકેતથી લીધા. જ્યાં તેમની ચાથી છાકરી હતી. તે પોતાની સૌ બહેનો કરતાં વધારે સ્વરૂપવતી તેમ જ ગુણવાન હતી, એથી જ તેના પિતા તેને ધણું આહતા હતાં. સુંદર સંતાનને તેનાં માતા-પિતા પોતાનાં બીજાં સંતાન કરતાં કઠાચ વધારે આહે છે.

જ્યાં લગ્નને લાયક ઉમ્મરની થઈ ત્યારે તેના પિતા તેને માટે સારું ઘર શોધવા લાગ્યા. એક દિવસ સુંબઈમાં તેમને બળવંત સાથે મેળાપ થઈ ગયો. તેઓ તેના સ્વભાવથી ખુશ થઈ ગયા. તેમણે તેના ઘર સંબંધી પૂછપરછ કરી, અને થોડા વખત પછી તેની જ સાથે જયાતું ઠીક ધામધુમથી લગ્ન કર્યું.

જ્યાં નવા ઘરમાં આવી, તો તેણે અહીંનો રંગ-ઢંગ કાંઈક જુદો જ જોયો. જે મોજ-શોખોની તેને નાનપણથી જ ટેવ પડેલી હતી, તે અહીં નામમાત્રનાં પણ ન હતાં. હાથીઘોડાતું તો કહેવું જ શું, પણ એકાદ સજેલી સુંદર 'બેલગાડી' પણ ન હતી. રેશમી સ્લીપર સાથે લાવી હતી; પણ અહીં બાગ ક્યાં? મકાનમાં અટા રીઓ તો શું, પણ એકાદ બારી પણ ન હતી, ન હતી જમીન પર મખમલ કે ન હતી દીવાલ પર સુંદર છબીઓ અને અરીસાઓ. આ એક સીધા-સાદા ગામડિયું ગૃહસ્થતું ઘર હતું. પરંતુ સમજી જ્યાંએ થોડા જ દિવસમાં પોતાને આ નવી સ્થિતિને એવી અતુલ્ય બનાવી દીધી કે જાણે તેણે ભોગવિલાસની ચીજો કદી જોઈ જ ન હોય.

સારા ધરની દીકરીનું આ એક મુખ્ય લક્ષણ હોય છે.

(૨)

એક દિવસ બપોરે વિનુ બનરમાંથી શાક લઈ આવ્યો અને પોતાની બાલીને કહ્યું: “બાલી! જલદી જલદી શાક કરી નાખો. મને ભૂખ લાગી છે.”

જ્યા રસોઈ બનાવી ચુકી હતી અને શાકની જ રાહ ભેટી હતી. તે તુરત શાક સમારવા લાગી.

શાક થઈ જતાં વિનુ જમવા બેઠો. તેણે દેવતા જમાડવા માટે થોડુંક ધી વાડકામાંથી લીધું. તેણે બેથું કે વાડકામાં ધી ઘણું થોડું હતું. તેથી તેણે પૂછ્યું: “આને ધી કેમ નથી કાઢ્યું?”

જ્યાએ કહ્યું: “ધી તો બધું વપરાઈ ગયું.”

વિનુએ કહ્યું: “હજી તો હમણાં જ ચઢી શેર ધી આવ્યું હતું, આટલું જલદી ખલાસ થઈ ગયું?”

જ્યાએ જવાબ આપ્યો.

“આને તો પાશેર રહ્યું હશે. તે બધું મેં રાટલીમાં ચોપડી દીધું.”

જે પ્રમાણે સુંકે લાકડું જલદી બળી ઉઠે છે, તે જ પ્રમાણે ભૂખથી આવરે બને લો માણસ જરા જરા સરખી વાતથી પણ છડાઈ જાય છે. વિનુને લાલીની આ ઉડાઈ ગીરી બહુ ખરાબ લાગી. તેણે ખીલકને કહ્યું: “આટલું બધું ધી આટલા દિવસમાં વાપરી નાંખ્યું, તે બધું બાપને ઘરે તો ધીની નાળો વહેતી હશે?”

શ્રીઓ ગાળો સહી લે છે, માર પણ

સહી લે છે; પરંતુ બાપના ધરની નિંદા તેનાથી જરાય સહન થતી નથી.

જ્યાએ ગુસ્સે થઈને કહ્યું: “હા, અમારે ત્યાં આટલું ધી તો રોજ ફૂતરાને રાટલા માં અપાય છે. મારા બાપનું ધર તમારા બાપના ધર જેવું ભૂખડીખારસ નથી.”

વિનુ આ સાંભળીને બળી ગયો. તેણે થાળી ઉપાડીને પછાડી દીધી, અને કહ્યું: “મનમાં ઘણું ચાલુ છે, કે તારી જીભ પકડીને ખેંચી કાઢું.”

જ્યાનો ગુસ્સો વધી ગયો. તેનું મોં લાલ થઈ ગયું. તેણે કહ્યું: “આને એ ઘરે હોત, તો આ રાખેલી મળ ચખાડત.”

હવે અમાણ અને અજબ વિનુથી ન રહેવાયું. તેણે બાલુમાં પડેલો પાણીથી ભરેલો વજનદાર લોટા ઉપાડીને જ્યાના મોં સામે ફેંક્યો, અને કહ્યું: “જેના ભરોસે આટલી બધી ચઢી ગઈ છે. તેને પણ ભેઈ લઈશ, અને તને પણ.”

જ્યાએ હાથથી લોટા રોકી લીધો, એટલે તેનું માથું તો બચી ગયું, પણ તેની આંગળીઓપર સખત ધા લાગ્યા. ગુસ્સાની મારી ધૂજતી ધૂજતી તે પોતાના ચોરડામાં જઈને બેસી ગઈ, અને રડવા લાગી. શ્રીનું ભેર, સાહસ, અને માન તેના પતિ ઉપર આધાર રાખે છે. તેને પોતાના પતિના જ બળનો આધાર હોય છે. જ્યાનો પતિ ઘરે ન હતો, સું બધું હતો. એટલે તે આને તો કંઈ કરી ન શકી. લોહીનો ઘુંટો ગળે ઉતારી ગઈ.

(૩)

બળવંત મુંબઈથી દર શનિવારે સંજે ઘરે આવતો હતો, અને રવિવારે રાત્રે પાછો ગાટથો જતો હતો. ઉપરનો બનાવ શરવારે બન્યો હતો. ચોટલે જે કિવસ સુધી જ્યા રીસાયેલી રહી. ન કાંઈ ખાધું કે ન કાંઈ પીધું. પતિની વાટ નોતી રહી.

છેવટે શનિવારે સંજે બળવંત ઘરે આવ્યો. તેના આપ અને આડોશીપાડો શીઓ તેની વાટ નોતો જ બેઠા હતા. તે સની સાથે તે બહાર જઈ બેઠો. કાંઈક અહીં તહીંની વાતો અને કાંઈક દેશ-કાળ સંબંધી સમાચારની વાતો થવા લાગી. આ વાર્તાલાપ રાતના ઈશ વાગ્યા સુધી ચતો રહ્યો. ગામ ના માણસોને આ વાતોમાં એવો આનંદ મળતો હતો કે તેમને ખાવા પીવાની પણ શુદ્ધ રહેતી ન હતી. તેમની વચ્ચેથી છુટકું એ બળવંતને માટે ઘણું મુશ્કેલ થઈ જતું હતું. આ ત્રણ-ચાર કલાક જ્યાએ ઘણા કષ્ટથી કાઢ્યા.

છેવટે પંચાયત ઉઠી. જ્યારે એકાંત થયું, સારે વિનુએ કહ્યું: “ભાઈ ! તમે જરા મારી ભાણીને સમજાવી દેજો કે ઘરનાં માણસો સાથે સંભાળીને વાતચીત કરે, નહિ તો એક કિવસ અનર્થ થઈ જશે.”

વિકલદાસે દીકરાની તરફથી સાક્ષી આપી: “હા, વહુઓનો એ સ્વભાવ સારો ન કહેવાય, કે ઘરના પુરૂષોની સામે જેમ ફાવે તેમ જોડે.”

વિનુએ કહ્યું: “તે મોટા ઘરની છોકરી છે, તો અમે તેનાથીએ મોટા ઘરના છોકરા તેના આપની કાંઈ પરવા નથી.”

બળવંતે ચિંતાતુર સ્વરે કહ્યું: “પણ વાત શી થઈ, તે તો કહે.”

વિનુએ કહ્યું: “કાંઈ નહિ. એમ જ વાત વાતમાંથી પોતાની મેળે છોડાઈ પડી, અને મને ગાળો દેવા લાગી. એ એના આપની ઘર આગળ આપણ લોકોને તો કાંઈ જ વિસાતમાં ગણતી નથી.”

બળવંત ખાધ-પીને જ્યાની પાસે ગયો. જ્યા પ્રયત્નપૂર્વક ખીન્નધને બેઠી હતી. બળવંત પણ કાંઈક ગરમ થયેલો હતો.

જ્યાએ પૂછ્યું: “કેમ, તબીયત તો સારી છે ને?”

બળવંતે કહ્યું: “હા, બહુ સારી છે; પણ તેં આજકાલ ઘરમાં આ શું તોફાન મચાવ્યું છે?”

જ્યાના કપાળ ઉપર કરચલીઓ વળે ગઈ. કોંધને લીધે તેના શરીરમાં જાણે આગ લમ્પટી ઉઠી હતી. તેણે કહ્યું: “જેલું તમને આ દીવાસળી ચાંપી છે, તે અત્યારે મારી સામે હોત, તો તેનું મોં તોડી દેત.”

બળવંત: “આટલી ગરમ કેમ થાય છે ? વાત તો કહે ?”

જ્યા: “શું કહું ? આ મારા નસીબનો વાંક છે. નહિ તો એક ગમાર છોકરો, જેને ઢોર ચારવાની પણ આવડત નથી, તે મને ભારે કળશો મારીને, ઉપરથી આવી શીર નોરી ન કરતે.”

બળવંત: “બધી સાફ સાફ વાત કર તો કાંઈ બબર પડે. મને તો કાંઈ જ બબર નથી.”

જયા: “પરમ દિવસે તમારો બહુ મોઢો ચઢાવેલો સાથ જમવા બેઠો. તે દિવસે ધી પાશેર કરતાંય ચોથું બાકી રહ્યું હતું. તે બધું મેં રોટલીમાં ચોપડી લીધું હતું. એટલે બાકી ચોડુંકજ ધી રહ્યું હતું. તેણે કહ્યું, ‘આજે બીજું ધી કેમ નથી કાઢ્યું?’”

મેં કહ્યું: “બધું ધી વપરાઈ ગયું છે.” બસ, આટલાજ ઉપરથી તે મારા બાપના ધરને ગાળો દેવા લાગ્યા. અને તેણે પાણીથી ભરેલો વજનઢાર કળશો મારા મોં તરફ ભેરથી ફેંક્યા, જે મેં કળશાને હાથ થી રોકી લીધો ન હોત, તો મારું માથું ફૂટી જત. તેને જ પૂછી જુઓ, કે મેં જે કહ્યું તે સાચું છે કે ખોટું?”

બળવંતની આંખો લાલ થઈ ગઈ. તેણે કહ્યું: “હેં! આટલે સુધી બની ગયું? આ છોકરાની આટલી હિમ્મત?”

જયા સ્ત્રીઓના સ્વભાવાનુસાર રડવા લાગી; આંસુ હંમેશાં સ્ત્રીઓની પાંપણોનીચે તૈયાર જ રહે છે. બળવંત ઘણો ધૈર્ય વાન અને શાંત માણસ હતો. તેને બાગ્યે જ કદી ક્રોધ આવતો હતો. પણ સ્ત્રીઓનાં આંસુ પુરૂષોના ક્રોધાગ્નિને બડકાવવામાં તેલની ગરજ સારે છે. તેમ બળવંતની બાબતમાં પણ બન્યું. તે આખી રાત પથારીમાં પાસાં બદલતો રહ્યો. ઉદ્વિગ્નતાને લીધે તેની પાંપણ જ ન મળી.

(૪)

સવારે ઉઠતાં વેંત બળવંતે બાપ પાસે જઈને કહ્યું: “બાપા! હવે આ ધરમાં મારો નિભાવ નહિ થાય, હું જુદો થવા માગું છું.”

બળવંતે ફેટલીય વાર ફેટલાય મિત્રોને, આવી જ જાતની બળવાખોર વાત તેમના પિતાને કહેવા માટે કપકો આપ્યો હતો. પરંતુ કુર્માગ્યે, આજે તેને પોતાને એજ વાતો પોતાના મોંમાંથી કાઢવી પડી! બીજાઓને ઉપદેશ આપવો એ સહેલું છે, પણ પોતે તે પ્રમાણે વર્તવું અઘરું છે.

વિકૃલકાસ ગભરાઈ ઉઠ્યા અને બોલ્યા: “કેમ? આમ બોલવાનું શું કારણ?”

બળવંત: “એજ કે મને પણ મારાં માન-સન્માનનો કાંઈક વિચાર છે. ધરમાં હવે અન્યાય અને બુલ્લમ ફાટી નીકળ્યો છે. જેણે મોટાંઓને માન આપવું જોઈએ, તે તેમનું અપમાન કરે છે અને તેમને મારે છે. હું બીજાઓનો નોકર રહ્યો, નોકરી માટે બહારગામ જઈ, અને અહીં મારી પાછળ વહુને ગાળો દેવામાં આવે અને મારવામાં આવે, એ મારાથી નહિ સહન થાય. કડવી વાતની ચિંતા નહિ, કોઈ એકને બદલે બલે બે કહે, એટલે સુધી હું સહી શકું છું. પણ એ કદી નહિ બને કે વહુ ઉપર વિના વાંકે લાતો પડે અને હું ચું પણ ન કરું.”

વિકૃલકાસ કાંઈ જવાબ ન કહી શક્યા. બળવંત હંમેશાં તેમને માન આપતો હતો, તેમની સાથે કદી કંઈ સાદે વાત કરતો નહિ. એટલે આજે તેને આવો ગરમ થઈ ગયેલો જોઈને તેઓ અન્યથા થઈ ગયા. તેમણે જોયું કે છોકરો આવેશમાં આવી ગયો છે. અત્યારે તેની સાથે લાંબી વાત કરવામાં ફાયદો નથી. તેથી તેમણે એટ

હું જ કહું: “બેટા! તું બુદ્ધિમાન થઈને આવી વાતો કરે છે? સીચો બાજુ પ્રમાણે ધરનો નાશ કરી દે છે. તેને બહુ માથે ચડાવવી સારી નથી.”

બળવંત: “એટલું તો હું જાણું છું. આપના આશીર્વાદથી એવો મૂર્ખ નથી. તમે જાણો છો કે મારા જ સમજાવવા-જૂલ વવાથી, આજ ગામમાં કેટલાંય ઘર કાગળના બની ગયાં છે. પણ જે સીની માન-પ્રતિષ્ઠા અને રક્ષણને માટે હું જવાબદાર છું, તેના તરફ આવો ઘોર અન્યાય અને પશુવત્ વ્યવહાર થાય, એ મારે માટે અસહ્ય છે. આપ નહીં માનજો કે નાનીસૂની વાત હોત તો હું ધ્યાનમાં લેત નહિ. હું વિનુને કાંઈ સહનથી કરતો, એજ મારે માટે કાંઈ એટલું નથી.”

હવે વિકુલદાસ પણ ગરમ થયા. તેઓ આવી વધારે વાતો ન સાંભળી શક્યા. તેમણે કહ્યું: “વિનુ તારો ભાઈ છે. તેનાથી ત્યારે કહી કાંઈ ભૂલચૂક થાય, ત્યારે તેનો કાન પકડ અને જે તમારો માર. પણ— બળવંત—“વિનુને હું હવે મારો ભાઈ નથી ગણતો.”

વિકુલદાસ—“સીના કહેવાથી?”

બળવંત—“નહિ, વિનુની કૂરતા અને અવિવેકને લીધે.”

અંને જણા થોડી વાર સુધી ચૂપ રહ્યા. વિકુલદાસ બળવંતનો કોઈ શાંત કરવા ઇચ્છતા હતા, પરંતુ એ કબૂલ કરવા ન હોતા ઇચ્છતા કે વિનુએ કોઈ અત્યુચિત કામ કર્યું છે. કેમકે બાપ હંમેશાં નાના

દીકરાનો પક્ષ લે છે, એ નિયમ તેમને પણ લાગુ પડતો હતો.

આ ફરિયાદ ગામના બીજા કેટલાક સભ્યોનો આ બાપ-દીકરાની બાલચાલ સાંભળીને તે સાંભળવા માટે હોદ્દા બીડી પીવાને બહાને આપી આવી બેઠા હતા. ગામની કેટલીક સ્ત્રીઓએ ત્યારે એ સાંભળ્યું કે બળવંત વહુનો પક્ષ લઈને બાપથી ભૂલો થવા તૈયાર થયા છે, ત્યારે તેમને ઘણો આનંદ થયો. અને પક્ષોની મધુર વાણી સાંભળવાને માટે તેમના જીવ તલસવા લાગ્યા. ગામમાં કેટલાક એવા કુટિલ માણસો પણ હતા, જે આ કુટુંબને સંપ અને પ્રેમથી રહેતું જોઈને મનમાં ને મનમાં જ બળતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે:

“બળવંત તેના બાપથી દુઝાય છે, એ દક્ષા માટે તે નમાવે છે. તે બહુ ભણ્યો, એટલે વેદીયા દોર બની ગયો છે, તેને દુનિયાના બવહારની ખબર નથી. વિકુલદાસ બળવંતની સલાહ વિના કોઈ કામ નથી કરતા, એ તેમની મૂર્ખાઈ છે. વિનુ તેના ભાઈ અને બાપના કલામાં રહે છે, એ તેને માટે શરમભરેલી વાત છે. એ નામાં કાંઈ પાણી જ નથી. બદમાશો ભેગા જ રહે છે. જુદા પડે તો ઠીક થાય.”

આ મહાતુભાવોને પોતાની શુભ કામનાઓ આજે સફળ થશે એમ જણાયું. એટલે કોઈ હોદ્દો પીવાને બહાને, તે કોઈ બળવંત પાસે એક કાગળ લખાવવા, એમ કાંઈ કાંઈ બહાને આપીને બેસી ગયા.

વિકૃલકાસ જમાનાના ખાધેલ માણસ હતા. તેઓ આ લોકોના ભાવ બાળી ગયા. તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે ભલે ગમે તેમ યાય, પણ આ વિદ્વસંતોષીઓને તાળી પાડવાની તક તો નહિ આપું.

તેમણે તુરત કેમળ શબ્દોમાં કહ્યું: “જેટા! હું કાંઈ તારાથી બૂઠો નથી. તારી જેમ મરણ પડે તેમ કર, વિતુથી અપરાધ તો થઈ ગયો. તું તેને માફ કર. હવે તે ફરી કદી આવું નહિ કરે.”

બળવંતે કહ્યું: “હું હવે કોઈ રીતે વિતુની સાથે આ ઘરમાં નહિ રહી શકું.”

વિકૃલકાસે કહ્યું: “જેટા! બુદ્ધિમાન, અને સમજી માણસ મૂર્ખ, નાકાન માણસની વાત કે વર્તન ઉપર ધ્યાન નથી આપતો. આણસમજી છાકરો છે. તેનાથી જે કાંઈ બૂલ થઈ ગઈ, તેને તું તેનાથી મોટા હોવાથી મોટું મન રાખીને માફ કરી કે, હવે ફરી તે કદી આવું નહિ કરે.”

બળવંત: “તેની આ કુદરતને હું કદાપિ માફ નહિ કરું. કાં તો તેજ ઘરમાં રહે અથવા હુંજ. તમને જો તે વધારે વહાલો હોય, તો મને રજા આપો. મારો ભાર હું પોતે સંભાળી લઉં. જો મને રાખવા માગતા હો, તો તેને કહો કે, તે તેને ન્યાં ગમે ત્યાં ચાલે જાય. ખસ, આજ મારો છેવટેનો નિશ્ચય છે. હવે હું તેનું કાળું મોં જોવા નથી માગતો.”

(૫)

વિતુ ઘરમાં બારણાની આડમાં મુંગો મુંગો ઉભો રહીને બાઈની બધી વાતો

સાંભળતો હતો. તે તેના મોઢા બાઈને ઘણું માન આપતો હતો. તેણે કદી એટલી હિંમત કરી નહતી કે બળવંતની સામે ખાટલા પર જોડી જાય, હોકો પી લેય, કે પાન ખાઈ લેય. તે તેના બાપને પણ આટલું માન આપતો નહતો. બળવંતનો પણ તેના ઉપર હાકાંક સ્નેહ હતો. તેણે તેને કદી ધમકાવ્યો પણ નહતો. તે ન્યારે મુંબઈ થી ઘેર આવતો, ત્યારે તેને માટે કોઈ નહિ ને કોઈ ચીજ જરૂર લેતો આવતો. તેને માટે મુગજની જોડી તેણે જ બનાવરાવી આપી હતી. ગયે વરસે ન્યારે વિતુએ પોતાના કરતાં કોઠી ઉમ્મરના એક જુવાનને નાગ પંચમીને દિવસે કુસ્તીમાં પછાડી દીધો હતો, ત્યારે બળવંત હર્ષથી કૂસાઈને અખાડામાં જઈને તેને ભેટી પડ્યો હતો, અને તેણે ખુશાલીમાં પાંચ રૂપિયાના પૈસા લૂંટાવ્યા હતા.

આવા સ્નેહાળ મોટા બાઈને મોંઝીથી આજે આવી હુકમવિહારક વાત સાંભળીને વિતુને ઘણુંજ કુઝ થયું. તે ધૂસ્કે ધૂસ્કે રડવા લાગ્યો. એમાં સંજેહ ન હતો કે તે પોતાના અવિચારી કામ માટે હવે પસ્તાતો હતો. બાઈના આવવાની એક દિવસ પહેલાંથી જ તેની છાતી ધડકવા લાગી હતી કે, ‘બાઈ શું કહેશે? હું તેમની સામે કેવી રીતે જઈશ, તેમ જ કેવી રીતે બોલીશ, મારી આંખો તેમની સામે ઉઘી કેવી રીતે થશે?’ તેણે બાઈની પાસે જઈને તેની મારી માગી લેવાનો અને તેના બાઈને આ વાત ન કરવાની તેને વિનંતિ

કરવાનો વિચાર પણ હવે દૂર હતો. પરંતુ રીસાયેલી બાળી પાસે જઈને આ વાત કરવાની તેનાથી દિનિત ન મળે. એવે તેણે મન મનાવ્યું કે, 'હવે જે યાગ તે ખરું. હવે ફરી ઘાઈ વાર આણું નહિ કરું.' તેણે ધાયું હતું કે, ભાઈ મને એકાંતમાં બોલાવીને મારી ભૂલ સમજાવશે અને હવે આણું ન કરવાની ફીણામળી આપશે. છ' પણ મારી ભૂલ દૂર કરીશ, તેમને મારા પરતાનો જામ્નાવીશ અને હવે આણું ન કરવાનું વચન આપીશ. એટલે વાત એટલેથી પતી જશે.' પરંતુ એવે 'અભિમાને' તેના આ કામજ સાચો કાળી દીધા હતા. અને તેથી જ તેણે તેના સાધની આગળ તેની સાબીનો દોષ કાઢ્યો હતો. તેને આશા હતી કે તેનો સાધ તેનો જ પક્ષ લેશે.

પરંતુ આ આશાથી વિપરીત આજે તેણે મોઢાસાધને કઠોરતાની મૂર્તિ બની ગયેલાં જોયાં : તેણે મન કહેવું હતું કે, 'મોઢાસાધ આજે મારી સાથે અન્યાય કરે છે. તેથી તેને મનમાં ધણું ક્રોધ થયું.'

જે બળવંત તેને એકાંતમાં બોલાવીને એ-ચાર કડવી વાતો કહી દેત, એટલું જ નહિ, પણ જે ચાર તમાચા પણ લગાવી દેત, તો તેને આટલું ક્રોધ ન થાત. પણ તેના સાધએ જે એમ કહ્યું કે, 'હવે હું તેણે મેં પણ નથી જોવા માગતા,' તે તેનાથી સહન ન થઈ શક્યું.

તે રડતો રડતો ઘરમાં ગયો. તેણે પોતાનાં કપડાં પહેર્યાં અને આંખો લૂંછી, જેથી કાંઈ

જે ન જાણી જાય કે તે રડતો હતો. પણ સાબીના ચારડાનાં ચારણાં પર જઈને તેણે સાબીને કહ્યું : "સાબી ! સાધએ મિથ્ય હવે છે કે તેજો હવે મારી સાથે આ ધરમાં નહિ રહે. તેજો હવે મારું મેં પણ જોવા નથી માગતા. એટલા માટે હું હવે ધરમાંથી ચાલ્યો જઈ છું, તેમને હવે મારું મેં નહિ જણાવું. મારાથી તમારો જે અપરાધ ગયો છે, તે માફ કરજો. મારા સાધને મારા પ્રણામ કહેજો."

આમ કરતાં કરેતાં વિનુનું ગળું બરાબ આવ્યું.

(૬)

જ્યાએ પતિને વિનુની ફરિયાદ તો કરી હતી, પરંતુ હવે તેને માટે મનમાં તે પરતાવી હતી. તે સ્વભાવથી જ કથાવાળી હતી. તેને જોની જરા પણ ખબર ન હતી કે વાત આટલી વધી જશે. તેણે તો ધાયું હતું કે, તેનો પતિ પોતાના સાધને કપડો જ આપશે. તે મનમાં પોતાના પતિ ઉપર ગાંઠાતી હતી કે, એ નાહક આટલા ગરમ શા માટે થાય છે. તેને તેના પતિની ભૂલ થવાની વાત સાંભળીને જોવી બહીક પણ લાગતી હતી કે, જો તેજો અને તેમની સાથે મુંબઈ ચાલવાનું કહેશે, તો હું શું કરીશ ? મારાથી વૃદ્ધ સસરાને છોડીને કેવી રીતે જઈ શકશે ?

એટલામાં જ્યારે તેણે વિનુને તેના બાણ પર ઉભો રહીને એમ કહેતો સાંભળ્યો કે, 'હવે હું ધરમાંથી ચાલ્યો જઈ'

હું. મારાથી તમારો જે અપરાધ થયો છે, તે માફ કરજો,' ત્યારે તો તેનો રહ્યો સહો કોઈ પણ પીગળી ગયો. તેનું હૈયું પણ ભરાઈ આવ્યું. તે રડવા લાગી. મનનો મેલ ઘોવાને માટે નયન-જળ કરતાં વધારે ઉપયોગી ખીછ કોઈ પણ વસ્તુ નથી.

આજ વખતે બળવંત પણ લાલ આંખો સાથે દીવાનખાતામાંથી આવ્યો. ખારણા આગળ બાંધને ઉભેલો જોયો, એટલે તેણે ઘૂણાથી આંખો ફેરવી લીધી, અને તેનાથી દૂર રહીને અંદર ચાલ્યો ગયો. બંને હવે તેના પડછાયાથી પણ દૂર ભાગતો હોઈને !

પતિને જોઈને જયાએ કહ્યું : “વિતુભાઈ બહાર ઉભા ઉભા બહુ રહે છે.”

બળવંત : “તો હું શું કરું ?”

જયા : “તમને અંદર બોલાવી લો, અને સાંત્વન આપીને છાના રાખો. મારી જામ માં આગ લાગે ! મેં ક્યાંથીયે આ તક રાર ઉભી કરી ?”

બળવંત : “હું હવે એને નહિ બોલાવું.”

જયા : “પરતાશો. બાંધને બહુ દુઃખ લાગ્યું છે, ક્યાંક એવું ન થાય, કે તે ક્યાંક ચાલ્યો જાય.”

પણ બળવંત ન ઉઠ્યો.

એટલામાં વિતુએ ફરીથી કહ્યું : “ભાણી ! મારા બાંધને મારા પ્રણામ કહી દે. તેઓ મારું મોં નથી જોવા માગતા, એટલે હું મારું મોં તેમને નહિ બતાવું.”

વિતુ એટલું કહીને પાછો વળ્યો, અને ઉતાવળે બહાર ચાલ્યો જવા લાગ્યો. હવે

જયાથી ન રહેવાયું. તે તેના ચોરડામાંથી બહાર નીકળી, અને ફોડી જઈને તેણે વિતુનો હાથ પકડી લીધો.

વિતુએ પાછળ ફરીને જોયું, અને આંસુ ભરી આંખે કહ્યું : “ભાણી ! મને જવા દે.”

જયા : “ક્યાં જાઓ છો ?”

વિતુ : “જ્યાં મારા ભાઈ મારું મોં ન જોઈ શકે ત્યાં.”

જયા : “હું તમને નહિ જવા દઉં.”

વિતુ : “હું હવે તમે લોકોની સાથે રહેવા લાયક નથી.”

જયા : “તમને મારા સોગન, હવે એક રંગલું પણ આગળ ન વધતા. ઘરમાં ચાલો. સમજીલું થઈને આમ શું કરતા હશો ?”

વિતુ : “જ્યાં સુધી હું એ નહિ જાણું કે મારા ભાઈનું મન હવે મારા તરફથી સાફ થઈ ગયું છે, ત્યાં સુધી હું આ ઘરમાં કદી પગ નહિ મૂકું.”

જયા : “હું ઈશ્વરને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે, તમારા તરફ મારા મનમાં જરા પણ મેલ નથી. મારી મોટી ભૂલ થઈ ગઈ કે મેં આ વાત તમારા બાંધને કરી. તમે અંદર ચાલો, હું તમારા ભાઈનું મન પણ તમારા તરફથી સાફ કરાવી દઈશ. ડાહ્યા થઈને આમ હકે શું કરતા હશો ? મારા સમ.....”

દીયર-સોબંતને આ રનેદ જોઈને હવે બળવંતનું મન પણ પીગળ્યું. તેણે બહાર આવીને વિતુને ગળે લગાડી દીધો. બંને ભાઈઓ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડયા.

ચિત્તજી દુરાસન ભારતી બરતાં કહ્યું: “ભાણા ! હવે સદી ગેમ ન કોતવા કે, તમે ચારૂં મોં નવો લેવા માગતા. ત્યાં સિવાય તમે કો દાંધ રાના કરશે, તે નું ખુશીયો સ્વદન કરીય.”

બજાવંતે તરખી મુજતા સ્વરે કહ્યું:

“ચિત્ત ! આ વાતને બિલકલ ભૂટી જ

ન. ‘ચિદેશ્વર, તો હવે ફરી કદી આવું નહિ બને.’”

વિદુતનાસ અદારગી આવતા હતા. બંને આગળિયે બેઠતા જોઇને તેમણે હૃદય નાંચી દમરાઇ ગયું.

તેઓ જોડી ઉઠ્યા: “સારા વરગી ત્રીકરી આવી જ સમજી અને ઉદાર હોય છે. તે બગડતી આજીને સુધારી લેય છે.”

અભાગિની અભ્યાસિકા

અથવા

મનનો વિકાર અને અદૃષ્ટનો અધિકાર !

લેખક:-રા. હક્કર નારાયણ વિસનજી

પ્રકરણ ૧ લું

નાયકનાયિકાનો પરિચય

પ્રિય પાઠક તથા પાઠિકાઓ ! અસ્તુત પ્રકરણના 'નાયકનાયિકાનો પરિચય' એ નામથી અન્ય નવલકથાઓ તથા નાટકોમાં જેમ નાયક પતિ હોય છે અને તેની પત્ની નાયિકા કહેવાય છે તેવીજ રીતે આ કથા માંનાં નાયકનાયિકા પણ પતિપત્નીજ હશે અને કથાકારે તે કંપતીનો પરિચય કરાવવાના ઉદ્દેશથીજ અસ્તુત પ્રકરણને આ નામ આપ્યું હશે, એવી જો તમારી ધારણા હોય, તો તમારી તે ધારણા પ્રમાદ રૂપ સિદ્ધ થવાનો સંભવ છે. કારણ કે, આ કથાનાં નાયકનાયિકા પતિપત્ની નથી કિન્તુ બંધુભગિની છે અને આ કથાની એ એક પ્રધાન વિલક્ષણતા છે. અસ્તુત કથામાં બંધુભગિની નાયકનાયિકા તરીકે સ્વીકારાયલાં હોવાથી સ્વાભાવિકજ એ પ્રશ્ન ઉપ

સ્થિત થાય છે કે, બંધુ તથા ભગિનીને સાહિત્યના નિયમ અનુસાર નાયક તથા નાયિકા તરીકે ઓળખાવી શકાય કે કેમ? તો એ પ્રશ્નનું ઉત્તર એજ છે કે નવલ કથા કિંવા નાટકમાં જે પુરૂષ અત્ય સર્વ પુરૂષો કરતાં વિશેષ મહત્વની તથા અગ્રે સર ભૂમિકા ભજવનાર હોય છે તેને નાયક કહેવામાં આવે છે અને સ્ત્રીઓમાં સર્વથી અધિક મહત્વની તથા અગ્રેસર ભૂમિકા ભજવનારી સ્ત્રી નાયિકા કહેવાય છે. પરંતુ નાયક તથા નાયિકા પતિપત્નીજ હોવાં જોઈએ અથવા તો તેમનો પ્રણયસંબંધ અવશ્ય હોવોજ જોઈએ એવી એક રૂઢિ હોવા છતાં પણ નાયક તથા નાયિકા શબ્દોમાંથી એવા અર્થનો ધ્વનિ નીકળતો નથી અને તેટલા માટે એ શબ્દો સરળ

વાચ્યાર્થને સ્વીકારી પ્રસ્તુત કથામાં દેવળ ભૂમિકાના પ્રાધાન્યનેજ મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. એટલે એ દૃષ્ટિથી ભેતાં બંધુ તથા ભગિનીને નાયક તથા નાયિકા તરીકે જોળખાવવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્ય વાચ્ય આવી શકે તેમ છેજ નહિ.

અસ્તુ: અત્યારે કાઠિયાવાડના નામથી જોળખાતી પ્રાચીન સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિના ભૂના ગઢ નગરમાં એક ભગીરદાર અને ધનાઢય ગરાશિયા એટલે કે અસિબલ રાજપૂતના આગારમાં એક સુંદર બાળક તથા એક દામળ કલિકા સમાન સુંદરી બાલિકા વસતાં હતાં. ભે કે એ બાળક તથા બાલિકા એકજ માતાપિતાથી ઉત્પન્ન થયેલાં બંધુ તથા ભગિની પ્રમાણે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક રહેતાં હતાં; તથાપિ તેઓ વસ્તુતઃ એકજ માતાપિતાનાં સંતાનો નહોતાં, એ વાતની સત્ય તરીકે અમારે સ્ફોટ કરવોજ ભેઈએ; માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ ભે રાજપૂતના આગારમાં તેઓ વસતાં હતાં તે રાજપૂતનાં પોતાનાં સંતાનો પણ નહોતાં; કિન્તુ તેઓ બન્ને બાલ્યાવસ્થામાંજ માતૃપિતૃવિહીન તથા નિરાશ્રિત થઈ ગયેલાં હોવાથી તે રાજપૂતે તેમને પોતાના ગૃહમાં આશ્રય આપીને પોતાનાં સંતાનો પ્રમાણેજ પ્રેમપૂર્વક પાળી પોષીને મોટાં કર્યાં હતાં; કારણ કે તેઓ તેના જાતિબંધુઓનાંજ સંતાનો હતાં. તેઓ ભે પ્રતિપાલક અથવા આશ્રય દાતાના આશ્રયમાં રહેતાં હતાં તે એક અત્યંત મધુર સ્વભાવનો તથા સ્નેહુશીલ

પુરૂષ હોવાથી તે બાલક તથા બાલિકાને તેનામાં એટલો બધો પ્રેમ તથા પૂન્યભાવ બંધાઈ ગયો હતો કે તેઓ તેને પોતાનો જન્મદાતા પિતાજ માનતાં હતાં; તેમજ તેમનો પરસ્પર સ્નેહ પણ એવો અનન્ય તથા અલૌકિક હતો કે તે પરસ્પર સ્નેહનાં પરિણામે તેઓ ભે પરસ્પર સહોદર બંધુ તથા સહોદરા ભગિની પ્રમાણેજ વર્તે, તે તે સર્વથા સ્વાભાવિકજ હતું. તે બાલક તથા બાલિકા સાથેજ જમતાં હતાં, સાથેજ રમતાં હતાં, સાથેજ ખાતાં પીતાં હતાં અને સાથે જોડીનેજ ભણતાં હતાં. આવી રીતે તેમનો સમય આનંદ અને આનંદમાંજ વીતતો હતો. એ બાલકનું નામ આનંદસિંહ અને બાલિકાનું નામ અરબાલિકા હતું. એટલે હવે પછી અપણે પણ એમને એજ નામોથી જોળખીશું. એમનો પ્રતિપાલક અથવા ધર્મ પિતા સમસ્ત સૌરાષ્ટ્રમાં પરકઃખર્ષજન ખેંગારજીના નામથી વિખ્યાત હતો.

વૃદ્ધ ખેંગારજી એક અત્યંત સુશીલ, અદ્વિતીય સન્નજન, નીતિમાન તથા રાજ વિક્રમાદિત્ય યથાસંભવ પરકઃખર્ષજન હોવા છતાં પણ ધર્મના વિષયમાં કાંઈક અલ્પશ્રદ્ધાવાળો હોવાથી ઇશ્વરના અસ્તિત્વને નામ માત્રથીજ સ્વીકારતો હતો અને પ્રાર્થનાની આવશ્યકતા તથા પરલોકના અસ્તિત્વને તો તે માનતોજ નહોતો. આ નંદનસિંહ તથા અરબાલિકા પણ પોતાના પ્રતિપાલકની ધર્મભાવનાઓને માતાના કૃપા સમાન પીપીને અંતે ધર્મ

તથા પરલોકતત્ત્વનાં વિદ્વેષી યદ્ ગયાં હતાં. પરંતુ તેમને નિત્ય મળતા આ શિક્ષણનો ક્રમ અધિક સમય પર્યંત સ્થિર રહી શક્યો નહિ; કારણ કે, જે વેળાએ આનન્દ સિંહ તથા અમ્બાલિકાની અતુલ્ય પંદર તથા ચૌદ વર્ષની અવસ્થા યદ્ તે વેળાએ તેમના પ્રતિપાલક ખેંગારજીનો સ્વર્ગવાસ થયો અને તે પોતે નિઃસંતાન હોવાથી તેનો તેના કરતાં પણ મોટો એકજ સહોદર બંધુ હતો તે તેની સમસ્ત સંપત્તિનો ઉત્તરાધિકારી તથા તેના ગૃહનો સ્વામી થતાં અન્ય ગ્રામમાંના પોતાના નિવાસ સ્થાનને લાગીને જુનાગઢમાંના ખેંગારજીના ગૃહમાં આવીને રહેવા લાગ્યો. સ્વર્ગીય ખેંગારજીના એ જ્યેષ્ઠ બંધુનું નામ કેશ લજ્જ હતું. એ કેશલજ્જ એક પરમ ધર્મ નિષ્ઠ તથા પરલોકતત્ત્વને માનનારો પુરુષ હતો અને તેથી હવે આનન્દસિંહ તથા અમ્બાલિકા પોતાના એ નવીન પ્રતિપાલક ના મુખથી ધર્મવિષયક નિત્ય નવીન નવીન વાર્તાઓ સાંભળવા લાગ્યા, ધર્મ તથા પરલોક વિષયક નવીન વાર્તાઓના શ્રવણનું પરિણામ એ થયું કે એ નવીન સંસર્ગથી તેમની અવિશ્વાસમયી પૂર્વ ભાવનાઓ શિથિલ થઈ ગઈ; છતાં પણ તેમના બાહ્ય કાળમાંના સંસ્કારો સમૂળ નષ્ટ તો ન થઈ શક્યા; એટલે કે તેમના મનમાં જે એક મહા પ્રેમજન્ય સંકેતનો ભાવ દૃઢ થઈ ગયો હતો તે કોઈ પણ પ્રકારે દૂર થઈ શક્યો નહિ.

કેશલજ્જે અમ્બાલિકા જ્યારે જોગણીસ વર્ષની થઈ તે વેળાએ એક કુલીન,

તરુણ, સ્વરૂપસુંદર તથા સુશિક્ષિત રાજ પૂત સાથે તેનો લગ્નસંબંધ કરી આપ્યો અને તેથી અમ્બાલિકા એક અન્ય ગ્રામમાં પોતાના પતિ સાથે રહેવા લાગી. અમ્બાલિકાનાં લગ્ન પછી અલ્પ સમયમાં જ કેશલજ્જે પોતાની જાતિના એક કુલીન તથા પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબની એક રૂપવતી, સદ્ ગુણવતી, સુશિક્ષિતા તથા યુવતિ કન્યા સાથે આનંદસિંહનો પણ શરીરસંબંધ કરાવી આપ્યો અને ખેંગારજી પ્રમાણે કેશલજ્જ પણ નિઃસંતાન હોવાથી તેણે આનંદસિંહનેજ હતક લઈને પોતાની સમસ્ત સંપત્તિનો ઉત્તરાધિકારી બનાવી દીધો. આ સર્વ વ્યવસ્થા યદ્ રહ્યા પછી કેશલજ્જ પાંચેક વર્ષ જીવ્યો અને સાર પછી તે પણ આ મર્ત્યલોકને લાગીને સ્વર્ગના માર્ગનો પ્રવાસી થયો. કેશલજ્જનો સ્વર્ગવાસ થયો તે વેળાએ આનંદસિંહની અવસ્થા પચીસ વર્ષની હતી અને અમ્બાલિકા ચૌવીસ વર્ષની અવસ્થામાં એટલે કે ચૌવનના વસંતકાળમાં વિહરતી હતી.

અમ્બાલિકાનો પતિ છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી એક સારા વ્યાપારમાં જોડાયેલો હોવાથી અને તેમાં અત્યંતક તેને ત્રણથી ચાર લાખ જેટલો નફો મળી જવાથી તેણે પોતાના ભાગ્યેજ્યના સ્થાનમાં એટલે કે મુંબઈ નગરીમાં મહાલક્ષ્મીના સમુદ્રતીરપ્રાંતમાં એક આલીશાન બંગલો બંધાવ્યો હતો; અને પોતાની પ્રાણેશ્વરી અમ્બાલિકા સહિત તે પોતાના એ બંગલામાંજ રહેવા લાગ્યો હતો. અમ્બાલિકાના પતિનું નામ રણજિત,

સિંદુ દર્શન અને તે દેવ સ્વામ્યસ્થાની તથા
દેવદાસીના પ્રેમ દર્શન.

સારાંશ કે, આનંદસિંદુ અને ગાયક
નરેન્દ્ર, મિત્ર હોય તે એક મોટા ભગીર
દાર બની ગયો હતો અને અસ્થાસિકા
પણ બાળિકા બનીને એક પનાદર પ્રતિબી
સ્થાપિત પદને યોગ્યતાથી હતી. આવી રીતે
આનંદસિંદુ તથા અંબાલિકા દમયન્તા
પ્રત્યેક પ્રતિવર્તન દ્વારા કન્યા પણ
તેમનો આદરભાવિત પરસ્પર પવિત્ર સ્નેહ
બાળ પર્વત સુગાન અધિસ્થિત હતો અને
તેથી તેઓ પોતાના અંતરમાંથીના
સંબંધને દૈવતાથી નિભાવીને પરસ્પર
પૂર્વ પ્રમાણેનોજ પ્રેમ રાખ્યા કરતાં
હતાં. આનંદસિંદુ એવો રાજપુત હોતો
તેથીજ તેનો સ્વભાવ પણ દહાર હોવાથી
મૈત્રીના સંબંધને નિભાવવામાં તે દિમા
અડ કરતાં પણ અધિક દૃઢ હતો તેમજ
અંબાલિકા પણ રૂપવતી, શુભ્રવતી તથા
દહારસ્વભાવા રમણી હોવાથી અને નિર્ભય
યતા તથા સ્નેહશીલતામાં અદ્વિતીય હોવાથી
તેના સહવ્યવહાર વડે તેના સમાગમમાં આ
વતારાં સર્વ રીપુરો તેનાથી પ્રસન્ન
રહ્યા કરતાં હતાં; જે કોઈ પણ વ્યક્તિ
એક વાર કોઈ પણ કારણવશાત્ તેની પાસે
જતી હતી તે તેના વિનમ્ર વ્યવહારથી આ
કર્ષાદને સ્વાભાવિકજ તેનામાં સ્નેહ રાખ
વાનો પાઠ શીખતી હતી; સઘળાં આડોશી
પાડોશી અસ્થાલિકાના સાધુ સ્વભાવની
એકવાક્યતાથી પ્રથંસા કર્યા કરતાં હતાં
અને તેનાં શુભગાન ગાવાથી કદાપિ કંઠા

વનાં સંદેશાં. આદરે અસ્થાલિકા કોઈ પણ
અન્ય મત્સ્યને પોતાના સ્નેહભાવ વડે સંતો
પાતાના મર્મમાં સમર્થ થવી હતી ત્યારે તે
પોતાના અંતઃસ્થાનમાં એક અપૂર્વ સુખને
અનુભવતી હતી. તે સ્વભાવતા ધર્માનુષ્ઠ
રિતી હતી, કિન્તુ પાલકાકાળના સિદ્ધાંત
કોષથી તેનો ધર્મવિશ્વાસ વારંવાર સંકેપના
રૂપમાં હુલ્લા કરતો હતો અને એવીજ
રિતિ આનંદસિંદુની પણ હતી. એટલે એ
કારણથી વારંવાર તેમના મનમાં ધાર અ
નાન્તિતો ઉદ્ભવ યતો રહેતો હતો; કારણ
કે, તેમનાં હૃદયને જે વસ્તુમાં વિશ્વાસ
રાખના મનુષ્યો હતા તે તેમના વિશ્વાસને
દતાવધિ પ્રકારના સંસારોદ્ધાર હૃદયમાંથી
કાઢી મૂકવા માટેના કાર્મને સિદ્ધ કરી
ખતાવવાનું તેમનાં ગન તથા છુદ્ધિએ બીજું
કંઈપી લીધું હતું.

આનંદસિંદુ એક કન્યાનો પિતા થયો
હતો અને અસ્થાલિકા જે કન્યાઓની
માતા થઈ હતી. વર્ષમાં એક વાર અસ્થા
લિકા પોતાના પતિ સહિત અવશ્ય બુના
ગઢ આવતી હતી; કારણ કે, આનંદસિંદુ
ના શુદ્ધને તે પિતૃશુદ્ધ માનતી હતી. તે
મજ આનંદસિંદુ પણ વર્ષમાં એક વાર
કિંવા જે વાર અસ્થાલિકા પાસે જઈ
આવતો હતો અને જે તે ત્યાં પરિ
વાર સહિત ગયેલો હોય તો તો બન્ને મુ
હિના બેઠેલો સમય મુંબઈમાં અસ્થાલિકા
કાના સહવાસમાં વીતાડી દેતો હતો. આવી
રીતે એ બંધુ તથા બગિની ન્યારે પણ
મળતાં હતાં ત્યારે અદ્યાપિ તેઓ ધર્મ

તથા પરલોકના સંબંધમાં કોઈ પણ એક નિશ્ચિત સિદ્ધાન્તપર ન આવેલાં હોવાથી તેમની વચ્ચે ધર્મ તથા પરલોક વિષયક ચર્ચા ચાલ્યાં કરતી હતી અને તેમના પુરસ્કર દીર્ઘ વાઢાનુવાદ થયાં કરતો હતો. એક વાર અભ્યાસિકા પોતાની કન્યાઓને લઈને એક ઢાસ તથા એક કારી સાથે જ ભૂનાગઢમાં આવી હતી. એક અગત્યના કાર્ય માટે રોકાઈ જવાથી તેના પતિથી એ વેળાએ ભૂનાગઢ આવી શકાયું નહોતું. એક દિવસ રાત્રિભોજનના કાર્યથી નિવૃત્ત થયા પછી આનન્દસિંહ તથા અભ્યાસિકા વચ્ચે પ્રસંગાનુસાર પરલોકના અસ્તિત્વ વિષયક ચર્ચાનો આરંભ થયો અને કેટલાક સમય પર્યંત વાઢાનુવાદ થયા પછી આનન્દસિંહે ગંભીરતાથી જણાવ્યું કે:-

“મારી બુદ્ધિમંતી ભગિની અભ્યાસિકા ! આ વિષય એવાં પ્રકારનો છે કે જીવન કાળમાં આ જટિલ વિષયનો કાંઈ પણ નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી અને તેટલા માટે આપણે એવા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાથી બંધ થવાની આવશ્યકતા છે કે આપણા માંથી જેનું પ્રથમ મરણ થાય તેણે જ સંભવનીય હોય તો મરણ પશ્ચાત્ અન્ય સંજીવન વ્યક્તિને દર્શન આપીને તેનાપર લોક તથા જગદીશ્વર વિષયક સંશયનું નિવારણ કરવું અને તે સાથે તે સંજીવન વ્યક્તિને વાસ્તવિકતાથી કયો ધર્મ સત્ય છે તેમ જ ઈશ્વરાનુમોદિત છે, એ રહસ્ય પણ જણાવી દેવું. પ્રથમ હું પોતે જ આ પ્રતિજ્ઞાથી બંધ થાઉં છું;”

“અને હું પણ આ પ્રતિજ્ઞાના બંધનમાં બંધાઈ છું.” અભ્યાસિકાએ કહ્યું.

પ્રકરણ ૨ બી

છાયાદર્શન અને પ્રતિજ્ઞાપૂર્તિ

ગત પ્રકરણના અંતમાં વર્ણવાયેલી ઘટનાને લગભગ એક વર્ષ જેટલો કાળ વહી ગયો હતો. ફરા મહિનાથી આનન્દસિંહ ભૂનાગઢ રહેતો. કોઈ કાર્ય માટે લંડન ગયેલો હોવાથી લંડનથી લખેલું તેનું એ કજ પત્ર અભ્યાસિકાને મળ્યું હતું. ત્યાર પછી તેના કશા પણ સમાચાર અભ્યાસિકાના જાણવા કે સાંભળવામાં આવ્યા નહોતા.

હિન્દુ વર્ષનો વૈશાખ તથા અંગ્રેજી વર્ષનો મે માસ ચાલતો હતો; મધ્ય રાત્રિનો સમય વર્તમાન હતો. પૂર્ણિમા હોવાથી ચંદ્રમાના શીતલ શુભ પ્રકારનો સમસ્ત સૃષ્ટિમાં વિસ્તાર થયેલો હતો અને મહાલક્ષ્મીના સમુદ્ગતીરપ્રાંતમાં કેવળ સમુદ્રની ગર્જના વિના રાત્રિની શાંતિના ભંગનું અન્ય કોઈ પણ કારણ દ્રષ્ટિગોચર થતું નહોતું. આવી શાંત રાત્રિના સમયમાં આપણી કથાની નાયિકા અભ્યાસિકા તથા તેનો પતિ રણજિતસિંહ પારદર્શક લઘુકલ્પ પરિધાન કરીને બંગલાના ઉપરિમાગમાંના પોતાના વિશાળ શયનમંદિરમાંની એક વિશાળ પર્યંકશય્યામાં સમુદ્રાભિમુખ વાતાયનમાંથી આવતી સુશીતલ વાયુલહરીના સ્પર્શસુખને અનુભવતાં ગાઢ નિદ્રાને આધીન થયેલાં હતાં. શયનમંદિરમાંના

એક ખૂણામાં એક ટેબલપર લેમ્પ લાઇટ ને ડિંગ-મંદ-કરી નાંખેલી હોવાથી તેનો અતિશય મંદ પ્રકાશ પડતો હતો; તથાપિ વાતાયનમાર્ગે ચંદ્રિકાનો શયનમંદિરમાં પ્રવેશ થતો હોવાથી હીપકનો પ્રકાશ મંદ હોવા છતાં પણ શયનગૃહમાંથી અંધકાર નો બહિષ્કાર થઇ ગયો હતો. બંગલામાં સર્વત્ર શાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતું તેમ જ સમુદ્રની ગર્જના વિના અન્ય કોઇ પણ પ્રકારનો ધ્વનિ ક્યાંયથી સંભળાતો નહોતો; છતાં પણ કોણ જાણે શા કારણથી અચાનક અમ્બાલિકાની ગાઠ નિદ્રાનો ભંગ થઈ ગયો, તે બીઠીને શય્યામાં બેઠી થઇ ગઇ અને તેને હધાડતાં જ જે દૃશ્ય તેના જોવામાં આવ્યું તેથી પ્રથમ તેના અંતઃકરણમાં આશ્ચર્ય થયું. ત્યાર પછી લજ્જભિશ્રિત વિરક્તિનો આવિર્ભાવ થયો અને ત્યાર પછી તેનું કોમળ અંતઃકરણ ભયથી કંપવા લાગ્યું. ત્યારે એણે તે આશ્ચર્યોત્પાદક, લજ્જાકારક તથા ભયાનક દૃશ્ય શું હતું વાર ? તે દૃશ્ય એ કે આનન્દસિંહ એ વેળાએ અમ્બાલિકાના પથક પાસેની એક દુરસીમાં બેઠેલો હતો.

અમ્બાલિકા કોઇ પણ પ્રકારના નિશ્ચય પર ન આવી શકવાથી મનોગત કહેવા લાગી: “ પોતાના આગમનના કોઇ પણ પ્રકારના સમાચાર આપ્યા વિના જ બંધુ આનન્દસિંહ મધ્યરાત્રિના સમયમાં અચાનક અહીં કેમ આવ્યા હશે, એ સમજી શકાતું નથી. છતાં માનો કે ભલે આવ્યા; તો પણ તેમણે આવો અશિષ્ટ વ્યવહાર

શા કારણથી કર્યો ? કારણ કે, પતિની શય્યામાં નિદ્રાધીન થયેલી ભગિની સમક્ષ આમ અચાનક આવીને બેસવું અને ભગિનીની લજ્જાનો વેશ માત્ર પણ વિચાર ન કરવો, એ વ્યવહાર ધર્મ, નીતિ તથા સભ્યતાથી સર્વથા વિરુદ્ધ છે અને આનન્દસિંહ જેવો ધર્મનિષ્ઠ, નીતિપરાયણ તથા સભ્ય બંધુ આવો ધર્મવિરુદ્ધ વ્યવહાર કરે, એ અત્યંત આશ્ચર્યજનક છે । પરંતુ ખરેખર જ આ મારો બંધુ આનન્દસિંહ જ છે કે કેમ ? ના, ના; એમ થવું કે હોવું સર્વથા અસંભવનીય છે.”

પુનઃ અમ્બાલિકાના હૃદયમાં કંપ થવા લાગ્યો. તેણે ચીત્કારનો યત્ન કર્યો; પરંતુ તેના કંઠમાંથી સ્પષ્ટ સ્વર નીકળી શક્યો નહિ અને જે અસ્પષ્ટ અથવા મંદ સ્વર નીકળ્યો તેના યોગે તેના પતિ રજુજિત સિંહની ગાઠ નિદ્રાનો ભંગ ન થયો. ચીત્કારના યોગે પતિને જગાડવાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળતા મળવાથી અમ્બાલિકાએ સાહસ કરીને આનન્દસિંહ પ્રતિ દૃષ્ટિપાત કર્યો અને પૂછ્યું કે:—

“બંધુ આનન્દસિંહ ! તમે અત્યારે મારા આ શયનમંદિરમાં આવી અતુચિત રીતિથી ક્યા માર્ગે આવ્યા છો ? અને શા અભિપ્રાયથી આવ્યા છો, તે કૃપા કરીને જણાવશો ?

અમ્બાલિકાના એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ નન્દસિંહ ગંભીર મુદ્રા તથા ગંભીર સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે: “અમ્બાલિકા ! આ ટલા અદ્ય સમયમાં જ તું શું બધી વાતોને

મૂલી ગઈ? આજથી લગભગ એક વર્ષ પૂર્વે જ્યારે તું જૂનાગઢમાં આવી હતી અને પરલોકના અસ્તિત્વ વિષે આપણે વાદાનુવાદ ચાલ્યો હતો તે વાદાનુવાદના અંતમાં આપણે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ તો તને હોવું જ લેઈએ. તે પ્રતિજ્ઞા શી હતી?”

“તે પ્રતિજ્ઞા એ હતી કે ‘આપણામાંથી જેનું પ્રથમ મરણ થાય તેણે જે સંભવનીય હોય તો મરણ પશ્ચાત્ અન્ય સજીવન વ્યક્તિને દર્શાવ આપીને તેના પરલોક તથા જગદીશ્વરવિષયક સંશયનું નિવારણ કરવું’ અને તે સાથે તે સજીવન વ્યક્તિને વાસ્તવિકતાથી ક્યો ધર્મ સત્ય છે તેમ જ ઈશ્વરાનુમોદિત છે એ સ્પષ્ટ પણ જણાવી શકું.’” ક્રમ, આપણે આજ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે બીજી?” અભ્યાસિકાએ તે પ્રતિજ્ઞાનો અક્ષરશઃ ઉચ્ચાર કરીને એ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ચથાર્થ છે; આપણે અક્ષરશઃ આજ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને આ પ્રતિજ્ઞાનો એક અક્ષર પણ તું નથી ભૂલી એટલા માટે હું તારી સ્મરણશક્તિને ધન્યવાદ આપું છું.” આનન્દસિંહે આવી રીતે અભ્યાસિકાની સ્મરણશક્તિની પ્રશંસા કરી લીધા પછી આગળ વધીને અત્યંત ગંભીરતાથી કહ્યું કે: “ભગિની! હું અત્યારે આપણી તે પ્રતિજ્ઞાની પૂર્તિ કરવા માટે જ તારા શયન મન્દિરમાં તારી પાસે આવ્યો છું.”

“અંધુ! આ તમો શું બોલો છો? આ પણી પ્રતિજ્ઞાની આપણા મરણની ઘટના

વિના પૂર્તિ થઈ શકે તેમ છે જ નહિ અને હજી તો આપણ અંતે હવિત છીએ. તમારા મસ્તિષ્કમાં ઉન્માદનો વિકાર તો નથી થયોને? અભ્યાસિકાએ તે પ્રતિજ્ઞાની પૂર્તિના વિષયને અસંભવનીય સિદ્ધ કરી બતાવ્યો.

પરંતુ એ વસ્તુતઃ અભ્યાસિકાનો ભ્રમ હોવાથી તેના તે ભ્રમનો નિરાસ કરતો આનન્દસિંહ વિશેષ ગંભીર થઈને કહેવા લાગ્યો કે: “મારી સદાચારિણી ભગિની! આપણામાંના એકની એટલે કે તારા આ અંધુ આનન્દસિંહના મરણની ઘટના બની ચૂકી છે અને તેથી જ આપણી તે પ્રતિજ્ઞાની પૂર્તિ કરી બતાવવાનો અવસર મને પ્રાપ્ત થયેલો છે. ગત મંગળવારને દિવસે જર્મનીની રાજધાની બર્લિન નગરીમાં જવરના માત્ર ચાર દિવસના સાધારણ વ્યાધિથી મારા દેહનો અન્ત થઈ ગયો છે અને ત્યાર પછી ઈશ્વરાનુમોદિત પુરૂષે પ્રતિજ્ઞા ધર્મના પાલન માટે અનુમોદન આપીને મને અહીં તારી પાસે આવવા દીધો છે. પરલોકના અસ્તિત્વ વિષે આપણા મનમાં જે જે સંશયો ઉદ્ભવતા હતા તે સર્વ સંશયો પરલોકમાં ગયા પછી મને મિથ્યા પ્રતીત થયા છે; કારણ કે, પરલોક સત્ય છે અને પાપ તથા પુણ્યોનું કર્મ ફળ અનિવાર્ય છે, એનો મને સાક્ષાત્કાર થઈ ચૂક્યો છે. આ પૃથ્વીતલમાં આપણે જે કાંઈ પણ વિચારીએ છીએ, જે કાંઈ પણ બોલીએ છીએ અને જે કાંઈ પણ કરીએ છીએ; તે સર્વ પરલોકના કર્મપટમાં અંકિત થઈ જાય છે. એ સાથે એ પણ સમજ લેવાનું

છે કે કોઈ સ્ત્રીને તે અનંત પ્રેમમય,
અનંત સંભવ રાગે અને ન્યાયવિદ્યાના
પરમ પુરુષ મુલકાલ તથા પરમાત્મા જાણે
છે, અને તેથી અનિરત થઈ ત્યાં જઈતમ
હૃદય રુદિત તે પરમાત્માનાં ગરબેમાં
આત્માને સમર્પિત કરી આપણા પરિવાર
કુળને એ માત્ર બચાવ છે!"

આપણી પોલીસે આનંદસિંહને મોતનું આવ
લેખન કરી લીધું અને વાજ્ઞાલિકાના મુખ
મંડળમાં પતા પરિવર્તનનું અમાન દ્રશ્યો
નિરીક્ષણ કરવા મોકલ્યાં. દેહલીક વારે મૂળી
ન્યારે અમ્મ્યાલિકા હાંધે પાણી તોલી નહિ, એટલે
પણ તે પોતે જ વળી પાછો આવજ વળીને
કહેવા લાગ્યા કે: "અમ્મ્યાલિકા! તને એ
સંવાદ સંભળાવવા માટેની પણ અને
આપણા મળેલી છે કે તું અલપ સમયમાં જ
પુત્રવતી પદ્મ અને તારો તે પુત્ર સમય
આવતાં મારી હત્યા સાથે લગ્નના સંબંધ
બધી જોડાઈને મારી હત્યાનો પતિ થશે.
તારા પુત્રનો હું માનો દોવાયી અને આ
મળી પતિનાં મામાની પુત્રી સાથે લગ્ન
કરવાની રૂઠિ પ્રચલિત દોવાયી એ શરીર
સંબંધ અતુલ્યિત અગત્ય ધર્મવિરુદ્ધ
યવનો સંભવ નથી." આ તારા માટે

આનંદલગ્ન સંવાદ છે: પરંતુ હવે મારે
જે એક અન્ય અવિધવાળી તને સંભળાવ
વાની છે તે શોકજનક તથા વિપાદવર્ધિની
દોવાયી તે સંભળવા માટે તું હૃદયને દબ
તથા વજ, કોર નરી લે; કારણ કે, નહિ
તો તેમી કદાચિત્ત વિપરીત પરિણામ પણ
યથ નય, એવો સંભવ છે."

"એ" મારા હૃદયને ક્યારેયું દબ તથા
વજ કોર કરી રાખેલું દોવાયી હું તે
શોકજનક સમાચાર સંભળવાને પણ તૈયાર
હું." અમ્મ્યાલિકાએ બજારકારે દબતાવું
અવર્તન કરીને તે શોકજનક અવિધવાળી
સંભળવા માટેની આતુરતા દર્શાવી.

આનંદસિંહ, ગંભીર વાણીથી કહેવા
લાગ્યો કે: "અમ્મ્યાલિકા! તારા મામ્મમાં
હવે સત્વર જ વૈધવ્યનો અનિવાર્ય શોષ
લખાયેલો દોવાયી તારે તે વૈધવ્યની ચાતના
ભાગવતી જ પડશે. અર્થાત્ તને પુત્રની
પ્રાપ્તિ થવા પછી અલપ સમયમાં જ તારા
પતિ રક્ષિતસિંહનો સ્વર્ગવાસ થતાં તારા
સોભાગ્યસૂચનો અસ્ત થશે અને ત્યાર
પછી તું એક અન્ય પતિની પત્ની થઈશ.
પરંતુ તારા તે દ્વિતીય પતિના અસહ
વ્યવહાર તથા દુરાચારોના કારણથી તારું
જીવન સર્વથા કુખમય તથા બાર
રૂપ થઈ જશે, એ પણ અત્યારથી જ
તારે જાણી રાખવાનું છે. તારા તે દ્વિતીય
ગૃહ છે અને એ કહેવતનો અર્થ એવો
થાય છે કે: 'જેમ ખીચડીમાં ઘી બળી નય
છે તેમ કંઈના દીકરા સાથે મામાની દીકરી
પણ બળીને એકરસ થઈ નય છે."

*રાજપૂતોમાં મામાની દીકરી સાથે પર
ણવાની રૂઠિ અદ્યાપિ પ્રચલિત છે અને
શરીરસંબંધ માટે મામાની દીકરી અન્ય
હત્યાઓ કરતાં એટલી બધી ઉત્તમ મનાય
છે કે તેની ઉત્તમતાને દર્શાવવા માટે રાજ
પૂતોમાં 'ખચડીએ' ઘી ને મામેજી
શી!' એવી એક કહેવત પણ ચાલતી થઈ

પતિના સંયોગથી તને ખીછ બે કન્યાઓ અને અંતમાં એક પુત્ર પણ થશે. તે પુત્રના જન્મ પછી એક મહિનામાં એટલે કે તારી અવસ્થાના સડતાળીસમા વર્ષના આરંભમાં તારા પોતાનો કેદાન્ત થઈ જશે અને તારી સંસારચાત્રાની સમાપ્તિ થશે. મારા કથ નમાંનો એક અક્ષર પણ મિથ્યા થનાર નથી અને તેટલા માટે મારા કથનમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખજે; કારણ કે, સંશ ચાત્માનો વિનાશ થાય છે, એવો શ્રીકૃષ્ણ પુરમાત્માનો ઉપદેશ વિશ્વવિખ્યાત છે।”

આ કઠોરતમ ભવિષ્યવાણીના શ્રવણથી અમ્બાલિકાના અંતઃકરણમાં શોક, લજ્જા તથા ભયનો ભીષણ આઘાત થતાં તેનું કોમળ અંતઃકરણ ભયવિન્દલ થઈને કંપવા લાગ્યું. કેટલીક વાર સૂંધી ચિન્તામાં નિમગ્ન રહેવાથી તે કાંઈ પણ બોલી શકી નહિ અને ત્યાર પછી તે વિનીત તથા કાતર સ્વરથી પૂછવા લાગી કે: “પરંતુ, બંધુ! આ ભીષણ ભવિતવ્યતાને ટાળવાનો પણ કોઈ ઉપાય છે ખરો કે નહિ? અને જો તેવો કોઈ ઉપાય હોય તો પણ મારાથી મારી એ ભયંકર ભવિતવ્યતાને ટાળી શકાય તેમ છે ખરું કે?”

અમ્બાલિકાના એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ નંદસિંહ હરેવા લાગ્યો કે: “હા, ભવિત વ્યતાને ટાળવા માટેનો ઉપાય પણ છે અને મનુષ્ય તે ઉપાયને દઢતાથી ચોજવાને સમર્થ હોય તો તેના યોગે ભવિતવ્યતાને ટાળી પણ શકાય છે. મનુષ્યથી ન કરી શકાય તેવું કોઈ અશક્ય કાર્ય છે જ નહિ;

કારણ કે, નરમાંથી નારાયણ તેમ જ નારી માંથી નારાયણી થવાનું સામર્થ્ય જો કોઈ પણ પ્રાણીમાં હોય તો તે કેવળ માનવ પ્રાણીમાં જ છે! સારાંશ કે, તું એક સ્વાધીના, પોતાનાં કર્મફળોની અધિકારિણી આત્મિકા, તે પરમપિતાની પ્રિયતમા પુત્રી, તે અનન્ત શક્તિની અસ્ફુટ કલિકા, અનંત ધામની યાત્રિકા તથા અનંત મંગળની સ્વામિની હોવાથી તારું ભવિતવ્ય અનેક અંશે તારા પોતાના હસ્તમાં જ રહેલું છે અને તેથી જો તું દઢતમ સંકલ્પ કરીને તન મન ધનથી પ્રયત્ન કરીશ તો પોતાના ભાગ્યનું અવશ્ય પરિવર્તન કરી શકીશ. કિન્તુ આ કાર્ય અત્યંત કઠિન છે. જો તું ચિત્તસંયમ દ્વારા અન્ય પતિની પ્રિયતમા થવાના લોભને દબાવવાના કાર્યમાં સફળતા મેળવી શકીશ, તો અવશ્ય તારા ભાગ્યની ગતિ બદલાઈ જશે અને તારી સર્વ વિપત્તિઓનો વિલય થશે; પરંતુ તારી ભોગ વિલાસવિપયક તૃષ્ણા તેમ જ પ્રીતિસુખલાલસા કેટલી સીમા પ્રચીનત પ્રબલા છે અને તારી પ્રવૃત્તિઓ કેટલી બધી સશક્ત તથા કર્મમનીય છે, એ રહસ્યને તું અદાપિ જાણતી નથી; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તને તારા આ જીવનમાં આવી કઠોર પરિક્ષાનાં તાપને સહન કરવાનો પ્રસંગ કદાપિ પ્રાપ્ત થયો નથી. એટલે તારાથી ભાગ્યપરિવર્તનના આ કઠિન કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકારો કે કેમ, એ વિષે મારાથી નિશ્ચય પૂર્વક કાંઈ પણ કહી શકાય તેમ નથી ખસ; કેવપુરૂષે આનાથી વિશેષ મો

કાંઈ પણ જણાવ્યું નથી તેમ જ વિશેષ જોણવાની અનુમતિ પણ આપી નથી; છતાં પણ એક વાર્તા હું તને દંડતાપૂર્વક જણાવી દઉં છું કે દુવે પછી પણ જો હું તારા અંતઃકરણમાં ધર્મ તથા પરલોકના સંબંધમાં અવિશ્વાસમય તથા અશ્રદ્ધા પ્રત્યક્ષ બાવેલું જ પોપણ કરવી રહીશ, તો પરલોકમાં તારી હુર્ગતિની સીમા જ રહેવાની નથી; એટલા માટે હું તને ત્રણ વાર લીધણ સ્વરથી સૂચના આપું છું કે સાવધાન, સાવધાન અને સાવધાન ! પર મેશ્વરમાં અચલ શ્રદ્ધા રાખીને જીવનયાત્રામાં અથગામિની થતી રહેજે; કારણ કે, માનવજીવન કેવળ મૃગજળ કિંવા મનઃકલ્પિત સ્વપ્ન નથી ।”

અમ્બાલિકાએ કહ્યું કે: “વાર, ત્યારે હવે હું એક બીજી વાત જણાવવા માશું છું અને તે એ છે કે શું પરલોકમાં જઈને તમે સુખી થઈ શક્યા છો?”

“જો હું પરલોકમાં જઈને કેટલેક અંશે સુખી ન થઈ શક્યા હોત, તો અત્યારે તારી પાસે કદાપિ આવી શકત નહિ.” આનન્દસિંહે ઉત્તર આપ્યું.

“ત્યારે તો એમ જ કહેવું જોઈએ કે પરલોકમાં તમે અતિશય સુખી થયા છો અને તેથી અહીંનાં સુખોને સર્વથા ભૂલી ગયા છો !” અમ્બાલિકાએ મામિકં વાંચી કહ્યું.

આનન્દસિંહની છાયામૂર્તિએ આ વેળાએ મૌનનું જ અવલંબન કરી લીધું અને તેના જોષ્ઠોમાં મંદહાસ્યની છટા

ફેળાવા લાગી. અવિશ્વાસ, સંશય તથા કૃતકર્તના પરિણામે અમ્બાલિકાનું હૃદય અધકારમય થયેલું હોવાથી તે આ વિસ્મય જનક દશ્યને પ્રત્યક્ષ જોવા છતાં પણ તેમાં વિશ્વાસ રાખી શકતી નહોતી. એ રહસ્યને આનન્દસિંહ જાણી ગયો હતો અને તેથી જ તેણે મૌનનું અવલંબન કર્યું હતું. આ નન્દસિંહ અમ્બાલિકાને કાંઈક ધૃણાની દૃષ્ટિ જોવા લાગ્યો અને અમ્બાલિકા આનન્દસિંહના મુખમંડળને સંશય તથા આશ્ચર્યમય બચની દૃષ્ટિ જોવા લાગી. કેટલીક વાર સૂધી ત્યાં લીધણ નિઃસ્તબ્ધતાનું સામાન્ય વ્યાપી રહ્યું.

પ્રકરણ ૩ જું

આત્મિકના અસ્તિત્વનું સજીવન
અમાણુ !

અન્તે એ લીધણ નિઃસ્તબ્ધતાનો ભંગ કરીને અમ્બાલિકાએ પોતાના સંશયને દર્શાવતાં જણાવ્યું કે: “બધું આનન્દસિંહ ! તમે પરલોકવાસી થયેલા હોવા છતાં તમારા આ સાક્ષાત્કારની ઘટના સત્ય હતી અને મારા મનની અસત્ય સ્વપ્નકલ્પના નહોતી, એમ હું પ્રભાતમાં કેમ કરીને માની શકીશ વાર ?”

“આવતી કાલે તને મારા મરણના સમાચાર મળી જશે; કારણ કે, બલિનગે મરતી વેળાએ મારા અનુચરને મેં મારી પત્નીને તારથી મારા મરણના સમાચાર આપવાની આજ્ઞા આપી હતી અને તેણે તે આજ્ઞાનું પાલન કરેલું હોવાથી મારી પત્નીને

મારા મરણના સમાચાર મળી ગયા છે અને મારી પત્નીએ એ વિષયનું પત્ર લખીને ગઈ કાલે ટપાલમાં નાંખાવ્યું છે કે જે આવતી કાલે પ્રભાતમાં જ તને મળવાનો સંભવ છે. આ પ્રમાણથી મારા સાક્ષાત્કારની ઘટના સત્ય હતી એમ તું પ્રભાતમાં તો શું પણ જીવનની અંતિમ ઘટિકાપર્યંત માનતી રહીશ.” આનન્દસિંહે અમ્ખાલિકાને સંશયનિવારણનો માર્ગ બતાવ્યો.

પરંતુ એટલાથી અમ્ખાલિકાના સંશયની નિવૃત્તિ થઈ નહિ અને તેથી તે પુનઃ સંશયને દર્શાવતી કહેવા લાગી કે: “જો તે પત્ર મળ્યા પછી હું એમ જ માની લઉં કે ગઈ રાતે મેં જે કંઈ પણ સાંભળ્યું હતું તે કેવળ સ્વપ્ન જ હતું અને તે સ્વપ્ન કાકતાલીય ન્યાયથી સત્ય સિદ્ધ થયું છે, તો પછી આ સાક્ષાત્કારની ઘટનાને સત્ય કેમ કરીને માની શકાય? અર્થાત્ હું એના કરતાં કોઈ અન્ય પ્રબળ પ્રમાણને મેળવવા માણું છું; કારણ કે, પત્રના પ્રમાણથી મારા સંશયનું નિરસન થઈ શકે તેમ નથી.”

“જો અન્ન પ્રમાણને જોવાની જ તારી ઇચ્છા હોય તો તે અન્ય પ્રમાણને પણ જોઈ લે.” એમ કહીને આનન્દસિંહની છાયામૂર્તિએ પોતાના એક હસ્તને લંબાવીને શયનમંદિરના દ્વારમાં લાકડાના ચોક કામાં લટકતા પડકાના એક છેડાને ઉપાડીને છતમાંના એક ઢૂંકમાં ભેરવી દીધો. તે ઢૂંક એટલી ઈંચાઈ પર હતો કે નીચે કોઈ પણ ઈંચી વસ્તુને રાખીને તેના પર ચઢ્યા

વિના તે ઢૂંક સુધી હાથને પહોંચાડવાનું કાર્ય મનુષ્યની શક્તિથી બાહ્ય હતું.

તથાપિ સંશયશીલા અમ્ખાલિકાના મનનું એથી પણ સમાધાન ન થયું અને તેથી તે પુનઃ ચાંકને દર્શાવતી બોલી કે: “આ પણ યથેષ્ટ પ્રમાણ નથી; કારણ કે, કેટલીક વાર એમ પણ બને છે કે જે કાર્ય આપણે ભગ્નસ્વસ્થામાં નથી કરી શકતાં તે કાર્ય કોઈ વાર સ્વપ્નાવસ્થામાં અનાયાસજ આપણા હસ્તથી થઈ જાય છે, અર્થાત્ પ્રભાતમાં આ પડકાની આ સ્થિતિને જોઈને કદાચિત્ એમ પણ કેમ ન માની શકાય કે આ મારી પોતાની જ નિદ્રિત અવસ્થામાં કરાયેલું અજ્ઞાત અંધ શક્તિનું કાર્ય છે અને આ કાર્યનો તમારા સાક્ષાત્કાર સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ છે જ નહિ?”

“આ પાસેના ટેબલપર તારી ખાનગી ડાયરી અને પેન્સિલ પડ્યાં છે. એટલે હું આ ડાયરીના પ્રથમ પૃષ્ઠના શિરોભાગમાં મારું નામ લખી રાખું છું તે મારા નામના અક્ષરોને તારી પાસે મારા હસ્તાક્ષરોવાળાં ખીન્ન પત્રો સાથે પ્રભાતમાં સરખાવી જોતાંની સાથે જ તારા બાજુવામાં આવી જશે કે અભારની મારા સાક્ષાત્કારની ઘટના સ્વપ્ન નથી, કિંતુ સર્વથા પ્રાકૃતિક તથા સત્ય ઘટના જ છે.” આ શબ્દો ઉચ્ચારતાંની સાથે જ આનન્દસિંહની છાયામૂર્તિએ તે ડાયરીના પ્રથમ પૃષ્ઠમાં પેન્સિલવડે પોતાનું નામ લખી નાંખ્યું.

પરંતુ અમ્માલિકા સદાની અનિશ્ચાસિની હોવાથી આ નામલેખનથી પણ તેના મનનું સમાધાન ન થયું; કારણ કે, બાહ્ય કળથી જ અવિશ્વાસ તેના હૃદયનો સ્વભાવ નિક્કાલ થઈ ગયેલો હોવાની દૃષ્ટિથી પ્રત્યક્ષ કેખાલી વસ્તુમાં પણ તેનો વિશ્વાસ બંધાતો નહોતો. આ કારણથી વળી પાનજી તે પોતાના પ્રબળ સંશયને દર્શાવતી મદેવા લાગી કે: “નહિ, આ નામલેખન કિંવા દસ્તાકુશથી પણ મારે સંકેદ દર થાય એવી સંજ્ઞાવના નથી; કારણ કે, કઠાચિન્ તમારા આ દસ્તાકુશને પણ હું તમારા દસ્તાકુશોની પ્રતિકૃતિ કરીને મારી રાખેના વસ્થામાં લખાયતા મારા પોતાના જ દસ્તાકુશ માની લઇશ અને તેથી મારા મનનો સંશય લેવો છે તેવો ને તેવો જ અવિચલ રહી જશે.”

અમ્માલિકાની અંકશીતતાની પરિસીમા યતાં હવે તે છાયામૂર્તિના વદનમંડળમાં કાંઈક અપ્રસન્નતાની છાયા વિસ્તરેલી કેખાવા લાગી અને ચાર પછી તેણે કાંઈક રૂક્ષ સ્વરથી કહ્યું કે: “હાયરે, વિશ્વાસશૂન્ય સંશયિની અમ્માલિકા ! તારો કોઈ પણ વસ્તુમાં કિંવા કોઈ પણ ઘટનામાં વિશ્વાસ નથી, એમ હવે સ્પષ્ટતાથી મારા જોવા તથા નજી વામાં આવી ચક્રે છે. હું આ ક્ષણે જ તારા શરીરને સ્પર્શ કરીને તારા સંશયને શમાવવાનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય ધરાવું છું; પરંતુ આધ્યાત્મિક જીવનની જે અવસ્થામાં પરલોકવાસી આત્માનો સ્પર્શ જીવિત મનુષ્યો માટે સુખશાંતિદાયક થઈ પડે છે તે

અવસ્થાની અલાપિ અને પ્રાપ્તિ થયેલી નથી અને તેટલા માટે હું તારા શરીરને સ્પર્શ કરતાં અચકાઉં છું; કારણ કે, અત્યારના મારા દસ્તરૂપરૂપી તારું જે અનિષ્ઠ થશે, તે અનિષ્ઠ તારા જીવનની અંતિમ ઘટિકા પર્યન્ત અભિવ્યક્ત રહેશે; મારા દસ્તરૂપરૂપી તારા શરીરમાં જે ચિહ્ન થવાનો સંભાવ છે તે નિહાને મટાડવાની કેનોમાં પણ શકિત નથી, તો પછી મનુષ્ય તો તેને ક્યાંથી જ મટાડી શકે વાદ ? અર્થાત્ હજી પણ હું કહું છું કે, અમ્માલિકા ! આ અનિશ્વાસને ત્યાગી દે અને વિશ્વાસિની થઈ જા !”

“તમારા દસ્તરૂપરૂપી મારા શરીરમાં એક ગિરસ્થાપિ ચિહ્ન બની જશે એટલું જ કે નહિ ? ભલે મારા શરીરમાં એવું ચિહ્ન બની નય; કારણ કે, તે ચિહ્નથી અન્ય કશી પણ વિશેષ હાનિ તો નથી જ થવાની.” અમ્માલિકાએ આ શબ્દોથી સ્ત્રીની દહેતમ હકવાદિતાનો સંપૂર્ણ પરિચય કરાવી દીધો.

“અમ્માલિકા ! તારા જેવી એક અદ્વિતીય સાહસિકા સ્ત્રીના સુખમાંથી આવાજ શબ્દો નીકળવા ભેઈએ. અસ્તુ. તારી એ વીજ ઇચ્છા છે તો તારા ક્ષણે દસ્તને મારા પ્રતિ લખાવ.” છાયામૂર્તિએ અતે અનિચ્છાપૂર્વક તેની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

અમ્માલિકા એ વેળાયે એવી તો મોહ મુગ્ધા થયેલી હતી કે છાયામૂર્તિની ઉપર્યુક્ત અનુમતિ મળતાંની સાથે જ તેણે

અત્યંત હત્યુકતાથી પોતાના દક્ષિણ હસ્તને
છાયામૂર્તિ પ્રતિ લખાવ્યો. છાયામૂર્તિએ
તત્કાળ પોતાની અંગુલીએ વડે તેના કોમળ
કાંડાને ઝાલી લીધું. પરલોકવાસી આત્માના
રૂપથી માત્રથી જ અમ્બાલિકાના સમસ્ત
શરીરમાં ભ્રમાનક રૂપનો આવિર્ભાવ થયો.
અને જાણે તેના દરમાં કોઈએ અત્યંત
શીતલ હિમનો ચૂંટો પહેરાવી દીધો હોયતી.
તેવી અસહ્ય શીતલતાનો તેને અનુભવ થવા
લાગ્યો. તત્કાળ છાયામૂર્તિના હસ્તનો તેના
હસ્તના જેટલા ભાગને સ્પર્શ થયો હતો
તેટલા ભાગની પેશાઓ સંકેતવાદ ગઈ
અને શિરાઓ સૂકાઈ ગઈ, એટલે પછી
છાયામૂર્તિએ લીપણ ગંભીરતાથી અમ્બા
લિકાને સંબોધીને કહ્યું કે:—

“સર્વ પરલોકવાસી આત્માઓનો
સ્પર્શ જીવિત મનુષ્યો માટે કુઃખદાયક
નથી થતો એટલે કે જે આત્માઓ
દ્વારા તથા ધર્મના આનન્દમય મહિમા
તેમ જ કેવલાવે વડે મંડિત હોય છે તેમનો
સ્પર્શ તો મનુષ્યો માટે સદાસર્વદા સુખ
શાંતિદાયક જ થઈ પડે છે; કિન્તુ જે મનુ
ષ્યો પરલોકવાસી હોવા છતાં પણ પાર્થિવ
લાલસાઓ તથા પાપજ્વાળાઓથી સર્વથા
મુક્ત થયેલાં નથી હોતાં તેમનો સ્પર્શ
પૃથ્વીના જીવો માટે અસહ્ય તેમ જ અતિ
રોગ દાનિકારક થઈ પડે છે, એ એક
નિર્વિવાદ સત્ય હોવાથી અને હું પરલોક
વાસી હોવા છતાં અઘાપિ સર્વથા પાર્થિવ
લાલસાઓ તથા પાપજ્વાળાઓથી મુક્ત
થયેલો ન હોવાથી જ્યાં સુધી તું આ

મર્ત્ય સંસારમાં જીવતી રહે ત્યાં સુધી
મારા સ્પર્શના આ ચિહ્નને ગુપ્ત જ રાખજે;
કારણ કે, આ ચિહ્નનો પ્રકાશ નિતાન્ત
વિધિવિરુદ્ધ હોવાથી જે આ ચિહ્નને પ્રકટ
થવા દર્શાવે, તો તું તેના પરિણામે કોઈ
મોટી વિપત્તિમાં આવી પડીશ. અમ્બાલિકા!
હવે હું જઈ છું, અંતિમ પ્રણામ !”

છાયામૂર્તિએ એ અંતિમ પ્રણામ કરીને
અખંડ મૌનને ધારી લીધું અને અમ્બા
લિકાએ કાણ માત્રમાં જ દષ્ટિને ઉત્તર કરીને
જેતાં આનંદસિંહની છાયામૂર્તિ ત્યાંથી
અદૃશ્ય થઈ ગયેલી જ તેના જોવામાં આવી.

અમ્બાલિકા જ્યાં સુધી આનંદસિંહની
છાયામૂર્તિ સાથેના વાર્તાલાપમાં નિમગ્ન
હતી ત્યાં સુધી તેના મનમાં ભય તથા
અન્ય અનેક પ્રકારની ભાવનાઓનો સંચાર
થતો રહેવા છતાં પણ તે એક પ્રકારની
પરવશ તથા જડીભૂત અવસ્થાને પ્રાપ્ત
થયેલી હતી અને તેથી જ તે કાંઈક શાંત
તથા પોતાના તાબામાં હતી; પરંતુ છાયા
મૂર્તિ અદૃશ્ય થતાં જ કોણ જાણે ક્યાંથી
એક પ્રકારના ભય તથા આતંકે આવીને
તેને અધીર તથા અશાન્ત બનાવી દીધી.
અમ્બાલિકાએ પોતાના પતિને જગાડવાનો
પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેના મુખમાંથી એક
પણ સપ્ત પ્હાર નીકળી શક્યા નહિ.
તેને એમ જ જણાવા લાગ્યું કે તેનો
આજો અંગલો તેમજ તેનો પલંગ ચક્ર
કાર ભ્રમણ કરી રહ્યા છે! આવા પ્રકારના
ભય તથા વિરમયથી તે કેટલાક સમય
પર્યંત અસહ્ય માનસિક ચંત્રણાને લોગ

નિતી રહી અને ત્યાર પછી મનતાનું જાતું
 સિંહના આકાશ મરણના ચોક્કસ સમય
 તેના હૃદયમાં હજારો આવના તેના દલપ
 નેચોમાંથી સુગંધી અગિરદ મારણું વદન
 ગયા તારણું. પીમે પીમે અમરના નેમવાન
 પ્રવાહમાં તેના હૃદયનો શોષ ત્યાં તેની
 અસાંતિ તાણીને ગયાં, તેના ચોખ્ખાં પ્રાણ
 તેનાં નેચોનાં નીચી રીતર મધ ગયાં
 અને ત્યાર પછી કોણે જાણે ક્યારે તેનાં
 નેચો આવ્યાજ વતાં તે માંડ નિદ્રામાં
 પડી ગયું.

પ્રકરણ ૪ થું

વિધિનિધાન કે વલ્લભેય

રાત્રિનો અંત થતાં ખીજ દિવસનો પ્ર
 શાત થયો. રજુજિતસિંદ જાગ્યો; દ્વારપટ
 પર તેની દષ્ટિ પડી નહિ અને તે નિત્ય
 પ્રમાણે ચાલાને ત્યાગીને કાંઈ પણ જોત્યા
 વિના શયનમન્દિરમાંથી ખીજ આરડામાં
 ચાલ્યો ગયો. અગ્નિવિકાની નિદ્રાનો અ
 ઘાપિ ભંગ થયો નહોતો. લગભગ એક
 કલાક પછી તે પણ જાગત થઈ અને નેચો
 ઉઘડતાંજ તેની દષ્ટિ દ્વારના પડકા પર
 પડી. દ્વારપટની વિવદાણ સ્થિતિને જોઈને
 અન્ય જનોના મનમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો
 સંશય ન આવે એટલા માટે ઉતાવળથી
 ઉઠીને તેણે બારીઆને સાફ કરવાની લાંબા
 પાંસવાળી સાવરણી વડે તે પડકાના છતના
 છકમાં ભેરવેલા છેડાને નીચે ઉતારી નાંખ્યો.
 ત્યાર પછી અગ્નિવિકાએ પોતાના કાંડા

પરના ગિરજાતીય ચિત્રને જોયું અને
 દિવસના સ્પર્શથી સુખમલા તથા કાજા પડી
 ગયેલા કાંડા પર એક સજો પાટો બાંધી
 લીધો. આ સમયે ઠરી લીધા પછી તે પો
 તાના પતિ પાસે ગયો. રાત્રિનાં ઉદ્દેશ તરફ
 ચિન્તાનાં અરેક લક્ષણો તેના મુખમંડળ
 માં એ નેચાને સ્પષ્ટ દર્શાવી હજારો રચાં
 દર્શાવે. સદૈવ પ્રસન્ન રહેનારી પ્રેમશીલા
 પત્નીના વિવાદમય મલિન મુખમંડળને જોતાં
 જ રજુજિતસિંદ અમણી ગયો.

રજુજિતસિંદે આતુરતાથી પોતાની પ
 ત્નીને પ્રશ્નું કે: “પ્રાણેશ્વરી ! આજે તારા
 મુખમંડળમાંથી આટલી રીમા પર્યન્ત
 મલિનતા તથા વિવાદની છાયા કેમ કેપાય
 છે વાર ? સરીરમાં કાંઈ ખીડા તો નથીને ?”
 “હા, નહિ; મારા સરીરમાં કશી ખી
 ડી નથી અને મારી પ્રકૃતિ નિત્ય પ્રમ
 ભેજ સ્વસ્થ છે.” અગ્નિવિકાએ રાત્રિન
 રહસ્યને શ્રુત રાખવાના આશયથી સર્વથ
 અસત્ય ઉત્તર આપ્યું.

“અને કાંડા પર આ કાજો પાટો તે
 કેમ બાંધ્યો છે વાર ? કાંઈ મરડાઈ તો
 નથી ગયું ?” પાટા પર દષ્ટિ પડતાં રજુ
 જિતસિંદે તે વિશે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“નહિ; મારું કાંડું મરડાયું” પણ નથી
 અને લચ્છી પણ નથી ગયું ! મારો હાથ
 જેવો હતો તેવો જ છે.” આ પ્રમાણે
 ઉત્તર આપ્યા પછી અગ્નિવિકા હીન મુદ્રા
 થી પ્રાર્થનાના સ્વરૂપમાં કહેવા લાગી કે
 “હિન્તુ પ્રાણેશ ! અભારે હું હસ્તદ્વય જોડીને
 આપનાં શ્રી ચરણોમાં પ્રાર્થના કરું છું.”

આ કાળા પાટાના સંબંધમાં હવે પછી કંઈપિ આપ મને કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછશો નહિ; કારણ કે, હું જ્યાંસુધી આ સંસારમાં જીવતી રહીશ ત્યાં સુધી આ કાળો પાટો મારા કાંડા પર આવી જ રીતે કાયમ રહેવાનો છે. આપ મારા સ્વામી છો અને પ્રાણાધિક છો, એટલે આપથી શુભ રાખવા યોગ્ય મારી કોઈ પણ વાર્તા હોઈ શકેજ નહિ અને તેથી મેં આજ સુધીમાં મારી કોઈ પણ વાર્તાને આપથી શુભ રાખીજ નથી; અર્થાત્ જો આપ આગ્રહ કરશો, તો આ કાળા પટાનો શુભ વૃત્તાંત પણ હું આપને કહી સંભળાવીશ; પરંતુ તે વૃત્તાંતના શ્રવણથી આપની હાનિ થવાનો સંભવ હોવાથી આ વિષયમાં મારા હસ્તથી થતા અવિનયની મને આપ ઉદારતાથી ક્ષમા આપો અને આ કાળા પાટાના રહસ્યને ભણવાની આકાંક્ષાને ત્યાગી દો, એજ મારો આપનાં ચરણોમાં વિનીત અનુરોધ છે.”

રણજિતસિંહને પોતાની પત્નીના વચન તથા વર્તનમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોવાથી તેણે પત્નીના એ અનુરોધને સંભળી લીધા પછી હસીને કહ્યું કે: “પ્રિયતમે! આ પાટાના વૃત્તાંતના વિષયમાં જ્યારે તારો આટલો બધો વિરોધકાર્યક અનુરોધ છે; તો આ પાટાના સંબંધમાં હું કંઈપિ તને કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનો નથી, એ નિશ્ચયપૂર્વક માની લેજો અને તેથી તારે હવે એ વિષયની લેશ માત્ર પણ ચિંતા રાખવાની નથી.”

પતિપત્ની વચ્ચે એ વેળાએ એથી વિશેષ અન્ય કોઈ પણ વાર્તાલાપ થયા નહિ અને પ્રભાતકાળનાં સર્વ કાર્યો સમાપ્ત થઈ ગયાં. આજે અમ્બાલિકાનું ચિત્ત અતિશય બેચેન થયેલું હતું અને તે વારં વાર કોઈ મનુષ્યના આગમનની આશાથી દ્વારમાં દૃષ્ટિપાત કર્યાં કરતી હતી. કેટલીક વાર પછી તેણે પોતાના એક અનુચરને પૂછ્યું કે: “આજની ટપાલ આવી ગઈ કે કેમ?” અનુચરે એનું ઉત્તર નકારમાં આપ્યું; કારણ કે, હજી વાગવા આવ્યા હતા છતાં પણ આજની ટપાલ આવી નહોતી. તે પંદર પંદર મિનિટના અંતરે વારંવાર ઢાસઢાસીએને ટપાલ વિષે પૂછવા લાગી; પરંતુ અગિયાર વાગ્યા સુધી પણ ટપાલ ન આવી. આજની ટપાલ વિષે તેની આવી આતુરતાને જોઈને તેના પતિ રણજિતસિંહે તેને પૂછ્યું કે:-

“આજની ટપાલ માટે તું આટલી બધી બાકુલ શા કારણથી થઈ રહી છે. વાર? શું આજની ટપાલમાં કોઈ એટલું બધું આવશ્યકીય પત્ર આવવાનું છે?”

“આવશ્યકીય પત્ર તો એજ આવવાનું છે કે જે પત્રમાં મારા બન્ધુ આનન્દસિંહના મરણના શોકકારક સમાચાર લખાયલા છે; કારણ કે, ગત મંગળવારે સંધ્યાકાળે પાંચ વાગે મારા તે આદર્શ બંધુનો જર્મનીની રાજધાની બર્લિનમાં જવરની બાધાથી કેદાન્ત થઈ ગયો છે.” આ પ્રમાણેનું ઉત્તર આપીને અમ્બાલિકા બાકુલ થઈને રેવા મંડી ગઈ.

રણજિતસિંહ અનેક પ્રકારનાં આજીવન સંગોડી તેવા શેઠને ધરાવવાની તેજા કરવા લાગ્યા. તેજે કાળે દેવે મતારી આજીવન લાવ્યું. જવાબી મને તો લેમજ જન્મ્યાં કે જે મલ રાજિના સમયમાં તેં મેમ લાગાનક સ્વપ્ન નેહું છે અને તે સ્વપ્નને સવા માનીનેજ હું આજીવી પત્ની પત્નીર દયા નોહાવુર જા મા હું.”

રણજિતસિંહ અગ્નિશિક્ષાને આજીવન મનુ આજીવન આપવાના મર્ચમા નિમગ્ન થયેલા હતા. એટલામાં એક અનુચર ની કોડી પત્ની બારીશાળા ઠાણમાં આવેલા ખંખ મળજને લાગે ત્યાં આજી લાગ્યા અને તે કાળને નેવાંજ અગ્નિશિક્ષા ચિત્કાર કરીને બોલી દીડી કે: “હું નેવી આજીવન કરી રહી હતી તેજ પત્ર આવ્યું; બચિતવા મી સલા સિદ્ધ મહ; મારો બંધુ આનન્દસિંહ આ સંસારમાંથી સદાને માટે ગાલ્યો ગયો.”

કવરને ફારીને તેમાંના પત્રને રણજિત સિંહે વાંચતા માંડ્યું. તે પત્ર આનન્દ સિંહની પત્નીનું લખેલું હતું અને તેમાં ખરેખરજ આનન્દસિંહના મરણનાજ સમાચાર હતા. અગ્નિશિક્ષાએ થોડી મીનીટ પહેલાંજ જે દિવસ અને જે સમયે આનન્દસિંહના દેહાંતની ઘટના ગવાતું જણાવ્યું હતું તેજ દિવસે અને તેજ સમયે બર્લિનમાં આનન્દસિંહનો દેહાન્ત થયો હતો, એમ પત્રના વાંચનથી પણ જણાઇ આવ્યું. રણજિતસિંહ એ પત્રના વાંચનથી આશ્ચર્યથી મંત્રમુગ્ધવત્ થઇ ગયો; પરંતુ અલપ સમયમાંજ પોતાના મનના આવેગને

દાણીને તે પોતાની પ્રાણેશરીને આજીવન આપવા લાગ્યા. અગ્નિશિક્ષા દેટલીક વાર સૂતે હતો. તથા રજાંબિત નેવી રિયલિમાં રજા મળે અગ્નિશિક્ષા સુદ્ધિમાં આવીને પોતાના પતિને કહેડીને કહેવા લાગી કે:

“હવે મારા હૃદયમાં કાળ મધુ પ્રકારનો શોક નથી; કારણ કે, મેં મારા મનને આરત્ન સાંતરી દીધું છે અને તેથી મને મારું મન રિપર મહ મધુ છે. જે થાતું હતું તે મહ મધુ છે એટલે હવે મારું શોક બિગાળ છે. અરજુ: આજી શોકના સમયમાં પણ હું આપને એક આશ્ચર્યજનક વાર્તા સંભળાવતા છું. હું અને તે વાર્તા એ છે કે આપ અલપ સમયમાંજ એક પુત્રના પિતા ગવાતા આવ્યને પ્રાપ્ત કરશો અને હું પુત્રની માતા થઇશ. મારા આ વચનમાં રંગ માત્ર પામુ અનિશ્વાસ રાખરો નહિ.”

અગ્નિશિક્ષાની આ વાણી સાંભળીને રણજિતસિંહે પ્રસન્નતાપૂર્ણ આદર્શ દર્શાવ્યું અને એજ વેળાયે વળી પણ અગ્નિશિક્ષાના કાંડાપરના કાળા પાટાપર તેની દષ્ટિ પડવાથી તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યા કે: “આનન્દસિંહ તથા મારી ધર્મપત્ની અગ્નિશિક્ષાનો બાલ્યકાળથીજ પરસ્પર અલંકરે રહેલુ તથા ગાઢ બંધુભાવ હોવાથી તેમજ આજની આશ્ચર્યકારિણી પરિસ્થિતિને જોવાથી એવાજ અનુમાનપર આવી શકાય છે કે હાં તો મારી પ્રાણેશરીને આનન્દસિંહનું સ્વપ્નદર્શન થયેલું હોયું જોઇએ અને હાં તો આનન્દસિંહની યાચા

મૂર્તિને સાક્ષાત્કાર થયેલો હોવો જોઈએ.”
રણજિતસિંહનું એ અનુમાન સર્વથા સત્ય
હતું, એ નવેસરથી દર્શાવવાની આવ
શ્યકતા નથી.

* * *

ઉપર્યુક્ત ઘટનાને એક વર્ષ જેટલો કાળ
વીતી ગયો અને આનંદસિંહના પરલોક
વાસી આત્માના વચન અનુસાર અમ્મા
લિકાએ પુત્રને જન્મ આપવાથી તે પોતે
પુત્રની માતાના પક્ષની અધિકારિણી થઈ
અને તેનો પતિ રણજિતસિંહ પુત્રના પિ
તાના પક્ષનો અધિકારી થયો. પુત્રના દર્શન
નથી રણજિતસિંહના હૃદયસમુદ્રમાં આ
નંદ તથા હર્ષની હતુંગ લહરીઓ લીધ
ળવા લાગી; પરંતુ અમ્માલિકા પુત્રજ
ન્મેથી થતા આનંદને પ્રાપ્ત કરી શકી નહિ;
કારણ કે, તેના મનમાં પુત્રને જન્મ આ
પતાંની સાથે જ વૈધવ્યની ભીતિનો ઉદય
થયો અને તે ભીતિએ તેના આનંદનો
સર્વથા અસ્ત કરી નાંખ્યો. તે પોતાના
મનમાં કહેલા લાગી કે:

“છાયામૂર્તિના મુખમાંથી નીકળેલાં
સર્વ વચનો એક પછી એક સત્ય સિદ્ધ
થતાં જાય છે. એટલે મારા પુત્રના જન્મ
પછી અદ્ય સમયમાં જ મારા પતિનો
પરલોકવાસ થતાં મને વૈધવ્યની પ્રાપ્તિ થવા
વિશેની જે વાણી છાયામૂર્તિએ ઉચ્ચારી
છે તે પણ અવશ્ય સત્યસિદ્ધ થવાની; અર્થાત્
હવે મારા સ્વામીના સ્વર્ગવાસનો સમય
નિકટમાં આવતો જાય છે એમ જ મારે
નિશ્ચયપૂર્વક માનવાનું છે.”

આ ચિન્તા તેના હૃદયપટમાં નિરંતર
સંજીવન રહેવાથી કઃખથી તેનું હૃદય ફાટી
જતું હતું અને અન્ય કોઈના જોવામાં ન
આવે તેવી રીતે તે પોતાના નવજાત
પુત્રને જોઈને દિવસમાં ફરા વાર અશ્રુપાત
કર્તા કરતી હતી.

અદ્યવાદ અથવા ભાગ્યની અનિવાર્ય
તાનો આવી રીતે સાક્ષાત્કાર થવાથી એક
સમયની સંશયવાદિની અમ્માલિકા હવે
ધર્મવાદિની, ઈશ્વરવાદિની તથા અદ્યવા
દિની થઈ ગઈ હતી અને તેથી દેટલીક
વાર તે પોતાના પતિ સાથે એ પિયેની
ચર્ચા પણ કરતી હતી. તેના પુત્રના જન્મની
ઘટનાએ છ કે સાત માસ જેટલો સમય
વીતી ગયા પછી એક દિવસ તેણે પોતાના
પતિને પૂછ્યું કે: “પ્રાણેશ! અદ્યવાદમાં
આપનો વિશ્વાસ છે ખરો કે નહિ?”

“પ્રાણેશરી! ભરતભૂમિનાં સર્વ વૈદિક
ધર્મવલ્લભી સંતાનો પરાપૂર્વથીજ અદ્ય
વાદી હોવાથી અદ્યવાદમાં મારો વિશ્વાસ
નહોય, એ સર્વથા અસંભવનીય છે. ભારત
વર્ષમાં અદ્યવાદ અથવા ભાગ્યવાદની સત્તા
કેવી અને દેટલી પ્રબળ છે એનાં અનેક
ઉદાહરણો વારંવાર આપણા જોવામાં
આવ્યાં કરે છે.” આ પ્રમાણેનું અનુકૂળ ઉ
ત્તર આપીને આર્યાવર્ત્તમાં આપેલી અદ્ય
વાદની સત્તાને ઉદાહરણદ્વારા દર્શાવવાના
આશયથી રણજિતસિંહ કહેવા લાગ્યો કે:

“એક ત્રયોદશવર્ષીયા બાળા એક સામુ
દ્રિક શાસ્ત્રવેત્તા પંડિતના હસ્તમાં પોતાનો
હસ્ત આપીને પ્રથમ મન્દહારમ કરે છે

અને ત્યાર પછી પંડિતના મુખને ગંભીર ચણેલું લેઘને ચોતાની માતાના મુખમાંડળને સલજ્જ નયનોથી નિહાળતી એટલે કે તો નેત્રપલ્લવી લાપાચીજ કાંઈ કહેવા ઇચ્છતી હોયતી તેવા શાવને દર્શાવતી મનમાં એવા શાવને ધારણ કરે છે કે “મારા અર્ધરકુટ મનની અપૂર્ણ આશા પૂર્ણ થશે ખરી કે? મારી ભગિની તથા સખીઓના મુખથી જેવા સુશીલ, સુંદર તથા મધુરભાષી વરની વાર્તાઓ મારા સાંભળવામાં આવ્યાં કરે છે તેવોજ વર મને મળશે ખરો કે?” ત્રયોદશવર્ષીયા બાળાની બુદ્ધિનો પૂર્ણવિકાસ તો ભાગ્યેજ થયેલો હોય છે, અને તેથી તે ચોતાની ભાવનાના ગૂઢ રહસ્યને સમજતી હોય કે ન સમજતી હોય; તથાપિ તેના આત્માના અન્તરતલમાં ઋષિયો દ્વારા આદિષ્ટ અદૃષ્ટવાદની સત્તા વ્યાપેલી તેની ભાવનાના યોગે સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. એજ પ્રમાણે એક વૃદ્ધ પુરુષ કે જેને સંસારમાં વધારે દિવસ જીવવાની આશા હોતી નથી, જેનું મન સદૈવ ધનદૃષ્ટામાંજ સંલગ્ન રહ્યાં કરે છે, જેણે લોકોના હૃદયના રક્તને ચૂસીચૂસીનેજ ધનનો સંગ્રહ કરેલો છે અને જેના અસંત પરિશ્રમથી સંગ્રહેલા ધનને તેના સ્વેચ્છાચારી પુત્રો કાંકરાની પેઠે હઠાવી રહ્યા છે; તે વૃદ્ધ પુરુષ પણ ચોતાની જન્મપત્રિકાને લઈને એકાદ ન્યાતિર્વિભૂષણ ભેજી મહારાજ સમક્ષ હાથ ભેજીને બેઠેલો દેખાય છે, તેનું કારણ શું હોય? ભેદ એ વાડ? કારણ એજ કે આટલા

દિવસ તે કેવળ ચોતાનેજ ચોતાના ગૃહનો કર્તાધર્તાર્તા સમજતો હતો, પરંતુ હવે તેના મનમાં એવો વિશ્વાસ થઈ ગયો છે કે માનવીકર્તાનો પણ કોઈ અન્ય કર્તા છે અને તે કર્તા અથવા સર્વેશ્વરે તેનાં પૂર્વકર્મોનાં ફળ અનુસાર તેના ભાગ્યમાં જે કાંઈ પણ લખેલું હોય તેને બળવાની તેના મનમાં પ્રબળ ઇચ્છા થઈ આવી છે. સારાંશ કે, તેના હૃદયમાં પણ આ ભયાનક અદૃષ્ટવાદ અથવા ભાગ્યવાદ ગૂઢ કરીને બેઠેલો દૃષ્ટિગોચર થયા કરે છે અને તે અદૃષ્ટવાદની સત્તાજ તેનો હાથ ઝાલીને તેને ભેજી મહારાજના ઘરમાં બેંચી લાવી છે.”

“આપ કહો છો કે ભારતીય સંતાનો પરાપૂર્વથી જ અદૃષ્ટવાદી છે, તો શું અન્ય સભ્ય દેશોના નિવાસીઓ અને અન્ય ધર્મના અનુયાયીઓ અદૃષ્ટવાદી નથી? જે તેઓ અદૃષ્ટવાદી ન હોય તો પછી અદૃષ્ટવાદની સર્વવ્યાપકતાની અસિદ્ધિ યતાં એકદેશીયતાની જ સિદ્ધિ થાય છે અને તેથી એકદેશીય માન્યતામાં વિશ્વાસ રાખવો કે કેમ એ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે.” ચોતે અદૃષ્ટવાદિની હોવા છતાં પણ સંશયની નિવૃત્તિ માટે વિરક્ત પક્ષને સ્વીકારીને અમ્બાલિકાએ અદૃષ્ટવાદની સર્વત્ર વ્યાપકતાના સંબંધમાં શંકા દર્શાવી.

રણજિતસિંહ દેવે અદૃષ્ટવાદી હોવાથી અને એ વિષયનો તેણે યોગ્ય અભ્યાસ પણ કરેલો હોવાથી તે ચોતાની પત્નીના સંશયનું નિવારણ કરતો શાન્તિથી કહેવા લાગ્યો કે: “પુરોપના વિદ્વાનો પણ દીર્ઘ

કાળથી અદૃશવાદમાં વિશ્વાસ રાખતા આવ્યા છે. ગ્રીક લોકોના તત્ત્વવેત્તા અને ગુરુદેવ સોક્રેટિસનો ભાગ્યવિધાનમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો; પ્રખ્યાત રોમન વીર સીઝર પણ ભાગ્યવાદી હતો તેમ જ કર્મવીર નેપોલિયન બોનાપાર્ટ પણ રણક્ષેત્રમાં કે રાજ નૈતિક ક્ષેત્રમાં કેવળ ભાગ્યપર આધાર રાખીને જ અગ્રેસર થતો હતો. આ સર્વ ઘટનાઓથી એટલું તો સ્પષ્ટ નાણી શકાય છે કે અદૃશવાદ એક અત્યંત વિષમ સમસ્યા છે અને જ્ઞાનશીલ સૃષ્ટિનું એક અતિચમ ગંભીર રહસ્ય છે. એક પક્ષમાં મનુષ્યની સ્વાધીનતા અથવા સ્વેચ્છાતંત્ર ગતિ અને અન્ય પક્ષમાં ભાગ્યનો અનિવાર્ય વિધિ; એ બંધનનું દાર્શનિક સાંમંજય કટલી સીમાપર્યંત કઠિન છે, એ તું વિચાર શીલા હોવાથી સારી રીતે સમજી શકે તેમ છે. મનુષ્ય પ્રાણી જન્મ્યા પછી શું શું કરનાર છે અને પૂર્વકર્મોના અવશ્યભાવિ ફળના યોગે તે ક્યારે ક્યારે કંઈ કંઈ અવસ્થામાં જઈ પડનાર છે, એ સર્વે ન્યારે અનાદિ કાળથી સાધ્યન્ત નિયત થયેલું હોય છે, તો પછી મનુષ્યના કર્મવિષયક સ્વાતંત્ર્ય તથા કર્મસૂત્રિત ઉત્તરદાયિત્વનો અર્થજ શો છે વાર? એવી એક શંકા આ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે; કિન્તુ આશ્ચર્ય તો એ છે કે એ કર્મસ્વાતંત્ર્ય તથા ઉત્તરદાયિત્વ હોવા છતાં પણ અદૃશ અથવા ભાગ્યની સત્તાનો સર્વથા અસ્વીકારતો નથીજ કરી શકાતો; કારણ કે, ધાર્મિક વાર એમ થતું અથવા બનતું

આપણા જીવમાં આવ્યાં કરે છે. અમુક મનુષ્યની ઇચ્છા પૂર્વ દિશામાં જવાની હોવા છતાં અજ્ઞાત અવસ્થાચક્રના ભ્રમણમાં સપડાઈને તેને પશ્ચિમ દિશાના માર્ગને જ સ્વીકારવો પડે છે. હર્બર્ટ સ્પેન્સર તથા ફ્રિડ્રીક આદિ પાશ્ચાત્ય દાર્શનિકો ભારતીય અદૃશવાદ અથવા નેપોલિયન બોનાપાર્ટના ભાગ્યતત્ત્વ—Destiny—ને અવિશ્વાસની દૃષ્ટિથી નિહાળતા હોવા છતાં તેમણે પોતે યુગયુગાન્તરથી થતી આવેલી ઉત્ક્રાન્તિ—Evolution તથા આવરણિક અવસ્થા—Environment—ની શાસક શક્તિનું જે વ્યાખ્યાથી નિરૂપણ કરેલું છે તે વ્યાખ્યામાં બહુધા અદૃશવાદનો પણ માર્મિકતાથી સમાવેશ થઈ નય છે અને તેથી સંશયવાદીઓથી પણ એક નિશ્ચય પૂર્વક અદૃશવાદનો સર્વથા અસ્વીકાર તો નથીજ કરી શકાયો.”

“મારો અદૃશવાદની સત્યતાના સંબંધમાં જે કંઈ સંશય હતો તે દૂર થયો છે અને અદૃશવાદ સત્ય હોવાથી વિધિના હસ્તથી લલાટમાં લખાયલા લેખને કાઢી ફેરવી શકાય તેમ છે જ નહિ. એવો મારો દૃઢ નિશ્ચય થઈ ગયો છે. આપની પ્રખર બુદ્ધિમત્તા માટે હું આપને ધન્યવાદ આપું છું.” અમ્યાલિકાએ અદૃશવાદની સત્યતાને સ્વીકારીને પતિને ધન્યવાદ આપ્યો.

‘રેગ્યુલેટર’ ક્લોકમાં ચારના ટકોરા થયા અને રણજિતસિંહ અગત્યના કાર્ય માટે પોતાની ગાડીમાં બેસીને બહાર ચાલ્યો ગયો. પતિના જવા પછી અમ્યાલિકા આ ભગત કહેવા લાગી કે: “પતિદેવ! આજે

અદૃષ્ટવાદની ગતિ મેં જોવા આગળથી કરવા માંડી હતી કે એ આપ પોતાના જ દ્વિતીય જુદિબળથી અદૃષ્ટવાદને અસત્ય સિદ્ધ કરી બતાવેલો, તો અદૃષ્ટવાદનાં મારાં નિશ્ચય પાળુ નૂન ચતાં મારા દૃઢ્યમાં ને ભગની સત્તા બચાવેલી છે તે પણ જોઈ ચક્ર જરો અને મારું જીવન આનંદને બોગવી શકશે. પરંતુ આપે પણ અદૃષ્ટવાદને સત્યસિદ્ધ કરી બતાવ્યા છે અને તેથી સ્પષ્ટ જાણાય આવે છે કે આપના ભાગ્યમાં લખાયેલો વ્યભાજ સ્વર્ગવાસ અને મારા ભાગ્યમાં નિર્માયિતું અકાળ વૈધવ્ય સર્વથા અનિવાર્ય છે અને આગણું ભાગ્યમાં હવે દીર્ઘ આનંદના ઉપભોગનો યોગ લખાયેલો જ નથી. આ મર્ત્યલોકના નિવાસીઓ પણ ભે આટલી સીમા પર્યન્ત અદૃષ્ટવાદી છે તો પછી ને આત્મા એ અન્ય શરીરોને પ્રાપ્ત કરીને દેવધામના અધિકારી થયેલા છે અથવા તો અનાપિ કર્મફળની પરીક્ષાને આધીન રહીને કાંઈ કાંઈ વાર પોતાનાં મર્ત્યલોકવાસી સ્વજનો તથા મિત્રોને પ્રતિજ્ઞાપાલન કિંવા પ્રેમ તથા આવશ્યકતાના કારણથી દર્શન દહને આશ્ચર્યચકિત કરી નાંખે છે, તે પરલોકવાસી પવિત્ર આત્માઓ ભે અદૃષ્ટવાદી હોય, તો તેમાં આશ્ચર્ય નેહું શું છે વા? 'અંતમાં તો સર્વતું સંપૂર્ણ કદ્યાણ જ થવાતું હોય,' એ મહાસત્યના ઉપાસક હોવા છતાં પણ પરલોકવાસી આત્માઓ ભાગ્ય માં વિશ્વાસ રાખે છે. આ ક્ષણિક સંસારમાં વસતાં મનુષ્યો પણ જ્યારે અન્ય

મનુષ્યોની શુભાશુભ બાબિ સ્થિતિને અલ્પ સ્વરૂપ પરિમાણમાં જાણી શકે છે; તો કાળી ને લોકો પરલોકવાસી થઈને જીવનની મનિના મિથિના વિષયમાં અપેક્ષાકૃત અધિક જ્ઞાન ધરાવનારા હોય છે, તેઓ ભે આ રહસ્યના અધિક જ્ઞાતા હોય, તો તેમાં અચકચતા કિંવા અસંભવનીયતા નેહું કંઈ પણ નથી; કારણ કે, સંજીવન મનુષ્યો ને વસ્તુઓને પોતાનાં મેત્રીથી નેહ નથી શકતાં, તે વસ્તુઓને તેઓ જોઈ શકે છે; ને ધ્વનિને સાંસારિક પોતાનાં અવજોઈ સાંભળી નથી શકતાં, તે ધ્વનિને તેઓ અદૃશ્ય રૂપથી નિહટમાં રહી ને સ્પષ્ટતાથી સાંભળી શકે છે; અને મર્ત્ય લોકના જીવો ને ગૂઢ રહસ્યોના અંશ માત્રને પણ જાણી નથી શકતાં, તે ગૂઢ રહસ્યોને તેઓ સૂક્ષ્મ દષ્ટિની સદાયતાથી તત્કાળ અને તે પણ વળી સાંજોપાન્ત અથવા સાંજોપાંત જાણી શકે છે. હવે એ તત્ત્વમાં મારો દૃઢ વિશ્વાસ બંધાતો જાય છે કે મનુષ્યોના પાર્થિવ જીવનનો પૂર્વા પર સમસ્ત ઇતિહાસ બિંદુ જગતમાં ચિત્રપટ પ્રમાણે ચિત્રિત થતો રહે છે અને તે પટમાં જીવનના કર્મ અનુસાર જ્યારે પણ કોઈ નવીન રેખા ખેંચાય છે અથવા આવેખાય છે, ત્યારે તે નવીન રેખા આલોચનાનો વિષય થઈને આત્મીય જનોનાં હૃદયમાં આનંદ અથવા વિષાદને ઉત્પન્ન કરી દે છે. પરંતુ અલ્પજ્ઞ મનુષ્યો એ રહસ્યના અજ્ઞાનથી અથવા તો એ રહસ્યને જાણવા માટેના પ્રયત્નોના અભાવથી કોઈ વાર

અભિમાનના રંગથી રંગાઈને અન્ય જ નોના હૃદયમાં ભયંકર ક્રોધ ઉપજવી કે છે; કોઈ વાર લોભ તથા તૃષ્ણાના દાસાનું કાસ બનીને અન્ય જનોના સર્વસ્વને હરી લે છે અને કેટલીક વાર પોતાના અમૂલ્ય પ્રાણોને પાશવિક પિપાસાના પ્રબળ પ્રવાહમાં વહેવડાવી કંઈને કેટલાક કાળપર્યંત મનુષ્યત્વ સાથે છૂટા છૂટા કરી બેસે છે। મનુષ્યનું હૃદય મનુષ્ય માત્રને વારંવાર એમ પૂછ્યાં કરે છે કે ‘હજી તમે ક્યાં સુધી આવીને આવી અંધતામાં અટવાયાં કરશો?’ પરંતુ અંધ મનુષ્ય અંધ જ રહે છે અને તેનું વિપરીત પરિણામ તેને પરલો ક્રમાં ભોગવવું પડે છે. અદૃશની સત્તા અનિવાર્ય હોવાથી મારા પતિનું મરણ અને મારું વૈધવ્ય પણ અનિવાર્ય છે; પરંતુ મારા પુનર્લભની ઘટના પણ અનિવાર્ય થશે કે શું? નહિ; હું પુનર્લભ નથી જ કરવાની અને જો તેવો જ પ્રસંગ આવશે, તો હું આત્મહત્યા કરીશ અને જીવનનું બલિ દાન આપીને પણ એ ઘટનાને યતી અટકાવીશ!’

અચાનક અમ્માલિકાનાં શ્રવણોમાં કોઈ અદૃશ તથા અજ્ઞેય વ્યક્તિના મુખમાંથી નીકળતો ગંભીર ક્વનિ આવીને અથડાયો. તે અદૃશ વ્યક્તિએ કહ્યું કે: “અદૃશવાદમાં વિશ્વાસ રાખનારી અ-ઈ-રના અસ્તિત્વને માનનારી અમ્માલિકા! આત્મહત્યા અથવા જીવનબલિદાનનો યોગ અનિવાર્ય અને અપરિવર્તનીય ભાગ્યનિર્મિત ઘટનાને અટકાવવાના નિશ્ચયપર આવીને

પુનઃ સંશયવાદિની ન થા અને ઈશ્વરના નિયમોનું અપમાન તથા ઉલ્લંઘન ન કર; કારણ કે, ભાગ્યનિર્મિત ઘટનાને અટકાવવાનો એ ઉપાય નથી; એનો ઉપાય અન્ય છે અને તે તને પ્રથમથી જ બતાવાયલો છે. સાવધાન, સાવધાન અને સાવધાન!!!”

આ ક્વનિ આત્મિક આનન્દસિંહનો જ હોવો જોઈએ એવો અમ્માલિકાને ભાસ્યો; પરંતુ આ વેળાએ આનન્દસિંહની છાયામૂર્તિનો તેને સાક્ષાત્કાર ન થઈ શક્યો.

આ ઘટનાને લગભગ ચાર વર્ષ જેટલો દીર્ઘકાળ વીતી ગયો અને રણજિત સિંહનો વ્યાપારમાં દિવસાનુદિવસ ઉત્થયતો રહેતાથી તે રૂપિયા પંદરથી વીસ લાખનો આસામી થઈ ગયો. રણજિતસિંહનાં નખમાં પણ કોઈ દિવસ રોગ દેખાયો નહોતો અને તેથી અમ્માલિકાનો પુનઃ વિધિના લેખની સત્તામાં કેટલેક અંશે અવિશ્વાસ થવા લાગ્યો; પરંતુ વિધિની યોજના પ્રસંગની પ્રતીક્ષામાં હતી, એ રહસ્યને તે અજ્ઞ અમળા નાણી શકી નહિ.

ચાર વર્ષ અને એ માસ જેટલો અવધિ પૂરો થતાં એક દિવસ અચાનક વાર્તાલાપ કરતાં કરતાં રણજિતસિંહને પોતાની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ દેખાવા લાગી અને તેથી તે દિવસે તે ઓફિસમાં પણ ન ગયો. મધ્યાહ્ન પછી તેના શરીરમાં જ્વરનો વિકાર દેખાવા લાગ્યો અને ડોક્ટર આવી પહોંચે ત્યાં સુધીમાં તો જ્વરનું બળ એકસો ને પાંચ દિશીથી પણ વિરોધ થઈ જતાં તેનામાં સંત્રિપાતનાં ચિહ્નો

માન પણ વિચાર નહોતો. તે કદાચ પણ
 હતી જાણી નહોતી. મુંબઈમાં આવ્યા
 પછી અમ્યાલિકાને પોતાના પતિની અમ્યા
 તયા અતુલવિધોજ કોણલ પટ્ટામાં રહે
 વાની રાજપૂત રમણીઓની રહેલો ત્યાગ
 થી દીધો હતો; છતાં પણ વિધવા થતા
 પછી તેને બદલ જોજડ પટ્ટામાં રહેતી
 તોછને તેના સમાગમમાં આવેલાં સીપુર
 ખાને તેના જે વર્તનદું આપ્યું મામ, તો
 તે સ્વાભાવિકજ હતું. સારાંશ છે, અમ્યા
 વિકા આચકિતઓના મંગમાં રહેવા છતાં
 બનાસકાંઠા હતી અને મંસારિણી દોવા
 છતાં એક આદર્શ સંન્યાસિની હતી, જેમ
 રહેવામાં લેશ માત્ર પણ અતિશયકિતનો
 સંભવ નથી. વિધવા થયા પછી અમ્યા
 વિકાને ગૃહના દ્વારમાંથી બહાર નીકળતી
 કોઈએ પણ કદાપિ લેઈ નહોતી. આવા
 કઠિન સંયમ તથા એકાન્તવાસમાં અમ્યા
 વિકાનાં વૈધવ્યનું પ્રથમ વર્ષ કોઈ પણ
 પ્રકારના વિદ્વ વિના વીતી ગયું અને સ
 મસ્ત મુંબઈ નગરીમાં તેના ચિત્તસંયમ
 તથા વૈધવ્યવ્રતપાલનની પ્રત્યેક આર્યગૃહ
 માંનાં આર્યસંતાનોના મુખથી કેવળ પ્ર
 શંસા અને પ્રશંસાજ સંભળાવા લાગી;
 તેના કીર્તિકુસુમના સૌગંધ્યનો સર્વત્ર
 અનવરોધ વિસ્તાર થઈ ગયો.

અમ્યાલિકાના વૈધવ્યના પ્રથમ વર્ષની
 સમાપ્તિ પછી બનાવ એવો બન્યો કે મહા
 લક્ષ્મીના મંદિર પાસેના એક બંગલામાં
 બનારસ અથવા કાશીક્ષેત્રમાંથી એક પ્રૌઢ
 વયસ્ક મહાત્મા આવી લાગ્યો અને તેણે

સંપ્રસમયે પાંચવી સાત વાગ્યા સુધી
 નિત્ય બે મલાક મહાલક્ષ્મીના મંદિરમાં
 નેહાંતલા પ્રવચનને સંભળાવવાના પારમા
 ર્થિક વ્યવસાયનો આરંભ કરી દીધો. તે
 મહાત્મા સંસ્કૃત ભાષાનો અદ્વિતીય જ્ઞાન
 વેદાંતજ્ઞાનમાં નિષ્ણાત, મધુરભાષી તેમજ
 ૩૫ તથા આદૃતિવટે પણ પ્રભાવશાળી
 દોવાથી અને બદન વેદાન્તતત્ત્વોને અનેક
 પ્રકારનાં વ્યાવહારિક ઉદાહરણો દ્વારા મધુર
 કિંદી ભાષામાં સમજાવવાની તેની કૃશળતા
 અદ્વિતીય દોવાથી જેમ જેમ તેની કીર્તિનો જિ
 જ્ઞાસુ જનસમુદાયમાં પ્રચાર થતો ગયો તેમ
 તેમ તેના પ્રવચનને સાંભળવા માટે આવતાં
 સીપુરજ શ્રોતૃજનોની સંખ્યા દિવસાંત
 દિવસ વધવા લાગી અને બે મહિનામાં તો
 તે સંખ્યા એટલી બધી વધી ગઈ કે ત્રી
 ચનની વેળાએ મહાલક્ષ્મીના મંદિરમાં મોડા
 આવનાર શ્રોતૃજનોને ઊભા રહેવાનું સ્થાન
 પણ લાગ્યેજ મળી શકતું હતું. મહાલક્ષ્મી
 થી દીર્ઘ અંતરપરના મુંબઈના કિત્ર કિત્ર
 વિભાગોમાં તે મહાત્માની પ્રશંસા પહોંચી
 ત્યજ અને મહાલક્ષ્મી નામક વિભાગની
 સીમામાં વસતી વિધવા અમ્યાલિકાનાં
 શ્રવણો પર્યન્ત તે મહાત્માની પ્રશંસા ન
 પહોંચી શકે, જેમ યહુ સર્વથા અશક્ય
 હતું; અર્થાત્ તે મહાત્માના આવ્યા પછી
 થોડા દિવસમાંજ તે મહાત્માની પ્રશંસા
 દાસકારીઓના મુખથી અમ્યાલિકાના સાં
 ભળવામાં આવી હતી અને તેથી તે મહા
 ત્માના પ્રવચનના શ્રવણની ઇચ્છાનો તેના
 અંતઃકરણમાં પણ ઉદ્ભવ થયો હતો. છતાં

પણ તે પ્રવચન સાંભળવા માટે પણ મહા
માંથી બહાર નીકળવું કે ન નીકળવું એ
પ્રશ્નના નિરાકરણમાં તેણે કેટલાક દિવસો
વીતાડી દીધા; કારણ કે, તેની મનોદેવતા
તેને એ પ્રવચનના શ્રવણ માટે પણ બહાર
નીકળવાની વારંવાર 'ના' અને 'ના'જ
પાડયા કરતી હતી. અંતે અભ્યાલિકાની
મનોદેવતાની 'ના' કરતાં પ્રવચનના શ્રવણ
માટેની તેની લાલસા પ્રબળતર થઈ ગઈ
અને તેનું પરિણામ એ થયું કે ધર્મશિક્ષા
તથા જ્ઞાનોપદેશદ્વારા આત્માની પવિત્રતાને
પ્રાપ્ત કરી લેવાના ભદ્ર ઉદ્દેશથી વિધવા
અભ્યાલિકાએ સંધ્યાસમયે તે મહાત્મા
ના વેદાન્તપ્રવચનના શ્રવણ માટે મહાલક્ષ્મી
ના મંદિરમાં જવાનો આરંભ કરી દીધો.

હવે રે! ભાગ્યવિધાનની ભયંકરતા !
અભ્યાલિકાએ જે સ્થાનમાં કેવળ જ્ઞાનોપ
દેશ દ્વારા આત્માની પવિત્રતાને મેળવવાની
ભદ્ર ભાવનાથી પ્રવેશ કર્યો હતો, તે સ્થા
નમાંજ તેના આત્માની અપવિત્રતા તથા
તેના પોતાના સર્વનાશનો આરંભ થવા
નો હતો, એ ભાવિના ભેદને તે નજીતી
નહોતી. કારણ કે, વિધાતાના અનિવાર્ય
તથા અપરિવર્તનીય કઠોરતમ લેખને એટલે
કે ભાગ્યરેપાને મટાડી શકે એવું કોઈ પણ
મનુષ્યમાં સામર્થ્ય નથી; તો પછી તે સા
મર્થ્ય અભ્યાલિકા જેવી એક ચંચળા અ
બળમાં ક્યાંથીજ હોઈ શકે વાડ ? ધટના
એવી ઘટી કે મહાત્માના પ્રવચનના શ્રવણ
માટે જે અનેક શ્રોતૃજનો આવતા હતાં
તેમનામાંનો એક શ્રોતા એવો હતો કે જે

જાતિનો રાજપૂત હતો, વયમાં તરૂણ હતો,
રૂપમાં આકર્ષક તથા સુંદર હતો, વાણી
માં મધુર હતો, ખાસ વર્તનમાં સસ્મ
હતો અને સુશિક્ષિત હતો; કિન્તુ સુંદર
પુષ્પના ગર્ભમાં જેવી રીતે વિષાકત-ઝેરી-
કીટનો નિવાસ હોય છે તેવી રીતે તેના
હૃદયના ગર્ભમાં અત્યંત પ્રબળ પાશવ
લાલસા તથા કર્ગધમયી ભોખપિપાસા છુ
પાયલી હતી. એક દિવસ પ્રવચનનું શ્રવણ
કરીને પાછી વળેલી અને ગૃહ પ્રતિ જવાને
નીકળેલી અભ્યાલિકા તથા તે રાજપૂત
યુવકની કોઈ એક અશુભ મુદ્દતમાં ચાર
આંખો થઈ ગઈ અને તેમાં પણ તે સ
ન્તાનવતી, ધનવતી તથા રૂપવતી વિધવાના
વિષાદયુક્ત ઉદારીન મુખમંડળમાં કાણુ
જાણે કેવા પ્રકારના વિલક્ષણ મોહથી તે
યુવકનાં લાલસાકુલલોચનો એવાં તો દૃઢ
તાથી સ્થિર થઈ ગયાં કે તેમની સ્થિરતા
નો ભંગજ ન થયો. અભ્યાલિકાએ અંતે
શિરને નીચું નમાવીને પોતાની દૃષ્ટિને અન્ય
દિશામાં વાળી દીધી; પરંતુ એ દૃષ્ટિભિલન
નું એટલું પરિણામ તો અવશ્ય થયુંજ કે
આજે દીર્ઘકાળ પશ્ચાત્ અભ્યાલિકાના
પાંડુવર્ણ થયેલા કપોલો-ગાલો-માં કાણુ
માત્રને માટે રક્તિમા અથવા લાલિમાનો
આવિર્ભાવ થયેલો દેખાયો; પરંતુ અભ્યા
લિકાએ તે લાલિમાને પોતાના રમાલથી
છુપાવી દીધી અને પોતાની આવી કુર્બા
તાને જોઈને લજ્જિત થતી તે ઝટપટ ઘેર
જવાને ચાલતી થઈ ગઈ. આ સંસારમાં
એવાં અસંખ્ય સ્ત્રીપુરૂષો અસ્તિત્વ ધરાવે

જી હારતગચ્છીંગ જ્ઞાન મન્ત્રિ, જયપૂર્ણ

દાસી દ્વારા તેને એક વાર પોતા પાસે આવી જવા માટેનો સંદેશો કહાવી દીધો. અમ્બાલિકાના સન્દેશને માન આપીને ચૌવનસિંહ જ્યારે રાત્રિના સમયમાં તેની પાસે આવ્યો ત્યારે અમ્બાલિકાએ તેને બે પ્રથમ પ્રશ્ન પૂછ્યો તે એ હતો કે:-

“કેમ ચૌવનસિંહજી ! આજે પંદર દિવસથી આપનાં દર્શન દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે, તેનું કારણ શું છે વાર ?”

“કારણ એજ કે મારાથી હવે પ્રેમની વેદના સહી શકાતી નથી અને તમારા મુખચન્દ્રના દર્શનથી મારી તે વેદના વધતી જાય છે એટલા માટેજ મેં તમારી પાસે આવવાનું માંડી વાળ્યું છે; માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ મુંબઈને પણ સહાને માટે ત્યાગી જવાના દૃઢ નિશ્ચય પર હું આવી લાગ્યો છું. મારા હૃદયમાં બે આશાનો ઉદય થયો છે તે આશા કદાપિ પૂરી થવાની નથી અને તેથી હવે મરણ પર્યંત મારી પીડા શમવાની નથી.” આ પ્રમાણેનું ઉત્તર આપીને ચૌવનસિંહે નિરાશા મૂચક એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ પણ નાખી બતાવ્યો.

“નહિ, નહિ: ચૌવનસિંહજી ! એમ કદાપિ ન કરશો; મુંબાઈને ત્યાગીને અન્યત્ર ન ચાલ્યા જશો, કારણ કે, ત્રણ ચાર દિવસે જ્યારે પણ આપ મારી પાસે આવો છો અને પોતાની મધુર વાણી સંભળાવો છો; ત્યારે મારા બળતા હૃદયને શીતલતાનો સ્પર્શ થાય છે અને મારા અશાંત

હૃદયને કંઈક શાંતિનો સાક્ષાત્કાર થતો દેખાય છે. આ કારણથી ત્રણ કે ચાર દિવસ જાય છે એટલે હું આપના દર્શનની આતુર અંતઃકરણ તથા આતુર નયનોથી પ્રતીક્ષા કરતી રહું છું. આજે પંદર દિવસથી આપનાં દર્શનનો લાભ ન મળવાથી ઉદલા ફર બાર દિવસ મેં ઠીક અને ઠીકી અસ્વસ્થતામાં વીતાડ્યા છે, એ કેવળ હું પોતેજ જાણું છું. બે મારા સંદેશને માન આપીને આજે પણ આપ ન પધાર્યા હોત, તો નિરાશાના ભયાનક આઘાતથી કદાચિત્ મારા હૃદયનો ભંગ થઈ જત, એવો સંપૂર્ણ સંભવ હતો. અસ્તુ: પરંતુ મારા અંતઃકરણમાં આપના દર્શનથી આનંદ થાય છે અને મારા દર્શનથી આપની માનસિક વેદના વધતી જાય છે, એ જાણીને મારા મનમાં સમેક આશ્ચર્ય થાય છે.” અમ્બાલિકાએ નિષ્કપટ ભાવથી પોતાના હૃદયની અસ્વસ્થતાનું ચર્ચાર શાબ્દિક ચિત્ર આલેખી બતાવ્યું.

પોતાના ગુપ્ત મનોભાવને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દર્શાવી દેવાના યોગ્યતમ પ્રસંગને પોતાનાં નેત્રો સમક્ષ આવી ઉભેલો જોઈને ધૂર્ત શિશિમણિ ચૌવનસિંહ કૃત્રિમ ગંભીરતાને ધારીને કહેવા લાગ્યો કે: “અમ્બાલિકા ! મેં જ્યારથી તમને જોયાં છે ત્યારથી તમારા માટે મારા પ્રેમશીલ મનમાં પ્રેમની ભયાનક જ્વાળા ઉદ્ભવેલી છે અને તમે પોતાના જીવનને વૈધવ્ય પ્રતના પાલનમાં તથા બ્રહ્મચર્યમાંજ વીતાડવાના નિશ્ચયપર આવેલાં હોવાથી

તમારી સાથે લગ્ન કરીને તમારા પ્રેમથી
સુખી થવાની મારી આશા આ જન્મમાં
તો પૂર્ણ થવાનો સંભવ છેજ નહિ; કારણ
કે, એક સર્વસંગ પરિણાગિની પવિત્ર વિ-
ધવા સમક્ષ લગ્નના પ્રસ્તાવને રજુ કર-
વાનો મારો અધિકાર નથી. સારાંશ કે,
તમારા પ્રેમ વિના મારા જીવનની શાંતિનો
સંભવ ન હોવાથી અને તમારા પ્રેમની પ્રાપ્તિ
અશક્ય હોવાથી મેં મારા મનમાં સૈનિ-
કના વ્યવસાયને સ્વીકારીને અત્યારે અદ્વિ-
તીસ્તાનમાં અદ્વિગાનો સાથેના અંગ્રેજ
સરકારના ચાલતા યુદ્ધમાં જવાનો અને
રણક્ષેત્રમાં પ્રાણોને નિઃશ્વિત કરવાનો દંઢ
નિશ્ચય કરી લીધો છે. અરખ્યાલિકા ! આ
જનો મેળાપ તે આપણો છેલ્લો મેળાપ
હોવાથી મારે જણાવવુંજ લેઈએ કે મારે
હૃદય સર્વથા અધકારપૂર્ણ થયેલું છે;
મારા જીવનની સમસ્ત શાંતિ તથા ભાવિ
સુખવિષયક આશાઓનો અશાંતિ તથા
નિરાશાના અધકારમાં લોપ થયો છે અને
મારી એ સમસ્ત વિપત્તિઓનું જે કોઈ
પણ પ્રધાન કારણ હોય, તો તે પ્રેમની
પ્રતિમા, સૌન્દર્યની સજીવન મૂર્તિ, મર્ત્ય
લોકની દેવી અને મારા હૃદયમાં અનિવાર્ય
મોહને હયજીવનારી મનોહારિણી માયા
અરખ્યાલિકાજ છે ।”

અરખ્યાલિકાએ અત્યાર સુધી તો બળા-
કારે પણ મનના સંયમ દ્વારા શારીરિક
વિકારોને પણ પોતાના અધિકારમાં રાખ્યા
હતા; પરંતુ અત્યારના પ્રસંગે તેની સ્વાભાવિક
ચંચળતાનો વેગ અતિશય પ્રબળ થઈ જતાં

તે પ્રેમના પ્રબળ પ્રવાહને હૃદયમાં ડબાવી
રાખીને આત્મસંવરણ કરી શકી નહી. અરખ્યા-
લિકાના હૃદયનો સંકલ્પ વેગવતી નદીનાં
તીરપ્રાન્તમાંના તરંગાહત વાહુકારરૂપ
પ્રમાણે એકાએક ધસી પડ્યો અને તેના
સંકલ્પની દંઢતા વસન્ત વાયુસ્પર્શિત
કર્પૂર પ્રમાણે એકદમ ઠીંડી ગઈ ! અબળા
ના ચિરપરિચિત પરપ્રીતિકામલ પ્રાણોએ
પોતાના સ્વભાવનો પરિચય કરાવી લીધો.
સારાંશ કે, દ્વિતીય વિવાહ અથવા પુનર્લગ્ન
નું પરિણામ થોડા વિપત્તિ તથા નિશ્ચિય
મૃત્યુ છે, એ વાતોને જાણવા છતાં પણ
દ્વિતીય પ્રણયના મોહથી મુગ્ધ થઈ એક
અત્યંત અશુભ ઘટિકામાં અરખ્યાલિકાએ
ચૌવનસિંહના લગ્નવિષયક અત્યંત અભદ્ર
પ્રસ્તાવને આનન્દથી સ્વીકારી લીધો. એ
પ્રેમમુગ્ધા યુવતી વિધવા રૂપજન્ય મોહ
તથા કરુણસ્નેહને પ્રણય જાણીને ઠગાઈ ગઈ
અને બુદ્ધિની મંદતા તથા સારાસારના
અવિવેકથી કુસુમવૃક્ષની બ્રાંતિથી તેણે વિષ
વૃક્ષને પોતાના હૃદય સાથે લપટાવી લીધું.

હૃદીન રાજપૂતોમાં પુનર્લગ્નની રૂઢિનો
લેશમાત્ર પણ પ્રચાર ન હોવાથી પુનર્લગ્ન
પ્રચારક સુધારકમંડળમાં ભળીને અરખ્યા-
લિકાએ પુનર્લગ્નના પ્રચારમાંજ ભારત
વર્ષના ઉત્કર્ષનો સાક્ષાત્કાર કરનારા સુધા-
રક મહાત્માઓના આશ્રય તથા ધન્યવાદ
સહિત ચૌવનસિંહ સાથે ધામધૂમથી
પુનર્લગ્ન કરી લીધું અને ત્યાર પછી તે
પોતાના પૂર્વપતિના આગારમાંજ પોતાના
નવીન પતિને રાખીને તેની પત્નીના અવ

તારમાં રહેવા લાગી. એક વાર અમ્મ્યાલિકાની ગર્ભાંત અનાચકિતના શાસ્ત્રાત્કારથી યોદ્ધા ભેટલા પરિભ્રાણમાં આધાર્યચકિત પણા હતા તેથી અધિક પરિભ્રાણમાં અમ્મ્યાલિકાના પુનર્વર્જની પ્રવૃત્તિથી યોદ્ધા આધાર્યચકિત થયા લાગ્યાં; કારણકે, એ પુનર્વર્જના સમાચાર બહુધા સુધારક પદનાં સર્વ વર્તમાનપત્રોમાં અતિશયોક્તિપૂર્વક પ્રકટ કરાયલા હતા અને તેથી એ વાર્તા સર્વના બલુવામાં આવી ચૂકી હતી. અમ્મ્યાલિકાની આ પુનર્વર્જની પ્રવૃત્તિને સુધારકો 'મોરલ ટ્રેન્ડ' કોટવે કે નૈતિક બળ માનીને વખાણતા હતા અને સનાતન આર્યધર્મનાં અનુયાયી સ્ત્રીપુરુષો તેની એ પ્રવૃત્તિને એક પ્રકારનો બલિચાર, એક પ્રકારની માનસિક તથા શારીરિક ભ્રષ્ટતા કિંવા નારી હુકમની વિકારવશ દુર્બળતા માનીને તેની એ ગ્રેષ્ઠા પ્રતિ ધૂળા પણ દર્શાવતાં હતાં અને તેની નિન્દા પણ કરતાં હતાં. ત્યારે શું એ અમ્મ્યાલિકાનો મનોવિકાર હતો કે પછી તેના અદ્યત્તના અધિકાર હતો? આ એક વિચારણીય પ્રશ્ન હોવાથી એનો વિચાર આવશ્યક છે.

જે અમ્મ્યાલિકાની એ પુનર્વર્જ વિષયક પ્રવૃત્તિને કેવળ તેના અદ્યત્ત કિંવા ભાગ્યનો અધિકાર માનવામાં આવે, તો પછી અમ્મ્યાલિકાના સમસ્ત ઉત્તરદાયિત્વનો અંત આવી જતાં ચર્ચાનો કાંઈ પણ વિષય રહેતો નથી અને જે તેની એ પ્રવૃત્તિને તેના મલિન મનોવિકારના પરિણામ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે, તો એ કોષના

ઉત્તરદાયિત્વનો સર્વ ભાર તેનાજ મસ્તકપર આવી પડતાં અદ્યત્તના અધિકાર જેવું કાંઈ પણ અવશિષ્ટ રહી શકતું નથી. પરંતુ આપણે તો અદ્યત્તના અધિકારને પણ સ્વીકારવાનો છે અને મનોવિકારની મદતને પણ સિદ્ધ કરવાની છે. અને તેથીજ આ પ્રશ્ન મદતવનો વધ પડ્યો છે. અદ્યત્તના અધિકારમાં તો બહુધા સર્વ કેશ તથા સર્વ ધર્મનાં અનુયાયી જનોનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, એટલે તેનો કોઈથી પણ અસ્વીકાર કરી શકાય તેમ નથી; કારણ કે, અદ્યત્તના અધિકારને સત્ય સિદ્ધ કરી બતાવનારાં ઉદાહરણો વિપુલ સંખ્યામાં આપણને મળી શકે છે: પરંતુ કર્મનો સ્વતંત્ર અધિકાર મનુષ્યના હસ્તમાં હોવાથી અને મનુષ્યના અદ્યત્ત અથવા ભાગ્યની રચના તેનાં પૂર્વ કર્મો અનુસાર ચલી હોવાથી એટલે કે અદ્યત્ત, ભાગ્ય, પ્રારબ્ધ અને પ્રાકૃતન આદિ મનુષ્યના પૂર્વજન્મનાં કર્મોનાંજ અન્ય નામો હોવાથી અર્થાત્ એ નામોમાંથી પૂર્વ કર્મોનાંજ અર્થ નીકળતો હોવાથી-જે આ જન્મમાં મનુષ્ય મનોવિકારને વશ ન થતાં કેવળ ઉત્તમ કર્મમાંજ પ્રવૃત્ત થાય, તો બળાત્કારે તેના હસ્તથી અધર્મ કર્મ કરાવવાની ભાગ્યમાં લેશ માત્ર પણ શકિત નથી, અને તેટલા માટે ઉત્તમ કિંવા અધર્મ કર્મના ઉત્તરદાયિત્વનો ભાર સર્વથા મનુષ્યના શિરપરજ આવી પડતો હોવાથી જે આ પુનર્વર્જ રૂપ અધર્મ કર્મના પરિણામે અમ્મ્યાલિકાને કાંઈ પણ અનિષ્ટ પરિણામ

ભોગવતું પડે, તો તેની ઉત્તરદાયિની તે પોતેજ રહેવી જોઈએ, એ તરવનો કોઈ પણ સનાતન આર્યધર્મનિષ્ઠ મનુષ્યથી અસ્વીકાર કરી શકાય તેમ છેજ નહિ અને તેથી અમ્યાલિકાની આ પુનર્લક્ષ પ્રવૃત્તિને જો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો નિવારી શકાય તેવા સૌમ્ય ભાગ્યાધિકારયુક્ત મહિન મનોવિકારના પરિણામ તરીકે સ્વીકારવી પડે છે અને તેથી તન્નજન્ય કુઃખોની ઉત્પત્તિ તથા ઉત્તરદાયિની પણ તેનેજ માનવી પડે છે. અરતુઃ હવે આપણે અમ્યાલિકાના એ પુનર્લક્ષના પરિણામનું નિરીક્ષણ કરીશું.

પ્રકરણ ૬

સૌભાગ્યવતી કે દુર્ભાગ્યવતી ?

વૈધવ્યને ત્યાગી પુનર્લગ્નના યોગે નવીન સૌભાગ્યને પ્રાપ્ત કરીને અમ્યાલિકાએ યૌવનસિંહના સંસર્ગથી જે પ્રેમજન્ય, અનુકંપાજન્ય તથા રતિજન્ય સ્વર્ગીય આનન્દના ઉપભોગની અનેક વિધિ આશાઓને પોતાના સુખલોકપ હૃદયમાં જન્મ આપ્યો હતો, તે તેની સર્વ આશાઓ જેમ જેમ વિશેષ દિવસો વીતવા લાગ્યા તેમ તેમ વિશેષ અને વિશેષ નિષ્ફળ થતી તેને દેખાવા લાગી. કારણ કે, યૌવનસિંહે અમ્યાલિકાના પતિપદની પ્રાપ્તિ કરી લેતાંની સાથેજ મહિરાપાનની પરાકાષ્ઠા, અપવ્યથિતા, પ્રેમહીનતા, નિષ્કુરતા તથા સ્વાર્થ પરાયણતા આદિ પોતાના પૈશાચિક કુર્ગણોનો પૂર્ણ પરિચય તેને કરાવવા માંડ્યો હતો.

અર્થાત્ તેનામાં બહુધા મનુષ્યના એક પણ ઉત્તમ લક્ષણ કિંવા ઉપકરણનું અસ્તિત્વ હતુંજ નહિ. બુદ્ધિમતી અમ્યાલિકાએ પોતાના એ નૂતન પતિના દૂર સ્વભાવનો સારી રીતે સાક્ષત્કાર કરી લીધો અને તે તેના અનાચારો તથા અત્યાચારોથી એટલી બધી કંઠાણી ગઈ કે તેને પ્રેમને બદલે ધૂણા તથા તિરસ્કારની દૃષ્ટિથીજ જોવા લાગી; કારણ કે અમ્યાલિકા તેનામાં પોતાના પરસ્નેહ લાલાંચિત હૃદયના અનુરોધથી અનન્ય પ્રેમ ભાવ રાખ્યાં કરતી હતી અને યૌવનસિંહ તેનામાં, તેને માત્ર એક ભોગ્યવસ્તુ તથા ધનપ્રાપ્તિનું સાધન જાણીનેજ, દુનિમ પ્રેમ રાખતો હતો. પતિના આવા સ્વાર્થપૂર્ણ નિર્ઘય વ્યવહારના કારણથી અમ્યાલિકાના સરળ હૃદયમાં એક પ્રકારનો મહા કારણ આધાત થતાં તેની સ્વાભાવિક પ્રસન્નતાનો લોપ થઈ ગયો અને તે નિરંતર અનુતાપના અગ્નિમાં બળતી અશ્રુપાત કરવા લાગી. અંતે યૌવનસિંહના અત્યાચારોની માત્રા એટલી સીમા પર્યંત વધી ગઈ કે નિરુપાય થઈને અમ્યાલિકાને પતિથી ભિન્ન થવાનો અને ભિન્ન રહેવાનોજ નિશ્ચય કરવો પડ્યો અને તેણે પોતાના મનમાં એવો દૃઢ સંકલ્પ કરી લીધો કે: “હવે હું આવા હૃદયહીન તથા નિર્ઘય પતિના સમાગમમાં કદાપિ રહીશ નહિ; માત્ર એટલુંજ નહિ, પણ એ નરપશુ સાથે કદાપિ વાર્તાલાપ પણ કરીશ નહિ!” પરંતુ અમ્યાલિકાનું સ્નેહશીલ ચંચળ ચિત્ત એ દિવસમાંજ વળી પાછું મોહમુગ્ધ તથા વિવશ થઈ ગયું.

અને માનવસિંહની નમનાપૂર્ણ નાથના
સ્વામી પીમળી જળી વદત પાત્રી તે પત્નિ.
તેની આંધ રહેવા જાતી.

નારીસ્વતંત્રતા ખરાબ તથા પુર
સ્ત્રી અનેક જારતીય સંસારસુધારકોની
નિશ્વાસપૂર્ણ જીવી માન્યતા છે કે યુરોપ
વાસિની સ્વતંત્ર સુન્દરીઓ વધુતા સર્વ
અવસ્થાઓમાં સ્વતંત્ર માનવની તથા સુ
ખિની હોય છે અને તેથી જારતીયની
સ્ત્રીઓને અંતઃસુતી યુરોપની સ્ત્રીઓની
સ્વતંત્રતા સમાન સ્વતંત્રતા આપવામાં
નહી આવે, અથવા તે યુરોપની મતાગિ
લાગણી નારીઓ પ્રમાણે બજાતકારે તે
સ્વતંત્રતાને આર્યાવર્તની સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત
નહિ કરી હે; ત્યાંસુતી આર્યાવર્તવાસિની
વધત અવજાઓ નારીસ્વતંત્રતામાં સમા
યતાં અદૈરિક સુખોને લેશ માત્ર
પણ ઉપજાય દરી શકે તેમ નથી અને
સ્વતંત્રતા વિના તેમની ઉત્તતિની આશા
આકાશ હંસુમ સમાન છે. પરંતુ સુધારક
મહાશયોની માન્યતા અનુસાર અમ્મા
વિદ્યા યુરોપીય યુવતીઓ પ્રમાણેજ એક
સર્વથા સુરિક્ષિતા, ધનવતી તથા સ્વાધીના
સુંદરી હોવા છતાં તેણે પોતાનું અર્ધ
જીવન સંપૂર્ણ સન્માન તથા સુખયાંતિમાં
વીતાડયા પછી પ્રાઠ વયમાં પ્રણયના મે
હમાં પડીને પોતાનાં ધન, માન તથા પ્રા
ણને એક દ્વાન્ત યુવકના હસ્તમાં સમર્પી
દીધાં છતાં; પ્રેમવિબુદ્ધા પ્રમદા પ્રેમની
પિપાસાથી આત્મવિસ્મૃતા થઈને અગાધ
સાગરમાં કૂદી પડી હતી. પરંતુ ત્યાં તેને

પ્રેમના મુગ્ધ તરીકે માદાવાતોને, ઉદાર
તાવા વદતમાં અદ્યતીય અપમાનોને
તથા અચકા લાગનાઓનેજ સદન કર
વાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા હતા ! માન
કોટરુંજ નહિ, પણ અતે અપાવના હસ્તમાં
સમર્પણતાં પ્રાપ્ત તથા જીવનનો અધિકાર
પાત્રે પોતાના હસ્તમાં આવ્યા છતાં તે
સ્વાધીના અમાગિની તે પ્રાપ્ત તથા જીવ
નને પોતાના અધિકારમાં રાખી બીજી નહિ
અને વળી પાછી અધોગતિની અર્તમાં પડ
કાઈ પડી ! ત્યારે શું આવજ સ્ત્રીજાતિની
સ્વતંત્રતા છે ? પોતાના ધન તથા પોતાના
શરીર પર જેનો લેશ માત્ર પણ સ્વતંત્ર
અનિકાર નથી, તે વિકારાધીન વનિતા કે
કાપિ સ્વતંત્ર હોઈ શકે તેમ છે અર્થ કે ?
નારીજાતિની આવા પ્રકારની સ્વતંત્રતા,
સ્વાધીનતા અથવા નિરંકુશતા સદાસર્વદા
આવા પ્રકારેજ અપમાનિત તથા લાંછિત
થતી રહે છે અને તેથી જ સ્વતંત્રતા સાથે
સરખાવનાં આર્યાવર્તની આર્યાવિધવાઓની
કહેર સંયમશીલતા તથા અંતઃપુરમાં નિ
રુદ્ધ થઈ રહેવાની મનાતી પરાધીનતા
સદસાવધિ વાર ઉત્તમ તથા ઇચ્છવા યોગ્ય
છે, આવા પ્રકારની નિરંકુશ નારી સ્વતં
ત્રતા નારીજાતિ માટે અત્યંત વિદ્વાતિની
હોવાથી પતિવ્રતા તથા પુત્રવત્સલા જાર
તીય સ્ત્રીઓ જે અમ્માલિકા જેવી સ્વે
ચ્છાચારિણી સ્વાધીના સુંદરીઓને પક
જાયા તથા પતિતા પ્રમદા તરીકે માનતી
હોય, તે તેમની તે માન્યતામાં પ્રમાદનો
અંશ માત્ર પણ નથી, એમ આપણે સ્વી

કારણ પડે છે. યુરોપ તથા અમેરિકામાં તેમજ ભારતવર્ષના આધુનિક સુધારક સમાજમાં વિધવાવિવાહનાં ચતાવધિ નહિ, કિન્તુ સહસ્રાવધિ વિકૃત તથા ભયાનક સંજવન ચિત્રો સમાજની દૃષ્ટિ સમક્ષ નિત્ય ઉપસ્થિત થતાં રહે છે અને નારીજાતિની આવી વિડમ્બનાઓનો તેમને નિરંતર સાક્ષાત્કાર થતો રહે છે; છતાં પણ આવા પ્રકારની વિધાતિની સુધારણાઓથી સમાજ સુધારકોનાં મન શા કારણથી લેશ માત્ર પણ વિરક્ત તથા વિચલિત નથી થતાં, એ રહસ્ય સમજી શકાતું નથી.

અસ્તુ: એ નવીન સ્વામીના સંયોગથી અમ્મ્યાલિકાને બે કન્યાઓ તથા એક પુત્ર મળીને ત્રણ સંતાનો થયાં. પરંતુ અમ્મ્યાલિકાનાં નેત્રોમાંથી વહન કરતી અવિરલ અશ્રુધારાનો અવરોધ ન થયો. પુત્રને જન્મ આપ્યા પછી એક દિવસ અમ્મ્યાલિકાએ પોતાના આયુષ્યનાં વર્ષોની ગણના કરીને મનોગત કહ્યું કે: “મારા આયુષ્યનું વિધાતક સકંતાળીસમું વર્ષ વીતી ગયું છે; આનન્દસિંહની ભવિષ્યવાણી અનુસાર મારો કેહાન્ત નથી થયો અને તેથી હવે એમજ માનવું જોઈએ કે અત્યારે તો મારા જીવનનું રક્ષણ થઈ ગયું છે!” આવી ભાવનાથી તે અનુતાપદગ્ધા અને કંઠિની અમ્મ્યાલિકાના કંઠી પ્રાણોમાં આશાનો કોંઈક સંચાર થઈ ગયો અને તે આશાએ તેને કિંચિત્ આનન્દનો પણ અનુભવ કરાવ્યો. ત્યારે શું તેની એ ધારણા સત્ય હતી? આનન્દસિંહનાં પરલોકવાસી આ

ત્માની ભવિષ્યવાણી મિથ્યા થઈ હતી? અને અમ્મ્યાલિકા નામની એક છુદ્દ પક્ષિણી ચમરાજરૂપ પારથીની ભયાનક ભજમોંથી સર્વથા છટકી ગઈ હતી? એ સર્વ પ્રશ્નોનું ઉત્તર હવે પછીનો કથાભાગ આપશે.

* * *

અમ્મ્યાલિકાના છેલ્લા જન્મેલા પુત્રની અવસ્થા એક માસની થઈ હતી અને આજે અમ્મ્યાલિકાનો જન્મદિવસ હતો. અંબા નામની એક બ્રાહ્મણી જૂનાગઢની નિવાસિની હતી, તે અમ્મ્યાલિકાની સમવય સ્કા સ્ત્રી હતી અને તે સાથે તેની બાહ્ય સખી અથવા બાહ્ય સહચરી પણ હતી. એટલે તેને પણ અમ્મ્યાલિકાએ પોતાનાં પરિચિત તથા સ્નેહી સંબંધી સ્ત્રીપુરુષો પ્રમાણે પોતાના જન્મદિવસના આનન્દોત્સવમાં ઉપસ્થિત થવા માટેનું નિમંત્રણ મોકલ્યું હતું અને તેથી અમ્મ્યાલિકા તે નિમંત્રણને માન આપીને અમ્મ્યાલિકાને અભિનન્દન આપવા માટે પોતે તો આવી હતી, પણ આગલા દિવસે જૂનાગઢથી મુંબઈમાં આવેલા સીતેર વર્ષના વયના પોતાના પિતાને પણ સાથે લેતી આવી હતી; કારણ કે, અમ્મ્યાલિકાના જન્મદાતા દીન પિતાનો અમ્મ્યાના પિતા સાથે એક પાડોશી તરીકેનો તેમજ એક મિત્ર તરીકેનો બહુજ સારો સ્નેહસંબંધ હતો અને તેથી અમ્મ્યાલિકાને તેની અર્લકાવસ્થામાં તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે રમાડેલી હતી અને તેની જન્મ પત્રિકા પણ દક્ષિણ લીધા વિનાજ કરી આપી હતી. તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું નામ

જયશંકર હવે અને અરખાલિકા જયશંકર ને કાકા કહીને જોલાવતી હોવાથી જયશંકર ના અચિન્ત્ય આગમનથી અરખાલિકાના અંતઃકરણમાં અતિશય આનન્દ થયો હતો. જયશંકરે અરખાલિકાને હૃદયેથી કહ્યું કે:-

“પુત્રી ! આજે ઘણાં વર્ષો પછી તને જોઈને મારા હૃદયમાં અતિશય હર્ષ થાય છે, આ દ્વિતીય લગ્ન કર્યા પછી તું પાછી જુનાગઢ આવી નથી અને તેથી આપણે મેળાપ થઈ શક્યા નથી. જુઓ તો ખરાં; હજી તો જાણે ગઈ કાલેજ હું તને અને મારી અરખાને ગોઢમાં જોસાડીને રસાડતો હતો અને આજે મારી પુત્રી અરખાની અવસ્થા સડતાળીસ વર્ષની તથા તારી અવસ્થા છંતાળીસ વર્ષની થઈ ગઈ છે; અરખાની અને તારી અવસ્થામાં માત્ર એકજ વર્ષનો ફેર છે. તને મારો આશીર્વાદ છે કે તું સો વર્ષની થાય અને સદા સર્વદા સુખિની રહાં કરે !”

“પણ જયશંકર કાકા ! મારી અવસ્થાનાં વર્ષોની ગણનામાં તમારી ભૂલ થતી હોય એમ મને જણાય છે; કારણ કે, ગઈ કાલે મારા આયુષ્યના સડતાળીસમા વર્ષની સમાપ્તિ થતાં આજથી અડતાળીસમા વર્ષનો આરંભ થાય છે અને તેથી હું તથા અરખા બંને સમાન વયનાંજ છીએ, એમ ક્રેપાય છે; અમારી અવસ્થામાં એક વર્ષનો ફેર હોય એમ હું નથી ધારતી.” અરખાલિકાએ જયશંકરની ભૂલને ફર્સાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

પરંતુ વૃદ્ધ જયશંકરની સ્મરણશક્તિ અદ્વાપિ અતિશય તીવ્ર હોવાથી તે અરખાલિકાના વાક્યનો પ્રતિવાદ કરતો કહેવા લાગ્યો કે: “અરખાલિકા ! જો તું આજથી તારા આયુષ્યના અડતાળીસમા વર્ષનો આરંભ માનતી હોય તો એમ માનવામાં તારો પોતાનોજ પ્રમાદ થાય છે; કારણ કે, તારી જન્મપત્રિકા મારા હસ્તથીજ લખા થતી છે અને તેથી જે વર્ષમાં તારો જન્મ થયો હતો તે વર્ષ તેમજ માસ અને તિથિ આદિ અભારે પણ મારી જિહ્વાના અગ્ર ભાગમાં રમી રહ્યાં છે. તારી તે જન્મપત્રિકા તારાં માતાપિતાના મરણ પછી ક્યાંક ખોવાઈ ગયેલી હોવાથી અભારે તારી પાસે નથી, નહીં તો તે જન્મપત્રિકાથીજ હું તને સિદ્ધ કરી બતાવતો ગઈ કાલે તારા આયુષ્યના છંતાળીસમા વર્ષની સમાપ્તિ થતાં આજથી તારા આયુષ્યના સડતાળીસમા વર્ષનોજ આરંભ થાય છે અને મારી અરખા તારા કરતાં અવસ્થામાં એક વર્ષ મોટી છે.” આમ કહીને જયશંકર શર્માએ અરખાલિકાના જન્મનાં વર્ષ, માસ, તિથિ તથા સમયને પણ ફર્સાવી-દીધાં અને તે સાંભળતાં સાથેજ અરખાલિકાના સુખમંડળમાં નિરાશાજન્ય શ્યામતાની છટા દષ્ટિગોચર થવા લાગી.

અરખાલિકા કંપિત હૃદય, કંપિત શરીર તથા કંપિત સ્વરથી કહેવા લાગી કે: “હું ત્યારે ખરેખરજ આજે મારા આયુષ્યના સડતાળીસમા વર્ષનો પ્રથમ દિવસ છે ?

જે એમજ હોય, તો આજનો દિવસ તે મારી જીવનયાત્રાનો અંતિમ દિવસ છે; કારણ કે, મારા મરણનું વોરંટ જાપાઈ ગયેલું હોવાથી હવે હું આ સંસારમાં જોડા કલાકોનીજ મહેમાન છું. અસ્તુ: જયશંકર કાકા! હવે આપ ખીલ જોરડા માં જઈને નીરાંતે જોસો; કારણ કે, મારા જીવનની ઘટિકાઓ ગણાઈ ચૂકી છે અને ચમરાજના મુખમાં પડવા પૂર્વે મારે એક અત્યંત મહત્વના કાર્યની વ્યવસ્થા કરી નાખવાની છે.”

જયશંકર સૂર્યાતેમજ અન્ય નિમંત્રિત સ્ત્રીપુરૂષો અમ્બાલિકાની આ પ્રાર્થના સાં જણીને તત્કાળ ખીલ જોરડામાં જવાને આદર્શ થયાં અને જયશંકર અમ્બાલિકાના અભ્યારના ગંભીર ભાવ તથા અતિશય અધીર મુખમંડળને જોઈને બહુજ વિસ્મય પત્ર થવા લાગ્યો.

સર્વ અતિથિઓ અન્ય કક્ષામાં ચાલ્યાં ગયાં, એટલે પછી અમ્બાલિકાએ પોતાના પ્રથમ પુત્ર સુંદરસિંહને—કે જેની વ્યવસ્થા એ વેળાએ બાવીસ વર્ષની હતી—તેમજ પોતાની પ્રિય બાલ્યસખી અમ્બાને પોતાની પાસે જોસાડીને પોતાના જીવનની ભયંકર શુભ કથા આદિથી અંત પર્વત વિસ્તારીને સંજળાવી દીધી અને તે કથાના શ્રવણથી સુંદરસિંહ તથા અમ્બા હભયનાં હૃદયોમાં વિસ્મય, ભય તથા ક્રોધનો લીપણ આધાત થતો દેખાયો. તેમની આવી સ્થિતિને જોઈને અમ્બાલિકા તેમને આશ્વા

સન આપતી વજ્રસમાન દંઠ હૃદયથી કહેવા લાગી કે:

“અભ્યારે હવે વિસ્મયચકિત, ભયભીત તેમજ ક્રોધિત થવાની લેશ માત્ર પણ આવશ્યકતા નથી. જયશંકર કાકાનાં વચ્ચે નથી મારો દંઠ નિશ્ચય થઈ ગયો છે કે મારી વ્યવસ્થા અડતાણીસ વર્ષની નથી થઈ; કિન્તુ આજે મારી વ્યવસ્થાએ સડ તાણીસમા વર્ષમાજ પ્રવેશ કરેલો છે અને તેથી છાયામૂર્તિની ભવિષ્યવાણી અક્ષરશઃ સત્યસિદ્ધ થવાની છે, એમાં લેશ માત્ર પણ સંશય નથી. અર્થાત્ મારા જીવનની ઘટિકાઓ ગણાતી નય છે અને મારા મરણની ઘટિકા નિકટમાં આવતી નય છે. છતાં પણ મારા હૃદયમાં મૃત્યુની રંચ માત્ર પણ ભીતિ નથી. કારણ કે, હું મારા વિશ્વાસરૂપ જે અમૃત્યુ ધનને જોઈ જોડી હતી અને જે વિશ્વાસ વિના હું અતિશય વિડંબના તથા લાંછનામાં આવી પડી હતી તે વિશ્વાસધન અભ્યારે મારા જીવનના અંતિમ મુહૂર્તમાં મને પાછું પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે અને તેથી અભ્યારે એ વિશ્વાસભક્તિના અમૃત મંત્ર દ્વારા હું મને પોતાને રક્ષાયદીજ માતું છું. મૃત્યુ માનવ નતિનો પરમશત્રુ હોવા છતાં પણ મારા હૃદયમાં મૃત્યુનો લેશ માત્ર પણ ભય નથી; કારણ કે, મૃત્યુથી મારું કંઈ પણ અનિષ્ટ કિંવા અંકલ્યાણ કરી શકાય તેમ છેજ નહિ. હું હવે નિર્ભય અંતઃકરણથી આ નશ્વર કેહને સદાને માટે ત્યાગી દેવાને તૈયાર છું; પરંતુ કેહને ત્યાગી દેવા પૂર્વે

મારા કાંઠા પરના જન્મ વિશિષ્ટ ચિહ્નો તું તોળેને સાક્ષાત્કાર કરાવવા ઇચ્છું છું; મરણ કે, દુનિ એ બિહ્નને હુમ્મ રાખવાની આવશ્યકતા નથી. મારી પ્રિય બાદબસથી અમ્મણા ! મારું મરણ ચણા પછી મારા કાંઠા પરના આ કાળા પાટાને છોડીને તો બિહ્નને તું અવશ્ય લેજી લેજી અને એ બિહ્નને નેવાળી ને મારા સુન્દરીની મમ્મણ હોય તો એને પણ ને નિહાળી બતાવજે.”

અમ્મણસિકાએ દેહલીક વાર સુખી મૈનનું અવસંબંધ કરી લીધું અને ત્યાર પછી તે પોતાના તરફ પુત્રને એકલાનેજ સંબોધીને કહેવા લાગી કે: “મારા પ્રાણેશી પણ પ્રિય પુત્ર ! તારી જન્મદાઃખિની, કુમાર્ગી ગામિની, હર્મજાયા, નતિહાલ તથા પતિતા જનની આજે આ સંસારમાંથી સફાને માટે વિદાય થાય છે અને તેથી તું મને એટલેજ આશીર્વાદ આપ કે જે આશીર્વાદના થોડા મારા આત્માને શાંતિત સાન્નિતો લાભ મળે અને પરલોકમાં મારા આત્માની સદ્ગતિ થાય; કારણ કે, હું તારી જન્મદાત્રી માતા દેવા છતાં પણ તારી અપરાધિની છું. મારા એક અન્ય અતુરોધ એ છે કે જે પોતાના સમસ્ત જીવનને સુખ તથા શાન્તિર્નાજી વીતાડવાની તારી આકાંક્ષા હોય, તો તું મારા મરણ પછી સત્વરજ તારા પરલોક વાસી મામા આનન્દસિંહની કહિતા શૃંગાર સુન્દરી સાથે લગ્નસંબંધ કરી લેજે.”

“પરંતુ આનન્દસિંહની કન્યા શૃંગાર અનન્દની લગ્નસંબંધ કોઈ એક ધનાદ્ય

નગીરદાર રાજપૂત સાથે થવાની વાર્તા પાંચેક વર્ષ પૂર્વે મારા સાંમજવામાં આવી હતી. એટલે જે તેના લગ્નસંબંધ થઈ ગયો હતો, તો મારાથી તેની સામે શરીરસંબંધ કેવી રીતે કરી શક્યો વાર !” અમ્મણસિકા કાના પુત્ર સુન્દરસિંહે એ લગ્નના સંબંધમાં એક શંકા દર્શાવીને પૂછ્યું.

અમ્મણસિકા તેના એ પ્રશ્ન ઉત્તર આપવા જતી હતી એટલામાં બ્રાહ્મણી અમ્મા જ તેના એ પ્રશ્ન ઉત્તર આપતી કહેવા લાગી કે: “મામ સુન્દરસિંહ ! ગઈ કાલેજ મારા પિતાશીના મુખથી એવી વાર્તા મારા સાંમજવામાં આવી છે કે સ્વર્ગીય આનન્દસિંહની કુમારિકા શૃંગાર સુન્દરીના લગ્નસંબંધની વ્યવસ્થા થયેલી હતી અને તેના વાગ્દાનનો વિધિ પણ થઈ ગયો હતો. પરંતુ વાગ્દાનનો વિધિ થયા પછી તે નગીરદાર રાજપૂતના શરીરમાં એક પ્રકારનો એવો અસાધ્ય રોગ હતપત્ર થયો કે જે તે વર એ રોગમાંથી જીવતો નહોતો હોય તો તે એક આશ્ચર્યજ કહેવાય. આ વિક્ષ આવતાં તે નગીરદાર ન્યાંસુધી રોગમુક્ત ન થાય ત્યાંસુધી લગ્નના કાર્યને મુલતવી રાખવામાં આવ્યું. તે વરનો રોગ સંબોધો અને તેમાં સાડાપાંચ વર્ષ જેટલો દીર્ઘકાળ વહી ગયો; માત્ર એટલુંજ નહિ પણ અંતે આજથી પંદર દિવસની વાત પર તે વરનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયેલો હોવાથી શૃંગારસુન્દરી અનિવાહિતાજ રહી છે અને તેના માટે ખીલ થોડા વર સાથે ખરણવાની અત્યારે અનિવાર્ય આવશ્યકતા

હતી યદ્ય છે; કારણ કે, અત્યારે તેની અવસ્થા લગભગ ચોવીસ વર્ષની થવા આવી છે અને તેથી તેને હવે વધારે કિંવસ કુમારિકાની અવસ્થામાં રાખવી, એ મેની માતાને કોઈ પણ પ્રકારે યોગ્ય લાગતું નથી. અર્થાત્ જો આનન્દસિંહની વિધવા સમક્ષ ઉપસ્થિત થઈને તું શૃંગારસુંદરી સાથે પરણવાની તારી ઇચ્છા દર્શાવીશ, તો તારા કરતાં અધિક ઉત્તમ અન્ય વર મળવો અશક્ય હોવાથી તારી ઇચ્છા તત્કાળ કૃણીભૂત થશે અને આ શરીર સંબંધની તત્કાળ વ્યવસ્થા થઈ જશે, એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે.”

“આ સર્વ સમાચાર આનન્દસિંહની વિધવાએ મને એક પત્રમાં લખી મોકલ્યા અને તેથીજ મેં સુંદરને શૃંગારસુંદરી સાથે પરણવાની સૂચના આપેલી છે. વાગ્દાનનો વિધિ થવા છતાં પણ શૃંગાર સુંદરીના લગ્નનો યોગ ન આવી શક્યો અને તે અત્યાર સુધી કુમારિકાજ રહી; એ ચમત્કારિક ઘટના પરલોકવાસી બંધુ આનન્દસિંહની ભવિષ્યવાણીની સિદ્ધિ માટેજ થયેલી હોયની! એવોજ મને ભાસ થયા હશે છે.” અંબાને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે બોલ્યા પછી અમ્માલિકા સુંદર સિંહને સંબોધીને કહેવા લાગી કે: “પુત્ર સુંદરસિંહ ! શૃંગારસુંદરી વયમાં તારા કરતાં બે વર્ષ મોટી છે; પરંતુ આપણી રાજપૂત નતિમાં જો કન્યા કુલીન, રૂપ સુંદરી તથા સદ્ગુણવતી હોય, તો તે બે વર્ષ તો શું પણ વયમાં વર કરતાં પાંચ કે સાત વર્ષ મોટી હોય તો પણ તેની

સાથે લગ્નસંબંધ કરવાની રૂઢિ બહુ દીર્ઘ કાળથી ચાલતી આવી છે એટલે આવી કુલીન, રૂપવતી, ગુણવતી તથા સુશિક્ષિતા અન્ય વધુ મળી શકે તેમ ન હોવાથી તેના એ બે વર્ષના વિશેષ વયનો તારે વિચાર કરવાનો નથી. આ જાણે એક વિષયનો નિર્ણય થયો. એટલે હવે બીજા મારે એ પ્રાર્થના કરવાની છે કે આજથી તારા સ્વર્ગવાસી પિતાની સમસ્ત સ્થાવર તથા જંગમ સંપત્તિનો સ્વામી તું હોવાથી તારી બે ભગિનીઓના પાલનપોષણ તથા લગ્ન આદિની વ્યવસ્થા તો તું કરીશજ; પરંતુ તારા પિતાના પરલોકવાસ પછી અન્ય પતિવટે મને જે બે કન્યાઓ તથા એક પુત્ર મળીને ત્રણ સંતાનો થયાં છે તેમને પોતાનાં બંધુભગિની તરીકે કઠાચિત્ત તું ન સ્વીકારે, તો પણ અનાથ બાળકો તરીકે સ્વીકારીને તેમને કોઈ સિદ્ધ સ્થાનમાં રાખી, પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ તેમના ભરણપોષણ તથા સંરક્ષણની વ્યવસ્થા કરી આપજો અને તારાથી આપી શકાય તેટલી સહાયતા તેમને આપતો રહેજો. મારા નર પિતાય નવીન પતિનો મારા મરણ પશ્ચાત્ આ ગૃહમાં આવવાનો કિંવા સંપત્તિમાંથી ભાગ મેળવવાનો લેશ માત્ર પણ અધિકાર ન હોવાથી તેના અપવિત્ર પદરૂપરૂપી આ ગૃહની પવિત્ર ભૂમિને અપવિત્ર થવા દેવાની કશી પણ આવશ્યકતા નથી અને તેટલા માટે અત્યારેજ તે નરપિતાયને આ ગૃહમાંથી સકાને માટે વિદાય થઈ જવાની આજ્ઞા તું કોઈ પણ અતુચરદ્વારા સંભળાવી દેજો. બસ; હવે મારે વધારે કોઈ

પણ કહેવાતું ન હોવાથી અને અલારે કિંચિત્ નિદ્રા લેવાનો મારો મનોભાવ હોવાથી, સુંદરસિંહ અને અમ્મા ! તમે બન્ને બેઠકમાં બેસો અને ત્યાં બેસીને આતુર તાથી મારા મૃત્યુના સમાચારની પ્રતીક્ષા કરતાં રહો !”

અમ્માલિકાએ તીબેરીની ચાવીઓ સુંદરસિંહને સોંપી દીધી અને તે લઇને સુંદરસિંહ અમ્મા સાથે ત્યાં બેઠકમાં જવાને ચાલતો થઈ ગયો. ન્યાયી અમ્માલિકા નરપિશાચ યૌવનસિંહની પત્ની થઈ હતી ત્યારથી સુંદરસિંહ પોતાની બન્ને ભગિનીઓને સાથે લઇને ગૃહમાંથી નીકળી ગયો હતો અને પિતાની સંપત્તિ માંથી મહિને ચારસો રૂપિયાનો પગાર લઇને એક બૃહદ્ બંગલામાં રહેતો હતો. આજે વર્ષો પછી તે પોતાના પિતાના ગૃહમાં આવ્યો હતો અને ત્યાં અચાનક આવી પરિસ્થિતિ થતાં બેઠકમાં આવીને તેણે પોતાની ભગિનીઓને બોલાવી લાવવા માટે એક દાસીને રવાના કરી દીધી. તે દાસીના જવા પછી યૌવનસિંહને ગૃહમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો તેમજ કેટલાંક નિમંત્રિત અતિથિઓને પણ જવા માટેની રજા અપાઈ ગઈ; કારણ કે, અમ્માલિકાના જન્મદિવસનો ઉત્સવ તેના મૃત્યુના શોકમાં ફેરવાઈ જવાનો હોવાથી તેમને વિના કારણ રાહી રાખવાં, એ કોઈ પણ પ્રકારે યોગ્ય ન હોતું. બેઠકમાં સુંદરસિંહ, તેની બે ભગિનીઓ, અમ્મા, અમ્માનો પિતા જયશંકર શર્મા, ત્રણ કે ચાર સ્ત્રીપુરુષ

અતિથિઓ તથા બે દાસીઓ અને બે અનુચરો સ્તબ્ધ થઈને બેઠાં હતાં. અમ્મા લિકાનાં, યૌવનસિંહ સાથેના સંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલાં બે પુત્રીઓ તથા એક પુત્ર મળીને ત્રણ સંતાનો એક બીજા ચારકામાં એક દાસી સાથે બેઠાં હતાં અને રમતાં હતાં. લગભગ બે કલાક સુધી બંગલામાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય અવિચળ રહ્યું અને ત્યાર પછી અમ્માલિકા પાસે તેના શયન મંદિરમાં બેઠેલી એક દાસીના રોડનનો શોકકારક ધ્વનિ સંભળાતાં તે શાન્તિનો ભંગ ગઈ ગયો. બેઠકમાં બેઠેલાં સર્વ સ્ત્રી પુરુષો અમ્માલિકાના શયનગૃહમાં દોડી ગયાં અને ત્યાં પહોંચ્યા પછી તેમણે બેસું તો અમ્માલિકાના પ્રાણ તેના શરીરમાંથી ક્યારનાય પ્રયાણ કરી ગયા હતા અને તેનું મૃત શરીર શય્યામાં પડેલું હતું. અમ્માએ અમ્માલિકાના કાંડાપરના પાટાને છોડીને કાંડાને બેઠાં સ્વર્ગીય આનંદ સિંહની છાયામૂર્તિના હસ્તસ્પર્શનું ચિહ્ન સ્પષ્ટતાથી તેના બેવામાં આવ્યું અને તે ચિહ્ન તેણે સુંદરસિંહને પણ બતાવ્યું. અમ્માલિકાના કાંડાની સઘળી પેશિયો સંક્રાંચાલી હતી અને શિરાઓ સૂકા ચલી હતી.

અમ્માલિકાના અકાળ તથા અચિન્ત્ય મરણની ઘટનાને છ માસનો કાળ વીત્યો પછી તેના પ્રથમ પુત્ર સુંદરસિંહનો તેના મામા આનંદસિંહની આત્મજ શૃંગાર સુંદરી સાથે લગ્નસંબંધ થઈ ગયો; કારણ કે, વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ જયશંકરની મધ્યસ્થતાથી

વાગ્દાનનો વિધિ તો અમ્બાલિકાના નિધન પછી થોડા દિવસમાં જ થઈ ગયો હતો. લગ્ન થયા પછી શૃંગારસુંદરી મુંબાઈમાં આવી અને પોતાના સ્વામી સાથે આ નેંડથી રહેવા લાગી. સુંદરસિંહ પોતાની બે ભગિનીઓ સહિત અત્યાર સુધી જે બૃહદા બંગલામાં રહેતો હતો તે બંગલામાં તેણે પોતાની માતાનાં ચૌવનસિંહ સાથેના પુનર્લગ્ન પછીનાં ત્રણ સંતાનોને રહેવા માટેનો પ્રયત્ન કરી આપ્યો અને તેમને સંભાળવા તથા ઉછેરવાનું કાર્ય સારા પગારથી પોતાની માતાની પ્રૌઠા સખી બ્રાહ્મણી અમ્બાના હસ્તમાં સોંપી દીધું. અમ્બાના પતિની આર્થિક અવસ્થા સારી ન હોવાથી તેમજ અમ્બાલિકા માટે તેના હૃદયમાં મારી લાગણી હોવાથી અમ્બાલિકાનાં સંતાનોને સંભાળવાના કાર્યનો અમ્બાએ પોતાના પતિની અનુમતિ મેળવીને હર્ષપૂર્વક સ્વીકાર કરી લીધો. એક વર્ષમાં જ શૃંગાર સુંદરીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો અને સુંદરસિંહ ચોવીસ વર્ષની અવસ્થામાં પિતૃપદનો અધિકારી થયો. સુંદરસિંહ તેના સ્વર્ગીય પિતા રણજિતસિંહ જેવો જ ઉદ્યોગી, સાહસી, કાર્યકુશળ તથા ભાગ્યશાળી પુરુષ નીવડવાથી તેની સંપત્તિ તથા કીર્તિની દિવસાનુદિવસ વૃદ્ધિ થવા લાગી અને તેના સાંસારિક સુખોની પરિસીમા થઈ ગઈ. તેણે પોતાની મૃત માતાની આજ્ઞા અનુસાર પોતાની ભગિનીઓનાં લગ્ન કરાવી આપ્યા. પછી ચૌવનસિંહની પુત્રીઓનાં પણ યોગ્ય સમયે તેણે લગ્ન કરાવી દીધાં

તેમજ ચૌવનસિંહના પુત્રને પણ સુશિક્ષિત કરીને સારે રસ્તે ચડાવી દીધો. નરપિચાપ ચૌવનસિંહે અમ્બાલિકાના હૃદયની 'હાય' ના ભયાનક અગ્નિને અનેક વાર પોતાના શિર પર ંહોરી લીધેલો હોવાથી તે જ્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાં સુધી અશાંતિના અગ્નિથી બળતોજ રહ્યો અને તેના હૃદયને નિમેષ માત્રને માટે પણ શાન્તિનો સાક્ષાત્કાર થઈ શક્યો નહિ. અમ્બાલિકાના મરણ પછી ચાર વર્ષનું અશાંત તથા ક્રોધમય જીવન વીતાડીને અંતે અતિશય કંગાલ ક્ષામાં એક લયંકર રોગને આધીન થઈને હોસ્પિટલમાં તે મરી ગયો.

* * *

અમ્બાલિકાની જે ડાયરીમાં સ્વર્ગીય આનંદસિંહની છાયામૂર્તિએ પોતાના હસ્તે ક્ષરોથી પોતાનું નામ લખ્યું હતું તે ડાયરી અને અમ્બાલિકાના કાંડાપરનો કાળો પાટો એ બે વસ્તુઓ અમ્બાલિકાની સખી અમ્બા પાસે હતી અને અંબા સીતેશ્વર વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવીને સ્વર્ગવાસીની થઈ ત્યાં સુધીના બીસ વર્ષના દીર્ઘ કાળમાં તેણે અનેક વાર અનેક સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો સમક્ષ પ્રસ્તુત કથાની સત્યતાનો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પ્રકાશ કર્યો હતો. મુંબઈ તથા જૂનાગઢના જે પ્રખ્યાત પુરુષોએ અંબામાં વર્ણવાયેલી ઘટનાઓના સંબંધમાં કેટલુંક આંકેલન કર્યું હતું તેમજ માંના અનેક પુરુષો તો એવાજ હતા જેમણે અધ્યાત્મવિજ્ઞાનનું નામ માત્રજ સાંભળ્યું હતું એટલે કે તેમને અધ્યાત્મ

વિજ્ઞાનનો અનુભવ તો હતોજ નહિ; છતાં
 યશુ તેઓ આ વૃત્તાન્તમાં અવિશ્વાસ કરી
 શક્યા નહોતા. જે લોકો શ્રદ્ધાળુ તથા
 આસ્તિક હતા તેમણે આ કથામાંની સમ
 સ્ત ઘટનાઓને વિધાતાના હસ્તના લેખ
 રૂપ માનીને ભય તથા ભક્તિપૂર્વક પોતાનાં
 અસ્તકોને નીચાં નમાવ્યાં હતાં અને તેમની

ઓવી માન્યતા થઈ હતી કે સ્વર્ગવાસિની
 અમ્બાલિકાના આત્માને પણ પરત્ર તથા
 ઉચ્ચતર ધામમાં અનેક શિક્ષામયી પરીક્ષા
 ઓ પછી અવશ્ય અંતિમ મુક્તિ તથા
 ચિરંતન સુખશાન્તિનો લાભ મળેલો હોય
 જ નોંધએ. અમારી પણ ઓજ માન્યતા છે.
 ॐ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:

પ્રારબ્ધ કે પ્રયત્ન ?

[“શુન્દરાતી પત્રમાં શ્રી કીશોરલાલ ધનશ્યામલાલ મશરવાળાનો “ગીતા મન્યન” વાળો લેખ આલુડો. તે દરમ્યાન કેટલાક વાંચનારાઓએ તેમને એવા સવાલ પૂછ્યા હતા કે “પ્રારબ્ધ પહેલું” કે કર્મ પહેલું” ? તેનો એક ખુલાસો શ્રી કીશોરલાલે આપેલો છે. આ પ્રશ્ન ક્રિયા આરંભથી સર્વે દેશમાં ચર્ચામાં બન્યો છે, અને સૌ સૌ પોતપોતાની માન્યતા પ્રમાણે શાસ્ત્રીય ખુલાસો મેળવી તથા આપી સંતોષ માને છે, છતાં એથી કોઈના પણ મનનું સંપૂર્ણ સમાધાન થાય એવો ખુલાસો જ્ઞાન પ્રાપ્ત વ્યક્તિ વિના મળવો મુશ્કેલ છે. કારણ કે પ્રારબ્ધ અને કર્મનો સવાલ, બીજા અને વૃક્ષના જેવોજ છે. તે એક રચના બે ચક્ર જેવો પરસ્પરાશ્રયી છે. બંને વગર ચાલે નહિ.

આ સંબંધમાં મહેસાણાવાળા કવિ હજીનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટે એક વાર એક વાર્તા કરેલી છે. એ વાર્તા તેમના શબ્દોમાં નીચે રજૂ કરેલી. વાર્તા રમુજ છે, અને વ્યવહારમાં ઉદ્યમ અને પ્રારબ્ધનો નિવેડો ગ્રામવાસી જનો કેવી રીતે લાવે છે, તેનો આ એક સારો દાખલો છે. કવિ શામળભટ્ટે પણ આ વિષયમાં “ઉદ્યમ-કર્મ” (નસીબ) નામે સુંદર વાર્તા પણ રચી છે, તે પણ વાચકોએ અવશ્ય વાંચી લેવા જેવી છે. તાંત્રી “શુન્દરાતી”]

ટોહા:-

મુ સહાય ન ગત સદે, હોનહારકે પાસ,
ભીષ્મ યુધિષ્ઠિરસે જતાં, ભૌ દુરવંચ વિનાસ.

પૂર્વે એક મોટા નગરમાં એક મનુષ્ય પોતાના ભાગ્ય ઉપર આધાર રાખતો હતો. તેણે ધણા ધણાએ ઉલ્લેખ કર્યા, પરંતુ તેનો એક પણ ઉદ્યમ સફળ થતો નહોતો. આથી તે દિન પ્રતિદિન પોતાના ભવિષ્યને માટે ચિન્તા કરતો વિચાર કરતો હતો, કે “અરે રે ! મેં એવાં શાં પાપો કર્યા હશે, કે નથી હું જે જે પ્રકારના ધંધા કરું છું, તે દરેક પ્રકારના ધંધામાં મારું ભાગ્ય મારાથી વિપરીતજ ચાલ્યાં કરે છે. અને હવે મારે આનો ઉપાય શો કરવો ? હવે તો મારી પાસે ઉદ્યમ કરવાનું તો શું, પરંતુ મારું ગુજરાન ચલાવવાનું સાધન પણ નહીં જેવું છે. એટલે નવીન ઉદ્યમ પણ હું ક્યા ધનના સાધનથી કરી શકું ? અને જો હવે હું કોઈ ઉદ્યમ આદરું અને તેમાં પણ તુકશાન થાય તો પછી મારે મારા કુટુંબની અત્યંત જરૂરી આજીવિકા સાચી ચલાવવી ?”

આ મનુષ્ય એક દિવસ આવીજ રીતે નગર બહારના એક શિવ મંદિરમાં બેઠો બેઠો વિચાર કરતો હતો, અને શંકર ભગવાનને પોતાના ઉપર કૃપા કરવા વિનવતો હતો. તેને ચિંતાતુર લેકને મંદિરમાં રહેતા એક બાવાજ મહારાજને પૂછ્યું, કે “ભાઈ ! કેમ જાણે તમે બહુજ ભારી ચિંતામાં હોઈ કંઈ વિચાર કરતા હો, તેમ જણાવો છો. એવી તે શી ચિંતા તમને પડી છે ?”

એટલે પેલા માણસે પોતાની વાત બીજા કાંઈને નહીં જણાવવાના ઉદ્દેશથી ઉઠાવી, અને કહેવા લાગ્યો કે, “મહારાજ ! હું કંઈ તેવા વિચારમાં નથી, હું તો માત્ર મહાદેવજીની પ્રાર્થનાજ કરતો હતો.”

મહારાજે જાણ્યું કે આ માણસ કંઈ કબીલા જણાય છે. પરંતુ તે તેની વાત ગને નહીં જણાવવાના ઉદ્દેશથી માત્ર વાત ઉઠાવતો જણાય છે. આથી મહારાજ તેને ધીરજ આપતાં પૂછવા લાગ્યા કે “ભાઈ ! તમે તમારી જે હકિકત હોય તે મને સુખેથી કહો. તમારે કોઈ વાતની ચિંતા ન રાખવી કે તમારી વાત બહાર પડશે. તમારી જે વાત હશે તે ખાનગીજ રાખવામાં આવશે, અને જો બની શકશે તો તમને તેનો કંઈ ઉપાય પણ બતાવવામાં આવશે.”

આવાં ધીરજનાં વચનથી આ માણસને પણ એમ લાગ્યું કે, જો હું આ મહારાજને મારા કબીલાની વાત કરીશ તો તે બહાર પડવાનો સંભવ નથી. પછી તેણે તમામ હકિકત તે મહારાજને કહી, અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે “મહારાજ ! હું આપને એટલા સાફજ વાત કહેતો નહોતો કે, કોઈ વિદ્વાને કહ્યું છે કે—

ટોહા:-

જાણ જનરો મુખ જોય, નાસત કબ કહ્યો
નહીં,
કાઠ ન કેવલ કોય, રીરાયાં સું રાજ્યાં !
“પરંતુ મને આપનો પ્રભુ ભરોસો થયો
કે, આપનાથી બનશે તો મને મદદ કરશો.”

પરંતુ આપ મારા કુખને હસી કહાડશે નહીં અને તેથીજ મેં મારા કુખનો ઇતિ હાસ આપને કહી બતાવ્યો છે. હવે આપને યોગ્ય લાગે તો અને કંઈ ઉપાય બતાવો.”

મહારાજને આ માણસની હકીકત સાંભળી બહુજ લાગણી થઈ આવી અને તેથી તેમણે પેલા કુખી માણસને કહ્યું કે: “ભાઈ ! ઉદય કરવાથી તને નુકશાન થયું એ તારું કહેવું હું માની શકતો નથી. કારણ કે ઉદય કરવાથી નુકશાન તને શી રીતે ભય ?”

પેલા માણસે મહારાજને ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે, “મહારાજ ! ઉદયવાળા તો ઘણાંમ કાંકાં મારતા જોવામાં આવે છે. જુઓને એક વેપારી લાભ મેળવવાની ઇચ્છાથી મોટો વેપાર ખેડે છે, પરંતુ તેનું પ્રારબ્ધ તેના વિરુદ્ધમાં હોય છે, તેથી તેનો લાભ તો ક્યાંઈ કેખાતો નથી. ઉલટું જોઈતું નુકશાન આવી પહોંચે છે અને ધરખાર વેચતાં પણ તે નુકશાનને પહોંચી શકાતું નથી. માટે મારું તો ચોક્કસજ માનવું છે કે, પ્રારબ્ધ આગળ ઉદય પાંગળો છે, કંઈજ કરી શકતો નથી.”

મહારાજને આ માણસનું કહેવું સાંભળી કંઈક માહું તો લાગ્યું, પરંતુ તેઓ તો સાચાજ સાધુ પુરુષ હતા. સાધુ પુરુષોનાં લક્ષણોનું વર્ણન જોતાં એક વિદ્વાન જણાવે છે કે માત્ર પરમારથ સાંજે તેમનો દેહ છે—તરવર સરવર સંત જન, ચૈથો ખરસે મેહ; પરમારથકે કારણે, ચારીં ધારો દેહ.

તેથી તેમણે પોતાના ક્રોધને પોતાના મનમાં રાખી, પેલા કુખી માણસને ન

ચીડાવતાં તેને ઉપદેશ કરવા લાગ્યા કે: “ભાઈ ! ધંધામાં કાંઈ કારણસરજ ખામી આવતી હશે, માટે તું પૂર્ણ વિચાર કરીને ધંધો કર.”

આથી પેલા માણસે તેમને ઉત્તર આપ્યો કે “મહારાજ ! હું હવે તમામ ધંધા કરી ચૂક્યો છું, તેથી કોઈ પણ ધંધા ઉપર મારો તો વિશ્વાસ રહેતો નથી, કે અમુક ધંધામાંથી મને ફાયદો થશે. છતાં પણ ન્યારે આપ મને તેવો ઉપદેશ આપ્યો પૂર્વક કરો છો ત્યારે એવો કોઈ ધંધો પણ આપજ મને કંઈક બતાવો કે જે કરવાથી મને ફાયદો થાય.”

મહારાજે કંઈક વિચાર કરીને તેને પ્રત્યુત્તર કહ્યું કે: “તમે ખેતીનો ધંધો પણ કરી ચૂક્યા છો ?”

પેલા માણસે જવાબ આપ્યો કે: “નાજી. મારો તે એકજ ધંધો એવો છે કે જે મારા પંજામાંથી છટકી જવામાં ફાવી શક્યો છે.”

મહારાજે કહ્યું કે “હીક, ત્યારે તમે તે ધંધો કરો. એમાંથી તમને જરૂર ફાયદો થશે. જુઓ એના માટે કોઈ વિદ્વાને કહ્યું છે કે, ‘ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર અને દનિષ્ઠ નોકરી’ માટે મને ખાત્રી છે કે તમે તેમાંથી ફાયદો મેળવશોજ.”

તેણે મહારાજને ઉત્તર આપ્યો કે, “મહારાજ ! ત્યારે વળી એનું ક્યાં મુદ્દત જોવા જવું છે ? આપ કહો છો ત્યારે અત્યારેજ બજારમાં જઈને બળક ખરીદી લઉં છું અને આ ખેતીનો સમય છે માટે આવતી કાલથી હું તે ધંધાની શરૂઆત કરીશ.”

ગાહારાને તેને આશીર્વાદ આપ્યા, અને સંજની આરતીના સમય પછી તે ગાહારા ગેર ગયો.

તેણે ઘેર આવીને જમી રવા બાદ પોતાની પત્નીને તમામ હકિકતથી વાહેફ કરી, અને બળકળી ખરીદી કરવા ચાલ્યો. અને ગામમાં ફરીને બે સારા બળકળ એણે લીધા. ઘરમાં જીવું હજી વિગેરે જેતીનાં સાધનો દાહાના સમમતાં પડ્યાં હતાં તે કહાડયાં અને ઠીક કર્યાં.

પ્રાતઃકાળ થયો ત્યારે વહેલો નમત ચઢ્યો પોતાના હજને શણગારવા લાગ્યો. પાડો શીઓ આ તેનું કાર્ય જોઈ આધાર્યમાં પડયા અને વાતો કરવા લાગ્યા કે “વળી આ લાઈને આ શું સૂઝ્યું છે? બધાં કામ કરી ચૂક્યા અને જેતીનું બાકી રહી જતું હતું તે વળી એ ધંધો ઉપર પડયા છે.”

એટલે તેમનામાંથી એક માણસ જાલ્યો કે “લાઈ! એના ઉપર વિધાતાની વફ દૃષ્ટિ છે માટે તેને કોઈ ધંધામાં ફાયદો થતો નથી. માટે ચાલો આપણે તેને કહી જોઈએ. જો તે આપણું માને અને આ ધંધો ધંધો કરતો અટકે તો ઠીક.”

આ લાઈનું કહેવું સહુ સંબળનારને ઠીક લાગ્યું, અને તેથી તેઓ આ નવા થતા જેહુત પાસે ગયા અને તેને કહેવા લાગ્યા કે “લાઈ! તમે જાણો છો કે તમારું પ્રારબ્ધ તમને કોઈ પણ ધંધામાં ચારી આપતું નથી. પણ તમે આ ધંધામાં શા સાર પ્રેરાયા છો? તમને આ બુદ્ધિ કોણે આપી છે?”

તેણે કહી માણસો એને જવાબ આપ્યો કે “જાઈ! મને આ ધંધાની પ્રેરણા કરનાર એક સંત પુરુષ છે અને તેના કહેવા ઉપર મને બેરોરો ગવાયો છું આ ધંધો આદર છે.”

લોકોએ તેને જણાવ્યું કે—“અમારા ધારવા મુજબ તો તમારે આ ધંધામાં પડવા સરખું નથી. માટે હાલમાં તો તમારે કેટલોક સમય સુધી ઈશ્વર ઉપર આધાર રાખી તેનું બજન કરવું કે લેથી તમારાં પૂર્વ પાપોનો ક્ષય થશે, અને પછી ઈશ્વર તમને કોઈ સારા ધંધાની પ્રેરણા કરશે કે લેથી તમને ત્યારે ફાયદો થશે. માટે હાલમાં તો અમારી મન્દ્યા એવી છે કે તમોએ આ ધંધો આદરવો નહી.”

તેણે ગાહારાને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે, “હવે, હું આ ધંધો કરી બેઠો છું માટે તે સૂચીશ નહી, કારણ કે શરૂ કરેલા કામને પડતું મૂકવું એ કાયર પુરુષનું કામ છે.

જીઓ એક કવિએ કહ્યું છે કે.
બેર પ્રીતિ કરબેકી મનમે શંક,
રાજ રાવ કેબિકે ન છાતી ધડ ધાકરી;
આપની ઉમંધકી નિબાહિબેકી ચાહબિનૈ,
એકસે દિબાન તિનૈ બાધ બેર બાકરી.
“કાકર” કહતમે બિચાર કે બિચાર કેખ્યો,
ચહે મરહાનનકી ટેક બાત આકરી.
ગહી જૈન ગહી જૈન છોડી તૌન છોડી કંઈ.
કરી તૌન કરી બાત ના કરી સોના કરી,
માટે હવે મારાથી રાજબાત કરેલું કામ
છોડી શકશે નહીં. હું જાણું છું કે આપ

સહુ મારા હિતેવિ છા અને મારા ભલાના માટેજ આપ મને કહેવા આવ્યા છા, અને છતાં પણ સંત પુરૂષની આજ્ઞા યતાં હું આપનું કહેવું માની શકતો નથી. માટે આપ મને ક્ષમા કરો, અને આપ પણ આપના ધંધે લાગો."

લોકોને લાગ્યું કે આ આપણું કહેવું અસારે માનવાનો નથી; એતો ખત્તા ખારો ત્યાજ સમજશે, આમ સમજી તેઓ પણ પોતપોતાના કામે લાગ્યા.

એ હકિકત તો નિશ્ચિતજ છે કે, "ખંચ કહે છે તે પરમેશ્વરજ કહે છે અને કરે પણ છે." અને તે પરમાત્માની પ્રેરણા થીજ આ સહુ મનુષ્યો તેને કહેવા આવ્યા હતા, પરંતુ તેના કિસ્મતમાં વિપરીત ફળ હોયારવાનું લખ્યું હતું તેથી તેણે તેમનું માન્યું નહીં. ખરેખર કહ્યું છે કે:-

મનુષ્ય ધારે કાંચ, હરિ તેથી ઉઘડું કરે; મમતા તજે ન હોય, મૂરખ અકલ ઉઘાડવા.

અને તેજ મુજબ આ બિચારો રંક માણસ પેલા કર્મવાદી સાધુ મહારાજની સલાહો ચઢી ખેતી કરવાના નિશ્ચયથી, હજી જોડીને પોતાના ખેતર તરફ ચાલ્યો.

જ્યારે આ માણસ હજી લઈને ખેતર નજરિકે આવ્યો, ત્યારે સામેના ગામમાં એક હંટને હડકવા હાલ્યો હતો તેથી તે ગ્રાફાન કરતું નાસતું આવતું હતું. તે તેના હજી પાસે આવ્યું, અને બળકેને કરડવા મોં લાંબાવ્યું, પરંતુ તેનું મોં હજીની ધોં સરી નીચે ખરાયું અને હજીની નાડી(હજી તથા ધોંસરીને બાંધવાનું કોરડું) આ ચામ

ડાનું અથવા તો ચણનું હોય છે તે)ની સાથે આંટી ભરાવાથી ફટું પડી શક્યું નહીં, અને તેથી તે તો હજીને લઈને નાસવાના ઉદ્ધમમાં પડ્યું. પરંતુ જે બળકે જે બાબુએ જોડેલા હોવાથી તે એકાએક નાસી શક્યું નહીં તેથી એવો કેખાવ થયો કે "કુતરં જેવે ગામ ભણી અને કોહોલું ખીંચે શીમ ભણી." એમ હંટ લઈને એક બાબુ નાસવાનો ઉદ્ધમ કરી રહ્યું હતું. અને આ જે બળકે જે બાબુ પોતાનો પ્રાણ બચાવવાના વિચારથી નાસવાના ઉદ્ધમમાં મંડ્યા હતા. એવટે બળકેનાં જોતર (જોતાથી ધોં સરી સાથે બળકેનાં ગળાં બાંધવામાં આવે છે ને બનતાં લગી આ ચામડાનાં હોય છે,) દુટકાં અને તેથી હંટ હજી લઈ નાસી ગયું, અને જે બળકે પણ જે જુદી જુદી દિશાઓમાં નાસી ગયા. આથી પેલો બિચારો નવો અને થતો ખેડૂત હાથમાંથી પડોણો ફેંછી ફઈ લમણે હાથ મૂકી રૂઢન કરવા લાગ્યો. હવે આ બિચારાને તો મહારાજના કહેવાથી ખેતીના ધંધામાં લાગવાનો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો, અને લોકોનું કહેવું ન માનવા બાબત પણ પોતાને ધિક્કારવા લાગ્યો. પછી તે મોટા ધાંટાથી રૂઢન કરવા લાગ્યો.

આ વખતે આ ખેતીના ધંધે લાગવાની સલાહ આપનાર મહારાજ બહાર ફરવા ગયલા તે કોઈને કુખી બાણી, રાંતો સાંભળી તેની પાસે આવ્યા. જ્યારે તે નજીક આવ્યા ત્યારે તો તે મણે પોતાના ખેડૂત સેવકને ઓળખ્યા અને તે તેને પૂછવા લાગ્યા કે "માઈ ! તમે

તો આજે સવારથી જેતી કરવાનું કહેતા હતા તેના બહલામાં અહીં આવી પોકો મૂકી મૂકીને રહેો છો આ સાર ? શું તમેજે જેતી કરવાનું ઉચિત ન ધારતાં આમ પોકો મારી રહેવાનું ઉચિત ધાયું છે ?”

આ મહારાજનાં વચન સાંભળી, આ બિચારો નવો જેદત તેમને કહેવા લાગ્યો કે “મહારાજ ! જેતીનું ઉચિત ધારી હજી લઇ જેતી કરવા સાર આવ્યો હતો, પરંતુ વચ્ચેજ આફત આવી પડી, અને તેના પરિણામેજ આ રહેવાનું આફરી બેઠો છું. મહારાજ ! મેં આપને નહોતું કહ્યું મારું પ્રારબ્ધ મહારી વિરુદ્ધ છે. મારે મારો કરેકે ઉદમ ઉધોજ વળે છે. અને મારે નુકસાનીમાંજ ઉતરવું પડે છે, છતાં આપે મને ઉદમ કરવા આગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ કર્યો તેથી હું અભારમાં હજી બેઠી આટલા છટા સુધી આવ્યો. પરંતુ સામેના ગામમાંથી એક હડકાયું ભંટ આવ્યું તે હજી ઉપાડી નાસી ગયું, અને મારા બે બળદો પણ સટકી તે દિશામાં નાસી ગયા છે. આથી મને ઉદમમાં ફાંપેલો થવાના બહલામાં, હું ધરતું ગોપીચંદન પણ ગુમાવી બેઠો છું. અને તેથી આ એકાંત જગા જાણી કોઈ નહીં આવે એમ સમજી ધરાધને રોવાના વિચારથી અહીં બેઠાં બેઠાં રોતો હતો ત્યાં આપનું પધારવું થયું છે.”

મહારાજે તેને કહ્યું કે “ભાઈ ! એ તો એવાં કારણ પણ ધંધાના અંગે ઘણાં બને છે તેથી શું ઉદમ ત્યજી દેવાય કે ?”

પેલા માણસે જણાવ્યું કે “તેનું પણ

સામ્ય કારણ પ્રારબ્ધજ છે. જે પ્રારબ્ધજ ઉદમને પ્રતિકૂળ થાય તોજ તેવાં કારણો બધાં બની આવે છે. અને પ્રારબ્ધ અત્યંત હજી હોય તો કારણો પણ બધાં અત્યંતજ વાળાં બને છે.”

મહારાજે જવાબ આપ્યો કે “ભાઈ ! જે તમામ વસ્તુ અને તમામ કાર્યો પ્રારબ્ધને વશજ થયાં કરે છે તો પછી માણસને લોકતાપણું રહે છે, એમ માનવામાં પણ અડચણ આવશે. તો તો પછી તે સર્વ-સાર અને ભૂલ-ધર્મર વ્યાધીનજ થતું હોવાથી તેનું કરવા લોગવવાપણું પણ ઈશ્વરનેજ રહેવાનું આપણે માનવું જોઈએ.”

પેલા માણસે ઉત્તર આપ્યો કે “મહારાજ ! તેમ માનવું તે પણ મને તો ભૂલ ભરેલુંજ જણાય છે, કારણ કે ઈશ્વર મનુષ્ય માનને બુદ્ધિ આપી છે. પછી તે બુદ્ધિને સદુપયોગ અને દુરુપયોગ કરવો, એ મનુષ્યાની પોતાનીજ મુનસફી ઉપર છે. અને તે પોતાની મરજી માફક તેને ઉપયોગ કરવાને મુખ્યાર છે, પછી તેમાં ઈશ્વરને કોપ શા સાર આપવો જોઈએ, ઈશ્વરને કોપ આપનાર મનુષ્યનોજ તે કોપ છે કે તે ઈશ્વરને કોપ આપે છે,”

આ બંને જણની વાતચિત ચાલતી હતી તે અરસામાં સામેથી એક કવિરાજ આવતા હતા તે પણ આ બંનેની પાસે આવીને ઉભા રહ્યા, અને તેમના કાને આ બંને જણની વાતના કંઈક શબ્દો પડેલા હોવાથી તેમણે મહારાજને પૂછ્યું કે-

“મહારાજ, આપ ખંને જણ શી વાત કરો છો?”

મહારાજે તમામ હકીકત આ કવિરાજ ને કહી પોતાનો અને નવા ખેડૂતનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય પણ જણાવ્યા અને વિશેષમાં કવિરાજનો અભિપ્રાય જાણવા પણ માગ્યો.

એટલે કવિરાજે જણાવ્યું કે “મહારાજ ! હું તો આપના મત સાથે મળી શકતો નથી, પરંતુ પ્રારબ્ધવાદી મનુષ્યનો મતજ મને તો ઠીક લાગે છે.”

મહારાજે પૂછ્યું: “કવિરાજ ! તેનું કંઈ કારણ જણાવી શકો છો કે?”

કવિરાજે કહ્યું: “મહારાજ ! તેનું કારણ હું શું કહું? મારા પૂર્વે યદ્યપ્યલા ઘણા વિદ્વાનો એ સંબંધમાં બહુ કહી ગયા છે.

જુઓ હું તમને તેવા કંઈક કાખલા આપું છું તે સાંભળો અને પછી આપને ચોગ્ય લાગે તે નિશ્ચય ઉપર આપ આપવો.

શલેયા:—

ખંધુ બિરોધ કરેા સગરો ઝગરો,

નિત હોત સુધારસ આઘટન;

મિત્ર હરે હરની ત્રિપુટી ધરન્વીધર,

હોય ન ન્યાય નિપાટન.

‘રામ’ કહું વિષ હોત સુધાધર,

નારિ સારી પનિસોં ચિત ફાટત;

ભા બિધિના પ્રતિકૂલ જાણે,

તખ ઉટ ચલે પર ફૂરે દાટત.

કવિત:—

મેધા હોત પ્રહર કલપતર ચૂહર પરમદંડા,
ચૂહરથી હોત પરિ પાટીકા,

ભૂપતિ મગેયા હોત કાઠ કામ ગેયા હોત,
ગેયર ચુચ્ચન મક ચેરા હોત ચાટીકા.

કહે ‘શિવનાથ’ કવિ પુન્ય ધીને પાપ હોત,
બેરી નિજ બાપ હોત સાંપ હોત સાટીકા.

સ્થાર સુત સેર હોત નિધન કુબેર હોત,
દિનનકે ફેરતેં સુબેર હોત માટીકા.

લિખ્યો જીલ્લાટ લેખ તામેં કહા મીન મેખ,
કરમકી રેખ કેખ ટારીકન ટરેલે.

ચોપ ફરી કાફૂ ચૂલે સાંપકા પિટારો કાટ્યો,
સો તો અનનતને પાને પત્તગકે પડે લે.

“કિશન” અનુદયશ તેં ચલ્યો અદિ પેટ ભરી,
ઉલ્લમહિં કરત તુરત ચૂલા મરે લે.

કેળો ક્યેં ન કરી કાફૂ હુતર હુતર નર,
ગૈ હે કજી સોઈને વિધાના નાય કરે લે,

“મહારાજ ! આપજ મને જણાવો કે
ઉંટ ઉપર ચઢેલા માણસને ફતર કરડવાનો

લગાર પણ સંભવ માની શકાય તેમ છે
કે? પરંતુ પ્રારબ્ધ પ્રતિકૂળ હોવાથી તેવા

માણસને સાડ તે પણ સંભવનીય બને
છે. અને વળી કેટલાંક કાર્યો પ્રારબ્ધાધીન

દિવસો ફેરે છે ત્યારે બની નય છે, અને ફેરે
સવળી બાજી તેના તરફ અવળીજ પડે છે.

તેમજ એક બિચારા ઉંઢરે ઉલ્લમ કરી
પટારો કાપ્યો, અને સાપ તે પટારામાં

બે પણ દિવસથી ભૂખ્યોજ પડ્યો રહ્યો
હતો. છતાં તે વગર ઉલ્લમેજ પેલા ઉંઢર

નો આહાર કરી ચાલતો થયો. અને ઉલ્લમ
કરનાર ઉંઢર તે સર્પનો આહાર યદ્ય

પડ્યો. શું આ બધા કાખલાઓથી પ્રારબ્ધ
કરતાં ઉલ્લમ આપણે શ્રેષ્ઠ માની શકીએ

તેમ છે કે? વળી બીજાં પણ કેટલાંક
દધાન્તો હું તમને આપી ચકુ તેમ છું.

રસપૂર્ણ અને બોધપ્રદ વાર્તાઓ.

તમારે દર અઠવાડીએ વાંચવી છે ?

વાંચવી હોય તો

તમે “ગુજરાતી” પત્રના ગ્રાહક આજે જ રૂ. ૬) ભરી થઈ જાઓ. દર રવીવારે પ્રભાતે રજાના દિવસે તમને નિયમિત રીતે સારી સારી વાર્તાનું વાંચન મળી શકશે. ‘ગુજરાતી’માં દર અઠવાડીએ પ્રકટ થતી વાર્તા

હોંશલેર અને ઉત્કંઠાથી વંચાય છે. આ વાર્તાઓનું વાંચન

તમારું લવાજમ વસુલ કરશે.

‘ગુજરાતી’ પત્રમાં પ્રકટ થયેલી વાર્તાઓ:—

એમ. એ. બનાકે ક્યાં મેરી મીટ્ટી ખરાબ કી ? ...	રૂ. ૨)
વિલાયતી વિલાસમાં ફેશનબાઈ ખલાસ ...	રૂ. ૩)
સંદિગ્ધ સંસાર અથવા સાધુ કે શયતાન ...	રૂ. ૩)
ચુડેલનો વાંસો ભાગ ૧ લો અને ભાગ ૨ જો દરેક ...	રૂ. ૩)
તવો જમાનો, અમૃત કે ઝેર ...	રૂ. ૪)
વિક્રમની ૨૦ મી સદી ભાગ ૧-૨ ...	રૂ. ૫)
અજામિલ અથવા ગરીબનું તસીબ ગરીબ ...	રૂ. ૫)

“ગુજરાતી” પત્રની ઓફીસ,

સાસુન બિલિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ ૧.

